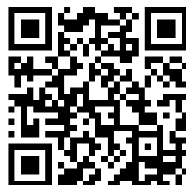
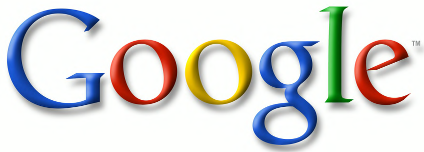

FOLKLORE

UNIVERSITATIS SIGILLUM
INDIANENSIS
LUX
ET VERITAS
MDCCCXX

Folke Linder

FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
BÖCKER NUMMER 2

ETNOLOGISKA STUDIER

TILLÄGNADE

NILS EDVARD HAMMARSTEDT

19 3/3 21

A.-B. SVENSKA TEKNOLOGFÖRENINGENS FÖRLAG
I DISTRIBUTION
STOCKHOLM 1921

ETNOLOGISKA STUDIER

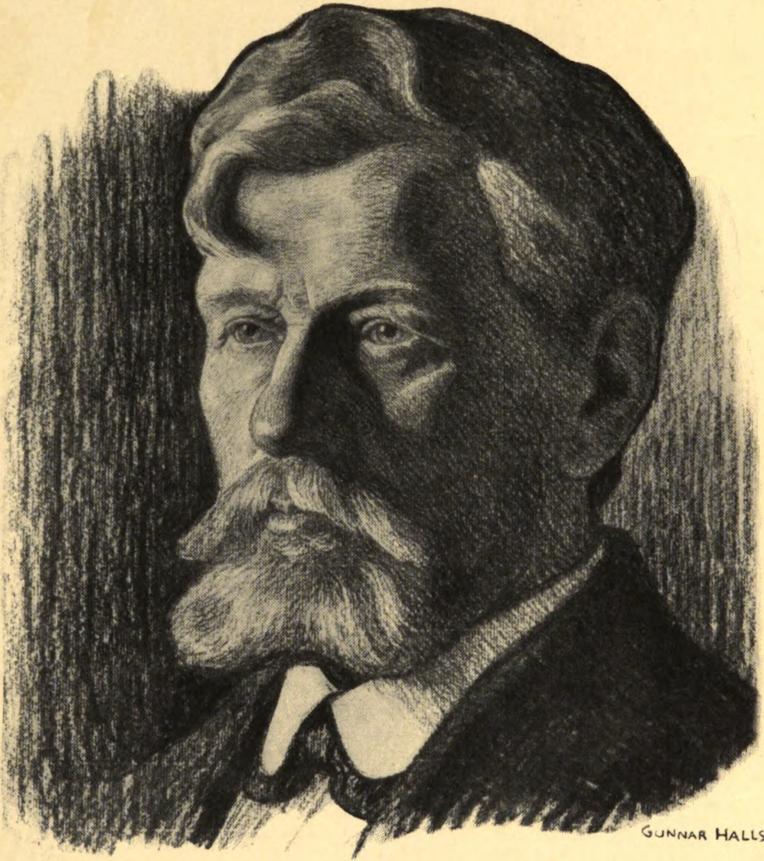
TILLÄGNADE

NILS EDVARD HAMMARSTEDT

19 3/3 21

J. A. KRITZ OCH KURT LINDBERG BOKINDUSTRI AKTIEBOLAG, STOCKHOLM
1921

N E Hammarstedt.

Cederquists Graf. A.-B., Sthlm

FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
BÖCKER N:o 2

ETNOLOGISKA STUDIER

TILLÄGNADE

NILS EDVARD HAMMARSTEDT

19 3/3 21

STOCKHOLM 1921
A.-B. SVENSKA TEKNOLOGFÖRENINGENS FÖRLAG
I DISTRIBUTION

REDAKTION:

SUNE AMBROSIANI SIGURD ERIXON
GUSTAF HALLSTRÖM

AV DENNA BOK ÄR TRYCKT 950 EXEMPLAR PÅ VÄNLIGT PAPPER OCH 50 NUMRERADE EXEMPLAR PÅ BÄTTRE PAPPER

TILL K. VITTERHETS-, HISTORIE- OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN OCH D:R OTTO ANDERSSON, SOM STÄLLT KLICHÉER TILL FÖRFOGANDE, FRAMBÄRES REDAKTIONENS TACK. DE NYA KLICHÉERNA HA UTFÖRTS AV CEDERQUISTS GRAFISKA A.-B.

TILL

NILS EDVARD HAMMARSTEDT

på hans sextioårsdag den 3 mars 1921
från vänner och lärjungar

Hans Aall
Abr. Ahlén
Harald Adelsohn
Oscar Almgren
Viktor Almquist
Torsten Althin
Sune Ambrosiani
Louis Améen
Otto Andersson
E. O. Arenander
David Arill
T. J. Arne
Ivar Arwidsson
Nat. Beckman

Alarik Behm
Henning Beyer
Arno Berg
Ragnhild Bergström
Anders Billow
G. Blomgren
Hedvig Boivie
Nils Hjalmar Bosson
Elsa Broman
A. W. Brögger
Arvid Bæckström
John Böttiger
Åke Campbell
Gerda Cederblom

Rudolf Cederström
Hilding Celander
Is. Gust. Clason
Henrik Cornell
Sigurd Curman
Carl Danholt
Sverker Ek
Gunnar Ekholm
Hans Ellekilde
Axel Erdmann
Axel Eriksson
Sigurd Erixon
Th. Erlandsson
Sven Erlandsson

Arre Essén
H. F. Feilberg
Erik Festin
Valter V. Forsblom
Harry Fett
Georg W. Fleetwood
Ant. Flentzberg
Karl Erik Forslund
Algot Friberg
Otto v. Friesen
Otto Frödin
Robert Geete
Herman Geijer
Thorkild Gravlund
Henrik Grevenor
Johan Götlind
Louise Hagberg
Gunnar Hallström
Gustaf Hallström
C. E. Hammarberg
C. V. Hartman
Fritjof Hazelius
Gina Hazelius
E. A. Hedin
Bengt Hesselman
Th. Hellman
Elof Hellquist
Arvid Hernmarck
Ragnar Hjorth
Manne Hofrén
Uno Holmberg
Otto Janse
Ragnar Jirlow

Sten Kalling
Nils Keyland
Carl M. Kjellberg
Sven T. Kjellberg
Carl Kjellin
Bruno Kjellström
Ernst Klein
Gunnar Knudsen
Axel Kock
Lalla Kugelberg
Åke Lagerholm
Axel Lagrelius
Gunnar Landtman
Carl Larsson i By
Torsten Lenk
Eugène Lewenhaupt
Einar Lexow
Anna Lewin
Visen Lewin
Evald Lidén
Knut Liestöl
K. G. Lindblom
Arvid Lindhagen
Hjalmar Lindroth
Sune Lindqvist
Sigvald Linné
Nils Lithberg
Agnes Ljungberg
D. Ljungdahl
Oskar Lundberg
J. A. Lundell
M. Lyckholm
L. Fr. Läffler

Ingolf Lönnberg
Harry Maiander
Gösta Malmborg
Josua Mjöberg
Gisle Midttun
Erik Modin
Gösta Montell
Oscar Montelius
Ida Möller
Birger Nerman
Gabriel Nikander
Martin P:son Nilsson
Erland Nordenskiöld
C. O. Nordgren
Adolf Noreen
Tobias Nordlind
Claes G. Norström
J. Näsmark
Jörgen Olrik
Magnus Olsen
Martin Olsson
Olof Olsson
Axel Palm
C. U. Palm
Ossian Paulin
Gregor Paulsson
And. Pers
Sven P. Persson
Ellen Planthaber
L. von Post
Gustaf Quiding
Karl Rencke
Edgar Reuterskiöld

Bernhard Risberg
Frans Rodenstam
Anders Roland
Axel L. Romdahl
Janne Romson
Johnny Roosval
Eric von Rosen
Helge Rosén
Holger Rosman
Sven Rothman
Anna Rudbeck
Carl Sahlin
Bernhard Salin
Erik Salvén
Ragnar Sandegren
Josef Sandström
Georg Sarauw
Bror Schnittger

Gunnar Mascoll Silfverstolpe
U. T. Sirelius
Haakon Shetelig
Wäinö Solstrand
Carl Magnus Stenbock
Maria Stridsberg
Gustaf Stridsberg
Laura Stridsberg
Selma Ström
C. W. von Sydow
Nathan Söderblom
G. Södergren
Bengt Thordeman
Otto Thulin
Gustaf Upmark

Joh. Wahlfisk
Sigurd Wallin
E. von Walterstorff
V. E. V. Wessman
Sten Westerberg
Henric Westman
Erik Wettergren
Hjalmar Wijk
K. Rob. V. Wikman
K. B. Wiklund
Kristoffer Visted
Emma Zorn
Dan Åkerblom
Nils Åkerhielm
Nils Ålenius
Mats Åmark
Olof Örtenblad

Dansk Folkemuseum
Norsk Folkemuseum
Tjustbygdens Kulturhistoriska Förening
Föreningen Örebro Läns Museum

Nordiska Museets Bibliotek

K. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademiens Bibliotek

INNEHÅLL

VEDEN OCH TRÄDET.

AV

K. ROB. V. WIKMAN.

I Närpes socken i Österbotten bruka flickorna på nyårsaftonen, sedan det blivit mörkt, gå till vedtraven i »lidret» och taga ut ett vedträ, som hämtas in i stugan. Är träet rakt och kvistfritt, får flickan en vacker och ståtlig fästman; är det kvistigt och krokigt, får hon en ful[1]). Detta vedträ-orakel förekommer också i andra former. Om midsommaraftonen går flickan till en vedtrave och tager därifrån tre gånger famnen full med ved. Vedträna radar hon sedan i en trekant. Den gosse, som kommer och ber att få sova hos henne över natten, blir hennes tillkommande man[2]). I Replot bruka flickorna om påskaftonen taga tre bördor ved från traven och kasta på marken. Sedan räknas vedträna. Visa de sig vara par, blir flickan gift innan årets slut[3]). Eller också tager hon utan att se och välja tre trän, som hon kastar på marken; äro dessa raka och vackra, får hon en ståtlig fästman, äro de krokiga och kvistiga, får hon en ful[3]). I Kyrkslätt socken i Nyland bruka flickorna fastlagstisdagen bära in ved med förbundna ögon. Om vedtränas antal visa sig vara udda, får flickan ingen man under året; är det däremot jämnt antal blir hon gift[4]). Samma spådom förekommer i Pärnå om nyårsaftonen[5]). I Egentliga Finland möta vi den fettisdagskvällen[6]), då man även plägar gå till vedboden och taga ut ett trä ur vedtraven och därav spå, om fästmannen skall bli kort eller lång, rak eller krokig o. s. v. (Nagu) [7]).

Men det är icke allenast högtidsaftnarna, nyårsaftonen, fettisdagen, skärtorsdagen och midsommaraftonen, man spår sitt fram-

[1]) Bygdeminnen II (Vasa 1910), s. 80. [2]) Bygdeminnen I (Vasa 1909), s. 61. [3]) Medd. av J. Tegengren. [4]) Svenska litteratursällskapets i Finland Folkloristiska arkiv (S. L. S. 217, 155. [5]) S. L. S. 217, 297; medd. V. E. V. Wessman (fettisdagen), Ekenäs. [6]) S. L. S. 80, 105, 27, 134. [7]) Sistnämnda saml.

tida öde av veden. I Borgå socken heter det om en flicka, som tappar ett vedträ i dörröppningen, att hon »skall få nattfrämmande»[1]). På samma sätt i Sibbo och Ekenäs helt allmänt: det kommer främmande[2]). I dessa tydor ha vi endast att se utlöpare av den ovan anförda folktron om vedens betydelse. Till dessa föreställningar finna vi talrika motstycken i europeisk folktro[3]). I de södra trakterna av det svenska Finland funno vi bruket i synnerhet förenat med *fettisdagsfirandet*[4]). I Sverige, Tyskland m. fl. länder koncentreras det kring *julafton,* men förekommer även på andra högtidsaftnar, såsom Tomasaftonen och trettondagsaftonen.

Men vare sig den divinatoriska magi, som på detta sätt förbindes med veden, kommer till uttryck vid den ena eller den andra av årets högtider, är det enligt min uppfattning tydligt, att den måste ställas i samband med tron på trädets helighet och övernaturliga kraft. Då man bär in ved, bör man enligt folktron i Egentliga Finland ej kasta vedfamnen hårt i från sig. Gör man det, så kunna de döda höra det i graven och få då ingen ro (Nagu)[5]). På Åland plägar man under juldagarna alltid lämna några trän orörda av den till högtiden inburna vedtraven i stugan, och då man sedan på Knutsdagen bultar ut julen, kastar man dessa vedträn efteråt[6]). Avsikten härmed är sannolikt att jaga julens osynliga gäster på flykten. I Nyland, Strömsfors socken, säger man, att vid Mickelsmässa »ska man alltid hava ökjäna (boskapen) in från bete å sät ein rivedapolk (ett trä från vedtraven invid rian) i hätjin, fö si tå fatas in ökjäna ita (mat) tä åre»[7]). Dessa exempel, som säkert kunde förökas med långt flere, ge vid handen att folktron tillägger veden, och särskilt den ved, som användes såsom bränsle vid årshögtiderna, övernaturliga egenskaper. Detta måste särskilt vad julen vidkommer anses hänga samman med den betydelse, som tillägges julveden och julbrasan[8]). Å andra sidan saknas icke heller exempel på att veden ställes i ett visst samband med människolivet. Sålunda meddelar

---

[1]) S. L. S. 217, 671. [2]) Hembygden 1915, s. 99. [3]) Svenska landsmål VIII, 3., s. 372 (Närke): A. Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube, Berlin 1900, s. 236 (Schlesien, S. Tyskland, Tyrolen, Österrike): E. Hoffman-Krayer, Feste und Bräuche des Schweizervolkes, Zürich 1913, s. 109 f. H. F. Feilberg, Jul Khn 1904, II, s. 113, 361. [4]) G. Nikander, »Fruktbarhetsriter under årshögtiderna hos svenskarna i Finland» i Folkloristiska och etnografiska studier, I, Hf 1916, 236 ff. [5]) S. L. S. 27. 108 f. [6]) S. L. S. 90, 132 [7]) S. L. S. 75. 7. [8]) Se t. ex. M. P:n Nilsson, Årets folkliga fester, Sthlm 1915, s. 195 ff.

K. P. Pettersson följande folktro från Nagu: Akta dig att lämna vedklabbarna att sitta litet ihop, då du hugger av vedträn med yxan; hugg av dem fullständigt, ty eljes får din nuvarande eller blivande hustru svåra barnsängar[1]). Måhända kan även det i norra Telemarken (Hitterdal) förekommande bruket att efter födelsen beströ barnet med salt och nedlägga det i »vedroen» vid stabben för att i framtiden befrämja dess tur i kärlek räknas hit[2]).

Den på svenskt område vida spridda tron på huggstockens magiska egenskaper hör sannolikt även till denna föreställningskrets. Om en havande kvinna sitter på en huggkubbe, får hon en svår förlossning[3]), om hon ser en yxa fastsittande i stabben, blir hon ej fri sin efterbörd eller också får fostret något fel[4]); hon får missfall[5]), barnet får fallandesot[6]) o. s. v. Sätter man sig på en huggstock eller vält, så skall man spotta för sig, eljes får man ont i sätet[7]). Ligger en åkervält på gärdet och en dräktig ko kommer och äter gräs därunder, får hon en sjukdom, som kallas »välten»[8]). Välten spelar här samma roll som stabben. Om man sätter sig på en huggstock, så glömmer man bort allt vad man hört eller lärt[9]), »alla visor»[10]), lider skada på minnet[11]). Man får ej sitta på stabben och äta. Moman lämnar följande uppgifter, som även de förefalla att stå i en, om också något mera avlägsen, idéfrändskap med ovan anförda föreställningar: Aquae, quae ad baptismum infantum adhibetur, ramenta ex trunco, qui secandis lignis inservit, *huggestocken,* injiciant, ne ingominosa morte pereant nati[13]). Stabben identifieras stundom av folktron med en människa. Från Västergötland berättas sålunda följande historia. En flicka, som misstänkte en dräng för att vilja vita henne till sig, tog om kvällen och drog sitt linne kring »huggekubben», då fick drängen denna till sig i stället[14]). Christian Glükstad berättar likaledes från Norge en sägen om en

---

[1]) S. L. S. 27. 112; J. J. Törners handskr. s. 321 (när kvinnor hugga ved etc.). [2]) Chr. Glükstad, Hiterdals Beskrivelse, Kr 1878; s. 63. [3]) Nordiska Museets arkiv 4128 (Smål., Albo h., Slätthögs sn). [4]) Ibidem. [5]) N. M. A. 5090 (Ögl, Ydre h., Svinhults sn). [6]) N. M. A. 6208 (Sk, Göinge h., Ö. Broby sn); Wahlfisk, Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria II, 6, s. 95. (Södermanland, Åkers h.). [7]) J. J. Törners hanskr. s. 208, (= L. Fr. Rääfs handskr. I, s. 26); J. Storakers handskr. (Kristiania Universitetsbibliotek), kapsel 1. C. (Finaas). [8]) J. J. Törners handskr., s. 284. [9]) Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift I, 2, s. 34. [10]) Herm. Hofberg, Nerikes gamla minnen, Örebro 1868, s. 222. [11]) J. J. Törners handskr., s. 295. [12]) Medd. dr V. Brenner (Nyl, Ingå sn). [13]) J. Moman, praes. J. Ihre; De supersitionibus hodiernis. Upps. 1750—52. I, s. 36; J. J. Törners handskr. s. 7. [14]) B. O. Cederbloms handskr. (Vitterhets o. antikvitetsakademien).

lappgumma, som spände sitt bälte kring huggstabben för att undgå födelsesmärtorna; när dessa kommo, dansade stabben runt[1]). I dessa fall sker sålunda en magisk substitution, i det att stabben träder i kvinnans sälle. I de flesta ovan anförda exempel på vedens och huggstockens övernaturliga kraft, ha vi att göra med samma sexuella magi, som i fråga om vedträ-oraklet. Såväl veden som stabben anses besitta egenskaper, som utöva ett mystiskt inflytande på kvinnans barnsbörd eller barnets framtida öde.

Liksom man tillskriver veden, tillskriver man även *spånorna* en del övernaturliga egenskaper vid fastlag och påsk. Fastlagstisdagen fick man enligt en allmänt spridd folktro ej hugga ved i skogen; man sade, att »trädet blödde». Om korna trampade på dessa spånor, trivdes de icke (Nyland, Sibbo socken[2]). Skärtorsdagsmorgonen måste man stiga tidigt upp. Kvällen förut hade man nämligen gjort sitt »spånkast» av stora spånor, som ställts upp emot varandra, så att de bildade en pyramid. Om man nu på skärtorsdagsmorgonen hann taga in sitt spånkast, innan kråkan ropat över det, skulle man under sommaren hitta mycket ägg, men hann kråkan ropa däröver, så fann man endast utdruckna ägg. (Ål Iniö sn)[3]). Liknande föreställningar finnas spridda över hela Svenska Finland[4]).

Från den på vedbacken, i vedboden eller stugan stående huggstabben, går tanken lätt till den på roten kvarblivna *stubben* i skogen. Denna har i svensk folktro ofta uppfattats såsom tillflyktsort för skogens andeväsen. Man har därför offrat åt den, när korna släppts i vall[5]) eller när man gått på jakt[6]).

Dessa föreställningar om vedens (och huggstabbens) magiska inflytande på de könsliga förhållandena kunna icke förklaras annorlunda än såsom härstammande ur tron på vegetationsandar och vegetationsmagi. Ett särdeles intressant exempel på detta förhållande är den av Raffaele Corso, Hanns Bächtold o. a. behandlade italienska seden att friaren för ett stort trästycke med den älskades och sitt eget namn på till hennes bostad. Om trästycket »il ceppo»,

---

[1]) Chr. Glükstad, Sundalens og Öksendalens Beskrivelse, Kr. 1889, s. 98. [2]) S. L. S. 239. 554; J. J. Törners handskr. s. 339 (9:de dag jul). [3]) S. L. S. 225, 20; jfr Bygdeminnen III, Vasa 1912, s. 77 (Korsnäs sn). [4]) De ha behandlats av G. Nikander i Folkloristiska och etnografiska studier I, Hf 1916, s. 214, 242, 254; jfr Finlands svenska folkdiktning VII 1. Hf 1919, Hf 718 ff. [5]) V. E. V. Wessman. »Huggkubben föremål för dyrkan» i Hembygden, III, Hf 1912, s. 17 f. [6]) J. J. Törners handskr., s. 329 (n:r 88, 90).

mottages välvilligt, så är det ett gott tecken för friaren[1]). Detta symboliska frieri har uttytts på olika sätt. Sålunda har Bächtold sammanställt *ceppo*-bruket med de indoeuropeiska bröllopsseder, som förbundits med den husliga härden: »Durch die Annahme des Scheites bei der Werbung lässt der Vater des Mädchens demnach die Entzündung des Holtzes an seinem Herde und die Ubertragung seines Feuers in eine neu zu gründende Haushaltung zu und gewährt dem Freir somit die Hand seiner Tochter»[2]). I motsats härtill söker Corso förklara *ceppo*-bruket såsom ett slags fallisk symbolik[3]), härmed anslutande sig närmast till det Friedrich Krausska uppfattningssättet av härmed i sammanhang stående fakta[4]). Så vitt jag kan se, kommer man dock sanningen närmare genom att fasthålla vid den rena vegetationsdyrkan, sådan den framställts av Mannhardt och Frazer, utan behöva att hemfalla åt den Krausska skolans fallisksymbolistiska tolkningssätt. Icke heller Bächtold synes ha lämnat en tillfredsställande förklaring av bruket. Varken Bächtold eller Corso har kunnat ge någon förklaring på detta bruks påtagliga samband med de årsfestorakel, som ovan beskrivits. Den föregående har visserligen omnämnt dem, men den senare har lämnat dem ur räkningen. Det hade dock, synes det, legat nära till hands att jämföra »ceppo-nuziale»- bruket med den i Italien (och även Frankrike) förekommande seden att sända omkring julveden, »ceppo (även »ciocco», »zocco») di Natale» (fr. tréfoir), vilket gett anledning till benämningen »Festa di Ceppo»[5]). Dessa seder vinna sin förklaring genom vegetationskulten.

Edvard Hammarstedt har i sin betydelsefulla och idérika undersökning av den svenska stabbdansritualen uppvisat det föreningsband, som finnes mellan bröllopsbruken och fruktbarhetskulten[4]).

---

[1]) R. Corso. »Il Ceppo Nuziale» i Revista di Antropologia XX (Volume giubilare di Giuseppe Serge), Rom 1916; H. Bächtold. Die Gebräuche bei Verlobung und Hochzeit I, Basel 1914, s. 46 ff. [2]) Anf. a. s. 49. [3]) Corso sammanfattar sin uppfattning i följande punkter: 1:o La vita sessuale viene simbologgiata nel ceppo. 2:o La donna viene immaginata come »albero della vita». 3:o La piante in genere, e spesso le loro parti e le loro essenze (rami, frutti, fronde, semi, radici succhi) sono credute atte a conservare e promuovere la fecondità muliebre; onde esse sono impiegate come specifici nelle pratiche magico-sessuali». Anf. a., s. 10 ff. [4]) Jfr Corso. »Vom Geschlechtsleben in Calabrien» i Anthrophyteia VIII, 1911, s. 150. [5]) A. de Gubernatis. Storia Comparata degli Usi Natalizi in Italia, Milano 1878, s. 112 ff; jfr Clement A. Miles, Christmas, London 1913, s. 256. [6]) N. E. Hammarstedt. »Kvarlevor av en Frös-ritual i en svensk bröllopslek» i Fästskrift till H. F. Feilberg, Sthlm 1911, s. 489 ff.

Bröllopsträdet och bröllopstabben få härigenom sin förklaring[1]) Det slaviska bröllopsträdet, som erbjuder paralleller i detta hänseende, har genom J. Pipreks arbete om de slaviska bröllopssederna även fått ny belysning. Piprek säger: »Meiner Ansicht nach ist. das Hochzeitsbäumchen einerseits das Symbol des frischen, jungen Lebens, andererseit auch das Symbol der Fruchtbarkeit. Letzteres lässt sich daraus schliessen, dass das Bäumchen mit dem Sonnenkultus mit der befruchtenden Kraft der Sonne, im Zusammenhange steht, zweitens aber dass es meistenteils ein Zweig von einem Obstbaum ist und mit Äpfeln, Nüssen und Hafer behangen ist. Das russische Volk sieht das Hochzeitsbäumchen als der Symbol der Jungfraulichkeit der Braut an, weshalb es auch bei den Grossrussen »devja krasota» genannt wird»[2]). I den svenska stabbdansen möta vi onekligen bröllopsträdet i dess mest ursprungliga form; m. a. o. mest befriat från symbolik. Vi ha rätt att i det svenska bröllopsträdet se en kvarleva av en åldrig fruktbarhetskult, som står ungefär i samma förhållande till de slaviska formerna av brudträdet som vedträ-oraklet till de italienska friarpresenterna.

En viktig fråga återstår: varför har trädkulten fått denna plats i bröllopsceremonierna? Förbindelsen mellan dem förklaras ej med ordet »vegetationssymboler» eller något liknande: ty de religiösa symbolerna ha alla en gång varit verklighet. Den förklaras ej ens fullständigt med att hänvisa till de magiska egenskaper, vilka folktron tillägger trädet och äringen, ty fruktbarhetsföreställningarna ha knappast spelat den dominerande roll vid äktenskapsingåendet, som man stundom velat tillerkänna dem. Häri ligger sålunda ett kardinalproblem för fortsatta forskningar. Den riktning, vari svaret kommer att gå, synes mig angivas av strävandet att slå en bro mellan vegetationskult och själskult — att icke använda det missbrukade ordet »dödskult» — i årshögtiderna. Miles ger några antydningar härom i sitt arbete om julen, då han hänvisar till den animistiska ritual, som utvecklas i vissa trakter av Serbien i samband med juleldarna. Han säger i detta sammanhang: »Among the Slav races the old organization of the family under an elective house-elder and holding things in common has been faithfully preserved, and we might expect to find among the remote Serbian highlanders

[1]) Jfr K. Rob. V. Wikman, »Tabu- och orenhetsbegrepp i nordgermansk folktro om könen» i Folkloristiska och etnografiska studier II, Hf 1917, s. 39 ff.
[2]) J. Piprek, Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche, Stuttgart 1914, s. 184.

specially clear traces of the old religion of the hearth»[1]). Men vi kunna också närma oss frågan från en annan sida: själstrons, om vi nämligen lyckas uppvisa sambandet mellan de primitiva reinkarnationsförställningarna och vegetationskulten. I detta samband ligger, enligt vad jag vågar tro, den yttersta förklaringen till en etnologisk företeelse sådan som brudträdet. Det skenbart så obetydliga oraklet med vedträt är en länk i denna stora föreställningskedja.

[1]) Anf. a. s. 254.

EN KLÄDSTUGA I RÄTTVIK.

AV

GERDA CEDERBLOM.

Som man är klädd blir man hädd, lyder ett gammalt svenskt ordspråk, vilket i mer eller mindre hög grad ägt giltighet under alla tider. Uttrycket har dock inom herremansklassen och särskilt bland den allmoge, som ägt sockendräkt, haft en vitt skild betydelse. Bland de högre stånden har det gällt, att raskt och smidigt följa de moder, som lancerats i världsstaden vid Seinen, och i ångans och elektricitetens febrila tidevarv har detta allt mer och mer artat sig till, att flerfaldiga gånger om året byta moder med varierande nyanser vid snart sagt varje månskifte. — Hos allmogen däremot har en ändring i sockendräkten ofta nog måst sanktioneras å sockenstämma, och har i varje fall betraktats såsom en sockenangelägenhet. Och prästerna ha ävenledes ansett sig böra övervaka, att den en gång fastställda sockendräkten bars och att vid kyrkbesök dräktritualen följdes samt att varje överträdelse härutinnan bestraffades. — För att än mer skärpa ett sockenstämmebeslut angående fastställd dräkt kunde t. o. m. begäras Kungl. Maj:ts stadsfästelse å detsamma, detta skedde exempelvis i Vingåker år 1755. Stadsfästelsen meddelades den 15 december nämnda år, då majestätet uttrycker sitt välbehag över socknens berömliga sinnesstadighet vid bibehållandet av ett så urgammalt, hederligt och lovligt klädnadssätt.[1])

Från den gamla minnesrika Morabygden är även ett liknande sockenstämmebeslut från 1700-talets slut bekant. Protokollet från stämman är bevarat och är rätt märkligt. Där anföres hurusom Mora sockenbor aldrig utmärkt sig med fåfäng och flyktig grannlåt utan ha de snarare med stadga och sparsamhet i kläder sökt

[1]) P. G. Wistrand: Svenska Folkdräkter, Stockholm 1907 s. 50.

träda i sina lovvärda förfäders fotspår, varföre ock allt bruk av siden hittills varit och är okänt, och nu frivilligt och allmänt för evärdeliga tider avsäges. Tomt Hans Hansson i Barkarlås hade till stämman inlämnat ett skriftligt yttrande undertecknat av ett flertal byamän med en framställan, att det urgamla bruket av vit tröja med blå uppslag för bägge könen skulle bliva evärdelig dräkt för dem och efterkommande, men ansågs dock, att den nu allmänt vedertagna blåtröjan för karlarna och gröntröjan för kvinnfolken vore nödvändig till snygghet vid högidliga tillfällen, såsom bröllop, barndop och kyrkogång m. m. hälst som vallmarsdräkten var svår att länge hålla ren och ganska få hade råd och lägenhet, att till ombyte hålla sig dubbla tröjor, då däremot en blå tröja, som gossar vid 20, 24 à 26 års ålder gemenligen skaffa sig, är mindre ömtålig och kan med heder och sparsamhet nyttjas köparens hela tid ut och ärvas av barn och efterkommande. Av samma beskaffenhet och lika nytta ansågs även kvinnfolkens gröna klädeströja, såsom snygg och mera tjänande till sparsamhet än överflöd. Stämman godkände efter en del inlägg Tomt Hans' och hans meningsfränders förslag. Protokollet justerades den 7 september 1793.[1])

Liknande sockenbeslut ha säkerligen fattats i de flesta dalasocknarna runt Siljan och litet varstädes inom andra landskap, där bestämda sockendräkter funnits. Det förefaller dock som om dräktskicket och dräktritualen ingenstädes vore så rik på detaljer och detaljbestämmelser, som i en del dalasocknar. Och vid inblick i en dalagårds klädstuga förstår man kanske bättre än annorstädes dräktritens helgd. Och ändå äro de nu anträffbara klädstugorna endast svaga reminiscenser av en förgången prakt.

Under de senaste årtiondenas goda ekonomiska villkor, ha nämligen de flesta bondgårdarna om- och tillbyggts och klädstugans innehåll har inrymts på någon liten vindskammare, där gammelmor ordnat det hela, så att det dock i någon mån påminner om vad som varit.

Jag vill emellertid ej nu skildra en klädstuga i stympat skick, utan vill hellre försöka återge den sådan den för mig beskrivits av en äldre rättvikskvinna, vilkens berättelse sedermera fullständigats av ännu ett par »gammelmoror».

Klädstugan var i regel stor och rymlig. Då den såsom ofta var

---

[1]) Protokollet är i sammandrag återgivet. För protokollsavskriften står förf. i tacksamhetsskuld till fru Anna Matsson Djos i Mora.

fallet inrymdes i huvudbyggnaden, ägde den samma storlek, som vardagsstugan d. v. s. bondens kök, mat-, sov- och samlingsrum. Då man träder in i förstugan, har man alltså köket eller vardagsstugan till höger eller vänster och å motsatta sidan klädstugan. Mitt emellan dessa ligger en liten kammare av förstugans bredd. I en del gårdar inrymdes dock klädstugan i annan byggnad, i den s. k. »nistugan».

För att vi nu skola se den i dess fulla prakt, nödgas jag dock välja ett sorgehus, ty det är särskilt vid begravningshögtider, klädstugan företer full prakt. Det är nämligen ett egendomligt bruk, att den döda där skall stå på bår.

Klädstugudörren står nu öppen och vi se framför oss en rymlig ryggåsstuga med hackat en- eller granris strött över golvet. Stugans möbler utgöres av ett större bord, som står framför gavelfönstret, vidare en uppbäddad säng, ett stort skåp samt i övrigt bänkar längs väggarna. Såväl bord, bänkar och väggar äro helt täckta av textilier och kläder, bland de förra märkes en del krusvepor, fälltäcken och örngottsvar. Det är dock klädesplaggen, som huvudsakligen göra sig gällande, dessa täcka såväl väggar, som ett flertal »krunstänger». De manliga dräktdelarna inrymmas å klädstugans ena sida, de kvinnliga å den andra och krunstängerna äro upphängda i olika höjd, så att alla plaggen må bli synliga.

Här ses sålunda röda, blå, gröna och svarta kjolar med de s. k. »bräddorna», de tvärrandiga framvåderna, vända inåt väggen, »snörvilar», d. v. s. livstycken av skinn, vadmal, siden och blommig kattun i livliga färger, prydliga överdelar, röda, gröna, bruna, svarta, vita och blommiga kattunsförkläden, granna kjortelväskor, präktiga nytvättade och nykritade »kasungar» eller skinnkjolar och skinntröjor samt svarta och gröna klädeströjor, röda strumpor med gröna hälar, vita särkar, näpna barndräkter och doppåsar, barnkassar jämte en hel del huvudbonader. Dessa senare ha vanligen sin plats å en mångarmad takkrona, avsedd att tjänstgöra såsom klädhängare. Denna egendomliga krona, förfärdigad av en ung tall, liknar närmast en jättestor grötkräckla. Längs väggarna under bänkraden stå familjens skodon i olika storlekar uppradade jämsides med en del smärre skrin, innehållande diverse textilier och mindre dräktplagg. Bland de upphängda klädespersedlarna märkes även en del ej färdigsydda plagg, såsom överdelar till kvinnodräkten samt mansskjor-

tor utan halsringning och sprund. Dessa skulle ytterligare stärka husets anseende såsom varande förmöget och välförsett.

Å klädstugans mansida synes blå och svarta långrockar, skinnbrackor, konststickade blå och vita mansstrumpor, bröllopsskjortor, handskar och vantar m. m. Och mitt i all denna prakt vilar den döda, även hon iförd en del av de dräktpersedlar hon burit i livet. Huvudet är alltid betäckt, är det en hustru bär hon vit mösa, är hon ogift bär hon timp, dessutom överdel, vitt halskläde, snörvil samt om livet ett förklädesband, vars ändar vila å det finveckade, vita klädet, som tjänstgör som täcke. Är det en gift kvinna bär hon även sina gula broderade brudhandskar. Är det en flicka, konfirmationshandskarna. Är det en man, som står på bår är han iförd sin brudgumsskjorta eller, om denna skulle vara utsliten, en annan fin skjorta, halsduk och livstycke, samt gula handskar. Huvudet är obetäckt.

Den dödas bädd är i övrigt smyckad med en del egendomliga prydnader såsom med bladguld överdragen potatis, vanligen sex stycken, en i varje hörn samt en vid vardera armbågen, dessutom lingonris, pappersblommor och diverse prydnader av »skrafvelmässing».[1]) Särskilt de i ungdomen bortgångna bäddades rikt i färger. De äldres bädd i kistan var stundom helt vit.

Det var dock ej inne i klädstugan, som den döde bringades en sista hyllning, detta skedde utanför stugan begravningsdagens morgon, då så vitt möjligt hela byalaget var mangrant samlat och någon vän eller annars skolläraren framförde anhörigas och vänners tack och farväl.

Men återvända vi så till klädstugan, där den gamla sitter och berättar och vi börja granska dräktplaggens detaljer, så måste vi beundra dess utomordentligt omsorgsfulla tillverkning och soliditet. En del av plaggen voro även arvegods från flera generationer. Så var exempelvis fallet med de röda, lagnade bröllopskjortlarna, som hade burits av både mor och mormor, likaså en del andra plagg. — Takkronan med sina omsorgsfullt veckade hattar och timpar samt siden- och sammetshättor tilldrog sig även särskild uppmärksamhet. Gumman berättar huru noga man var att få vecken riktigt fint ordnade, och som det var svårt att göra det själv, anlitades gärna någon i konsten förfaren. Hos Anna Wiklander i Vikarbyn var

[1]) Tunt mässingsbleck, som med lätthet kunde klippas i allehanda fasoner.

på 1870-talet å söndagsmorgnarna ej sällan kö för att få nödig hjälp innan båtfärden till kyrkan skulle företagas. Vid hemkomsten från kyrkan togs hatten eller timpen varligt av och upphängdes på klädstugans takkrona, för att vecken skulle kunna bevaras till nästa söndag.

De röda strumporna med sina oerhört vida ben väckte även uppmärksamhet. De voro icke klädsamma, men de rika bondhustrurna och kullorna ha velat visa, att de ej behövde spara på garnet, varföre de i stället för att ta in maskor vid smalbenet istället lade ut, och sedan ville »en ann vara så god som en ann». Det hade varit mera praktiskt om benen varit litet längre och nått över knäet, allra hälst som underkjol sällan bars och naturligtvis ej några benkläder. Jag frågade även gammelmor om det ej var förskräckligt kallt att gå så tunnklädd, men gumman svarade, att »nog kunde man frisa, men var det för svårt, så frotterade man benen med snö». Det var även sed att efter kyrkbesök byta alla kläder till och med särken, och ombytet skedde även vintertid i den oeldade klädstugan. Även bör nämnas, att familjens i dagligt bruk använda kläder aldrig upphängdes i klädstugan, deras plats var i förstugan.

Då gumman slutat sin berättelse var frestelsen stor att försöka förvärva några av de gamla dräkterna, som väl skulle komplettera Nordiska Museets samlingar och utfylla några luckor.

Vid en försiktig framställan om det ej skulle låta sig göra att få överflytta några av dräktdelarna till det stora museet i Stockholm, stryker den gamla med sin halft vissnade hand nästan smeksamt över de av henne själv, mor och mormor vävda och brukade plaggen och säger stilla »nog få de bli här så länge jag lever, sén få barnen göra som de vilja».

NÅGOT OM DEN NORRLÄNDSKA ALLMOGENS HANDEL OCH KÖPENSKAP.

AV

MANNE HOFRÉN.

Det svenska bondehemmets föremålsbestånd företer i mångt och mycket en högst skiftande karaktär som många gånger gör det svårt att fastställa etnografiska gränser. Särskilt för Norrlands vidkommande beror detta ofta på den vittomfattande handel som sedan urgamla tider i norra Sverige bedrivits av bönder och köpmän, en handel som i vissa bygder hopade stora rikedomar på samma gång den ditförde en mångfald föremål och idéer, av främmande ursprung. Det börjar mer och mer stå klart att bondehemmets storartade bestånd av möbler och husgeråd är en frukt av en husflit och hantverksskicklighet som ej alltid haft sitt säte just på gården eller ens inom den närmaste bygden; i de flesta landskap ha vissa socknar eller trakter utgjort tillverkningscentraler för vissa alster som av gårdfarihandlare eller vid marknader kommit att spridas omkring i större eller mindre områden. För utforskandet av allmogeinventariets härkomst blir det därför nödvändigt att söka fastställa dessa mångfaldiga tillverkningscentraler ute i bygderna, de mera betydande hantverkare som funnits, de vägar på vilka alstren spritts och vidden av de områden inom vilka vissa skolors inflytande kan spåras.

Handelsvägar äro ju också kulturvägar och jag vill därför här söka ge en högst allmän översikt över norrlandsallmogens viktigare handelsförbindelser med andra orter och över dess inbördes köpenskap. — I Norrland gälla sedan gammalt jämtar och ångermanländingar som det driftigaste handelsfolket. Lapparna få naturligtvis icke glömmas; i äldre tid sträckte sig deras handelsfärder långt ner åt bygderna, distingsmarknaden i Upsala var den vikti-

gaste punkten för dessa färder. Jämte norrlandsbönderna hade de i staden sitt eget kvarter, den s. k. helsinggården. Lapparnas handelsvaror voro i främsta rummet livsmedel, renkött, i andra rummet hemslöjd, t. ex. lappskor. Ännu nu i de senaste åren ha dessa gamla distingsfärder fortsatts av åtminstone en jämtlandslapp.

Målet för norrlandsböndernas handelsfärder var i allmänhet Stockholm där de ju kunde räkna på bästa betalningen för sina produkter; hit gick under århundraden en jämn ström av livsmedel från hela Norrland. Särskilt efter Finlands förlust tog denna handel storartade dimensioner. Liksom i Upsala hade dessa handelsbönder även i Stockholm sin »helsinggård», belägen vid Holländaregatan, en samlingsplats för forbönder som kommo med allsköns livsmedel och hemslöjd samt för hästhandlare som företrädesvis voro från Jämtland och Helsingland.

Ofta nog förmedlades handeln av de små kuststädernas borgerskap, men allmogen kände på sig, vanligen med berättigande, att borgarna ofta drogo en oskäligt stor vinst på affären, varför man föredrog att själv bege sig till Stockholm för att salubjuda sina produkter. Ännu i mannaminne funnos helsingebönder som körde med sina foror till huvudstaden.

Från kustbygderna försiggingo dessa handelsfärder synnerligen ofta till sjöss med allmogens egna små fartyg, de enmastade s. k. haksarna; isynnerhet gäller detta Västerbotten vars avlägsna läge ju förbjöd färder landvägen ända till Stockholm.

Sedan urgamla tider ha utomordentligt livliga förbindelser ägt rum mellan hela norrlandskusten och den övriga svenska Östersjökusten; borgare från Stockholm, Nyköping, Söderköping, Kalmar, omtalas vid marknader i Torneå på 15- och 1600-talen; från samma tid nämnas norrländska bönder och köpmän ofta i Stockholms stads tänkeböcker[1]). Med finlandskusten drevos också av ålder livliga affärer.

Dessa förbindelser förklara den uniformitet som den svenska kulturen längs bottenhavets och Östersjöns kuster i många avseenden äger. Även om handeln huvudsakligen gällde livsmedel fördes dock en hel del hemslöjdsalster genom den från bygd till bygd; från norrlandskusten gick till Stockholm särskilt textil och träslöjd, såsom möbler, laggkärl, träskedar. Från Hudiksvall fördes t. ex.

---

[1]) Nordlander: Till Västerbottens äldre kulturhistoria. I Norrl. Samlingar, häft. 6. Upsala 1905.

på 1700-talet till Stockholm en myckenhet stolar, efter allt att döma förfärdigade ute i bygden. Från Helsingland såldes dessutom, smiden. Den ångermanländska linslöjden och dess betydelse är bekant. I dessa landskap funnos dessutom en hel del hemslöjdscentra vars produkter väl i allmänhet försågo endast den egna bygden men ofta nog fördes ända ner till Stockholm. I Västerbotten fick handeln och hemslöjden bland bönderna icke fullt så stor omfattning; slättbygdens större gårdar togo här mera allmogens tid och krafter i anspråk. Den viktigaste produkten var tjära. För Västerbottens vidkommande spelade handeln med ryssarna i äldre tid en viss roll; ryska skinnuppköpare begåvo sig på 1600talet ända ner till landskapets södra delar.[1])

Särskilt från Ångermanland och Medelpad ha ända in i vår tid en rätt livlig handel på Finland bedrivits över Bottenhavet. Denna hade i allmänhet kreatur och livsmedel till föremål, den enda finska hemslöjd som denna väg kom över till Sverige var den populära finska »begravningskransen», ett stort och välsmakande bakverk som in i vår tid rätt ofta i kuststäderna försålts av finngummor från Vasa. En del finska textilvaror försåldes också.

I denna kusthandel till lands eller sjöss deltogo alla kustlandskapen, av Ångermanland dock huvudsakligen den östliga delen; landskapets inre bygder handlade i allmänhet med Norge, varför deras kultur också i mångt och mycket synes ganska norskbetonad. Jämtlands livliga norska handel är ju mera förklarlig då detta landskap endast behöll förbindelserna från sin norska tid. Den norska handeln på Ångermanland har förmodligen uppstått som gränshandel. Dock är det nog icke endast de merkantila intressena som åstadkommit den livliga förbindelsen med Norge, den gamla vallfartsvägen till Sankt Olofs stad och kyrka spelade också betydande roll långt efter tiden för helgonets dyrkan; intressant är att se huru t. ex. under häxprocesserna i Ångermanland Trondhjem lekte för folkfantasien, i »Trunheims stora kyrkia» ingingos ofta djävulsförbunden.

Handelsfärderna över gränsen voro ömsesidiga; norrmännen begåvo sig genom Jämtland ofta nog ända in i Ångermanland. Träsakerna från Ströms socken voro för dem särskilt begärliga, som Hülphers antyder kommo årligen norrmännen från Norrlie socken mellan Ersmäss och midsommar och tillhandlade sig för danska

[1]) Nordlander a. a.

pengar de målade träkärl, vilka i betydligt antal tillverkades av allmogen i Ström.

Jämtarna drogo till Trondhjem och Levanger med lantmannaprodukter, smiden, skinnpälsar och annat som utbyttes mot fisk och andra förnödenheter.[1])

Alla dessa handelsfärder både på Norge och Stockholm tillförde allmogen stora pekuniära fördelar och hade som påpekats sin stora betydelse i kulturellt avseende; handelsbönderna fingo i de främmande bygderna se och lära mycket som slog an på deras smak, mången erfarenhet, från resorna omsattes i praktik när det gällde bygga nya hus och skaffa nytt bohag. Möbler och husgeråd hemfördes också helt visst ganska ofta vid resorna. Särskilt under 1800-talet fingo dessa handelsfärder ett rätt ödesdigert inflytande beträffande den norrländska allmogekulturen, särskilt den ångermanländska vars brist på tradition i senare tid måste förklaras genom den lätthet varmed främmande synpunkter upptogos av landskapets många resande bönder. Intressant är att se vilken synpunkt en förf. från förra århundradets mitt[2]) anlägger på dem som med nordens alster till lands och sjöss besökte huvudstaden: »Den handel som redan därigenom är skadlig att den bringar lantmannen från hans egentliga yrke och förspiller hans tid på landsvägen, åstadkommer ett stort fördärv genom det överflöd den i landet utsprider. Därav härrör den blandning av yppighet och fattigdom som, ehuru vanlig i hela Sverige, dock i Norrland är särskilt märkvärdig, om ej anstötlig. När man en söndag betraktar kyrkfolket finner man, om ock hos de flesta den fordna enfalden i klädedräkt, dock hos en del av de yngre en främmande grannlåt som förutsätter besök av västgötar eller infödda lanthandlare. Och när man av den norrländska gästfriheten inbjudes i något av de många vackra tvåvåningshusen får man vila på en god soffa i ett väl möblerat rum och dricka kaffe, té, punsch, varvid ej endast fint porslin utan även silver utgör bordskärlen.»

Franzén har slagit huvudet på spiken, det är norrlandsallmogens genom handeln förvärvade rikedom som dödat den ursprungliga bondekulturen, som i stället särskilt i Ångermanland fått en mera herrskapsaktig prägel. Särskilt är det under 1800-talets förra hälft

---

[1]) Om jämtarnas Norgeshandel se H. Geijers uppsats »Färdmän» i Jämten 1918.

[2]) F. M. Franzén: Norrland. Sv. Familjeboken 1852.

som handeln blomstrar; detta förklarar varför allmogeinventariet så ofta i dessa trakter företer en så praktfull gustaviansk eller empirekaraktär. Trots sitt avlägsna läge ha de norrländska landskapen stått i livligaste förbindelse med rikets centrala trakter, vilket förklarar den snabbhet varmed tidsstilarna kunde tränga ned i allmogens mobilier och husgeråd.

Norrlandsallmogens handelsanda är av urgammal datum. Gustaf Vasa klagar ofta över norrländingarna att de »försmå åkern och bruka köpenskapen som något lättare synes vara». Enligt hans otvivelaktigt riktiga åsikt är orsaken till detta att söka i oviljan mot att upptaga nya hemman, varigenom folkmängden så starkt ökades i de gamla byarna och gårdarna att jorden ej kunde föda alla; ända till tio arbetsföra män kunde sitta på ett hemman varför mången måste »taga till köpenskapen och driffva landzköp.» Att redan under medeltiden en livlig handel försiggick från kustlandskapen på Stockholm därom vittnar t. ex. dessas bidrag till Olofsgärden på 1300-talet som bl. a. utgick i visst belopp för varje skepp som i handelssyfte seglade till huvudstaden.[1]) Sannolikt är också de stora vikingatids mynt- och skattefynden från Ådalen att betrakta som resultatet av handelsfärder.

Av de främmande handelsmän som besökte norrlandsbonden i hans hem spelade dalkarlar och västgötar största rollen, de förstnämnda dock mindre som handlande än som hantverkare, som utförde arbete där de behövdes. Alster av de kända dalamålarnas konstflit träffas ända upp i Ångermanland. Från Medelpad har jag belägg på idoga dalmasar som både målade grannt i stugan och utförde dikningsarbete på åkern. De varor som av vandrande dalkarlar kunde utbjudas voro urverk, knappar o. dyl.

Mera betydande handelsmän voro de västgötska »skålknallarna», vårt lands mest utpräglade handelsbönder.

»Vänta väschöt, mor ska köpe en ask!» lyder ett stäv som jag känner från södra Ångermanland, använt för att uttrycka att ingen brådska är av nöden, och som bevarar minnet av »knallen» och en av hans viktigare handelsartiklar. Många äro i Norrland historierna om västgötar som i obygderna bragts om livet och sänkts ner i myrarnas djup av norrländingar, lystna efter deras plånböcker och lager.

Västgötarnas handelsfärder äro ju en urgammal företeelse som

---

[1]) Nordlander: Mellersta Norrlands näringar i början av 1300-talet. I Festskrift till H. Feilberg 1911.

har sin orsak i de sju häradenas torvtiga jordbruk. Dessa »skålknallar» voro alltid bönder. De förhållanden under vilka dessa gårdfarihandlare arbetade under 1800-talet, framgå av en kungörelse av år 1803 om »wästgöthe allmogens gårdfarihandel». Det framhäves i denna huru på senare tid åtskilliga missbruk börjat florera i samband med denna handel, t ex. salubjudande av sådana varor som ej voro av allmogen själv tillverkade. Hemmansägare och åbor från de sju häradena, dock endast en från varje skattlagd hemmansdel, erhålla förnyat tillstånd att inom riket försälja alster av sin hemslöjd; resor till Norge förbjudas strängt. Den resande måste ha pass utfärdat av landshövdingen och innehållande uppgift på resans mål, längd och de varor som medföras. Lagret skall förtullas i Borås eller Ulricehamn. Av de trenne årliga handelsresor som allmogen i äldre tid brukat företaga, nämligen i januari, maj och september, skall den i maj eller »sommarresan» ej längre tillåtas. Att utanför Älvsborgs och Skaraborgs län resa i större antal än sex tillsammans förbjudes.

De varor som av »knallarna» i Norrland liksom på andra håll salubjödos voro vävnader, smått smide, svarvade kärl, brynen och annat. Mer än ofta finner man också i norrländska bondstugor föremål, särskilt skålar, av västgötskt ursprung; genom »knallarna» spridda äro sannolikt också de arbeten, mest små skrin, av trä med ornering av prässade och i mönster eller figurer pålimmade halmstrån, som i vissa norrlandsbygder äro ganska vanliga.

Den ovannämnda kungörelsens förbud mot försäljning av annat än västgötsk hemslöjd synes ej ha vunnit efterföljd i högre grad, redan tidigt började knallarna sprida all möjlig »krimskrams» ute i bygderna. Senare tiders vandrande västgöte är en degenerationsföreteelse som husmodern köper ett knappnålsbrev av för att göra honom tillfreds; de rikliga handelsbodarna på landsbygden göra nu även i Norrland all gårdfarihandel överflödig.

Dessa handelsbodar tillhöra i stort det sista halvseklet. I Norrland uppsattes de första av bönder eller bondsöner. Den första handelsboden i övre Ådalen t. ex. uppsattes på 1800-talet av en bonde i Junsele som saluförde salt, vitriol, bresilja, tobak och snus.[1]) I detta avseende gör sig på vissa håll i Norrland en egendomlig skiftning i allmogens tänkesätt märkbar i det att den som övergav

[1]) Ritzén: Ur Övre Ådalens folkliv. Sollefteå 1912.

jorden och satte upp handelsbod i sin hembygd betraktades smått föraktligt, då däremot den som gav sig ut på långväga handelsresor blev en man av stort anseende; långfärderna voro ett slags manlig idrott som den unge bondesonen måste pröva på.

De bönder som ej själva gjorde långfärder med sina produkter möttes på de norrländska marknaderna för köp och byte; hit samlades också köpmän från skilda håll. Särskilt fingo marknaderna i Västerbotten stor betydelse, då ju som antytts långfärderna härifrån ej voro så vanliga. Av de norrländska marknadsplatserna äro särskilt de för övre Norrland så karaktäristiska »kyrkstäderna» av största intresse genom sin urgamla egenskap av kult-, tings- och handelsplatser på samma gång. Det är i de stora socknarna med stora avstånd som kyrkstadsföreteelsen särskilt utvecklat sig. Vanligen ägde varje bonde en egen stuga på vallen där man bodde när man var kommen ned till bygden till gudstjänst, marknad eller ting; till stugan hörde också ett stall. Oftast finnas särskilt för ändamålet bygda marknadsbodar, belägna vid det i kyrkstadens centrum liggande torget. Ibland påträffas i de större kyrkstugorna vid torget salubodar av medeltida typ med en lucka i väggen, nedfällbar och tjänande som disk. Med hänsyn till det ofta ganska vilda liv som fördes vid marknader och »storhelger» var en finka en nödvändig inrättning i kyrkstaden; vanligen utsågs från varje by en man till att hålla ordning. De gjorda affärerna skulle ju i allmänhet bekräftas med förtäring; när det gällde affärer med lappar bjödos dessa i allmänhet före köpslåendet på dryckjom. I Skellefteå kyrkstad funnos vid 1700-talets slut inte mindre än fem krogar.

Köpenskapen och livet inom dessa gamla kyrkstäder tillhör, liksom allmogens marknadsliv i övrigt ett intressant kapitel inom svensk allmogekännedom, väl värt att närmare studeras och klarläggas.

NÅGRA EXEMPEL PÅ ALLMÄNNA VILODAGAR BLAND OSTAFRIKANSKA FOLK

AV

K. G. LINDBLOM.

Även bland folk, som ej äga någon bestämd tidräkning, finns, som bekant, ofta vissa dagar eller viss tid, under vilken, av särskild anledning, intet arbete får uträttas och då man i större eller mindre utsträckning iakttager stillhet jämte diverse tabu-föreskrifter. Dylika perioder må benämnas »vilodagar», under vilket namn de ju också, i inskränkt bemärkelse, betecknas inom etnologien (restdays, Ruhetage).

Dessa vilodagar synas vara dels enskilda, av mera privat natur, gällande för individer eller familjer, dels allmänna, omfattande en hel by eller annan större enhet. De äro vidare periodiska, återkommande på bestämda tider, samt operiodiska, framkallade av någon viss händelse. Det är framför allt till kännedomen om den senare och mindre bekanta kategorien, de operiodiska och på samma gång allmänna vilodagarna, som undertecknad härmed lämnar några bidrag, som jag funnit under mina studier i Ost-Afrika. Över huvud taget är vår kännedom om vilodagar bland Afrikas negerfolk tämligen bristfällig.

Låtom oss övergå till de särskilda fallen.

Söder om floden Nzoia, i landet mellan Mount Elgon och Victoria-sjön, bo bantustammarna avanyala och abisocha, för europeerna kända under sina suaheli-namn, respektive wakabaras och kakamega. Dessa inställa allt arbete under dagen efter det att en jordstöt inträffat. Jordbävningar o. d. bero enligt deras uppfattning därpå, att andarna, fädernas andar, som ju bo i jorden strida med varandra.

Det med massajerna besläktade nandi-folket, som äro nu nämnda stammars närmaste grannar i öster, iakttaga likaså stillhet dagen efter ett jordskalv, som även de — liksom för övrigt många

s. k. naturfolk på andra håll — tillskriva underjordiska andar eller »djävlar».[1])

Det är sålunda de i jorden boende andarna, som dessa ostafrikanska stammar, bantu såväl som icke-bantu, anse som jordbävningarnas upphov. I avsikt att undvika faran eller för att förebygga, att den upprepas, iakttaga de stillhet. Men detta förfaringssätt är icke specifikt afrikanskt lika litet som det är inskränkt till jordbävningar eller andra naturföreteelser det tillämpas, såsom vi veta även i andra delar av världen samt i samband med andra händelser. Det är ett vida spritt sätt att undgå något i allmänhet, som hotar ett helt samhälle, ävensom ett medel att förebygga, att ett sådant hot uppstår.

Att sålunda kunna konstatera, att vilodagar finnas bland många mer eller mindre primitiva folk och att dessa vilodagar hava en rituell prägel, i det att de mekaniskt upprepas såsom en följd av vissa situationer, är i och för sig rätt trevligt, men det säger oss intet om *orsaken* till att de iakttagits. Naturligtvis har den ursprungliga grunden, såsom fallet ju är med riter i allmänhet, i de flesta fall blivit bortglömd eller förvanskad.

Vad nu jordbävningar beträffar, kan den på sådana följande vilodagen ha uppstått på olika vis. Ett vanligt sätt att fördriva andar är ju att söka skrämma dem genom buller och oväsen. Så synas Bakwena i Kalahari göra vid jordskalv. Efter ett visst sådant hötte kvinnorna med hackor och klubbor mot himlen samt utstötte förbannelser mot andarna.[2]) Att förhålla sig fullkomligt stilla och passiv är raka motsatsen till detta, och det finns exempel på huru man inom magien söker vinna resultat genom medel, som just äro motsatsen till dem som användas på annat håll eller till dem, som man själv kanske brukat vid annat tillfälle. Eller, kanske rättare och mera allmänt uttryckt, för att framkalla en viss effekt, *avhåller* man sig från vissa handlingar (negativ magi). Orsaken kan måhända också sökas i den allmänmänskliga gamla föreställningen, att ett resultat kan nås genom att efterapa detsamma: lika åstadkomma lika. Därför att man själv håller sig stilla, hoppas

---

[1]) Hollis, The Nandi, p. 100, Oxford 1909. Massajerna tro, att jordbävningar åstadkommas av krigare i andevärlden som befinna sig på krigståg. Holeis, The Masai, p. 279, Oxford 1905.

[2]) B. Struck, Zur Kenntnis afrikanischen Erdbebenvorstellungen, p. 90, Globus 1909.

man, att andarna skola göra detsamma och upphöra att strida, då följaktligen också jordbävningen upphör.

Det ligger vidare nära tillhands, att människobarnen dväljas i en stilla och ängslig förbidan, när de fruktade andarna strida. De svaga bruka göra så, när stora makter äro i luven på varandra, de vilja då gärna undvika att draga uppmärksamheten till sig och göra därför så litet väsen av sig som möjligt.

Speciellt i fråga om jordbävningar kan man emellertid, synes det mig, taga en ännu mera naturlig och ursprunglig orsak till uppkomsten av en vilodag med i beräkningen Afrika är, som bekant, i stort sett en gammal stabil kontinent, som ej sedan långa geologiska perioder tillbaka varit utsatt för tektoniska och vulkaniska rubbningar. Även Ostafrika med dess vulkanområde och dess stora »grav», där man finner de största spåren i Afrika efter omdanande krafter i jordens inre, är i våra dagar i, praktiskt taget, fullständig vila. Våra vilodagshållande folk bo just vid randen av detta gebit. Om jordstötar där ännu förekomma äro de sällsynta och svaga. Men det har varit annorlunda även i mänsklig tid. De många bergsbildningarna med sina skarpa och bara former, vilka ibland se ut, som om de bildats i går, tala ett tydligt språk om att de äro av mycket recent datum. Geologerna ha visat, och det är dit jag vill komma, att kraftiga rörelser i jorden i dessa trakter fortsatt in i dess mänskliga period.[1]) Att här närmare taga upp utrymmet med bevis för detta, är onödigt.

Alltnog, när dessa avlägsna tiders människor kände marken svikta under sig, blevo de givetvis alltför skrämda för att fortsätta med sina sysslor. De försökte antagligen fly, men var skulle de väl taga vägen, då marken överallt omkring dem var lika osäker. I dov förtvivlan satte de sig helt enkelt ned att vänta på att ett slut på detta hemska tillstånd på ett eller annat sätt skulle inträffa. Jordbävning följde på jordbävning och mottogs av människorna på samma sätt, och så småningom utvecklade sig av sig självt bruket att då hålla sig i stillhet, en sed som sedan fortlevde och fixerade sig till att omfatta dagen efter ett jordskalv, såsom ännu är fallet. Våra dagars Ostafrika är, som sagt, fritt från nämnvärda jordbävningar, men bruket lever alltjämt kvar med en rits seghet. Möjligt är också, att man så småningom kom till den tron, att jordskalven upphörde just därför att man förhöll sig stilla.

[1]) J. W. Gregory, The Great Rift Valley, p. 236, London 1896.

Vilken uppfattning om jordbävningars uppkomst dessa tidiga människor hade är för oss tämligen betydelselöst. Förmodligen stodo de i religiöst hänseende på preanimistisk ståndpunkt och sökte ur denna förklaring på jordskalven, om de nu hade någon uppfattning alls om dylika. När sedan andetron under tidernas lopp utvecklade sig och jordbävningar förbands med denna, var vanan att iakttaga en vilodag redan fastställd hävd.

Som ett stöd för möjligheten av ovan sagda vill jag anföra ett konkret exempel på huru en allmän, och i detta fall periodisk, vilodag uppkommit i samband med en bestämd jordbävning I Ashantilandet är det sed, att om torsdagarna avhålla sig från allt arbete på fälten och uppge infödingarna, att detta bruk har sitt ursprung i en stor jordbävning i dessa trakter, vilken, såsom man vet, ägde rum torsdagen den 10 juli 1862.[1])

Men, det är tid att gå vidare.

Avanyala och abisocha, de stammar, som lämnat vårt föregående exempel, ha även en vilodag, som följer på en av medicinmannen för det allmänna bästa utförd rit. Fallet är följande:

Dessa trakter lida ibland av svåra hagelskurar, som skada fälten. När nu en hagelskur hotar, söker medicinmannen avvärja eller fördriva densamma, vilket sker på så vis, att han i luften svänger en käpp, vid vilken han bundit viss »medicin». Samtidigt söker han övertala haglet att gå åt annat håll: »hagel, kom ej hit. Gå åt Nandilandet eller åt Mumias till». Följande dag får intet arbete göras.[2])

Denna vilodag får kanske förklaras efter likhetsprincipen. Folket upphör med allt arbete och hoppas sedan, att även haglet eller dess framkallare, andarna, också skola upphöra att »arbeta». En möjlighet är ju också, att den med jordbävningarna förbundna vilodagen, som sannolikt existerade, innan dessa folk blivit jordbrukare, fått tjäna som mönster. Det som visat sig vara ett verksamt medel på ett gebit, tillgripes gärna på ett annat. Och i båda fallen gäller det ytterst skydd mot en och samma farliga makt, andarna.

Bägge nu nämnda vilodagar kallas *masitsa*, vilket ord alltså är en allmän benämning på en vilodag av ovan angiven karaktär. Ännu ett tredje fall av *masitsa* har jag antecknat, vilket må antydas:

---

[1]) B. Struck, anf. arb. p. 90.

[2]) Bland land-daykerna å Borneo, för att blott nämna ännu ett exempel »on the occasion of certain solemn performances of the medicine-man a three days' taboo is declared and the people rest from work. se Webster, Rest Days: A sociological study. Un. Studies p. 17, Lincoln, Nebraska 1911.

När en hövding bland abisocha från sin avlidne faders by hämtar dennes offerstenar — som stå i samband med ankulten — för att uppställa dem i sin egen by, förrätta alla medlemmar av hans clan (*icholo*), som bo i närheten, intet arbete den dagen.[1]) Möjligen inbjuder hövdingen dem till ett ölgille eller annan liten festlighet hos sig.

Denna *masitsa* är något olika mot de förut beskrivna, då det ju här till synes icke är fråga om någon direkt hotande fara, som skall undvikas. Vilodagen är förmodligen endast en länk i en kedja av riter, som förrättas i samband med en framstående persons död, en av de många tabu-former, som åtfölja ett sådant dödsfall. Att den hålles, kan helt enkelt vara uttryck för en önskan att hedra den dödes minne. Men den kan också vara ett försiktighetsmått gentemot den dödes ande, alltså framkallad av fruktan. I så fall skulle denna sist beskrivna *masitsa* innerst grunda sig på samma föreställning som de föregående.

Många liknande exempel på allmänna vilodagar efter dödsfall skulle lätt kunna hopställas. Bland basuto-folket inställes allt arbete den dag, en inflytelserik man dör. När en »konung» på ön Timor dör, arbetar man ej under hela sju dagar, på Samoa upphör också arbetet vid en stor hövdings död o. s. v.[2])

Även Akamba, en bantustam å höglandet mellan Kenia och Ugandabanan, iakttaga en allmän vilodag, som de kalla *n'gone*, vilken dock skiljer sig från de föregående däruti, att den är årligen återkommande, ehuru dagen ej är fastställd. Den beror nämligen på det första regnets ankomst.

När regntiden nalkas, äro alla ivrigt sysselsatta med att göra sina åkrar i ordning, avsluta arbetena med uppluckring och sådd. De, som äro på efterkälken med detta, äro naturligtvis allra ivrigast att snarast möjligt bli färdiga, och det är livlig rörelse på fälten. Men, då det första regnet kommer, måste allt arbete, av vad slag det vara må, inställas, kvinnorna få ej ens samla bränsle den dagen. De, som äro på åkern, avbryta sina bestyr och gå hem. Kommer regnet under natten, är följande dagen vilodag. Detta iakttages strängt över hela det område, dit regnet sträcker sig.

---

[1]) En närmare beskrivning av dessa offerstenar är för vårt ämne obehövlig, varför förf. ej onödigt vill taga upp utrymmet med att lämna en sådan.

[2]) Se andra ex. i Websters anf. arb. p. 21 ff. Denna monografi innehåller många paralleller till av mig här lämnat material.

Skulle någon till äventyrs bryta mot denna föreskrift om vila (tabuföreskrift mot arbete), medför det risk för hela landet, regnet skulle då kunna utebli. De gamla männen och kvinnorna, de, som vaka över gammal sed och ordning, traditionens och religionens vårdare och upprätthållare, iakttaga noga, att ej överträde äger rum. Antag t. ex., att en kvinna en sådan dag går ut efter några vedpinnar och blir upptäckt under detta förehavande. De gamla tåga då till hennes by och fordra av hennes man en get, vilken föres till offerplatsen och offras åt fädernas andar för att avvärja deras vrede. Sällan vågar någon vägra att betala sådana böter, följden av trilska blir endast, att vederbörande måste punga ut med två getter i stället för en.

Även här är det tämligen tydligt, att vilodagen utgör en del av de riter och restriktioner i tabuform, som jorden runt äro så nära förbundna med åkerbruket, från de förberedande arbetena ända till skördens inhöstande. Skörden är beroende av regnet, det ivrigt emotsedda framför allt i trakter, där det ofta slår fel, och särskilt det första regnets ankomst är betydelsefull. Detta är för övrigt överensstämmande med tron på den kraft, som i allmänhet anses ligga i »det första» det må nu vara det första regnet, det första som ätes av den nya skörden eller något annat.

Någon annan allmän vilodag bland akamba än denna *n'gone* är mig ej bekant och jag vågar därför ej föreslå att tyda densamma som helt enkelt överförd från en annan del av det samhälleliga livet. I stället vill jag framkasta en annan förmodan. Att tolka efter satsen »lika framkallar lika» går här tydligen ej, ty då skulle folkets vila avse regnets upphörande. Infödingarna, som ju ej tänka på samma logiska sätt som vi, se säkerligen också annorlunda på saken. Just bland akamba har jag iakttagit flera fall, då man ängsligt avhåller sig från just det som man mycket gärna skulle vilja göra, av fruktan för att uppväcka de städse missundsamma andarnas avund. När t. ex. Cajanus indicus står i blom på fälten, får kvinnorna ej tillverka lerkärl, ej heller samla visst material för korgflätning. Skörden skulle då kunna bli fördärvad. Med andra ord: det är riskabelt att tillverka saker som stå i samband med bönornas hemförande (korgarna) och deras tillagande (kokkärlen), innan frukten har bildats Och ett annat fall: Då jag en gång frågade en kvinna, varför hon gett sin lille son det för infödingarna fula namnet Mbiti, »hyena», svarade hon, att hon redan haft tre barn, som de avund-

samma andarna tagit från henne genom döden. Genom att kalla det fjärde »hyena» ville hon inbilla andarna, att hon ej tyckte mera om pojken än om en hyena, det avskydda djuret. Andarna skulle då ej anse det mödan lönt att taga även detta barn ifrån henne.

Ett liknande resonnemang ligger kanske till grund för vilodagen *n'gone*. Genom att avhålla sig från ett arbete, som så väl behöver avslutas, vill man undvika att väcka andarnas avund, inge dem tron att man är rätt likgiltig för regnets ankomst, så att de ej orsaka dess upphörande. På så vis blir också denna vilodag av samma natur som de föregående; den hålles, då en stor fara förefinnes för hela samhället.

Till sist vill jag fästa uppmärksamheten vid att nu skildrade vilodagar ha namn, *masitsa* och *n'gone*, under det att dessa folk för övrigt ej äga namn på några dagar, knappast ens på månaderna. Åtminstone äro månadsnamnen bland akamba ingalunda allmänt kända.

*

Vilket ursprung här skildrade afrikanska vilodagar än äga, synas de samtliga i sin nuvarande form utgöra en sorts allmänt tabu, mer eller mindre nära förbundna med andetron. Huruvida i allmänhet vilodagar av nu beskriven typ ytterst äro förknippade med denna senare, ligger utanför ramen och utrymmet för denna uppsats, som närmast avser att en smula öka vår kännedom om allmänna vilodagar bland primitiva folk.

EN VESTSJÆLLANDSK BYGD.
— VAARBY AA OG SKÖRPINGE SKEL. —

AV

THORKILD GRAVLUND.

Skulde der tegnes en Bygd efter Slagelse Opland, saa fik den Bygd mere end den efter gamle Grændser kunde gøre Krav paa. For Slagelse har trukket Folk til over Herredsgrændser baade fra Nord og Syd, fra Kalundborgs og Skelskørs Egne. Det var vel »Slavelse Mårked», der blev saa velset, at alle maatte med dær, endskønt der var Markeder andetsteds.

Man kunde da »køre til Skelskør Pæremarked og sælge Middagsstunden og købe Aftensæde isteden» — saaden ved Efteraarstid.

Der har — fra gammelt *Kalundborg Opland* — været Tale om at »køre til Marked og sælge Vanterne og købe en Halvgaaenmiddagsstumpe» (naar Dagene længtes: Maaltid mellem Davre og Middag).

Men maaske har der været bedre Handler at gøre i Slagelse.

Der var dygtige Købmænd. Naar de maalte Bøndernes Korn, tømte de Sækken i et rask Ryk og gav samtidig tøndemaalet et lille Stød med Knæet — saa faldt Kornet tæt sammen, og efter den Metode skal der kunne vindes et Fjerdingkar paa en Tønde.

Værre var det dog at snyde sig selv, som en gammel Mand, der stod paa Torvet med en Hest og solgte den for otteogfirs Örer istedetfor Kroner, da han endnu ikke var rigtig klog paa de ny Penge »Örepengene». Prangeren holdt paa sin Ret, for Slagelse Prangere var dygtige ligesom Købmændene, men den gamle fik nok alligevel sin Hest igen. — For ham gjaldt det, som der siges, at »der er ikke Forslav i de Örepenge». Og det er vist særligt i »Örepengenes» Kronernes ikke Dalernes Tid Slagelse er vokset.

Det kunde være spændende at komme til Slagelse Marked. Maaske var det derfor, man saa gærne kom her.

Nu breder Landet sig rundt om denne By til alle Sider uden synlig Kulturforskel-hvilket ikke har højnet Byens Kultur. Et folkeligt Stævne som Ringsted har Slagelse aldrig været, men en Markedsby med Veje til alle Sider, otte Landeveje, de fleste til nogen sjællandsk By. Randers har fjorten. Men hvor er de gamle Bygdeskel som — mere end Slagelse Marked — viser folkelig Kultur.

Er de ligesom Spøgeriet om Harrested til alle Sider, saa at en lille Dreng, for en Del Aar tilbage, ingensteds turde vende sig, naar han skulde fra Byen, for det spøgede ad næsten hvilken Vej han kunde komme.

Saadan er det ingelunde. Der findes heromkring ikke een klart udtalt folklig Grændse. Alt er »market» ud i bred Almindelighed. Det skulde da være, at Skoledrengene i Sludstrup vist delte sig i Kamp efter en Herredsgrændse. Der var i sin Tid Skolegang til Sludstrup fra begge Sider Skellet. Saa stred Harrested og Sludstrup Drenge imod Rosted og Sørbylille. Rosted er i Flakkebjerg Herred, Sørbylille paa Skellet. — Man maa ikke undervurdere den gode Mening i Drengeslagsmaal, der tit tegner Grændser, de voksne har glemt.

Der findes nogen folkelig Skæmt og Karakteristik af Byerne — den Slags glemmes vanskeligere end Skellet, som man stadig færdes over.

Rosted ligger i det yderste Hjørne af Flakkebjerg Herred. Man »kører til Rosted», naar man kommer i Seng. Et roligt Sted!

Af gamle Danse findes »Gryderup Tro» i Slagelse Herred og »Skørpinge Firtur» i Flakkebjerg Herred. Det kunde tyde paa, at hver havde sin Dans engang.

Erdrup og Stude hedder to Smaabyer i Hemmeshøj Sogn.

Det hedder: »Erdrup Stude gaar til Hemmes Kirke».

Jeg tror det er den korteste Byremse der findes, den udtrykker fyndigt en Samling af dorske Undergivne (Stud = Okse) om en Høvding »Hemme», der byggede Kirken (?).

Der et et Par andre Byremser i desse Egne. Den ene samler sig om Korsør Nor.

Korsør det er en Stapelstad,
i Hulby faar de ingen Mad.
Taarnborg staar paa Stikker
Der gaar Degnen omkring og drikker[1])

---

[1]) Ordspr. 141.

Den anden skærer midt igennem Vester Flakkebjerg Herred.

I Høve der faar vi meget at söve (söbe med ske)
i Bere (Bjerre) der faar vi meget mere.
Venslev er en stor Stad.
I Stærrede faar vi megen Mad.
Olstrup ligger i en Hule,
dær faar vi aldrig en Smule.[2])

Disse Remser følger ikke Herredsskel, men skelner maaske en Slags Strandbygd mellem Korsør og Holsteinborg.

De slutter sig delvis til et gammelt Vandskel Vaarby Aa, Bjerre Aa. Og Strandbygden adskiller sig fra Slagelse Marked ved en Aand, der er mere indstillet paa det hinsides — og ved en konservativ Politik.

Indvandringen fra Langeland og Fyn har præget denne Kyst, og en Vækkelse, som fulgte hermed, gav Egnen Navnet: Det hellige Land.

Vaarby Aa gaar tvers over Herredsskellet. Lundforlund og Faardrup, Hemmeshøj og Erdrup ligger paa hver sin Side overfor hinanden. Intet hindrer deres Samfærd. Det skulde være, at Faardrup har haft lidt knapt med Veje og er kaldet »Verdens Ende». Derfor er Synet lige frit over til Erdrup-Stude, og en god Vilje til at mødes savnes vel hellerikke.

Men Vaarby Aa er dog et af de store Skel.

For dær sejlede Dronning Margrete. Sagnet siger det, og det siger ikke andet eller mere, end at Dronningen sejlede ind fra Storebælt og opad Aaen. Men er det ikke nok. Hvorlangt hun naaede — maaske helt ind til »Løvemoen», Engdraget ved Herredsgrændsen — eller hvorfor hun kom her — er det ikke ligegyldigt?

Fordi hun sejlede her, er Landet lagt i Sagn under hende, Og det tyder noget. Thi fra Røsnæs over Reersø ved Storebælt og ad Vaarby Aa har Dronningen lagt Vestsjællands Bygder under sit Navn.

Midtsjælland har Oldtidens Sagnkreds, Sigerslægten med Hagbard og Signe, Middelalderkrøniken, Hvideslægten, Sjællands gamle Stortid — men Rigets senere Rejsning under Nordens Dronning har Vestsjælland kaaret sig.

Disse to Sagngrupper mødes i Kalundborg i Esbern Snares vidtsynlige Kirke. Paa Røsnæs rider Dronning Margrete. Hun sejlede ind i Munkesø, gik i Land med en Rytterskare og lod som

[2]) Sktgr. II 424.

Krigslist sine Hestes Sko lægge bagvendt. Red langs Sydkysten og fangede Svenskens Konge ved den yderste By, Bjørnstrup, og red ad Nordkysten — kredsende Landet — tilbage.

Ved Reersø strandede Dronning Margrete, kom i Land og kørte med en Bonde paa et Brændelæs til Kalundborg. Bedede paa Vejen og omvandrede, medens Bonden sov, et Stykke Land, kredsede det ind. Gav Reersøerne for udvist Gæstfrihed Tiendefrihed og den indkredsede Lod til Bedeplads (c 100 Td. Land) paa Kalundborgvejen.

Red Dronningen paa Røsnæs og kørte hun paa Reersø, saa sejlede hun ad Vaarby Aa og gav igennem sin Færd det afsides Vestsjælland Lod og Del i Rigets Storhed, Skandinavien — ligesaavel som Midtsjælland havde Absalonstiden og som det østlige og nordlige Sjælland altid har nære Veje til selve Kongens Kjøbenhavn, Kronstaden.

Indenfor Dronningens historiske Sagnlinje, der følger Aaen og Stranden, gaar der en mere mytisk, og den rammer Herredsskellet.

Forskellen mellem dem er, at den yderste Linjes Sagn opfattes historisk uden nogen rørende, sjælsgribende Virkning, hvorimod den anden Linje er af den Art, der virker ved sin Gru og rejser Kors over Mindet. Den første er i sin Grund hedensk, den anden overvejende kristen stemt. Og denne sidste ligger indenfor Strandbygden og i nær Tilknytning til Købstaden.

Nord oppe i Løve Herred ved Landevejen, der fører forbi Herregaarden Konradineslyst staar et *Trækors,* efter Sigende rejst over en Herregaardsjomfru der blev myrdet af Røvere.

Syd for Slagelse kommer det næste Kors, det velkendte Krucifiks for Hellig Anders paa Hvilehøj ved Landsgrav, Hellig Anders der omred Slagelse Mark ligesom Dronning Margrete indkredsede Land til Reersø.

En Mils Vej længere Syd paa, staar det tredje Kors paa Sludstrup Mark i en Sump, en Kilde.

Og et kort Stykke herfra kommer Magen dertil ved Landevejen nær Skørpinge By.

Disse to Kors hører sammen.

De er rejst over to Brødre. Den ene Bror var Munk i Antvorskov, den anden Gartner paa Herregaarden Falkensten. Munken gæstede sin Bror, og de fik begge Kærlighed til en Jomfru paa Falkensten. Da Gartneren fulgte sin Bror paa Vej hjemad, kom de i Kamp og gav hinanden dødeligt Saar. Den ene af Brødrene faldt

ved Sludstrup, hvor Korset staar, og her sprang en Kilde ud. Den anden vandrede videre med sit Saar, blev vildfarende og fandt først sin Død ved Skørpinge, hvor det andet Kors er rejst.

Saaledes fortælles Sagnet i Skørpinge, hvor det meddeles, at det skrevet staar i en Bog af Provst Beyer.

Seyer Mahling Beyer, Sognepræst og Jubellærer, Provst over V. Flakkebjerg Herred og Ridder af Dannebroge, en af de snurrigste Præstetopografer vi har, udgav 1820 en antiquarisk og statistisk Topografi over Egeslevmagle Sogn og V. Flakkebjerg Herred. Bønderne kender altsaa hans Bog, men naar de vil paastaa, at de retter sig efter den, saa er det ikke rigtigt, thi det Sagn han meddeler er et helt andet. Paa en Mark ved Skørpinge, fortæller han, er opsat et Korstræ som Minde om, at en rig Frue paa Rejse her har født et levende Barn til Verden. Korset bar paa den ene Side Indskriften: Jeg har været ung og er bleven gammel og har ikke set den retfærdige forladt. Ps. 37, 35. Og paa den anden Side stod Bøndernes Navnebogstaver. En Gaards Landgilde var skænket til Korsets Vedligeholdelse, men ved Udskiftningen (omkr. 1790) blev Korstræt nedtaget og glemt. Skønt der fandtes en Overtro om, at et Uheld skulde indtræffe, hvis Korset faldt.

Det sidste er rigtigt, hvorledes saa det øvrige hænger sammen. Bønderne maa vedligeholde Korsene, ellers bliver der Uheld blandt Kvæget, hvilket blot vil sige, at hvis denne Tradition ringeagtes, svinder Lykken fra Stedet. Og det er ikke netop Overtro, at der er Sammenhæng mellem Stedets Tradition og Livets Harmoni.

Men mellem salig Seyer Mahling Beyer og Skørpinge Bønder er der ikke den paastaaede Enighed. De dyrker hver sin Sagnform.

Skørpingesagnet, der her er givet i sin bedste Form, har ogsaa forskellige Udtryksmaader.

Det er Kæmper der slaas. Eller det er to Munke der slaas. Men i Verdenskrigens Tid fulgte Sagnet med Udviklingen og blev blandt Sikringsstyrkens Soldater til to Tjenestekarle der elskede samme Pige og slog hinanden ihjel. Det bliver vel snart til to Motorcyklister der tørner sammen....

Korsene staar der et ved Sludstrup, og et ved Skørpinge, de taler et alvorligt, dybsindigt Sprog, som enhver der gaar forbi faar Trang til at tolke. Saa har det ikke stort at sige, hvem der slaas, men *hvor* de slaas.

Sagnets lønlige Tanke er sikkert, at Korsene skal staa paa hver

sin Side af Herredsgrændsen. Sludstrup ligger i Slagelse Herred og Skørpinge i V. Flakkebjerg Herred.

Kampen stod mellem dem. Men ethvert Spor heraf er omhyggeligt skjult.

Sludstrup og Skørpinge er to hyggelige sjællandske Landsbyer, som ingenlunde staar hinanden imod paa nogen Maade.

De hørte forhen begge til Antvorskov Gods, laa i samme Hovkreds. Er her et Herredsskel? Det ved en gammel Sludstrupbonde ikke af: de to Byer har da samme Auktionsholder, siger han. Men iøvrigt har de aldrig haft noget sammen.

De staar hver for sig. Og deres Samling under Antvorskov Kloster tegner Sagnet i en dødelig Kamp mellem Havemanden paa Herregaarden og Munken fra Klosteret.

Men Bønderne sidder roligt hjemme i deres Lav hos deres Oldermand og bryder sig ikke om Herredet.

Og med Tiden bröd de sig heller ikke om Oldermanden. Hornet i Sludstrup overgik til Snefogeden og Snefogeden brugte det ikke længe. Der blev ikke tudet, men »sagt til» at møde ved Snekastning.

I Skørpinge har der været en stensat Stævne paa et Stykke Gadeplads ved Skolen. Det huskes, at Bymændene tog Sæde paa disse store uhugne Sten, naar Hornet lød. Men af alt det er der ikke mer tilbage.

I Flakkebjerg havde de et Byhorn med Metalmundstykke og Metalring om, og mange Navne udskaaret deri — men det var vist ikke i den sidste Menneskealder. De samledes ved den sydligste Smedje, men der var ingen stensat Stævne, fortæller en gammel Kone mig.

I Frankerup var Byhornet et Konkylje, skænket af et Bysbarn, der var bleven stor Mand etsteds i det fremmede, maaske i Vestindien. Men hvor er det Sneglehorn nu?

I Høve var to Lav. Bønderne havde deres Byhorn af Kobber. Husmændene havde et Kohorn, som laa i Smedjen og blev smidt væk. Kobberhornet var borte — heldigtvis inden Kobberet steg i Pris, saa det undgik den værste Skæbne.

Om Efteraaret tudede de til Rensning af Gadekær og to Kilder ved Kæret. Bønderne mødte med Hest og Sluffe. Husmændene rensede Kæret, men til Gildet bagefter kom de ikke med, de gjorde blot deres Byhoveri. Smeden, som kender til dette, var som Embedsmand med til Gildet hos Oldermanden, og naar det var fejret

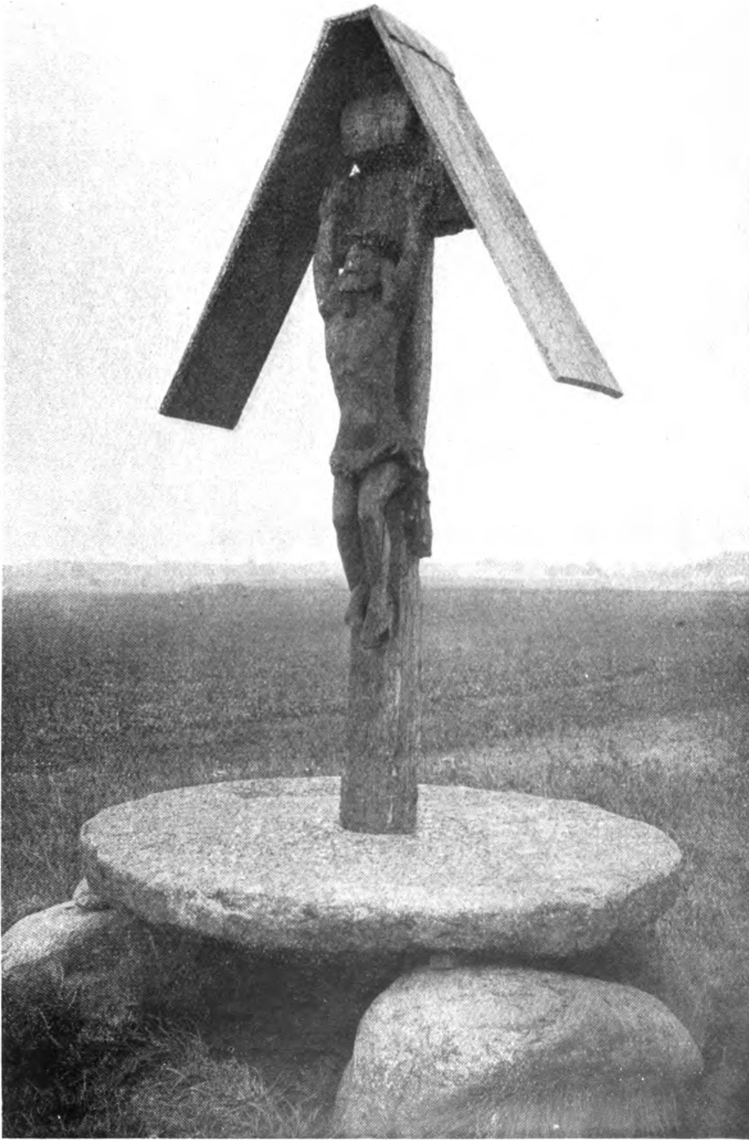

Fig. 1. HELLIG ANDERS KORS, SLAGELSE.

Fig. 1. KNUD LAVARDS KORS, RINGSTED.

Fig. 2. KORS MELLAN REIDS VEDBY OG SKALLEBJŒRG, SJÄLLAND.

Fig. 3. FREILEV SKALKESTÖTTE, LOLLAND.

her med Smørrebrød og Punsch, drog man til næste Aars Oldermand, og i dette Optog blev Kobberhornet baaret, smykket med Blomster. Og Gildet stod atter med samme Traktement hos den nye Oldermand.

Nu er alt dette øde. Lavene brudt. Skellene svigtet.

Det virker som en Folkevisestrofe, naar man i en af disse gode Gaarde træffer Ölkanden fra Oldermandens, ja fra Hoveriets Tidstaaende paa Langbænken bag Bordet

En Tudekande af Bødkerarbejde, i Form som en almindelig Kaffekande. Her drikker de alle af Trætuden endnu, og Træhanken er slidt tynd som en Blyant, hvor Tommelfingeren griber. Tudekanden har de holdt fast paa — de holder endnu. De siger Öllet holder sig bedst i den!

Saaden er det. Der bliver altid noget tilbage paa Sjælland. Saameget bliver der, at vi skimter, hvad der har været og egenligst stedse er, fordi Folkets virkelige Væren er i det oprindelige.

Vi skimter to Bygdelinjer. Lad os kalde dem Vaarby Aa og Skørpinge Skel. Den første er Dronning Margretes, den anden Öst for er Korsenes.

Korsene ved Rudsvedby, Landsgrav, Sludstrup og Skørpinge. I denne Linje ligger Løve og Høve Nord og Syd for Slagelse. Det hedder i en gammel Sogneskildring (Seyer Mahling Beyer s. 81) at man fra Løve gik til Høve for at høre Messe, for Høve Kirke er den ældste her paa Egnen. Fra Løve, Herredsbyen i Løve Herred, til Høve, Herredskirken (?) i Flakkebjerg Herred — ind over Slagelse Herred.

Dette er Korslinjen og Kirkelinjen spændt over Slagelse.

Men længere mod Vest udad mod Kysten, hvor Erdrup-Stude gaar til Hemmes Kirke — uden Helgentegn — der sejler Dronning Margrete ad Vaarby Aa — hun kører fra Reersø og rider paa Røsnæs. Det er den Linje der skal forsvares: Kystlinjen, Kongelinjen.

Naar det regner, siges der: Saa kan vi bære os ad lisom de i Erdrup! —? De lar det regne. — Eller (nordligere) lisom ude paa Reersø! — ? De lukker Vinduerne op og lar det regne saa længe det vil.

Det er Kystlinjen.

De Folk derude, sidder i Ro og hylder Regnen — i Hedendom. — De kender ikke til Klage... som Kirkefolket. De rejser ikke Kors

for deres Kæmper. Men for deres Land elsker de Regnen, den store Giver.

Den store Givers Dyrkelse har de viet Dronningen. Dronningen der omvandrede (og afmærkede) Ornum Enge til Bedested for Reersøerne paa deres Købstadvej. Ligesom Hellig Anders paa sit natgamle Føl omred de vide Marker der blev tillagt Slagelse. Ja, ligesom Gudinden Gefion med sin Plov kredsede Sjælland ud af Sverrig: Bygdens Rundgang.

I stille Egne og i stille Minder hylder vi stedse den grøderige Naade og Afgrændsningens Helligdom.

DABLOT PREJJESNE OCH DABLOT DUOLJESNE.
Tvänne lappska spel från Frostviken, förklarade och avbildade

AV

NILS KEYLAND.

Den exotiskt klingande rubrik, som fått sin plats härovanför, uppväcker sannolikt inte idéassociationer hos värst många läsare. Osökt leder den tankarna bort från fosterlandet till någon avlägsen vrå av världen, där vildar bo, där svensk tunga aldrig i tiden framkallat ett eko.

Så främmande och svårbegriplig är emellertid icke dess innebörd som det vid ett första påseende kan förefalla. Vid närmare granskning viker det främmande intrycket småningom undan och gamla förgätna eller halvförgätna värden träda i dess ställe i förgrunden.

Ordet dablo (resp. i sydligare trakter till och med Härjedalen dabla) är ett mycket gammalt lån från nordiska språk och återgår förmodligen till och med på en urnordisk nom., ack. plur. tablo eller tablu, isl. pl. tofl av sing tafl neutr. (tavel- eller brädspel, som två personer spela med varandra; spelbräde; spelbricka fsv. tafl neutr. (spelbräde; schackbräde; spel, spelpjäser, brädspel, schackspel). I betydelsen »spelpjäs» kan ordet gå tillbaka på ett urnordiskt tablon-, isl. tafla (bricka i brädspel) eller på ett urn. tablo, isl. tofl, med samma betydelse. Ytterst är ordet ett urgammalt lån från lat. tabula (Wiklund). Den mot dablo svarande verbala formen är dablot, spela dablo, även uttalat eller skrivet tab(b)lot, tablut, i sydligare trakter dablih.

Vad själva spelet dablo beträffar, så förråder även det i somliga detaljer en snart i ögonen fallande släktskap med brädspel av för oss välbekanta slag. Lånfrågan, nyss på tal, bliver även i detta sammanhang aktuell, när dablos relationer en gång skola klarläggas.

DABLOT PREJJESNE. »Att spela dablo på ett bräde».

Det pl. IV fig. 1 avbildade dablotbrädet, dablo-prejje, består av en ungefär 49 cm. lång, 30 cm. bred och 2,5 cm. tjock furuskiva. Spelfältet mäter 26,4 cm. i längd, 21,8 cm. i bredd och är genom längd- och tvärskåror indelat i 30 kvadratiska rutor, lähta.[1]) Snedskåror, dragna från kant till kant i tvänne riktningar korsa samtliga skärningspunkter i spelfältets rutverk, dessutom även varandra, så att de strategiska punkternas hela antal blir 72.[2])

Spelpjäserna dablo,[3]) äro täljda av trä. De bestå till största delen av s. k. dårak(sing dårake), manskap, soldater. Därav två typer: a) almotj (sing almotje), lappar, spetsade upptill samt färgade med albark och lut, varierande i höjd mellan 2,3—3,1 cm., fig. 3; b) datj (sing datje),[4]) bönder, i spetsen klykformade, rödfärgade, 2,1—2,5 cm. höga, fig. 6. Av vardera slaget finnas 28.

Kungar finnas två, nämligen almotjen gånneka, »lappens kung», 3,1 cm. hög, fig. 1, och datjen gånneka, »bondens kung», 3 cm. hög, fig. 4. Två äro även prinsarna: almotjen gånnekan alke, eg. »lappens kungs son», 3 cm. hög, fig. 2 samt datjen gånnekan alke, »bondens kungs son», 2,7 cm. hög, fig. 5. Kungarna äro utmärkta genom tre tvärskåror runt om, prinsarna genom två. Bådadera likna för övrigt sina respektive soldater till formen. Lappkungen och lapp-prinsen äro ofärgade. Bondkungen och bondprinsen äro bestrukna med brun färg undantagandes i de nämnda tvärskårorna och i klykan.

Fig. 25 visar den reglementariska uppställningen av spelpjäserna, och äro dessas platser betecknade med små kvadrater i rutverket, svarta för lapparna, streckade för bönderna. För beskrivningens skull hava platserna numrerats på bilden samt dessutom försetts

---

[1]) = ruta i allmänhet. Ordet av förf. vid upptecknandet uppfattat som leahta. Härom anmärker Prof. K. B. Wiklund vilken haft vänligheten att revidera stavningen av de lappska ord, som förekomma i denna uppsats. »Något leahta »ruta» har jag ej i mina anteckningar, men tvivlar ej på dess riktighet. Bör emellertid för enkelhetens skull skrivas lähta», enär de otaliga diftongeringarna av vokalerna i sydlapskan icke gärna kunna annat än i vissa särskilt nödvändiga fall återges i skrift avsedd för ett större publikum.»

[2]) Större spel än detta (med ända till 7 tvästreck och motsvarande antal rutor och spelpjäser) förekomma. Samma spelregler som här gälla för dem.

[3]) Betyder även själva spelet, jfr uttrycket »spela dablo». Längre söderut t. o. m. Härjedalen dabla.

[4]) Kollektiv benämning. När ett begränsat antal eller någon viss pjäs åsyftas, använder man vanligen benämningen gölle, som betyder »husbonde bonde, karl.»

med en bokstav (eller två), antydande till vilken sida de höra. Ett l betecknar sålunda lapp, lp lapp-prinsen, lk lappkungen; b betecknar bonde, bp bondprinsen, bk bondkungen.

Den ena spelaren, A, har, som synes, placerat sina pjäser l, lp, lk å resp. n:r 1—28, 33 och 39; den andra, B, sina pjäser b, bp, bk mittemot å n:r 67—45, 40 och 34.

I têten å var sida står som vi se, en kung, närmast bakom honom en prins, bakerst de talrika soldaterna.

Varje spelpjäs (kung, prins eller soldat) får flyttas ur sin ställning till närmaste obesatta punkt, vilken som hälst, fram eller tillbaka, rätt åt sida eller snett åt sida. Regeln gäller även då närmaste obesatta punkt är en »motpunkt», d. v. s. befinner sig bortom en av motspelarens pjäser. När flyttning till motpunkt äger rum, springer man över motspelarens pjäs, »slår» den och tager den som byte.

Vill nu A öppna spelet med att flytta t. ex. n:r 26, så erbjuda sig tre möjligheter, nämligen antingen till 31, 32 eller 37. I de båda första fallen är han säker, men väljer han oförsiktigt nog den tredje möjligheten, så går han (enligt nyss anförda regel) förlustig en pjäs, ifall motspelaren begagnar sig av tillfället att med sin 48 b springa över till den på grund av A:s drag obesatta punkten 26.

Bönder och lappar äro emellertid av lika valör och slå varandra enligt samma spelregel. Om nu B fått sin 48 b placerad i punkt 26, så är han följaktligen på samma sätt blottställd för ett angrepp som A var i förra draget. A kan slå hans bonde med 15 l, med 20 l eller 21 l, eftersom de resp. motpunkterna 37, 31, 32 stå obesatta.

På prins eller kung kan soldat aldrig företa angrepp, prins ej heller på kung. Prins slår prins såväl som soldat, kung även kung. Flyttningsreglerna äro för övrigt, som sagt, desamma för »befälet» som »för männen i ledet».

Kungens styrka ligger i hans oangriplighet från fientliga underordnades sida, och det anses därför klokt att låta manskapets uppmarsch ske med honom i têten. Man brukar börja med att maka honom inåt fältet, naturligtvis med försiktighet, så att han ej blir slagen av motpartens kung. Tidig förlust av kungen är mycket kännbar och medför att vederbörande i fortsättningen får att kämpa i en ojämn strid. Så mycket mer eftertraktad är kungen fördenskull, och därest man ej kan komma honom till livs på öppna fältet genom att slå honom med sin egen, söker man instänga honom med manskapet för att dymedelst beröva honom rörelsefriheten.

Det visades nyss, huru lätt en pjäs kan förloras till följd av ett förbiseende. Vid B:s första motdrag hade A oturen att mista sin lapp 26 l, vid nästa motdrag gick det B ej bättre, han miste i stället sin bonde 48 b. Dessa malörer hade visserligen kunnat undvikas för tillfället. Men i längden höra förluster, vanligtvis ömsesidiga, så att säga till, och gärna offrar man då och då (såsom i andra spel) en pjäs i syfte att försäkra sig om en fördelaktig revanche.

Genom att konsekvent framföra sina »krigare» i tätt sluten slagordning och så mycket som möjligt överlämna offensiven åt motståndaren tör man visserligen i ett så enkelt spel som detta kunna göra sig säker om nästan ständiga vinster, hälst om motståndaren ej är desto starkare. En dylik försiktighetstaktik synes dock ej stå i samklang med spelets anda sådan jag funnit den manifesterad i min sagesmans sätt att föra pjäserna. Den oinskränkta och för resten förnuftiga rörelsefrihet, som inrymts i spelets regler, rättigheten att retirera vart man vill, förpliktar och bör ej missbrukas därhän, att den bliver helt hämmande för spelets utveckling.

Fig. 26 åskådliggör ställningen i ett något framskridet parti, där A av sina 28 lappar redan förlorat 8 och dessutom kungen. B har mist blott en bonde och sitter alltså med långt bättre chanser än motspelaren, vars ställning råkat bliva ganska betänklig. Det var B som öppnade spelet. Först flyttade han fram kungen och lyckades med den slå flera av den andres soldater. Efter många drag ryckte A fram med sin kung, men så oförsiktigt, att även denna förlorades, varigenom hans ställning blev yterligare splittrad och försvagad.

B är nu i förhand och flyttar nästa gång. Med sin prins 38 bp är han i tillfälle att åter göra en storartad erövring, som dessutom kan nås på mer än en väg. Springer han rakt fram till 16, slår han 27 l och kommer därvid samtidigt i ett sådant läge att han utan vidare kan fortsätta till 4, slående 10 l, så till 6 med påföljd att även 5 l blir hans byte. Därifrån kan han spatsera till 16, så till 28 och slutligen tillbaka till utgångspunkten 38, under vägen slående 11 l, 22 l, 33 l. Byte: sex lappar. Ett liknande resultat hade kunnat vinnas å t. ex. routen: 38—28—16—6—4—16—38. O. s. v.

Spelet fortsättes tills den ene av motspelarne gjorts urståndsatt att försvara sig eller på grund av det hopplösa i ställningen erkänner sig besegrad.

Om det slutligen inträffar, att den ena spelaren har blott en av

»befälet» (kungen eller prinsen) kvar att försvara sig med, men den andra tillräckligt manskap, så kan den senare vinna, ifall han lyckas därmed kringränna och instänga motståndaren i något hörn.

Någon gång måste, för att få ett slutligt avgörande till stånd, det rena enviget tillgripas. Sådant plägar inträffa, om endast de båda prinsarna äro kvar, eller en lapp och en bonde. De båda motspelarna låta dem då marschera genaste vägen mot varann, och det beror på en slump, vem som råkar få sista draget, det vill säga chansen att slå den andra. På så sätt undvikes en evig, resultatlös jakt.

Hava de båda parterna slutligen endast kungarna kvar, räkna de sig jämspelta och spelet slutar utan vidare med remis.

Dablot prejjesne demonstreras å pl. III, fig. 1 av lappmannen Anders Nilsson från Frostviken och hans hustru.

DABLOT DUOLJESNE. »Att spela på ett skinn», skinnspel.

Även detta benämnes i dagligt tal, liksom beskrivna dablot prejjesne korteligen dablo.

Spelpjäserna likna i huvudsak de förutnämnda, men äro ej så höga. Fig. 7 är lappkung, 1,6 cm. hög, fig. 8 lapp-prins, 1,5 cm. hög, fig. 9 lapp, omkr. 1,5 cm. hög, fig. 10 bondkung 1,5 cm. hög, fig. 11 bondprins, 1,4 cm. hög, fig. 12 bonde, 1,3—1,5 cm. hög. De lappska benämningarna på dessa pjäser äro desamma som i föregående spel.

Kavlen, varmed pjäserna kullslås, kallas »lure» (eg. kula). Dess längd är 5,1 cm. Den har samma uppgift som klotet i ett kägelspel.

Under det att kungar och prinsar äro två, liksom i föregående dablo, är lapparnas och böndernas antal däremot godtyckligt. Man brukar använda 20 intill 30 individer på var sida.

Till »bräde» (underlag för spelet) begagnas en renhud, vilken utbredes på marken (vanligen inne i kåtan) med den släta sidan upp. På huden ordnas pjäserna såsom fig. 27 visar.

Den ena spelaren ställer upp sina lappar på hudens ena ände med lappkungen och lapp-prinsen som flygelmän i första ledet, den andra placerar sina bönder på motsatta änden med bondkungen och bondprinsen som flygelmän. Någon viss höger- eller vänsterplats för de båda »befälhavarna» är ej föreskriven.

Med soldaternas inbördes avstånd är det ej så kinkigt dock bör

avståndet mellan dem vara större än kavelns längd. Lapparna och bönderna måste vara lika många till antalet.

Framför och något på sida om kungen (eller prinsen, godtyckligt vilkendera) lägges »lure» kaveln. Den föreställes å figuren placerad på deltagaren A:s sida, vilken följaktligen tänkes börja spelet.

Å pl. III fig. 2 presenteras de spelande, av vilka den ene sitter i beredskap att med en knäppning av sitt pekfinger framdriva »lure» från dess plats mot motspelarens krigare. De av dessa, som han lyckas fälla med den framrullande kaveln, äro oskadliggjorda och avlägsnas från stridsplatsen.

Nu överlämnas kaveln till motspelaren, vilken knäpper på samma sätt som den förre gjorde. Sålunda turar man om oupphörligt. Tappat har den, som först fått varenda man nedgjord.

Kungen och prinsen hava låg och vid form för att bättre motstå stötarna från lure.

Dablot duoljesne spelas mest av barn och halvväxt ungdom.

HÄNVISNINGAR OCH LITTERATUR. NORDISK TAFL. INFLYTELSER. ETT PINNSPEL M. M.

Ytterligare orientering i fråga om dablo erhålla vi genom några spel, insamlade till museer, samt genom böcker behandlande lappska seder och bruk. Om sistnämnda källor kan anmärkas att de ofta icke alls redogöra för spelets teknik eller i varje fall mycket flyktigt och svårfattligt.

Ett dablospel (bräde med tillhörande sex olika bricktyper, tre för vardera sidan) är Nord. Mus. 71978, samlat av K. B. Wiklund. Fig. 13—18. Handskriven bilaga. Brädets spelfält upprutat såsom å ovan avbildade dablobräde, men rutornas antal 4×4 (mot ovan 5×6). Brickorna till sin grundform = ovanstående, något annorlunda snidade. Spelregler till synes i huvudsak lika med dem ovan. »På samma bräde spelas även det vanliga rävspelet, då den ena kungen får tjänstgöra som räv».

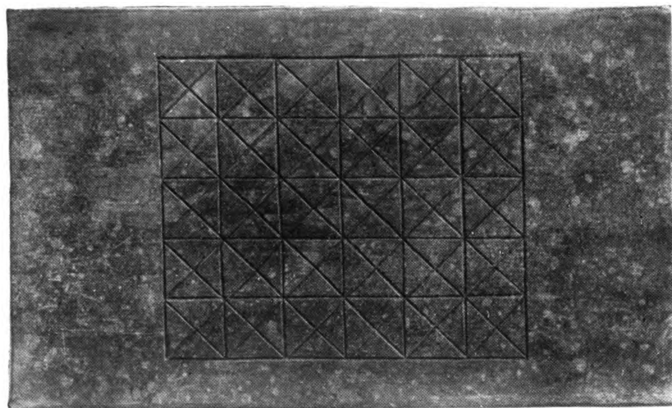
Nord. Mus. 115082. Sex dablobrickor, samlade av Gustaf Hallström. Fig. 19—24. Spelas i Vilhelmina och Tärna snr. Kungarna snidade. Tävlande (enl. bil.): svenskar och ryssar. Kallas dablo, på svenska klotter eller klutter. »Spelas på papper eller bräde, som indelas i rutor efter två system (hör till olika spel, som sammanblandats, erinra om schack och kvarnspel)».

Fig. 1. DABLOT PREJJESNE DEMONSTRERAS

Fig. 2. DABLOT DUOLJESNE. MANNEN FÄRDIG ATT KNÄPPA.

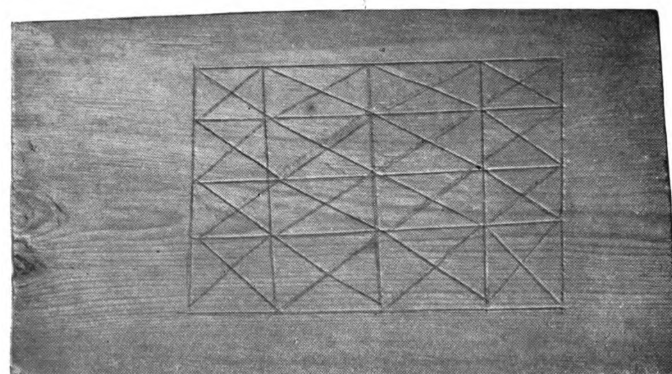
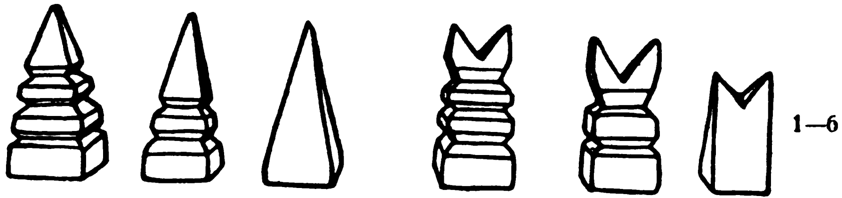
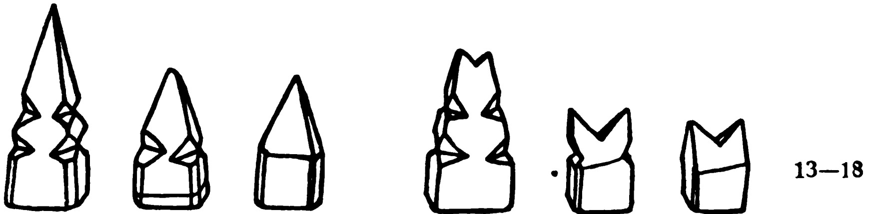

Fig. 1. LAPPSKT SPELBRÄDE, DABLO-PREJJE. N. M. 115686a.

Fig. 2. LAPPSKT SPELBRÄDE. N. M. 71978.

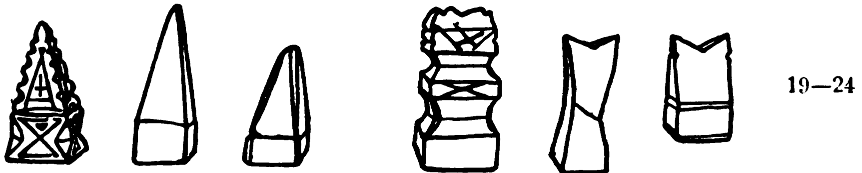

Fig. 1—24 Dablotpjäser — Fig. 1—6 i đablot prejjesne, N. M. 115, 686 b: Fig. 1 lappkung, almotjen gånneka; fig. 2 lapprins, almotjen gånnekan alke; fig. 3 lapp, almotje — fig. 4 bondkung, datjen gånneka; fig. 5 bondprins, datjen gånnekan alke; fig. 6 bonde, gölle (datje). Fig. 7—12 i dablot duoljesne, N. M. 115, 687: fig. 7 lappkung; fig. 8 lapprins; fig. 9 lapp — fig. 10 bondkung; fig. 11 bondprins; fig. 12 bonde — Fig. 13—18 N. M. 71978 — Fig. 19—24 N. M. 115082.

»På ett bord (spelbräde) från Kvikkjok (tillhörande Geografiska institutionen, Uppsala) äro 8 kvadrater ordnade till en rektangel (streckningen densamma som på rävspelet)». Enligt Drake Västerbottenslapparna s. 292.[1])

Bland litteratur märkes:

Carl von Linné, Iter Lapponicum (1732, tryckt i Upsala 1913) s. 156. Beskriver och avbildar »tablut». Rutor 9×9. Alla rutor i

[1]) Småbarnsspel med alldeles likadan upprutning förekomma t. ex. i Värmland. Brickorna pläga utgöras å ena sidan av små trästickor, å den andra av kolbitar, el. d. Jfr avbildningar hos Culin s. 873 ff.

det kors, som bildas av mittrektanglarna (därjämte några flera rutor), utsirade. Saknar snedskåror (jfr schackbrädet). I mittrutan arx regia (kungl. slottet). Kämpande: sveci och muscovitae (svenskar och ryssar). »Konokis Lappon», lappkungen, går även här igen. Synnerligen prydligt diagram. Spelreglerna avvikande från ovannämnda.

Sigrid Drake, Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet Upsala 1918, s. 290 f. Några äldre anteckningar om dablo fr. Lule lpmk, upptagande huvudsakligen speltermer, varibland vi igenkänna tab(b)lot, tabloh och konges(a) (kung). Skarrjok kallas en pjäs kluven ovanpå (jfr ovan fig. 2 D—F). Vidare märkas tablobuorde, spelbräde, tuoleh, skåror på brädet, palo, punkten som tabloh stå på. Tävlan t. ex. mellan: »räv» och folk; vargar och folk; lappar (sing. tjuppek; av tjupp mössa) och ryssar (karrjel); män (ålmah) och kvinnor (qvineh).

Jakob Fellman, Anteckningar etc., Helsingfors 1906, III s. 154. »Damspel» fr. Norska Finnmarken. Bräde med rutor, anbringade med albark eller blod, eller inskurna med kniv. Samma vanligt vid fiskelägen på ryska sidan.

Även Pehr Högström, Beskrivning etc. (1746), samt G. v. Düben, Om Lappland och Lapparne (1873) innehålla några ord om dablo.

Knud Leem, Beskrivelse over Finnmarkens Lapper, Kiøbenhavn 1767, s. 389. Beskriver ett genuint rävspel, Gaasespil. Korsformigt diagram med fem kvadratiska rutor, snedskårat. Spelat med »13 paa sin Ende satte smaa Pinde, hvilke skal betyde 13 Gies, og iligemaade en paa sin Ende staaende liden Pind, som skal betegne en ræv».

Acerbi (Travels etc. II, s. 288) = Leem.

En från ovan nämnda dablo avvikande form av brädspel är det inom Norrbottens lappmarker och i Finnmarken förekommande sakku eller sakko, beskrivet av J. A. Friis, Lappisk Mythologi, Christiania 1871, I s. 164 ff. Spelfältet ej rutat. De krigande (olbmak och galgok = män och käringar) uppställas mot varandra i numrerade led. Flyttningarna avgöras medelst tärningskast. Även här en kung gonagas (jfr ovan gånneka).

Blehr, Beretning om den almindelige Udstilling for Tromsö stift, afholdt i Tromsø August og Sept. 1870. Beskriver sahko (el. bircuk) med smärre avvikelser från Friis. Likaså A. Brun, Katalog

med förklaring över den lappska ethnografiska Samlingen, Göteborg 1875.[1])

I fråga om det av mig ovan beskrivna dablot duoljesne, skinnspelet, står mig ingen föregående uppteckning, ej ens en antydan om

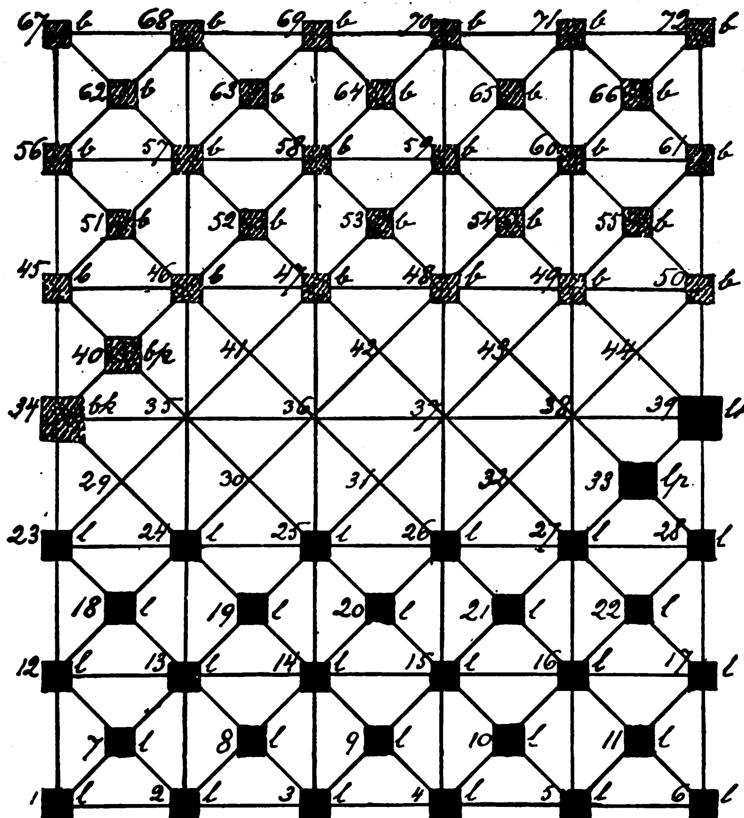

Fig. 25. Spelfältet och pjäsernas uppställning i dablot prejjesne — svarta rutor beteckna lapparna, almotj, streckade rutor bönderna, datj.

en sådan, till buds. En tillfällig motsvarighet har jag funnit hos Zuñi-indianerna i New Mexico, och tecken finnas som tyda på, att bruket att underlägga ett skinn fordom kan hava förekommit hos aztekerna.[2]) Spelet utgör en sammanblandning av dablo och kägel, vilken senare karaktär det erhåller därigenom att spelpjäserna kull-

[1]) Enligt mig av K. B. Wiklund tillställda avskrifter.

[2]) Stewart Culin, Chess and playing cards. Annual Rep. of the Smithsonian Institution, 1896. Washington 1898. s. 776 (avbildning) och 803.

stötas medelst ett framrullande föremål, visserligen ej ett klot utan en rund pinne, som på grund av sin litenhet knäppes fram med fingret. Ett till synes besläktat kägelspel från äldre tid omnämnes av Troels Lund,[1]) och skola käglorna vid dess utförande hava kullslagits med en stav, hållen på mitten.

Efter ovanstående torde det vara på sin plats att med några hänvisningar erinra om det fornnordiska, till namnet nu hos oss försvunna tavelspelet vilket sannolikt lapparnas ännu praktiserade dablo i många stycken återspeglar, liksom själva namnet det gör. Såsom dablo betecknar brädspel av olika slag, så var, enligt W. Fiske,[2]) tafl »a generic term applied to all games played on a board or table — usually with round pieces or men.»

Spelpjäser tillhörande fornnordisk schack, skáktafl,[3]) ett av förfäderna som gudomligt ansett spel, varom Völuspa vittnar, hava tid efter annan hittats i gamla ättehögar.[4]) Härav framgår, att dylik tankelek tänkts ingå i ett kommande livs fröjder.

Ett fornnordiskt tavelspel är efter sagorna känt under benämningen hnefatafl eller hneftafl (hnettafl. »Et slags Brætspil hvori hnefi (eg. näve, knuten hand) udgjorde den fornemste Brikke.[5])

Vartavl, också brädspel, var i Danmark allmänt under 1500-talet enl. Troels Lund, vilken även omnämner rulletavl, ett bräde med höga fötter, varpå en kula rullades.

Isländsk tafl av alla slag, äldre och yngre (samt klassiska motsvarigheter därtill) diskuteras grundligt i Fiskes nyss citerade monografi, till vilken jag hänvisar.

Om så är, att lapparna av naturen begåvats med spellust, vilket kanske ej är oförenligt med deras kända dyrkan av schamanism och spåtrumma, så kan det tagas för givet att denna lust inte svalkats av nomadfolkets tusenåriga friktion med grannarna i söder. Där två folk mötas, taga de som bekant också något efter av varandras bö-

---

[1]) Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede VI s. 160.
[2]) Chess in Iceland and in Icelandic Literature, Florence 1905, s. 3.
[3]) Omnämnt i t. ex. Flateyarbok II (Olafs Saga hins helga) kap. 215; Kroka-Refs saga 10; Diplomatarium Norvegicum III § 160, IV 328, V 146; Biskupa sögur I 635, II 186. Jfr Hervara saga, XV, Gjesturs gåtor 12—14.
[4]) Avbildningar hos t. ex. Axel Em. Holmberg, Nordbon under hednatiden, Stockholm 1854, s. 413 ff., Oscar Montelius, Sveriges Historia I, s. 199, 486, Troels Lund Dagligt Liv i Norden VI, s. 157.
[5]) Fritzner, Ordbog. — Jfr Fridthjofs saga, från isländskan översatt och belyst av F. G. Nyström, Uppsala 1867 s. 21 not 2. Grettis saga kap. 70. — Fiske, anf. arb.

jelser och konster, än i ett avseende, än i ett annat. I fråga om spel och spelteknik äro influenserna, naturligen ömsesidiga, å lapparnas sida mycket påtagliga.

Om svear och götar berättar Olaus Magnus[1]) att de bland dem

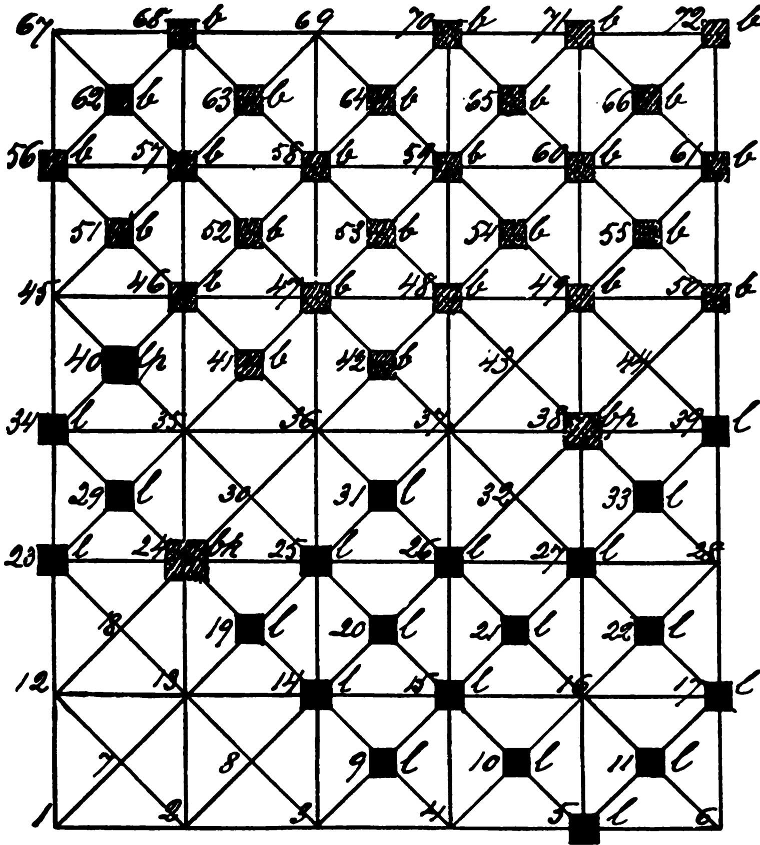

Fig. 26. Ett dablo i framskridet stadium, närmande sig sitt avgörande.

som ville giva sina döttrar ett hederligt gifte, begagnade sig av de fintligaste medel för att utforska friarnas sinnelag och lidelser. Särskilt sökte de göra detta vid brädspelet eller schackspelet. »Ty vid detta spel», tillägger han, »pläga vrede, kärlek, oförsynthet, girighet, slöhet, lättja och många andra dåraktiga lidelser och själens rörelser, lyckans inflytelser och personliga egenskaper träda i dagen».

[1]) Historia, XV:12.

Enligt Tacitus voro germanerna så besinningslöst hängivna åt tärningsspel, att de inte blott kunde spela bort hela sin egendom utan, om det knep, även sin frihet och sin person för att därpå självmant träda i träldom.[1])

För germanerna utgjorde ett slags spel med pinnar, skurna av vissa frukträd och försedda med vissa märken, ett oumbärligt medel för orientering i framtiden, ett orakel som vid varje företag av någon betydelse rådfrågas.[2])

Pinnspelet, anträffbart bland skilda folkslag, civiliserade och oci-

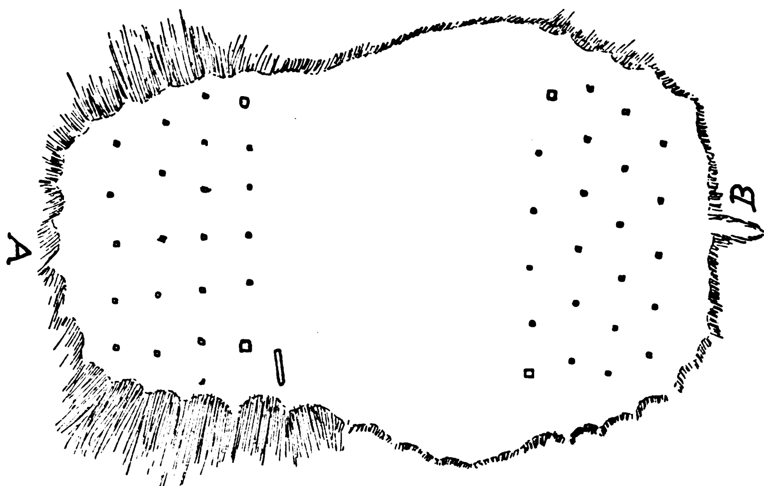

Fig. 27. Dablot dueljesne. Pjäsernas uppställning på en renhud.

viliserade, återfinnes ännu i olika former hos såväl svenskar som lappar. Ett hasardartat dylikt från samma lappska trakt som här behandlade dablo, benämnt i översättning »påvespel» och spelat med på olika sätt märkta stickor, bär på grund av sådana valörer som »ess, påve, kejsare, kung, drottning, knekt och knektfru» en yngre germaniserings oförtydbara stämpel, under det att andra karaktärer hos samma spel äga ytterst ålderdomliga och geografiskt vitt förgrenade anknytningar.[3]) Som märke på stickorna förekommer ofta ett X, på olika sätt anbringat.

Enligt Schefferus[4]) brukade lapparna under 1600-talet på sina

[1]) Germania XXV.
[2]) Germania X.
[3]) Spelet i fråga har jag beskrivit och avbildat i Skansens programblad för 18—24 september 1910.
[4]) Lapponia, Francofurti 1673.

cubi, tärningar (spelpinnar?) också hava ett X inskuret, vilken tradition sålunda fortlever. Samma kabbalistiska tecken (jämte vissa för de lappska stickorna karaktäristiska tvärstreck) anträffas på nordamerikanska indianers spelstickor eller spelpinnar ända nedåt Arizona och Mexiko. Fäster man sig vid ett annat på de lappska spelstickorna förekommande valörsmärke, en sicksacklinie löpande från ände till ände, så sträcker sig mitt för tillfället tillgängliga jämförelsematerial även till Sydamerika och det forna Egypten.

Hur nu förklara likheter och överensstämmelser sådana som dessa? Hava sagda märken vandrat in med lapparna från öster eller hava de invandrat sunnanefter, under vägen eventuellt passerande germanernas »pinnar», om vilkas inskärningar vi tyvärr sakna upplysningar.

Svaret, om det överhuvudtaget kunde ges, är naturligtvis den komparativa forskningen förbehållet.

Ett ingående studium av lapparnas spel — jag tänker nu ej vidare på det sist nämnda pinnspelet, vilket mera för exemplifiering av spörsmålets uppkomst och i sammanhang med Taciti uppgifter bragtes på tal, utan fastmer på just dablo — borde av allt att döma kunna öppna ett eller annat perspektiv över lapparnas äldre förbindelser och därjämte som en biprodukt bidraga till ett bättre begripande av våra egna gamla tavelspel, varom vi läst så mycket och sjungit så vackert.

Det hittills insamlade materialet är dock för ett på detta område fruktbärande studium ännu allt för fragmentariskt och kräver en planmässig och lappologiskt skolad komplettering.

KRÅKNEDANET.

AV

MARTIN P:N NILSSON.

Som bekant inträder med stor regelmässighet en kännbar nedgång i temperaturen omkring början av maj. Jag har en gång sett en lärd naturvetenskaplig utredning om orsakerna. Om metereologien lyckats förklara förhållandet, vet jag ej, men det har för länge sedan ingått i de folkliga väderleksreglerna, som inte bara innehålla skrock utan också fakta. I södra Sverige kallas dessa frostnätter för »naddarna». I min hembygd räknade man tre före och tre efter den första maj, efter dem kommo »näbbhundarna» i en lång rad, som man ej riktigt visste när de slutade.

Faktum är obestridligt, frågan är om den kalendariska anknytningen av köldperioden. Månen anses ha ett stort inflytande på väderleken. Det finns ännu godt folk som väntar omslag i väderleken vid nymåne och fullmåne. Därför har också denna köldperiod anknutits till månskiftena och går under namn av kråknedanet. Kråknedanets beskaffenhet belyses bäst genom ett citat ur Dagligt Allehanda, dagtecknat Västerås den 13 maj 1825: »såsom vanligt i kråknedanet har kall väderlek infunnit sig — — —, sedan blomster, löv och gök anmält sommarens ankomst», och ett par andra från Fischerström i Svenska Ekonomiska Dictionnairen (1780) 2: 171: »när häggen blommar, är kråknedanet mestadels med hård väderlek»; enligt dens. Mälaren (1785) s. 385 inträffar det, när björken lakar, när norsen leker och när häggen blommar. Almqvist, Svensk rättskrivningslära (9 uppl. 1858) s. 18 har den dråpliga rättskrivningsövningen: »jag spår, att vi få snö i vårt hår i år, ty kråknedanet återstår».

Kråknedanet är ett gammalt och utbrett namn. Det äldsta vitnesbördet står i Per Brahes Oeconomia (1585) s. 106, där det föreskrives att rödja ängarna i april före kråknedanet; häggens blomst-

ring, som eljes brukar förbindas med kråknedanet, nämnes i början av maj. Här är kanske bristande noggrannhet. Salander, Gårdsfogdeinstruktion (1727) s. 122 föreskriver, att ängarna skola rödjas i april, innan kråknedanet infaller, och så gör även Broocman, Hushållsboken (1736) 2:210. Bondepraktikan ger en klar regel under sina märkedagar: Tiburtius är första sommardag, det nedanet, som kommer efter första sommarny, kallas kråknedanet. Något olika är regeln i J. Erici översättning av Colerus' Oeconomia (1645) 1:135: kråknedanet följer näst efter maje ny. Maje ny är den nymåne, som faller i april; läget blir således något tidigare. Denna regel följer Wallerius i sin almanacka 1713. Han säger i sina Prognostica s. 30, att de gamla gåvo akt på Tiburtius, första sommardag, kråknedanet, som nu infaller den 30 (april) och S. Marci dag, dömandes därutav, om ymnigt foder skulle förväntas samt om nyttigt vore bruka jorden med tjäla musten. Maje ny (konjunktionen) inträffade det året den 14 april och fullmånen den 29. Det måste vara en flyktighet, då Burman, Norrl. saml. (1799) s. 108 säger, att kråknedanet börjar med det första ny omkring Tiburtii dag. Ett strängt iakttagande av dessa regler måste leda till en praktisk orimlighet. Kråknedanet skulle växla läge nästan lika starkt som påsken, vilket köldperioden icke gör. Bondepraktikans regel skulle understundom uppskjuta det till slutet av maj. Det är därför ej underligt, att regeln växlar. I praktiken torde man ha hållit sig till det nedan, som infaller omkring början av maj.

Vissa sysslor skulle utföras i kråknedanet. Bondepraktikan säger, att det är gott att täcka (väl torvtak med underlag av näver) i kråknedanet, ty det rivs aldrig av väder. J. Erici Colerus anf. st. föreskriver att hugga »ankoster och bryggevärke», »ty det birket bliver mycket segt». Enligt O. Deckberg hos Wallner, Kolarkonsten (1746) s. 69 hålla somliga kråknedanet för den bästa tiden att fälla kolveden. Alla dessa arbeten torde vara analoga med dem, som enligt folktron skola företagas i nedan.

Varför denna period fått namn efter kråkan, är oklart. Man måste därifrån skilja en verklig bemärkelsetid för kråkan, som faller i mars. Kråkan är en strykfågel men lämnar under vintern de kallare delarna av landet. Hon återvänder i mars, och marskråkan har hos allmogen ord om sig att vara ätlig (se t. ex. Sven Nilsson, Skand. Fauna 2:1, 193). I Borgå i Finland kallades den 12 mars kråkdagen (G. Nikander, Folklor. och etnogr. studier 1:246), mån-

dagen före påsk kallades i Lappfjärd i Österbotten kråkmåndag (dens. i Hembygden 1913 s. 71), och på Kökar skreko barnen på skärtorsdagsmorgonen några verser till kråkorna, som väl sammanhänga med ett i ett tingsprotokoll från 1674 omtalat bruk att stämma bort kråkorna liksom andra skadedjur (dens. Stud. 1:255).

Kråkan har ord om sig att vara spåman. Det heter redan i de medeltida Gamla Ordspråk 151: »krakan är thy ondh at hoon gaal opta sandh». Särskilt är hon väderleksspåman. Stannar hon över vintern, blir den blid; kraxar hon ivrigt vintertid, blir det blidväder, heter det i Österbotten (L. Sundell i Hembygden 1912 s. 78). Själv har jag hört sägas, att det skall regna, när kråkan kraxar mycket, och Eneström, Finvedsborna s. 235 har samma uppgift. Men detta passar icke riktigt här, ty kråknedanet är ej utmärkt av regn utan av köld. Man kan kanske också tänka på den dåliga reputation, som kråkan åtnjuter, vilket tagit sig uttryck i en lång rad av sammansättningar, t. ex. kråkgull = kattgull, kråkberg en värdelös bergart, alunskiffer, kråkbär, kråkklöver, kråkbo om ett bofälligt hus m. fl.

Härmed må vara hur som helst; kråknedanet har varit så populärt, att det vunnit inpass även i litteraturen. Det heter i Atterboms lyriska dikter 2:5 (1807):

Det skönsta språk av Rombesegrarstammar,
fastän dess vår är kvald av kråkors nedan.

Mycket målande är en passus i Sv. tidn. f. litt. 1835 s. 140 om Geijers dikter. »De tillhöra svenska vitterhetens senaste vårgryning, efter vars solsken och lärksånger kommo de publicistiska snöglopppen med sitt smutsiga slask och liberalismens kråknedan, vilket vårt fädernesland ännu ej överstått». O. S. v. Unge skriver helt kort i sina Minnen (1835) s. 81 på tal om dålig konstkritik, att vi leva i ett verkligt kråknedan. Jag är för litet bekant med tidens intima historia för att säga, vilken spetsighet som ligger under den spirituelle Israel Hwassers ord i ett brev till finska vänner 1832 (Förh. och upps. 21:36) om professor Schröder, att han skall den 14 maj d. ä. första dagen i kråknedanet hålla tal över Exc. Fleming. Det är ej underligt, att kråknedanet ännu finnes hos en skald med så djupa rötter i det folkliga som Karlfeldt, Flora och Bellona, s. 31.

Nu nejden står sval
i hämmat flor kring din bår,
ty månen, färglös och smal,
ännu i sitt kråknedan går,

och träden vaka
kring huset med ängslig blåst,
och tunnklädda knoppar skaka
i järnnattens blånande frost.

Dessa rader äro till största delen byggda på det material, som innehålles i excerpten för Svenska Akademiens ordbok, således litterära källor. Att en vidsträckt folklig popularitet motsvarar dessa, är utan vidare klart, ehuru jag ej kan erinra mig att ha påträffat ordet i den folkloristiska speciallitteraturen, men det beror säkert därpå, att min beläsenhet i denna tyvärr är ringa och osystematisk. Rietz uppger ordet för Uppland, Västergötland, Östergötland och Småland. Längre söderut tycks det saknas. I motsats mot åtskilliga andra länder ha de folkliga kalender- och väderleksreglerna behandlats rätt styvmoderligt i vår folkloristiska litteratur; dessa rader skola kanske kunna fylla den förberedande uppgiften att göra det äldre materialet för en folklig årstidsperiod, som spelat en nog så stor roll, lättare tillgängligt.

NÅGRA NOTISER OM BÄRNSTEN SOM SKYDDSMEDEL.

AV

SUNE AMBROSIANI.

Efter den tyske arkeologen Olshausens[1]) utredning (1890) om bärnstenen under förhistorisk tid ha fackkretsarna allmänt erkänt dess stora betydelse för kulturens uppsving i den skandinaviska Norden. Bärnstenen anses nämligen ha varit en av de förnämsta handelsvarorna, och nyttjades av de nordiska folken som bytesmedel, varigenom de skaffade sig de första metallsakerna av koppar och brons. Den nordiska bärnstenen påträffas sålunda i grekiska gravar under den tid, som svarar mot den tidiga bronsåldern i Norden. Senare synes den i Grekland ha blivit mindre eftersökt, men var den t. ex. av flera av de folk, som bodde inom Italien under den romerska kejsartiden, livligt efterfrågad.

Den älsta bärnstensexporten anses ha utgått från Jyllands vestkust. Ehuru förekomsten av bärnsten i dessa trakter i senare tid ej alldeles upphört — år 1869 hämtades där 5,000 danska skålpund av denna vara — så trädde dock denna del av Norden tillbaka i fyndrikedom för den preussiska kusten. Både Tacitus i Germania kap. 45, Hammarstedts översättning sid. 93, och Plinius i Historia naturalis, bok 37, kap. 12, ange denna senare trakt som den eftersökta varans hemort, därifrån den mesta bärnstenen på deras tid hämtades. Så är det även i våra dagar. Statistiken uppger sålunda, att under ovan angivna år utgrävts eller uppsamlats ej mindre än 130,000 skålpund i Preussen.

Arkeologerna behandla vanligen de i forntiden funna bärnstensartefakterna uteslutande som prydnadsföremål. Människornas inneboende trängtan efter sällsynta och därför dyrbara prydnadsämnen skulle sålunda även hos medelhavsfolken ha varit det motiv, som förmått dem att från Östersjöns kust genom ett livligt varuutbyte skaffa sig den efterlängtade bärnstenen. Men håller arkeo-

[1]) Olshausen i Verb. der Berliner Ges. für Anthropologi etc., Berlin 1890; S. Müller, Vor Oldtid sid. 280—294.

logernas strängt materialistiska syn på dessa frågor streck? Börjar man ej numer få en helt annan generell förklaring till bärandet av vad senare tiders folk och författare kalla smycken?[1])

Redan hos en av antikens författare, Plinius, ha vi en sådan tolkning av bärnstenens bärande antydd: kvinnorna i Gallia transpadana d. v. s. landet norr om floden Po i norra Italien — ha enligt hans mening burit bärnsten ej allenast till prydnad utan ock för att skydda sig mot de halssjukdomar, som voro vanliga i de angränsande Alpländerna. I dessa trakter lät man ävenledes barn bära amuletter av bärnsten. Plinius kallar bärnstenen vanligen för succinum, men det finnes även andra slag av densamma. Ett sådant »chryselectum» ansågs av antikens folk vara särskilt skyddande mot feber.

Redan under La Tène tid, århundradena före Kristus, kände man bruket att bära bärnstenshalsband i de till Italien gränsande departementen i Frankrike. Detta framgår av talrika fynd i av fackmän företagna gravundersökningar i dessa trakter. Därvid förtjänar också att framhållas, att man av dessa undersökningar kan se, att det dåförtiden även varit samma bärare av halsbanden som i senare tider, nämligen unga flickor.

Lämna vi med dessa antydningar förhållandena under antiken och gå över till våra dagars seder och bruk, finnas många vittnesbörd om, att man brukar bära bärnstenshalsband i profylaktiskt syfte. Den nyligen bortgångne franske arkeologen Joseph Déchelette[2]) meddelar exempelvis, sedan han refererat ovan anförda passus hos Plinius, även följande ur senare tiders folksed: även i våra dagar bibehålles i dessa trakter — Podalen — liksom i många andra detta åldriga bruk att hänga bärnstenshalsband på barn som skyddsmedel mot sjukdomar. Utom i Lombardiet och i Sydöstra Frankrike har emellertid denna sed också levat kvar på flere andra håll. Det är till kunskapen om dess utbredning i Norden i våra dagar, som här nedan skall meddelas några spridda notiser. Då denna sed icke, så långt min kunskap för närvarande sträcker sig varit gängse hos allmogen ha emellertid hitintills endast få observationer gjorts över densamma.

Spörjer man i Stockholm någon, om han har sig något bekant om bärnsten som skyddsmedel, förutsätter både den frågande och den

---

[1]) Jfr N. E. Hammarstedt, Svensk forntro och folksed i bild och ord Stockholm, 1920, s. 58, Amulettsmycken.
[2]) J. Déchelette, Manuel d'Archéologie II, s. 1329.

tillsporde vanligen, att det gäller ett halsband av bärnstenspärlor. I Många familjer kan man ännu ofta se sådana. Till Nordiska museet har emellertid endast kommit ett sådant, som åtföljts av behövliga upplysningar. Detta halsband består av 75 stora, facetterade polerade pärlor med lås i form av en hand av guld med svenska kontrollstämplar. Det har burits inom en burgen köpmanssläkt med tysk härkomst i Stockholm. Sällan äro halsbanden så prydliga som detta. Man kan även få se sådana av små glanslösa gula pärlor.

Alla hade emellertid icke tillgång till så stora mängder bärnsten som ett halsband. »Jag har hört talas om, att det skulle vara bra att lägga en bit bärnsten på barn», har jag ibland fått som svar vid mina förfrågningar. Små hjärtan förekomma även. Sådana hade sålunda skänkts av omtänksamma danska släktingar till barnen i en Stockholmsfamilj, även denna av tysk härkomst. Ett dylikt hjärta har förvärvats till Nordiska museet från sydöstra Skåne. Det skall ha använts mot trolltyg, men övriga önskvärda upplysningar ha icke åtföljt detsamma. På kusten av denna del av Skåne hittas emellertid ännu bärnsten om också endast i smärre mängder, vadan det är sannolikt, att bruket här kan ha fått en folklig spridning.

En gammal dam har berättat för mig, att hon när hon år 1841 föddes, genast begåvades med ett på en snodd upphängt, ett par centimeter långt kors av bärnsten. Först senare, när hon blivit mera vuxen, ersattes korset med ett halsband av pärlor. Hennes fader, som hette Nygren, var glasbruksägare och bodde vid hennes födelse i norra Småland. Korset såväl som halsbandet har sedermera flere gånger använts av flickor inom familjen.

Vilka skulle bära bärnstenen? I sådana fall, där det gällt nyfödda, heter det såväl i Feilbergs Ordbok som i en uppgift från doktor G. Rothman ifrån Skänninge i Östergötland, att man satte bärnstenshalsband på de små, för att de ej skulle bliva bortbytta. Det har meddelats mig att en omtänksam moder i Stockholm satt bärnstenshalsband även på sin lilla gosse, men eljest är det vanligen endast flickor, som burit halsband. Därom har jag uppgifter från flere barnrika familjer. Halsbanden skulle sättas på, så snart den lilla kunde bära dem. Sedan fingo de ej någonsin tagas av, utan skulle de vara på både dag och natt. Om detta varit huvudsaken synes det dock icke ha varit lika strängt överallt; flere meddelare omtala nämligen, att de fått taga av dem om nätterna. Bärnstenen

bars hela barndomen och ungdomen intill konfirmationsåldern. Att fullvuxna burit bärnstenshalsband i samma syfte som minderåriga, är väl knappast troligt. I så fall har detta tydligen fallit helt ur minne i sådana kretsar, där man väl känt till ovan relaterade förhållanden. I Pommern skall emellertid ett bärnstenshalsband ingå i brudutstyrseln.[1])

Mot vad skulle bärnstenen skydda? Svaren på denna fråga ha blivit rätt så skiftande. Ovan har redan omnämnts, att den nyfödde skyddades mot att bliva bortbytt, men annars är den vanliga tron, att bärnstenens bärande tjänar till skydd mot sjukdomar av skilda slag. Ifrån flere Stockholmsfamiljer har det beskedet lämnats, att det skall skydda »mot allt ondt», men sådana svar komma i regel från personer, om vilka man tydligt kan märka, att de tappat egentlig kontakt med gamla traditioner. Eljest kan man ofta möta en bestämd utsaga, att det är mot den eller den angivna sjukdomen, för vilken bärnstenen är nyttig. Från Skive i Danmark, från norra Småland och från Stockholm möter uppgiften, att det uteslutande är för att underlätta tandsprickningen som bärnstenens bärande är så förträffligt. Eljest är det vanligt, att den uppges vara skyddsmedel mot halssjukdomar. För ett par år sedan miste en ung fru i Stocksund, ett villasamhälle utanför Stockholm, sin yngre lilla flicka genom en halssjukdom. Därefter hade hon yttrat: hade den lilla flickan liksom hennes äldre syster haft ett bärnstenshalsband, så skulle dödsfallet aldrig ha inträffat. Även mot andra bestämda sjukdomar uppges bärnstenens bärande skydda: enligt uppgift från en familj i Göteborg mot engelska sjukan, från en i Stockholm mot skrofler och från en annan där mot ont i ögonen. På ett håll, där kontakten med det gamla är svagare, heter det endast, att bärnstenshalsbandet skall vara lyckobringande. Utom tvivel står alltså, att bärnstenen ansetts äga en given kraft.

Hade jag vid citaten här ovan utförligare angivit mina sagesmän, skulle man förmodligen ej ha kunnat underlåta att konstatera, hur ofta dessa burit namn av främmande ursprung. Vad mellersta Sverige beträffar, fann jag sålunda mycket snart, att det ej lönade sig att söka upplysningar om bärnstenen hos medlemmar av den högsta societeten lika litet som hos allmogen, däremot ofta hos medlemmar av handels-, fabriks- och hantverkarfamiljer. Av detta

[1]) Der Bernstein im Pommerschen Volksglauben, Pommersche Volkskunde 7 sid. 56.

har jag dragit den slutsatsen, att tron på bärnstenens skyddskraft ej är inhemsk i det egentliga Sverige, utan att den hör hemma i de delar av Norden, där bärnstenen i större mängder sedan gammalt påträffats i naturen, och i norra Tyskland. Med från Hansastäderna invandrade köpmän och näringsidkare och genom släktförbindelser har kunskapen sedan spritts till mellanklassen i de svenska städerna, men knappast sedan hunnit längre varken uppåt eller nedåt bland samhällsbyggnadens olika skikt.

NÅGRA SVENSKA SLAKTRITER.

AV

ERNST KLEIN.

Nedanstående starkt sammandragna översikt av några svenska slaktriter och deras religionshistoriska sammanhang kan av lätt förklarliga skäl icke upptaga till diskussion någon av de stora principiella frågor, som egentligen först borde ha varit utredda. Sålunda är det mig omöjligt att närmare definiera, vad jag menar med slaktriter annat än så till vida, att jag därmed avser att beteckna sådana magiska bruk i samband med slaktandet av husdjur, som icke stå i direkt samband med djuroffer, utan helt och hållet avse att gynna slaktens egentliga syfte, nyttiggörandet av djurets kropp, samt att skydda slaktprodukten, den övriga boskapen och de personer, som kommit i beröring med slakthandlingen, mot ogynnsamma inflytelser.

De kulturstadier, på vilka slaktriter egentligen höra hemma, äro de, under vilka boskapsskötseln spelar en övervägande eller i varje fall betydande roll i hushållningen. På dessa stadier ha vi att ännu räkna med världsuppfattningar, för vilka bl. a. det animala livet framstår såsom själ. Denna själ uppträder i sin helhet såväl inom varje individ av ett släkte som i släktet självt. Allt vad som sker med individen har därför betydelse för släktet.

Å andra sidan spelar redan hos de flesta boskapsskötande folk demonismen en betydande roll. Denna åskådning, som ligger vårt eget kulturstadium synnerligen nära, ser i många överraskande och svårförklarliga händelser ingripandet av mer eller mindre antropomorfistiskt uppfatta de väsen, vilkas förnämsta karaktär synes vara, att de under vanliga förhållanden verka i det fördolda, så-

som de osynliga.[1]) Denna tro spelar på de flesta håll en stor roll i fråga om boskapen och dess liv.

Till sist finna vi hos många högre utvecklade boskapsskötare inslag av en teistisk uppfattning, vilken dock icke satt särdeles många spår i de egentliga slaktriterna, men så mycket mera påverkat offerslakten.[2]) Huruvida de spår av gudsdyrkan vi finna i slaktriterna äro att betrakta såsom självständigt uppkomna eller inlånade från offerritualen vågar jag för närvarande ej yttra mig om. Den andliga miljö, i vilken slaktriterna förekomma, är härmed antydd. Det gäller nu att snabbt överblicka några av dessa riter med hänsyn till deras inbördes sammanhang och syften.

A. OMSORGEN OM DET SLAKTADE DJURET:

Den tidpunkt, vid vilken en handling företages, har ju i regel inom folktron stor betydelse för resultatet. Även vad slakt beträffar gör sig detta förhållande gällande. Rent rationella grunder spela emellertid också in. Boskap, som skall vinterfödas, löper risken att svälta ihjäl när fodertillgången är ringa. Man reducerar därför hellre hjorden, innan foderbristen begynt, och väljer då naturligtvis helst den tidpunkt, då djuren äro fetast. Härav förklaras ju utan vidare, att slakten i allmänhet sker omkring vinterns början. Slaktmånad är i vårt land sedan gammalt oktober. Samma ord betecknar i Holland, Sleswig, Holstein och på Bornholm antingen oktober eller november.[3]) På anglosachsiskt område identifierades Blôtmônad med november.[4]) Detsamma synes vara förhållandet i äldre dansk tradition.[5])

Den stora höstslakten omfattar nötkreatur, får och getter. Gäss

[1]) Denna karaktär, som i högsta grad är tillämplig på vår svenska folktro framhålles i avseende på den semitiska demonismen av Westermarck i slutet av hans nyligen utkomna »The Belief in Spirits in Marocco». Acta Academ. Aboensis, Humaniora I, 1920. Likheten mellan marockanska och nordiska föreställningar på detta område är slående.

[2]) Det är uppenbart, att religionshistoriker sedan gammalt suggererats av just dylika moment inom slaktriterna. På detta sätt har icke blott Robertson Smith kommit till det resultat, att bland semiterna all slakt ursprungligen varit offer. Även i svensk forskning ha dylika åskådningar länge varit förhärskande. Se Hyltén-Cavallius Wärend och Wirdarne II sid. 442. Se också om hithörande förhållanden E. Reuterskiöld, Sakramentala måltider.

[3]) Jahn, Die deutschen Opferbräuche bei Ackerbau und Viehzucht, 1889.

[4]) Ibid. Enligt vad professor Lithberg upplyst mig, torde dock Bedas uppgifter få tydas därhän, att den anglosachsiska slaktmånaden närmast är oktober. [5]) Worm, Fasti Daniel, Köpenhamn 1643, sid. 45 (enligt upplysning av prof. Lithberg).

slaktas till Mårten (11 november). Sist slaktas svinen, som låta sitt liv i mitten av december, Luciadagen (13 december) eller sista ny före jul.[1])

Så gott som allmänt antaget i svensk folktro är, att slakt bör ske vid nymåne[2]). Vanligen beledsagas uttalanden om den för slakt lämpligaste månfasen av så betecknande motiveringar som denna: Fläsket av ett svin, slaktat i nedan, krymper ihop i pannan och blir odrygt. Antecknas bör dock en tradition, enligt vilken svinen böra slaktas »i swarta nedanet, 2 el. 3 dygn före Nytändandet[3]). Det enda för mig bekanta svenska undantaget från regeln om nytändningens lämplighet bildar utom detta en anteckning i Nordiska Museets arkiv från Allbo härad i Småland, där det heter: Man bör aldrig slakta kreatur vid ny, då blir köttet dåligt och det blir mask i det[4]). I Tyskland synes regeln vara en annan än hos oss. Wuttke[5]) skriver sålunda: »Slachten muss man meist bei abnehmenden Monde, manchmal auch bei zunehmenden, weil das Fleisch im Topfe quillt, oder bei Vollmond, weil da das Vieh am fettesten ist. Schweine schlachtet man bei zunehmenden Monde, damit das Speck nicht auslaufe (Baden).

Vilka särskilda dagar, som äro lämpliga eller olämpliga för slakt har jag icke funnit svenska uppgifter om. På tyskt område förekommer förbud mot slakt, bak och tvätt på skärtorsdagen[6]) samt på Gallusdagen (16 oktober), som i Mecklenburg är första vinterdag, då man ej får slakta svin[7]). Svinslakt bör gärna företagas tisdagar och torsdagar vid ny eller fullmåne[8]).

Om den tid på dygnet, då slakt bör företagas, finnes åtminstone i avseende på svin i vårt land en stadgad uppfattning. Svinet bör vara färdigskållat före soluppgången. Svinslakt sker därför mångenstädes mellan 2—3 på morgonen[9]). Möjligen bör denna sed sättas i samband med det av Broman anförda bruket att slakta »på swarta nedanet» Svinslakt skall tydligen ske i mörkret. Även gäss synes man slakta nattetid[10])

Det gäller icke blott att slakta i rätt tid utan också på rätt sätt.

---

[1]) Keyland, Svensk allmogekonst, II, s. 46. [2]) Hammarstedt, »Niga för ny» i Studier tillägnade Bernhard Salin, 1921, sid. 29. [3]) Broman, Glysisvallur III:3 sid. 213. Enl. Keyland anf. arb. [4]) N. M. A. Småland. [5]) Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart, Berlin 1900 (65). [6]) Wuttke, anf. arb. (86). [7]) Sartori, Brauch und Sitte III, 259. [8]) E. H. Meyer, Deutsche Volkskunde sid. 214. [9]) Eneström, Finnvedsbornas seder och liv, sid. 102. [10]) M. Hörlén, Gamla seder och bruk från södra delen av Ingelstads härad, 1914 (Gässen slaktades vid Mårten kl. 1 på morgonen).

Ingenstädes betonas detta skarpare än i de judiska slaktreglerna. Den judiska slakten, schechita, utföres enligt föreskrifter, vilka på synnerligen fåtaliga och vaga bibliska bestämmelser utarbetats i den rabbinska litteraturen. De flesta hithörande bestämmelser finnas samlade i talmud-traktaten Chullin och ha senare i klarare form och mera systematisk ordning framställts i Schulchan Aruch, den på 1500-talet utförda och ännu för många millioner judar utslagsgivande sammanställningen av mosaiska och rabbinska föreskrifter. Den avdelning, som speciellt behandlar slaktreglerna samt reglerna för rent och orent ifråga om födan bär namnet Jore Dea. Schechita måste med yttersta noggrannhet följas. Därför bestämmes först en serie egenskaper, som få eller icke få förekomma hos slaktaren. Denne bör varken vara minderårig eller överårig, och stor vikt lägges vid hans psykiska och moraliska sundhet.[1]) Angående kvinnors lämplighet som slaktare förekommer en rabbinisk debatt. Slakten utföres genom ett samtidigt avskärande av struparna och de stora blodkärlen i halsen. Så gott som alla föreskrifter, från dem, som bestämma dimensionerna på slaktkniven och kravet på absolut frånvaro av det minsta skönjbara hack i dess egg[2]), till förbudet mot att trycka, rycka eller göra minsta uppehåll vid snittets utförande, synas gå ut på att operationen skall gå så snabbt och smärtfritt som möjligt. Själva snittet är lagt med avsikt att åstadkomma möjligast hastiga och fullständiga förblödning.

Att långsam förblödning och utsträckt dödskamp, frånsett den säkerligen hos boskapsskötare livliga medkänslan med djuret, ansetts skadlig för detta förefaller troligt, då påföljden av varje felaktigt utförande av slakten i regel är köttets kasserande. Belysande för en art av fara, som torde vara att räkna med, äro en del uppgifter i Westermarcks skildring av marockansk slakt.[3]) Slaktplatser och salutorg, där rått kött försäljes, draga till sig massor av jnun (demoner). Dessa söka också att komma åt det utrinnande blodet, när ett djur slaktas, och fördärva djuret.

Det är känt, att den judiska folktron varit minst lika ivrigt sysselsatt med demoner, (schedim, seirim, masikkim) som någon annan. Så t. ex. motiverar ännu Schulchan Aruch den påbjudna, ögonblickliga handtvagningen efter uppvaknandet med att en demon

[1]) Jore Dea, 1. [2]) Jore Dea, 6—10. [3]) Westermarck, anf. arb.

kan ha satt sig fast på den sovandes händer, och i den rabbinska litteraturen finner man uttalanden som detta: »Demonerna omgiva människan som jorden omger vinrankans rötter». Särskilt uppsöka de onda andarna ruiner, skuggiga platser under månljusa nätter, avträden, kyrkogårdar etc.[1]) Jag har tillfrågat en i Vilna uppvuxen judisk slaktare, numera verksam i Stockholm, huruvida han kände till något om särskild fruktan för demoner i samband med slakt. Detta vägrade han visserligen bestämt att kännas vid, men medgav sig ha hört, att man borde akta sig för att gå ensam nattetid på »orena platser», och såsom sådana räknades bl. a. kyrkogårdar och — slakthus.

Vad nu svensk slakt beträffar finnas många belägg på det livliga intresse, man hyst för djurets snabba förblödande och död. En grupp för sig intaga de ofta förekommande förbuden mot att ömka djuret, som då får en svår död.[2]) Härmed bör jämföras varningen mot att »ynka och stackra sina hästar ty därav trivas de intet».[3]) Förklaringen härtill ligger kanske delvis i fruktan att överföra den egna plågan på djuret. Men även andra försiktighetsåtgärder vidtagas. Så t. ex. får man ej taga först med vänstra handen i djuret.[4]) Kniven skall först stickas i jorden, så dör djuret lättare[5]) och får icke vara vässad över samma vatten som liar och skäror.[6])

Något tydligare är förklaringen till vissa andra föreskrifter. Ingen obehörig får närvara vid slakten, innan kreaturet dött, emedan denne blir sjuk och kreaturet länge plågas.[7]) Uteslutandet av främlingen från slakten torde nog bero mindre på omsorgen om hans hälsa än på den på annat håll antecknade fruktan, att onda ögon eller hexor skola fördärva djuret.[8])

Vi komma nu till en serie riter, som alldeles tydligt angiva, att det är fråga om undvikandet av demoniska influenser. I Marocko[9])

---

[1]) The Jewish Encyclopedia (Demonism). [2]) Flera fall upptagna hos Heurgren, Djurskrock, Malmö 1920 sid. 209, andra i N. M. A., Småland m. fl. Se även Hyltén-Cavallius anf. arb. I, 380. Uppfattningen allmän i Tyskland. Wuttke, anf. arb. 710. [3]) N. M. A. Törner, Småland. [4]) Heurgren, anf. arb. [5]) N. M. A. Småland. I Jore Dea föreskrives, att man får slakta med en hednings kniv, om denna först stickes tio gånger i hård jord, på olika ställen för varje gång. [6])N. M. A. Skåne: »Då bli djuren illdöiga att flå». Här synes föreligga ett exempel på faran att sammanblanda åkerbrukets och boskapsskötselns sfärer. Se Härm. Frazer, Folklore in the Old Testament. 1918. Kapitel om förbudet att »koka kidet i dess moders mjölk» innehåller även i övrigt många på detta område fruktbärande tankegångar. [7]) Craelius, Försök till Ett Landskaps Beskrivning, Calmar 1774. 83. [8]) Heurgren anf. arb. sid. 210. [9]) Westermarck, anf. arb.

plägar man lägga salt och träkol på den plats, där blodet rinner av djuret för att hindra jnun att samlas där. Salt lägges i såret, när djuret dödats, eller stoppas i dess mun strax före slakten. Köttet av ett nyslaktat djur är enligt judisk lag icke tillåtet att äta, förr än det under viss tid legat i vatten och därefter beströtts med salt, som sedan noga avsköljes. Motiveringen är i Schulchan Aruch att saltet skall dra ut blodet.[1])

Salt och träkol (eldmörja) äro som bekant även i svensk folktro vanliga medel att skrämma bort »ont». Jag anför endast några för detta fall belysande exempel. Salt lägges i mjölk som skall försäljas, för att främlingar icke genom den skola skada korna.[2]) När man skor en häst första gången, och den är mycket orolig, skär man hål på insidan av djurets överläpp och lägger salt i såret.[3]) Om köttet är hårdkokat lägges salt under grytan.[4]) Allt avslag efter barnsbörd slås i en vrå i uthusen och blandas med eldmörja. »Elden hindrar rå att göra kvinnan något ont».[5]) Överensstämmelsen mellan de nyss omtalade marockanska sedvänjorna och liknande företeelser i svensk folktro i allmänhet synes mig kunna leda till förklaring av det svenska bruket, att på det ställe, där djuret skall stickas, lägga en saltsten.[6])

Ännu tydligare framträder den avvärjande karaktären i bruket att vid slakt åkalla heliga namn. Den judiske slaktaren börjar alltid sin förrättning med en »beracha», en välsignelse: »Lovad vare Du, Herre, etc. — — — som givit oss föreskrifterna om Schechita». På samma sätt slaktar ingen muhammedan utan att först uttala koranens begynnelseord: »I Allahs namn, den barmhärtige förbarmarens». Hur tydligt det avvärjande syftet här är, framgår av Westermarcks skildring, hurusom marockanska slaktare, vilka tro att många demoner uppträda i mänsklig gestalt och köpa kött på torgen, av fruktan att förlora dessa kunder endast uttala det första ordet i suran, »bismillah». Det anses tillräckligt för tillfället, men icke nog för att göra köttet osmakligt för demonerna efteråt.

I detta sammanhang böra vi se svenska riter som den, att den person, som skulle sticka ett kräk alltid sade »I Jesu namn» innan han började.[7]) Samma bruk finnes antecknat från Södermanland.[8])

[1]) Jore Dea, 69 o. ff. [2]) N. M. A. Skåne. [3]) N. M. A. G. Ericsson, Södermanland. [4]) Wolfgang Hildebrand, Magia Naturalis 1615. [5]) N. M. A. G. Ericsson, Södermanland. [6]) Heurgren, anf. arb. sid. 210. [7]) Keyland, anf. arb. [8]) N. M. A. Södermanland.

Bön före slakt har förekommit även i Dalarna.[1]) Till samma grupp av riter räknar jag vidare bruket att med kniven rita kors i hjärta och lever, så snart de uttagits. Detta synnerligen utbredda bruk förekommer med många motiveringar, t. ex. att få gott kött,[2]) att se om levern är ren eller skämd av vittren o. dyl.,[3]) att giva lycka och framgång åt boskapsskötseln och skydda djuren för ont[4]) samt slutligen »dä ä kraft i kors och ljus i nådens rike».[5]) Att korset avser att skydda främst det slaktade djuret, möjligen också de kvarlevande, mot demoniska inflytelser förefaller mig sannolikt.[6])

Även ett annat rituellt komplex synes ha att göra med fruktan för »ont» nämligen det på många håll förekommande förbudet att nämna kniv och blod vid deras rätta namn under slakten. Seden finnes antecknad från flera landskap.[7]) Paraleller utomlands givas. En dansk maträtt av lammblod kallas »svede».[8]) På tyskt jaktspråk kallas blodet av åtminstone vissa djur »Schweiss». Vid svinslakt får man icke nämna borsten vid dess rätta namn eller säga att grytan med skållvattnet kokar.[9]) I Upplands skärgård (Möjan) säger man icke slakta utan »ta bort».[10]) Vi stå här inför ett typiskt ordtabu. Att detta i någon mån hänför sig till det djur, som skall slaktas, är säkert. Måhända kunde det dock även hänföras till nästa grupp av riter.

B. RITER FÖR ATT BEVARA BOSKAPSLYCKAN VID SLAKT.

Grundvalen för den judiska slaktritualen är det flerstädes i G. T. uttalade förbudet mot att förtära blod. De viktigaste och oftast åberopade ställena finnas i Lev. 17,11 och 17,14. På det förra stället heter det: »Ty allt kötts själ är i blodet» etc., på det senare: »Ty så är det med allt kötts själ, att blodet är det, som innehåller själen». Det skulle föra för långt att här ingå på dessa och andra ställens tolkning.[11]) Icke heller kan jag här diskutera frågan om,

[1]) N. M. A. Anteckningar från Bingsjö av Louise Hagberg. [2]) Heurgren, anf. arb. sid. 211. [3]) N. M. A., Jämtland (Tillägget »eller skämd etc.» synes vara av Keyland). [4]) N. M. A., Ångermanland. [5]) N. M. A., Dalsland. [6]) En särskild plats intar den i N. M. A. efter Törner anförda seden, att kvinnor, som slakta, pläga göra ett litet kors i levern, för att deras barn skola få liten mun. Detta motiv synes felaktigt sammanfört med en annan rit hos Heurgren, anf. arb. sid. 210 sista raden. [7]) N. M. A., Gottland, Södermanland. [8]) Fr. L. Grundtvig, Livet i Klokkergaarden, Köpenhamn 1909, sid. 175. [9]) N. M A., Södermanland. [10]) Enligt upplysning av redaktör E. Rosenius till förf. [11]) Se härom bl. a. Robertson Smith, The Religion of the Semites samt I S. Curtiss Ursemitische Religion im Volksleben des heutigen Orients, Deutsche Ausgabe 1903.

hur »själ» i detta sammanhang bör uppfattas. I det stora hela utgår jag från den bland annat av Crawley[1]) och Grønbech[2]) framställda uppfattningen, att själen är helheten av ett väsens egenskaper och krafter. Kraft och kraftcentrum äro för en primitivare åskådning icke skarpt skilda. Därför heter det i fortsättningen av Lev. 17,14: »ty blodet är allt kötts själ». Blodet spelar här alltså rollen av vad jag skulle vilja kalla »själabärare». I allmänhet torde vara tillämpligt, vad Grønbech[3]) säger om totemisten: »I yderste nød kan han opholde livet ved at draebe sit totem, blot han undlader at tage for sig av de aedleste och bedste stykker, dem ihvilke dyrets liv er koncentreret.» Djursläktet tar icke skada av att individen tjänar till föda, för såvitt icke de organ, som äro »själabärare» gå med i grytan. Dessa böra behandlas på särskilt sätt, t. ex. enligt den mosaiska lagen, liksom över huvud taget på semitiskt område, överantvardas åt jorden eller dennas representant, det av ohuggna stenar uppförda altaret.[4])

I svensk folksed förekommer intet förbud mot att äta blod, och i slaktriterna spelar blodet en särskild, i detta sammanhang underordnad roll. »Själabärare» äro här företrädesvis andra kroppsdelar, bl. a. hår och fötter. På samma sätt synes det förhålla sig hos tyskar och fransmän. Från Frankrike väljer jag ett typiskt exempel på riter beträffande håret.[5])

I Finisterre skyndar man sig vid svinslakt att rycka en handfull ryggborst av djuret, innan det dött och kastar in dem i stian. Detta för att den gris, som där skall uppfödas, skall fettma och trivas. — Från Sverige känner jag endast ett fall, som nära liknar detta. Det heter, att hår eller fjäder måste inläggas på den plats i huset, där djuret har stått.[6]) Eljest har den motsvarande riten en allmännare karaktär. Man kastar in en kvist i båset, när kreaturet letts ut.[7]) Om kreatur utledas till slakt eller annan avyttring, inkastas en träklabb eller vad man har till hands såsom en skovel, kvast eller dylikt. »Om sådant uraktlåtes, så trives icke något kreatur i detta bås, ty

---

[1]) Crawley, Idea of the Soul. [2]) Grönbech, Primitiv religion, Stockholm 1915. Se också om »själ» i biblisk bemärkelse (här = hebr. näfäsch) Johs. Pedersen, Israel, Köpenhamn 1920. sid. 68 och anm. till sid. 67. [3]) Grönbech, anf. arb. sid. 40. [4]) Jore Dea anför en hel serie förbud mot att slakta över vatten, ända därhän, att det anses lovligt att låta blodet rinna i ett ämbar med grumligt vatten, men icke med klart. Bland motiven märkes, att man icke får giva blodet åt »vattnets herre» (ängel)! [5]) Sébillot, Le Folk-lore en France III s. 111. [6]) N. M. A., G. Ericsson, Södermanland. [7]) N. M. A., Värmland m. fl.

endera dö de, eller bliva de uppätna av vargar m. fl. olyckor.»[1]) Bruket av andra föremål förekommer här som synes fullkomligt analogt med det franska och sörmländska bruket av hår. Det vore ändock kanske förhastat att antaga, att kvistar och kvastar representerade håret och därmed det bortförda djurets själ. Ett samband mellan de analoga bruken torde dock finnas. Angående håret såsom »själbärare» hos boskap i svensk folktro vill jag ytterligare anföra några exempel, som kunna ha betydelse för ifrågavarande fall. Det är speciellt i samband med kreaturens bortsäljande, som dessa riter förekomma. Säljande och slakt betyda emellertid ur i förevarande fall detsamma, nämligen splittrandet av den såsom livsenhet uppfattade hjorden eller kreatursbesättningen, vars livskraft (boskapslyckan) på en gång finns i själabärande organ hos varje djur och såsom det av många riter framgår, även är lokaliserad till djurens vistelseort, framför allt golvet i ladugården, stian, stallet, (närmare bestämt golvet i båsen samt tröskeln). Två hos samma upptecknare jämsides förekommande uppgifter äro i detta hänseende belysande: »Då ett Creatur utledes utur båset eller spiltan, pläga de straxt sättja något in i stället igen, om icke annat än en skofvel eller stol». — »En del, då de sälja sina Creatur, draga några hår af dem och ge sina, så behålla de lyckan och de andra vantrivas.»[2]) En liknande uppgift från annat håll: Om man tar ett hår av ett djur, sedan man sålt det och likviden är uppgjord, trivs djuret inte hos köparen, men säljarens djur trivas.[3]) Seden är allmän och förekommer även i Tyskland: Säljaren rycker en hårtuss av djuret och gräver ned den i båset, annars dör den kvarlevande boskapen.[4]) Liknande seder förekomma även vid andra avskiljanden, bl. a. vid kalvens skiljande från kon, vid fårklippning (tackan får några strån av sin egen ull att äta och tillönskas avkomma),[5]) vid kreaturs sjukdom (då de botas genom ingivande av eget hår eller detta föres till en klok gumma).[6]) Hårets användning inom boskapsmagien är oerhört stor och mångsidig och grundar sig otvivelaktigt just på dess egenskap att vara själabärare.[7])

På samma sätt koncentreras också rituella bruk till fötterna. Klövar av det slaktade svinet skulle nedgrävas i svinboden, ty däri-

---

[1]) N. M. A., G. Ericsson, Södermanland. [2]) N. M. A. Törner, Småland. [3]) N. M. A., Södermanland. [4]) Wuttke, anf. arb. 690. [5]) Craelius, anf. arb. [6]) Eneström, anf. arb. sid. 173. [7]) Frazer, Folk-lore in the Old Testament (Simson).

genom trodde man sig få tur med svinen.[1]) Jämför härmed: När fähus nytimras, lägges under var syll en kalvklöve. Det medför god lycka.[2])

Återställandet av ur denna synpunkt viktiga organ till den plats, där de andra djuren av samma slag vistas, förekommer också eljest vid slakt. Så t. ex. skola spenarna under buken och svansändan av ett slaktat svin lägges åter i svinstian.[3])

Fötterna äro föremål för ytterligare några riter, som synas hänföra sig till boskapslyckan. Det är särdeles viktigt, att djurets fötter vid slakt aldrig placeras mot norr.[4]) Det var farligt att placera svinfötterna mot norr.[5]) Härmed bör sammanställas: »När en häst dör eller skjutes och då han fallit vänder fötterna i norr, skall den hästen som sjuknar sedan intet komma sig, utan dö nödvändigt.»[6]) Norr är ju olyckshållet, dödens väderstreck. De får, som skola slaktas, avskiljas från hjorden och ställas vid norra väggen, medan de vänta på sin tur.[7]) Norrifrån är det olyckligt att skaffa ny boskap. Norrstreckets olycksaliga inflytande bör icke få verka på det slaktade djurets fötter, ty dessa i sin egenskap av själabärare taga skada därav, och skadan blir de efterlevandes.

En annan mycket utbredd rit, som också hänför sig till fötterna, är denna: »När fötterna avskurits, slås de mot varandra eller mot det kvarsittande benet eller mot bogen.»[8]) Bland de anförda motiven märkas: »De skola ta afsked af hvarann här på jola och träffas i hemmet», »för att djuret inte skall gå igen», »för att de efterlevande djuren inte skola få ont i benen». Riten är till sin form jämförlig med de många »avigvändningar», som förekomma i folktron och som i allmänhet avse att avbryta en pågående process. Paralleller erbjuda också framför allt ur innehållets synpunkt de mycket utbredda riter, som företagas för att motverka »ont», som genom fötterna inträngt i djuret. Därvid utskäras t. ex. jordtorvor under djurets fötter och sättas upp och nedvända på en gärdesgård. Dylika procedurer äro synbarligen lika utbredda i Sverige[9]) och i Tyskland.[10]) Här såsom i den nyssnämnda slaktriten markeras, att klöv och mark

[1]) Eneström, anf. arb. [2]) N. M. A. Törner, Småland. [3]) Eneström, anf. arb. samt Heurgren anf. arb. sid. 212. [4]) N. M. A. Södermanland. [5]) Heurgren, anf. arb. [6]) N. M. A., Törner, Småland. [7]) Keyland, anf. arb. sid. 51. [8]) N. M. A., Dalarna, Småland, Värmland m. fl. [9]) Heurgren, anf. arb. sid. 146, 166, 193, 197. [10]) Wuttke anf. arb. såväl i avseende på hästar (Oldenburg) som kreatur vid klövsjuka (Ostfriesland).

numera äro åtskilda och att den intima förbindelsen dem emellan (som t. ex. tillåter att döda eller förlama ett djur genom att sticka i dess fotspår) upphört. Detta göres vid slakt för att isolera det dödade djuret från marken och de med denna förenade kvarlevande släktingarna. Det är en typisk skiljerit.[1])

Till frågan om fötterna som själabärare kunde ytterligare mycket framhållas. Jag vill endast påpeka, att judiska sedvänjor redan i biblisk tid förbjudet ätandet av den stora ischiasnerven på bakbenen.[2]) Seden hänförs till berättelsen om Jakobs strid med ängeln, som förlamade hans »höftsena». Tvivelsutan har den författare i Jew. Encycl. rätt, som anser det egentliga skälet ligga i den stora bakbensnervens (den förväxlas för övrigt med hassenan) vitala betydelse för djurets rörelseförmåga. Att fötternas beröring med marken anses konstituera djuret såsom självständigt levande individ synes framgå därav, att enligt judisk slaktritual ett fullgånget foster av ett slaktat djur får ätas utan särskild slakt, för såvitt det icke berört marken med sina fötter.[3]) Ett djur, som i livstiden fått större delen av en bakfot avsliten, är förbjudet att äta, då det anses ha fått en vital skada. (Anmärkas bör, att medan den judiska åskådningen lägger huvudvikten vid bakfötterna, den svenska folktron synes anse vänster framfot såsom den viktigaste.)

Utom hår och fötter finnas en mängd andra delar av kroppen, som äro föremål för rituella åtgärder Den judiska slakten utmärkes här som överallt av en serie ytterligt noggranna bud och förbud. Vid slaktandet avskäras och bortkastas bl. a. tungspetsen, en flik på högra lungans inre vänstra kant,[4]) allt bukfett, njurtalgen liksom hela fettet på bakkroppen, alla större ådror, samt några småben vid tungroten.

I svenska slaktriter förekomma i stort sett mycket liknande saker. Tungspetsen skars alltid bort vid slakten, ty om den råkade förtäras, blev man skvalleraktig.[5]) De s. k. »villöra» (två luckor på hjärtat) skuros bort.[6]) Troligen samma del kallas på annat håll »olydiga örat»,[7]) »oduglingsörat»[8]) och skall kastas bort. Detsamma sker med vissa lungflikar, som kallas »fölungsfötter».[9]) Gamla käringar plägade ej använda njurarna till mat utan grävde ned

[1]) van Gennep, Rites du Passage. [2]) Genesis 32, 32. [3]) Jore Dea. [4]) Den kallas ganef, d. v. s. tjuven, och får inte ätas »därför att den har ett så fult namn». Uppgift till förf. av judiske slaktaren Tabachowitz i Stockholm. [5]) Keyland, anf. arb. sid. 53. [6]) Ibid. sid. 52. [7]) N. M. A. Törner, Småland. [8]) N. M. A. G. Ericsson, Södermanland. [9]) Ibid.

dem under en sten.[1]) Särdeles utbredd är seden att bortkasta översta halskotan, som går under namn av »tjuvkota», »bölskota», »helgonastycke».[2]) Denna kota är i hög grad omgiven av magiska föreställningar.[3]) Likaså förekommer bortskärandet av det stycke, där kniven gått in vid slaktandet, »stickbiten»,[4]) »dallbagen». Till sist möter man också allmänt bortkastandet av processus xiphoideus, ett broskstycke vid nedre änden av bröstbenet, med vilket i regel spådom plägar utföras.[5])

Utrymmet tillåter mig icke att närmare ingå på vart och ett av dessa fakta. För de flestas vidkommande torde nog den förklaringen gälla, att de äro själabärare, vilka icke utan skada för de levande djuren kunna begagnas såsom föda. Vad hjärta lungor och njurar, liksom fettet i den judiska ritualen beträffar, är detta tydligen fallet. Översta halskotan är en av de punkter på kroppen, vilkas skadande medför en ögonblicklig död.[6]) Tungspetsen har måhända sin egenskap av yttersta ände att tacka för sin upphöjelse. »Stickbiten» står i ett intimt samband med den inträdda döden och är därför kanske närmast farlig för den, som förtär den. Vad bröstbensbrosket beträffar, synas ännu andra förklaringar böra sökas.[7])

Om de faror, som hota människan vid slakt, vare sig hon själv utför den, åskådar den eller eljest är delaktig i den, får jag måhända tillfälle att senare yttra mig. Jag hoppas då också kunna komplettera den ovan gjorda, hastiga och sammanträngda framställningen.

---

[1]) N. M. A. Törner, Småland. [2]) Ibid. [3]) Se härom I. Lönnberg Om dö'kota, Fataburen 1911, sid. 110 samt Feilberg, Dödskota, Fataburen 1913, sid. 99. Om samma kotas användning hos lappar se Keyland Om renslaktning hos Frostvikens lappar, Journal de la Société Finno-Ougrienne, XXX, 16. sid. 26. [4]) Halland Meddelat av amanuensen Paulin. [5]) N. M. A. Södermanland m. fl.; har själv iakttagit bruket på Ljusterö, Uppland. [6]) Påpekat av N. Keyland. [7]) Detta i sammanhang med »springgås», »lögnben», spådom med skulderblad o. dyl.

OM GÄSTABUD I FINLAND FÖR SLÄKTENS SAMTLIGA AVLIDNA.

AV

U. T. SIRELIUS.

Antagandet att de efterlevandes öden äro beroende av de avlidnas vilja, har hos flere folk givit upphov till seder och ceremonier, genom vilka man vill vinna de dödes bevågenhet. Det är lätt att inse, att bland dessa ceremonier förplägningarna intagit en anmärkningsvärd plats. De utgöra ju det medel, varigenom människorna i alla tider även i sina intimaste kretsar hava sökt främja goda förhållanden sinsemellan.

Förbigående de förplägningar, som ägnats åt enskilda avlidna skola vi här behandla blott de gästabud, som hos finnarna föranstaltats för släktens samtliga avlidna på en gång. Om den har Kaarle Krohn givit en mängd uppgifter i sitt 1915 publicerade arbete »Suomalaisten runojen uskonto» (Folktron i den finska folkpoesien). Jag skall likväl upptaga denna fråga såväl på grund därav, att Krohns arbete utkommit på finska som även emedan det senaste sommar lyckats mig att komma över en del uppgifter som äro ägnade att fullständiga vår hittills vunna kännedom om dessa festligheter. Dessutom vill jag framhålla några nya synpunkter i frågan.

Någon bestämd tid för hållandet av gästabuden torde i äldre tider icke hava förekommit. Detta tyckes framgå därav, att de på skilda orter ägde rum på olika tider: så t. ex. hos de ortodoxa estlänningarna i Kraasna på morgonen av den första påskdagen, i Gräns-Karelen under sommaren eller »sensommaren», och i Kajanatrakten och norra Karelen på allhelgonadagen (d. v. s. kekri- eller keyri-dagen). I Ingermanland förekommo till och med fyra allmänna minnesdagar, som tillägnades samtliga avlidna: under vintern före fastan och påsktiden, under våren vid pingst, och under hösten.

Utan intresse torde icke heller den av mig senaste sommar i det ortodoxa Gränskarelen (Suistamo socken) annoterade omständigheten vara, att festen föranstaltades, då de bägge åldringarna i huset hade avlidit. Att denna fest bland den lutherska befolkningen i Finlands östliga och nordliga delar firades på keyri-dagen torde delvis bero på vissa av den romerskkatolska kyrkan iakttagna bruk. Kaarle Krohn hänvisar i fråga härom till den år 835 uppkomna seden att ägna allhellgonadagen åt de avlidne helgonens minne och den år 998 gjorda bestämningen av den andra november till alla själars dag.

Förplägningen skedde i skilda trakter på olika platser; på gården, i fähuset, i stallet, i badstugan eller i pörtet.

Hos de grekisk-katolska estlänningarna i Kraasna bredde värdinnan ut bordduken på gården nära till grinden och lade rätterna — mjölken, osten, smöret, köttet, pirogerna m. m. — på densamma. Sedan kallade hon de avlidne släktingarna vid namn för att inbjuda dem till deltagande i måltiden. Då hon antog att de redan förplägat sig, bad hon dem avlägsna sig, varvid de borde leda sina barn vid handen. Rätterna bar hon sedan in i stugan, där familjen samlades för att deltaga i festmåltiden.

Från norra Tavastland hava vi en uppgift, enligt vilken matbordet ställdes på åkern eller vid gårdens rå, och anmärkas bör även att enligt Eric Castrén förplägningarna i Kajaneborgs län (år 1754) »av några under stora trän och vid stora stenar på åkrar eller i skogarne, av några uti fähus för boskapslyckan, av några uti stall för hästelyckan, och av somliga på alla uppnämnda ställen tillika, allt efter det förfädernas plägsed det kräver,» Här var måltiden avsedd för »kekri», under vilket namn, såsom Castrén uttrycker sig, »tomtegubbar tycktes vara förborgade».

I Norra Finland och i Estland försiggick förplägningen i badstugan. Om bruket i förstnämnda land berättar Castrén, att husbonden »efter påvedömets» plägsed kvällen före allhelgonadagen i mörkret på gården emottager de »helige män och inför dem uti badstugan, som är för dem såväl annars uppstädad, som i synnerhet till badning tillredd med kallt och varmt vatten samt kvastar»; i badstugan »är även ett bord anrättat med allehanda mat och drycker. Husbonden uppassar dem därstädes vissa tider, och omsider följande dag på kvällen, som gemenligen kallas sieluinpäivä ledsagar han dem

sent i mörkret med blottat huvud och under öls och brännvins spenderande utur gården».

Också från Estland hava vi en uppgift om att de avlidna ännu under senare hälften av 1700-talet emottogos i badstugan, varvid de först, envar nämnd, badades och därpå kallades att intaga måltiden.

Även i norra Karelen och norra Savolaks badades de avlidna först, varefter de inbjödos till pörtet att äta. Medan detta skedde, badade gårdsfolket. Särskilt bör framhållas att i norra Savolaks värdinnan, förrän hon avlägsnade sig från pörtet för att gå till badstugan öppnade skjutluckan i bakväggen jämte rökfånget för att kekriandarna (de s. k. »kekrittäret») måtte kunna komma in att äta sin måltid, vilken bestod av ett slags bröd (s. k. »rieska»), piroger, fläsk, stek och ärtsoppa samt brännvin.

Bruket att servera mat i pörtet torde ha uppkommit senare. Då många omständigheter göra det sannolikt att boningsrummet av finnarna i äldre tider använts även som badrum, torde förplägningen i badstugan kunna anses höra till det äldre bruket. Det finnes också skäl att tro, att förplägningen i badstugan till och med är äldre än förplägningen på gården, åkern eller i fähuset. Om festen ursprungligen föranstaltades utan beräkningar, d. v. s. endast för förplägningens skull, försiggick den otvivelaktigt i pörtet, det rätta stället för alla festligheter i allmänhet. Detta var också ännu nyligen fallet bland den grekisk-katolska befolkningen i Gräns-Karelen. Att man sedermera begynnte uppduka måltiden utom huset, t. ex. på åkern eller i fähuset, torde böra ställas i samband med de förhoppningar man beträffande skörden eller boskapen ställde på de avlidna.

Såväl i norra Finland som i norra Karelen slaktades för festmåltiden ett får. I förstnämnda trakter skulle det kokas, utan att något ben krossades och framläggas helt på bordet. På anrättningarna fick man icke smaka — lika litet här som i norra Karelen — förrän de ställts på bordet.

De noggrannaste och tillika senaste skildringarna angående förplägningen av släktens samtliga avlidna, härstamma från Gräns-Karelen. De äro två. Den ena varianten har upptecknats av Uno Holmberg för några år sedan i Soujärvi; den andra lyckades jag få kännedom om under en forskningsresa senaste sommar i Suistamo.

Ingendera av dessa skildringar vet något om bastufärden, vilken likväl, då den förekom även i Estland bör anses utgöra en

gammal beståndsdel av det ifrågavarande bruket. I vissa andra hänseenden innehålla skildringarna en del gamla drag.

Enligt Holmberg kommo släktingarna i Suojärvi överens om tidpunkten för festen (»piirut»). I den gård, där man hade beslutat att fira festen, dukades ett bord i ett skilt rum för de avlidnas räkning. Under en tid av nio veckor skulle dagligen något läggas på bordet; en sked, en tallrik eller något dylikt. Rummets väggar förseddes med knaggar för de avlidnes kläder. Slakter företogos. De till festen inbjudna släktingarna och vännerna hämtade med sig mycket mat. Anrättningarna, så väl de kalla som de varma, ställdes redan på aftonen före festen på bordet, kring vilket stolar placerades. För att inbjuda de avlidne gick man till begravningsplatsen, och redan vid avfärden öppnades fönstren, emedan man antog att de skulle denna väg komma in i hemmet. Envar kallade på sina släktingar, kvinnorna gråtande högt: »Kom du avlidna värd och värdinna. Tagen med er anförvanter ända till nionde leden. Släktingar, hämten med er alla bekanta.» På morgonen besöktes kapellet i byn, dit också de avlidna inbjödos. I sällskap med dem återvände man hem, varefter en allmän måltid intogs.

Även i Suistamo inbjödos släktens alla avlidna ända till nionde led. Ingenting sades där om att släktingarna skulle beslutat om tidpunkten för festen, vilket bruk otvivelaktigt är gammalt, härrörande från en tid då firandet av denna släktfest beslöts av släkten själv eller dess förtroendemän. Alla levande släktingar inbjödos. Man mältade rågmalt för ölbrygd, och ett slags sur gröt (»kiisseli») kokades. Släktingarna medförde från varje gård ett stort stycke bröd, en fiskpirog (»kalakukko»), en bordduk m. m. Bordet dukades sent på kvällen. Alla medförda bordsdukar lades på det så att ett tjockt lager uppstod. På bordet lades därefter de vanliga pirogerna och dessutom fiskpiroger, öl m. m. För var och en av de avlidna framlades en sked. Pirogerna placerades i ring längs bordskanten och tvärs över varje pirog lades två skedar med skedbladet uppåt.

Gästerna frågade gårdsfolket om de tillätos att inbjuda sina egna avlidna: »kan jag stackare utan att förgå mig kalla på mina dyra föräldrar?»

Värdinnan svarade:

»Utan att förgå dig kan du kalla (på dina föräldrar) att de må sätta sig bakom svagdricksmaten, som jag lagt på bordet».

Här skedde inbjudningen av de avlidna innanför ett öppet fönster. Inbjudaren lade på fönsterbrädet ett stycke hoprullat linnetyg så att ena ändan hängde utanför, medan den andra föll över bänken. Man trodde att de avlidna smögo sig in längs detta tyg. Inbjudaren sade: Sätten er mina kära föräldrar utan att rädas för att förgå er bakom svagdricksmaten som min moders dotter lagt på bordet.

I Suistamo deltog även prästen i denna fest. Då man såg honom komma gick man honom till mötes och frågade honom:

Kommo icke min eländiga varelses lyckliga föräldrar i edra fållar?

Prästen, som icke besvarade frågan, trädde in i stugan, välsignade maten och brände den heliga rökelsen.

Sedan de avlidna ätit, intogos deras platser vid bordet av gästerna.

Efter måltiden beledsagades de avlidne av folket och prästen till begravningsplatsen. Härunder gräto de äldre kvinnorna:

»Nu följa vi våra dyra föräldrar för sista gången till de goda gudarna».

Högtidligheten slutade därmed att prästen förrättade en kort gudstjänst på begravningsplatsen.

Vi iakttogo ovan att de avlidne i Suistamo inbjödos att komma in genom fönstret. Vi lade också märke till att även där inbjudaren icke ställde sig innanför fönstret, de avlidna antogos använda denna väg. Denna tro, att de avlidna i stället för dörren använde fönstret för sin ingång och utgång är utan tvivel urgammal. I samband med denna uppfattning torde stå t. ex. det hos ostjaker och voguler iakttagna bruket att genom rökfånget, den enda ljusöppningen i deras forna pörte, hämta in den fällda björnen eller dess skinn, då björnfesten skulle firas; eller också det även i Finland fordom allmänna bruket att vid dödskampen öppna rökfånget eller fönstret.

Det är känt att föremål, vilka på något sätt kommo i beröring med de avlidna, ansågos vara verksamma trollredskap. I detta sammanhang må särskilt framhållas, att de dukar, som lades på bordet i och för de avlidnas fest användes för botandet av en egenartad sjukdom, kallad »rodimtsu», isynnerhet då den angrep barn. Denna sjukdom antogs tre gånger drabba varje människa, om icke

tidigare, så åtminstone på dödsbädden. Den bestod i ett slags kramp: den hade människan att darra i varje lem och gjorde henne sanslös.

I Jaakkima socken vid Ladoga erfor jag för ett par år sedan, att vid krampanfall (»rotimitsa») en vit duk skulle kastas över barnet. I bruket avspeglar sig ögonskenligen ett sista minne av det just beskrivna användandet av bordduken. Här iakttogs också den uppfattningen, att krampskovet om det i förtid avbröts, utvecklade sig till fallandesot. Med hänsyn härtill är det intressant att konstatera att man i Tavastland också vid botande av denna sjukdom använde en vit duk. Det saknas dock närmare uppgifter om huru detta försiggick.

NÅGRA TANKAR OM SNÖSKORS OCH SKIDORS UPPRINNELSE.

AV

K. B. WIKLUND.

»Some ethnologists like to imagine local and independent origins for cultural phenomena. Others have a natural dislike for independent origins and prefer to search for cultural centers and the ways and roads of cultural transmission. The present writer belongs to the latter class. This may, perhaps, to some extent be a matter of personal taste.» I dessa ord sammanfattar dr. Gudmund Hatt i sitt bekanta arbete Moccasins and their relation to arctic footwear, Memoirs of the American Anthropological Association III, n:o 3, 1916, s. 246 skillnaden mellan de båda huvudriktningarna inom den etnologiska vetenskapen. Det är säkerligen fullt riktigt, att skillnaden i ståndpunkt i detta fall liksom eljes många gånger och ytterst beror på den personliga läggningen hos forskaren själv, men dr Hatt är säkerligen också enig med mig däri, att man ändock, så långt som möjligt är, måste undvika att deducera sina slutledningar ur en medvetet eller omedvetet förutfattad mening eller, vackrare sagt, en ledande teori, utan i stället bör följa induktionens väg, så långt denna överhuvudtaget är framkomlig. Särskilt när det gäller etnologiska ting, kommer man dock tyvärr i regeln ganska snart till en punkt, där materialet icke vidare ger någon säker ledning, utan där en rätt så lös spekulation måste taga vid, om man alls vill rerum cognoscere causas. Det kan då icke gärna undgås, att man får höra förebråelser för ett alltför fantastiskt teoretiserande. Men detta kan inte hjälpas — även hugskott och gissningar kunna möjligen jämte sin negativa nytta göra också en smula positivt gagn, när man går att studera de för länge sedan försvunna förhållandena under människosläktets barndom.

Dr Hatt fortsätter: »Cultural phenomena of striking similarity may develop independently in different areas. But when we find a

certain cultural element distributed over a continuous area, we have the right and the obligation to search for a center of origin. It is and has always been much easier to borrow an idea from one's neighbors than to originate a new idea; and transmission of cultural elements, which in all ages has taken place in a great many different ways, is and has been one of the greatest promoters of cultural development.» Jag skall i följande rader göra ett litet försök att tillse, huru skidorna, sådana vi finna dem utbredda från skandinaver och lappar i väster till korjaker, lamuter och giljaker i öster, ha uppkommit och huruvida de äro uppkomna ur en enda rot eller ur tvenne sådana i en enda trakt eller två. Det blir emellertid då nödigt att även tala litet om snöskorna och deras upprinnelse, enär detta problem nära sammanhänger med frågan om skidornas uppkomst. Jag har visserligen icke tillfälle att i någotdera fallet ingå på en detaljerad utredning med fullständig vetenskaplig apparat o. s. v., men även ett par korta antydningar kunna, tror jag, äga något värde.

Den första mera utförliga, jämförande framställningen av skidornas former och utvecklingshistoria återfinnes i Frithjof Nansens På skidor genom Grönland s. 59 ff. (svenska upplagan), Stockholm 1890, den i detta sammanhang lemnade språkliga utredningen, vilken härrör från Andreas M. Hansen, är emellertid alldeles dilettantisk och värdelös. En mängd material rörande skidans skandinaviska och finska former lemnas i E. Collinders Skidlöpning i Illustreradt bibliotek för idrott, 9: Vinteridrott, Stockholm 1889, L. Urdahls Haandbog i Skiløbning, Kristiania 1893 och H. R. Sandbergs Den finska skidan, Helsingfors 1893. O. T. Masons kända arbete Primitive travel and transportation, s. 381 ff. i Annual Report of the Smithsonian Institution 1894, Washington 1896, ger ett mycket stort material rörande både skidor och snöskor, framför allt de senare. På en alltför undangömd och svårtillgänglig plats befinner sig dr. N. E. Hammarstedts artikel Skidorna och deras utvecklingsformer nämligen på omslaget till tidskriften Ljus, årg. 1, 1899, n:o 26 och 27. Av stor vikt för kännedomen om det skandinaviska materialet är vidare Erik Skerfes Förteckning över skidsamlingen i Nordiska Museet, 1912. Den senaste innehållsrikaste och bästa framställningen av skidornas former och utveckling finner man i prof. U. T. Sirelius' rikt illustrerade arbete Suomen kansanomaista kulttuuria (= Finlands folkliga kultur) I, s. 366 ff., Helsingfors 1919, vilket

likväl tyvärr av språkliga skäl förblir otillgängligt för de flesta etnografer; i det följande skola emellertid vissa huvudpunkter därur refereras. Även i samma förf:s artikel über einige propotype des schlittens i Journal de la Société Finno-Ougrienne XXX, 32, s. 10 f. och 19 f., Helsingfors 1913—18, förekomma några viktiga notiser om hithörande ting vilka delvis stödja sig på dr. Hj. Appelgren-Kivalo's artikel Muinaisajan suksista (= Om forntidens skidor; behandlar arkeologiskt, i myrar funnet skidmaterial) i Suomen Museo XVIII, s. 7 ff., Helsingfors 1911.

En koncentrerad framställning av indianers och eskimåers snöskor med litteraturhänvisningar finner man i Handbook of American Indians II, 1910 s. v. Snowshoes; jfr dessutom Masons arbete, Sirelius' arbete av år 1919 och Hatts Moccasins, s. 240 ff., vilket för övrigt även i någon mån berör skidorna. En fortsättning av Hammarstedts nyssnämnda uppsats är hans artikel Ett kapitel om snöskor och skarbågar i n:o 47 av samma tidskriftsårgång, innehållande bl. a. en hel del nytt material. Snöskor av vidjor begagnas även bland värmlandsfinnarna (L. Kettunen, Suomi IV, 8, s. 141), i Ungern och i Japan; om en kinesisk uppgift se nedan.

Uppfinningen av snösko- eller skidliknande redskap måste tydligen ha skett i en ytterst avlägsen forntid. Sirelius vill t. o. m. förlägga densamma till en tid, då människan ännu icke hunnit sprida sig till de kallare och tidvis snöbetäckta delarna av jordklotet, och antager, att snöskons urform uppfunnits i sumptrakter och begagnats på jaktfärder, vid uppsökande av fågelbon o. s .v. Det är ju också sant, att dylika redskap här och där begagnats eller begagnas även på sumpmark. Såsom exempel kunna anföras »mada-skor» i Småland (träplattor; Hammarstedt); vidare »rotandrar» i Nederkalix, Norrbotten, vilka bestå av två jämlöpande, undertill runda, ovanpå flattäljda granstörar, sammanhållna på ett par tums avstånd från varandra av ett på mitten anbragt fotbräde med snodd tåvidja och hopbundna med ett snöre i de uppåtböjda framändarna (Skerfe; N. M. 76987, enligt benäget meddelande av intendenten N. Keyland); alldeles likadana redskap i finska Tornedalen (Sirelius, bild 307); skidor i ett stycke med längsgående hål, liksom sammansmälta av de av tre stycken förfärdigade rotandrarna, begagnas i Evijärvi i södra Österbotten (Sirelius, bild 308); primitiva vidjetrygor i Närpes i södra Österbotten (Sirelius, bild 304) och i Nyland (Hammarstedt; det av honom anförda namnet »passlor» torde dock bero

på något missförstånd; detta är namnet på ett slags av ester begagnade sandaler och är lånat från estniskan, jfr R Saxén i Sv. Landsm. XI, 3, s. 187; A. O. Heikel, Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen I, s. 67 f., Helsingfors 1909). Även från Kina synes ett exempel kunna anföras.

I ett refererat i Intern. Archiv für Ethnogr. IX, s. 263 av en artikel i en japansk tidskrift omnämnas tvenne japanska namn på »Schneeschuhe»: *kanjiki, kajiki* »grosser Schneeschuh» och *sukari* »kleiner Schneeschuh», och enligt samma tidskrift X, s. 128 ha »diese Schuhe in den Provinzen Echigo und Ugo (i norra delen av huvudön, Hondo) bis auf den heutigen Tag ihre einfache Form bewahrt»; de äro säkerligen något slags snöskor av ainomodell (jfr uppgifter från den nordligaste ön, Hokkaido, i årsskriften På skidor 1921, s. 202), enär skidor tyckas vara alldeles okända på de japanska öarna. På samma ställe anföras två kinesiska skrivtecken för det förra ordet och ett för det senare. Ett av de två förstnämnda tecknen förekommer även i kinesiska lexika med ljudvärdet *kciao* och består av en betydelseklassangivande »radikal» för »träd, trä, föremål av trä» och en »fonetika», som egentligen borde antyda uttalet, men i detta fall står fjärran därifrån och i stället tycks ha avseende på föremålets beskaffenhet. Dess äldsta betydelse är emellertid »det fina håret på vilda djur». Det ligger ju då nära till hands att antaga, att det också kunnat betyda »pälsverk av vilda djur», i vilket fall skrivtecknet tydligen skulle ha avseende på en skinnklädd skida, men prof. B. Karlgren förnekar för mig bestämt och med fullt skäl, att denna fonetika kan avse något slags skinn, och påpekar, att den jämte det fina håret på skinnet även betecknar dun och filt. Något slags filtklädda skidor eller snöskor känner jag emellertid icke till från något håll. Men det andra tecknet för det japanska *kanjiki, kajiki* är tydligare; dess radikal är likaledes trädet, men fonetikan betyder »sammanbinda, förbinda några föremål medels ett band» och leder sålunda omedelbart tanken på vidje- eller remnätet i en snösko. Till yttermera visso säger enligt prof. Karlgren en kinesisk författare från 3:e årh. e. Kr., att *kciao's* form är som en *ki*, och en *ki* är en flätad korg, varmed man kastar säd, en korg för sopor, ett såll. Han säger vidare, att »den går över dy», och en författare från 2:a årh. f. Kr. meddelar dessutom, att »när man färdas över dy (träsk), bestiger man *kciao*. Denna *kciao* bör väl således ha varit ett flätat, snöskoliknande föremål, som begagnades

i sumpmarker. Skrivtecknet för *sukari,* som i kinesiskan betyder »a cord or rope; to let down as over a city wall by a cord or rope» (Morrison); »pendre par une corde; tout ce qui pend; per funem pendere; quidquid pendet; per funem dimittere; pendulum e fune vel filo» (De Guignes), skulle kanske också kunna ha betytt »ett flätat föremål, med vilket man går i backar» (åtminstone bekräftar japanologen, docent Elissejeff detta för mig), men det är dock högeligen osäkert. I alla händelser höra dessa invecklade ting endast sinologerna till och kunna behandlas blott med hjälp av inhemska källor; här ha de blott kunnat helt flyktigt och ofullständigt antydas. Det skulle emellertid även vara av intresse att veta, i vilka ordalag och med vilka ord och skrivtecken de kinesiska källorna omtala de skidor, som begagnas och begagnats av folkstammarna i norra Mongoliet, jfr W. Tomaschek i Sitz.-Ber. der Phil.-Hist. Classe der Akad. d. Wiss. in Wien 117, s. 67 f.; sojoternas skidor åtminstone äro för närvarande alltid skinnklädda och några snöskor omtalas icke från dem, jfr Örjan Olsen, Et primitivt folk, s. 78 f., Kristiania 1915.

Det är påfallande, att dylika redskap för gång i sumpmark icke, så vitt jag vet, påträffas utanför de trakter, där vintern medför snö, vilket väl närmast torde visa, att deras användning i sumpmark är sekundär. Ej heller användas sådana skor av några jägarefolk, utan blott av åkerbrukare och väl mest vid gång på sump och dy, d. v. s. på slåttermyrarna i våra nordliga trakter och kanske på risfälten i Kina. De ha därför säkerligen uppkommit i jämförelsevis sen tid. Rotandrarna torde böra uppfattas som ett slags degenererade skidor, och det är icke underligt, att de fått den från Nederkalix och Tornedalen skildrade formen — dylika redskap bär man nämligen i allmänhet icke med sig på färderna till slåttermyrarna, utan man har dem stående där under någon gran år från år, och man förfärdigar dem på ort och ställe i all hast och utan vidare omsorg av det material, som närmast finnes till hands. Eller också medför man gamla, uttjänta skidor till slåttermyrarna och kvarlemnar dem där för användning ute på sumpmarkerna, något som jag själv sett i våra norra trakter.

Liksom de flesta andra, som behandlat hithörande frågor, håller jag sålunda före, att både snöskor och skidor uppstått på grund av behovet att färdas fram i lös, djup snö. Men huru ha dessa redskap från början sett ut? Har skidan utvecklat sig ur snöskon — mot-

satsen är knappast tänkbar — eller ha de olika ursprung? Och ha alla former av skidan utvecklat sig ur en enda urform, eller har man att göra med två eller kanske flera urformer, som uppkommit oberoende av varandra och i olika trakter? Har man således i fråga om skidorna att göra med divergens eller konvergens?

»Med Hensyn til Sneskoens Oprindelse kan der næppe være Tvivl om, att den er opstaae af Sandalen. De primitiveste Former af Sneskoen, hvortil f. Eks. hører Aino-Sneskoen, er i Virkeligheden at opfatte som en Slags flettede Sandaler, der er gjort meget store, for at kunne bære oppe paa Sne. I dessa ord utformar dr. Hatt i Arktiske Skinddragter i Eurasien og Amerika, s. 171, Köpenhamn 1914 sin mening om snöskons uppkomst; jfr. även Moccasins, s. 243; »In a region with much winter snow, probably in a mountainous country, the sandal underwent another transformation; in order to be able to walk through deep snow, some tribe evolved the custom of making very large sandals, and to insure sufficient stiffness andlightness these were made of wood or in the shape of hoops with a netting of twined twigs or rawhide. In this way the snowshoe was derived from the sandal.» Se också dr. Hatts artikel Kyst- og Inlandskultur i det arktiske i dansk Geografisk Tidskrift XXIII, s. 284 ff.

Jag tror även för min del, att dr. Hatt här väsentligen träffat det rätta. Men man torde kanske båda kunna och böra gå ännu ett steg längre, ehuru man visserligen, vilket jag uttryckligen vill betona, därvid kommer in på de ganska lösa gissningarnas område. Om dr. Hatts förklaring är riktig, vad är då att anse som det ursprungligaste och väsentligaste elementet i snöskon, ramen eller det inuti densamma utspända flätverket av vidjor eller dylikt? Förmodligen det förra. För att en mycket stor sandal skulle kunna hålla sig flat vid användandet och således bära upp människan över snön behövde man något, som spände ut den, och man förband den då, utanpå eller kanske invändigt, med en fjädrande, rund eller oval ring av en elastisk trädgren. När sedan ramen lösgjorde sig från sandalen och blev ett självständigt redskap, måste den förses med inuti anbragta remmar, vilka väl för övrigt utvecklat sig, redan under det ramen utgjorde en del av sandalen.

Jag vill i parentes anmärka, att även en annan gissning rörande snöskons uppkomst skulle kunna framställas. Snöskon skulle möjligen ha kunnat uppstå av en hopböjd eller hoprullad trädgren

med kvarsittande tunnare kvistar eller av en trädgren med hopflätade kvistar, vilken bands under foten. Men dr. Hatts hypotes är säkerligen bättre. Och den måste ovillkorligen vara bättre än den av bl. a. Nansen (s. 92) företrädda meningen, att trygor av träskivor äro ursprungligare än trygor av vidjor, detta även ehuru Strabo omtalar trätrygor med piggar inunder, alltså trygor förbundna med broddar, från Armenien och trygor av ogarvad oxhud med piggar från Kaukasus; de trätrygor, som nu för tiden användas av svenskar och norrmän och hos en indianstam på östra sidan av Hudson Bay, visa sig dock genom sin form vara sena produkter.

Om skidans ursprung yttrar sig Hatt i Arktiske Skinddragter, s. 171 på följande sätt: »Rimeligvis har Skien udviklet sig af Sneskoen, men det maa fremhæves, at Skien er en stærkt updræget og fra Sneskoen skarpt afgrænset Formgruppe.» Det är naturligt, att man gärna vill härleda skidan ur snöskon, men det inställer sig genast betydande svårigheter, då man söker göra klart för sig, på vilket sätt denna utveckling har ägt rum. Nansen (s. 92 f.) tror, att man överdragit de långa trätrygorna med skinn »för att göra dem starkare» och att man då snart funnit det fördelaktigt att glida fram på den släta skinnytan i stället för att lyfta foten och taga steg som på de egentliga trygorna. Och från det ögonblick rörelsen övergått till glidande, har trygan utvecklat sig till skida. På i huvudsak samma sätt resonnerar Sirelius, vilken antager, att man i stället för vidjenätet satt ett skinn som botten under en långsträckt snösko.

Detta resonnemang faller likväl, vill jag tro, redan på det faktum att det är så svårt att finna pålitliga exempel på att vidjetrygor blivit överdragna med skinn, då naturligtvis för att bli mera bärkraftiga, ej för styrkans skull. Ett exempel vore visserligen Strabos uppgift, att bergsborna på Kaukasus' södra sluttning binda på sig platta skivor av ogarvad oxhud, liknande tamburiner och försedda med piggar, men äro icke månne broddarna här det primära — sådana finner man som bekant litet varstädes — och de platta oxhudsskivorna något sekundärt? Ett annat exempel nämner Sirelius s. 370 från giljakerna; ett slags giljakiska skidor skulle bestå av ett under en ram av valbard eller trä utspänt sälskinn. Jag känner ej den källa, varur han hämtat denna uppgift, men måste finna det anmärkningsvärt, att L. von Schrenck, som annars på det noggrannaste beskriver giljakernas både skinnklädda och icke skinnklädda skidor och de naturförhållanden, som nödvändig-

göra användandet av dessa redskap i Amurdalen (Reisen und Forschungen im Amurlande III, s. 473 ff.), icke alls omnämner några som helst snöskor från dessa trakter, vare sig med eller utan skinnbeklädnad. Om skinnklädda snöskor värkligen förekomma bland giljakerna (på Sachalin?), torde de väl snarast böra anses som tillfälliga hybrider mellan ainos' snöskor och de vanliga skinnklädda skidorna. Snöskor och skidor pläga ju vara synnerligen skarpt skilda, även i trakter, där de förekomma tillsammans, jfr Hatts nyss citerade ord.

Sirelius ger vidare en avbildning (bild 309) av en av Schrenck i detalj beskriven giljakisk skida, där skinnet, som täcker skidans undre yta och dessutom går upp något över kanterna, är fastlimmat vid träet och för säkerhetens skull därjämte fasthålles av två längs översidans kanter uppepå skinnet fästade lister av trä eller »Fischbein». Dessa bägge lister anser nu Sirelius vara en kvarleva av den ram, som utgjort den ursprungligen viktigaste delen av redskapet eller snöskon. Brädet, som numera är det väsentliga i skidan, skulle då enligt honom ursprungligen vara insatt i stället för »de i snöskon alltid förekommande tvärslåarna.» Jag måste häremot anmärka, att dylika tvärslåar nog förekomma i de högst utvecklade amerikanska snöskorna och i de eskimåiska och de med dem i samband stående tschuktschiska och korjakiska formerna, men att de icke finnas i de ursprungligaste snöskoformerna från Amerikas västkust och att de särskilt fattas i Gamla världens snöskor, åtminstone i dem jag känner från ainos, Ungern, Finland, Sverige och Norge. Just i Gamla världen, där skidan utvecklats, borde väl eljes om man vill följa Sirelius' teori, dessa tvärslåar i snöskon varit kända. När snöskon där någon gång, såsom i Sverige, utvecklats till en tryga av enbart trä, har för övrigt resultatet blivit ett helt annat än en skida, jfr Hammarstedts illustrationer.

Jag kan icke här närmare referera Sirelius' framställning av rännans och fotställets utveckling, vilken han efter Appelgren-Kivalo's föredöme söker följa med hjälp av några i Finland gjorda mossfynd, utan får därför hänvisa till hans kortare framställning i über einige prototype des schlittens.

Men hur har då skidan uppkommit? Jag tror, att man kan få ett rätt plausibelt svar på denna fråga genom att följa linjer, analoga med dem, efter vilka dr Hatt gått vid besvarandet av frågan om snöskons uppkomst.

Var och en, som åtminstone något litet prövat på skidlöpning, måste finna det högst besynnerligt och märkvärdigt, att naturfolkens skidor överallt äro eller för icke länge sedan varit skinnklädda på undersidan. Jämte de skinnklädda skidorna finnes det väl också skidor utan skinnbeklädnad, men de skinnklädda äro likväl tydligen de ursprungligare och de icke skinnklädda tillkomna för att spara den dyrbara skinnbeklädnaden. Sirelius omtalar sålunda s. 370 f., att man i Ryska Karelen ännu för icke länge sedan för tillfälligt bruk gjorde 60 till 80 cm. långa, icke skinnklädda skidor, som begagnades på våren vid svedjefällning, då tydligen skinnklädda sådana lätt kunde rivas sönder i ris och bråte. Hos ostjakerna begagnas skidor utan skinnbeklädnad på hårt före, vilket ju sliter skinnet (Sirelius, s. 369, bild 312). Och giljakerna och de tungusiska stammarna vid Amur begagna dylika skidor vid mera tillfälliga behov, t. ex. i bostadens närhet, och spara de skinnklädda skidorna till de längre jaktfärderna o. s. v. (Schrenck). På skinnklädda skidor finnes icke och kan knappast finnas någon ränna, och det är då att märka, att icke heller de icke skinnklädda skidorna från nordöstra Ryssland och Sibirien visa någon sådan; om rännans ursprung se nedan.

Den lilla hjälp skinnbeklädnaden kan lämna i uppförsbackar och i klabbföre, kan omöjligen uppväga den ansenligt ökade tyngden och klumpigheten hos skidorna, och då skinnbeklädnaden dessutom lätt slites ut och rives sönder, måste sådana skidor falla sig mycket dyrbara även hos jägarefolk och nomader med relativt god tillgång till lämpliga skinn. En skandinavisk sportsman skulle säkerligen icke kunna komma på den tanken att på allvaret använda skinnklädda skidor, och hos lapparna, som väl bland alla nuvarande eller f. d. naturfolk äro de bästa skidlöparna, har också den skinnklädda skidan numera försvunnit.

Men om den skinnklädda, mindre praktiska skidan således är den primära, varifrån kan väl då dess skinnbeklädnad ha kommit? Säkerligen blott från den ludna vinterskon. Envar som begagnat ludna vinterskor och särskilt s. k. skallskor eller härnskor av lapsk modell vet, huru hala sådana skor äro, och det har icke, tror jag, i och för sig kunnat vara någon så stor och märklig uppfinning att placera en flat träskiva inuti skon både för att göra den större och dessutom för att skydda foten mot alltför omilda stötar, t. ex. då barn på lek stå och åka utför backar. Denna uppfinning skulle då

vara av ungefär samma art som den, vilken enligt Hatt förmedlat snöskons uppkomst — i det senare fallet är det fråga om en fjädrande träring, i det förra om en platt träskiva. Och från en sådan ringa början skulle sedan skidan så småningom ha vuxit fram och upp till sina nutida proportioner och former.

Jag behöver icke särskilt betona, att denna teori eller gissning eller — låt så vara — detta hugskott näppeligen kan stricte bevisas, men detta är gemensamt för över huvud taget alla försök till förklaring av primitiva etnologiska företeelser. Vi måste ändock, till den kraft och verkan det hava kan, framställa dessa och dylika teorier, i den förhoppningen att på så sätt så småningom komma fram till en något så när riktig uppfattning av företeelserna.

Den förklaring av skidans uppkomst jag här framlagt och dr Hatts uppfattning av snöskons upprinnelse synas mig i någon mån kunna stödja varandra, enär de gå efter samma linjer. Men på en punkt måste min uppfattning starkt avvika från hans. Enligt den vanliga meningen, som även delas av dr Hatt och som först torde ha framställts av Gustaf Storm (hos Nansen), har skidan kommit till skandinaverna från lapparna, varför alltså den skandinaviska skidtypen bör ha uppkommit ur den lapska, d. v. s. den vanliga skinnklädda skidan. Jag måste av följande skäl finna detta mindre sannolikt.

Hos den skidtyp, om vilken det i det föregående uteslutande varit tal, äro bägge skidorna lika långa och (ursprungligen) skinnklädda. I Skandinavien och Finland träffar man emellertid därjämte en helt annan typ, vars vänstra skida är mycket lång, försedd med ränna och icke skinnklädd, medan den högra skidan är (ofta betydligt) kortare och dessutom skinnklädd. Dessa oliklånga skidor ha numera till största delen kommit ur bruk, men begagnades för icke länge sedan i hela norra Skandinavien både av svenskar, norrmän och lappar och dessutom i norra Finland och norra delen av Ryska Karelen; närmare uppgifter om deras utbredning återfinnas i den ovannämnda litteraturen, se bl. a. bilderna 303, 326—328 och texten s. 375 f. hos Sirelius; två par dylika skidor från Idre i Dalarna avbildas och beskrivas i årsskriften På skidor 1921, s. 89 ff., 93. Det allra märkligaste vid denna skidtyp är emellertid den olika roll, som de bägge skidorna spela vid användandet av dem. Man glider icke såsom vid de lika långa skidorna på dem bägge, utan endast på den vänstra, längre, nakna skidan, medan man sparkar sig fram

med den högre, kortare; denna är av detta skäl alltid på undersidan (helt eller delvis) beklädd med skinn med håret riktat bakåt. En och annan gång (t. ex. hos Æschill Nordholm, Jämtelands Djurfänge, s. 22, Uppsala 1749) finner man visserligen en uppgift, att den vänstra skidan skulle vara den kortare, men detta torde bero på misstag.

Varje skidlöpare torde vara på det klara med, att denna underliga och opraktiska art av skidor och skidlöpning ej gärna kan ha uppkommit ur de numera vanliga, lika långa skidorna och ur den nutida metoden att begagna dem. För etnografen är det väl vidare tydligt, att en alldeles speciell fortskaffningsteknik här tagit sig uttryck, en teknik, som med sin till hälften hoppande rörelse ej har mycket att göra med den vanliga glidande skidlöpningstekniken. Det kan, såsom jag ovan antytt, tänkas, att idén till den första skinnklädda skidan fötts under lek, men detta kan nog med ännu större skäl sägas om den egendomliga skandinaviska skidtypen. Jag föreställer mig, att det kan ha gått så till, att man tagit en mede av ungefär samma typ som den primitiva mede för transport av vattensåar, vilken Sirelius avbildar och beskriver från Finland i Uber einige prototype des schlittens, s. 21 och som är vanlig även i norra Norrland, alltså en »skuvmede», och att man ställt sig på den med vänstra foten och sparkat sig fram med den högra — en lek, som ligger nära till hands och som alla barn i skuvmedens trakter många gånger försöka. Nästa steg i utvecklingen var att på något sätt fästa meden vid foten och taga en stav till hjälp för att lättare behålla jämvikten. Åter nästa steg var att på något sätt förstärka högra fotens skinnbeklädnad. Ur denna förstärkning har så enligt min mening den högra, skinnklädda skidan uppkommit på samma sätt som den vanliga, östliga skidtypen ur den ludna vinterskon.

Man kan för övrigt, oväntat och egendomligt nog, på språklig väg få vissa belägg för att den högra fotens kortare skida utvecklat sig ur en dylik förstärkning, en skoning. På nordiskt språk kallas eller kallades denna kortare skida *andur, aander, öndurr* o. dyl., ett ord, som hör samman med ett i svenska och norska dialekter förekommande *andra* m. m. »träskoning eller järnskena under slädmeden» och som i en avlägsen forntid lånats till finskan, där det nu heter *antura* »sula, fotsåla, sandal, järnskoning under slädmeden»; ordet finnes t. o. m. ända borta i estniskan: *ander, andur* »köl» och i liviskan: *andörs, andör* »köl». På finska heter den kortare skidan bl. a. *kat-*

tava eller *kattama,* vilket säkerligen är en avledning av verbet *kattaa* »att betäcka»; som namn på densamma lär även ordet *talas* begagnas, vilket vanligen betyder »näver, järn eller tunnt bräde att lappa båtar med»; ett tredje namn är *sivakka,* vilket möjligen sammanhänger med verbet *sivaltaa* »att slå, att bestryka, överstryka» och således kanske kan ha betytt »beslag»; ett fjärde namn är *potasma,* vilket betyder »något att sparka med»; endast till det femte finska namnet *kalhu* kan jag ej finna någon anknytning i andra finska ord. Den längre, vänstra skidan heter på nordiskt språk *skida, skid* o. dyl., d. v. s. »långt, kluvet trästycke», på finska *lyly,* egentligen »talltjur»; här tänker man således både på nordiskt och finskt håll endast på att redskapet är gjort av trä. Det är högst påfallande, att dessa ord äro så lätta att översätta och förklara; det tyder säkerligen på att de äro uppkomna i relativt sen tid, enär urgamla tekniska termer vanligen äro mycket dunkla till sin upprinnelse och ej kunna uppvisas vara härledda ur ord med mera omfattande, vidare betydelse. Av intresse är också, att det finska namnet på rännan under skidan *olas* är av skandinaviskt ursprung och antingen genom lapsk förmedling eller direkt härstammar från det urnordiska grundordet till isl. *áll* »djup ränna i älv, sund eller fjord; djup dal eller insänkning mellan fjäll eller höjdsträckningar; rand längs ett djurs rygg» m. m., jfr min Urlapp. lautlehre I, s. 229 f.; E. Lidén, Blandade språkhist. bidrag, s. 14; A. Torp, Nynorsk etymol. ordbok s. v. Aal 3. Detta är redan i och för sig ett ganska gott bevis för att denna viktiga innovation är av skandinaviskt ursprung. Så vitt jag vet, är rännan också okänd utanför Skandinavien, Finland och Ryska Karelen. Denna omständighet bör man för övrigt taga i betraktande, även då man skall bestämma åldern av de ovan omtalade i Finland gjorda arkeologiska skidfynden; de tyckas alla utom ett vara försedda med ränna.

När man åter från dessa benämningar går till det finska *suksi,* vilket från början nog avsett den östra skidtypen, finner man, att detta ord ej betyder något annat än just »skida» och ej kan förklaras ur något ord för »trä», »att glida» l. dyl.; det är en urgammal teknisk term med ej blott finsk-ugriska, utan t. o. m. uraliska anor och förekommer i den ena eller andra formen i flera både finsk-ugriska och samojediska språk.

Dessa språkliga moment göra det således troligt, att den västra skidtypen är av senare ursprung än den östra. Jag kan likväl av

ovan anförda skäl icke tro, att den västra typen uppkommit ur den östra, utan måste hålla före, att den är av skandinaviskt ursprung och uppkommit oberoende av den östra typen. Hos finnar och lappar har sedermera den östra typen sammansmält med den västra till en enda, vilken därefter gått att erövra världen, d. v. s. tillsvidare sportvärlden. Från den östra typen har man därvid tagit skidornas lika längd och den glidande rörelsen, från den västra typen rännan och bristen på skinnbeklädnad.

Om man vill vara riktigt sträng, kan man således säga, att här icke föreligger något fall av att precis samma företeelse självständigt uppstått i två olika trakter, vilka sedermera förbundits med varandra, och att man därför ej här kan tala om verklig konvergens. Men detta vore dock ett hårklyveri, som ej är på sin plats i en vetenskap med så vaga begrepp som etnologin. Jag tillåter mig sålunda i stället påstå, att vi här rentav ha ett skolexempel på hur varsam man bör vara vid förnekandet av konvergens i etnologiska ting.

OMEN OCH TABU.

AV

ÅKE CAMPBELL.

»Jeg kan ikke lide at unge Folk nu om Dage er saa ligegyldig med hvad de saaden kan se med deres Öjne. De tror hverken paa hvad de hører eller ser men slaar alting saa let hen og leer ad vi andre gamle, der har bevaret vore Fædres gode tro paa hvad der er alvarlig og virkelig.»

Det är avtægtsmand Jens Olesen från Aulum,[1]) som har berättat om Livsskæbne och varsel och nu suckar över en oförstående och rationalistisk samtid. Hans suck har en historisk parallell. När Ciceros broder Quintus i Ciceros dialog De divinatione berättat en mängd de mest trovärdiga historier om portenta, monstra, prodigia, dirae etc. utan att därmed lyckas övertyga sin rationalistiske broder om att divinationen är något allvarligt och verkligt, slår han skrattaren ned med traditionens auktoritet: »Vadtill all denna skarpsinnighet: att med ett skämt vilja slå bort ting, som ha sin styrka på grund av sin ålder? — Man skall icke få mig att tro, att hela Etrurien farit vilse med sin haruspicina» (De div. I, 18). Quintus kräver vördnad för »den urgamla åskådningen, som godkänts genom en samstämmig anslutning av alla människosamfund och folkslag» (De div. I, 6).

Även om de två, Olesen och Quintus och de tider och människor de representera, i grund och botten ha en likartad inställning gent emot divinationen å ena sidan och rationalismen å den andra, så äro de dock varandra så till vida olika, som Quintus söker begrunda omen- och varselföreställningen i en bestämd världsåskådning, medan en Olesen väl knappast ger sig på ett sådant företag.

Enligt Quintus är det den gudomliga försynen, som givit människorna möjligheten att divinera. Divinationens verklighet grun-

[1]) Dansk Folkemindesamling 1906/43:2482 25 oktober 1919.

dar han på gudarna, vilket naurligtvis ej hindrar honom att förklara, att ominas verklighet och pålitlighet just äro bevis för gudarnas existens. Quintus följer härvidlag de stoiska filosofernas exempel, då de av ändamålsenligheten och ordningen i världsbyggnaden slöto till Guds existens. Att ej tro på den varslande betydelsen hos järtecken, ostenta, monstra, prodigia, signa ex caelo et diris var gudlöst då likasåväl som under medeltiden. Ännu för våra dagars allmoge kan tvivlet på varsel och syner betyda tvivel på andevärldens, Guds och Djävulens existens.

Men Quintus, som vid sin diskussion med brodern ger en mängd exempel på hur det dolda uppenbaras, känner behovet att förklara de olika uppenbarelseformerna ur skilda principer: all divination utgår från tre källor, från gudomen (a deo), från ödet (a fato) och från naturen (a natura). Med ödet menar Quintus här detsamma som stoikerna: räckan, kedjan av orsaker enligt vilken intet har skett, som ej skulle ha skett, och intet kommer att ske, utan att verkligheten i sitt sköte gömmer de orsaker, som frambringa just denna verkan. Allt är till, ehuru ej allt är närvarande i tiden. Liksom fröna rymma i sig allt det, som födes fram ur fröet, så gömma orsakerna i sig de ting, som skola ske. Gud kan överblicka orsaksräckan; människan får nöja sig med att iakttaga varsel, drömmar, aningar. Divinationen blir av två slag: ett aktgivande på vad människans själ på grund av sin gudomliga och andliga natur uppenbarar i exstas, dröm, aningar — subjektiv divination — samt ett vetenskapligt studerande av yttre tilldragelser — objektiv divination. Den subjektiva divinationen kallas divinatio naturalis, den objektiva divinatio artificiosa. Med den ovan nämnda tredje principen naturen menas alltså människosjälens naturliga krafter, som uppenbara sig i drömmen och exstasen. (Cicero följer här Poseidonios, vars åhörare han var år 78 på Rhodos. Dialogen skrevs år 44.)

Quintus är helt visst inne på riktiga vägar, då han söker förklara de olika divinationsformerna ur skilda principer. Att han sedan visar, att de tre principerna äro härledda ur en, ur gudomen, är alldeles i sin ordning, då Quintus synbarligen är stoiker (mellersta stoa). Ödet är ej annat än urväsendet, världssjälen, och människans själ (principen naturen) är ett utflöde av den gudomliga elden. Vad folktrons gudar beträffa, äro de uppenbarelser av den enda guddomen.

De olika divinationsformer, som en Quintus urskiljer, äro säkerligen ej obekanta för en Jens Olesen. Han kan exemplifiera alla typerna om än ej alla i samma utsträckning. Men han för dem ej tillbaka till Quintus' tre ur Gud härledda principer. Han har ej konfronterat sin varseltro med sin religion eller världsåskådning. Men en slags världsåskådning, eller, låt oss försiktigtvis säga, ansats till världsåskådning, har han dock som om ej motiverar så dock tillstädjer hans tro på allehanda slags varsel, märken, tydor och spådomar.

Nu är det väl ej från en Olesens världsåskådning, som divinationen utgått, liksom den ej heller utgått från Quintus' mellersta stoa. Men kanske vi dock komma divinationsföreställningens verkliga förutsättningar närmare, om vi vända oss till Olesen, som dock ej förvillas av något filosofem, än om vi gå till Quintus. Dennes filosofi undanskymmer för honom själv och för oss de verkliga bevekelsegrunderna, som komma honom att tro på divinationen.

Vi kunna ej fråga Olesen om divinationens förutsättningar. Men vi kunna studera de omen, han berättar, och genom en analys av dem söka få tag på principerna.

Att det är flera principer, ser man genast vid en överblick av materialet. Den primitive hänför skeendet till olika kategorier. Men han kan ej klart urskilja de olika kategorierna eller bestämma deras omfång och innehåll. Där är personliga makter, goda och onda, och där är opersonliga krafter, den irrationella slumpen och den rationella orsakskedjan.

Här skall nu endast beröras frågan om ominas förhållande till magin.

Vad vi enligt allmogens uttryckssätt kalla tecken, märken, tydor eller varsel, skall i det följande för korthetens skull benämnas omen. Med omen förstås då en i den folkliga traditionen given föreställning om det doldas uppenbarande genom passivt och objektivt iakttagande (av yttre företeelser.) Några exempel på omen vid sidan av exempel på andra i den folkliga traditionen givna divinationsformer skall förtydliga denna definition.

1. Objektivt iakttagande. Den iakttagande ej kvalificerad. Flera kunna iakttaga detsamma.

A. Aktivt iakttagande.[1])

Spådom:

Spå med ring i vattenglas. Spå med såll och nyckel. Fråga bibel och psalmbok. Singla slant. Spå i kort. Binda önskekrans. Fråga prästkrage, snigel, nyckelpiga, göken, hunden. Stöpa bly, äggvita. Kasta äppleskal och utläsa av formen. Breda ut lintyg, sätta skor, som rubbas under natten. Hur många friare? Drag i fingrarna, räkna knäppningarna!

B. Passivt iakttagande.[1])

Omen: Fredagsväder—söndagsväder. När svalan flyger lågt, blir regn. Katten tvättar sig för främmande. När hunden gräver hålor i jorden, skall någon dö i huset. Att barn leka kyrkogård bådar dödsfall i familjen. Om glöden falla ur spiseln, kommer främmande. Kometer, meteorer båda krig, pest o. s. v. När mycket möss visa sig blir hungersnöd. Storm nyårsnatt, märkliga män dö. Buller, knackningar, tjut, ljusfenomen, föremål, som röra sig, spökerier, iakttagna av flera, båda dödsfall olyckor o. s. v. Tomten förebådar frieri etc. Om man hickar, är det någon, som talar om en. Många vita fläckar på naglarna betyda lika många barn.

Blandad typ:

Om det hettar i örat, så är det tecken till att någon talar om en. Om man blöter på fingret och tar på örat, och det då kännes svalt, så tala de väl om en, om hett illa.

2. Subjektivt iakttagande. Den iakttagande kvalificerad på grund av begåvning, fasta, vaka o. s. v. Iakttager hos sig själv.

A. Aktivt iakttagande.

Framkalla syner genom vaka, fasta o. s. v. Syner i korsväg, i spegel, i vattenså, vid sopning i mörkt rum. Gå årsgång. Gå kring stugan. Drömströmning, drömpannkaka, drömgröt. Räkna golvtiljorna eller räkna 7 stjärnor 7 kvällar och så drömma. Sova med dödningaben, ärtpung o. s. v. under huvudgärden.

---

[1]) Om detta uttryck se: Campbell, Om tydor, varsel och spådom, Fm. Ft. V sid. 161 ff.

B. Passivt iakttagande.

Den kloke, söndagsbarnet, den fege, fader, moder etc. få i syner, uppenbarelser se, höra, vad andra ej förnimma. Klarseende. Aningar. Ingivelser. Dödsmansmod. Drömmar.

Ominet kan vara format som ordstäv. Skåda händer — spörja dödsfall. Fredagsväder — söndagsväder. Stjärnfall är dödsfall. Här har folkdiktningen givit ominet en bestämd form liksom i följande vers om första gökropet:

Noran nö,
östan dö,
sönnan säjan (säd)
västan gläjan. (Skåne).

Ibland framträder omenföreställningen vid det dagliga samtalet blott antydningsvis, såsom ett ord, en term: »avundsknut», »pengar» (om skum på kaffe), »beundrare» (om hårnål)[1]).

Oftast uttryckes ominet emellertid i satser av följande utseende. (Det är i denna form samlaren i regel får ominet. Formen är ofta så stereotyp, att den närmar sig ordstävets.)

Subjekt.	Kopula.	Predikat.
Tappa kniv	betyder	herrfrämmande.
Regn på bröllopsdag	betyder	pengar.
En spindel, som kryper uppåt,	bådar	lycka.
Om man har hår mellan ögonbrynen,	är det tecken till	att man kommer att drunkna.
När skatorna skratta,		kommer främmande.

De beståndsdelar varav ett omen enligt detta schema består, äro:

1. Något, som är ominöst, varslande, det dolda uppenbarande = ominets subjekt.

2. Något som uppenbaras, förebådas, varslas = ominets predikat.

3. Det språkliga uttryck, som anger förhållandet mellan subjekt och predikat, som säger hur predikatet följer ur subjektet = ominets kopula.

Kopulan är ofta: »betyder», »bådar», »är tecken till», och därmed

[1]) Se Campbell, Egendomliga ord och uttryck, som sammanhänga med tron på tydor, varsel och spådom. Fm. Ft. V 206 ff. Då ej annat angives, äro exemplen hämtade ur förf:s samlingar i Lunds Universitets folkminnesarkiv.

skulle då anges att subjektet är ett förebud till något, som kommer att ske eller en vink om att något redan har skett i det fördolda. Subjektet anger t. ex. något, som bådar lycka, olycka, eldsvåda, död. Men detta, som bådar, får ej tänkas vara orsak till lyckan, olyckan etc., för så vitt ominet skall anses rent.

Hos Cicero framhålles på ett ställe (De div. I, 16) att varsel och tecken icke ge grunden (causa) till vad som skall ske utan endast förkunna det (sed nuntiant ventura). För en Quintus liksom för antikens människor överhuvud är talet om sådana rena omen mycket naturligt. För den troende greken kan ett omen vara ett budskap från gudarna. Hos Homeros är omenfågeln, vanligen örnen, ett bud från Zeus, Apollon eller Athena t ex. Od. II, 246 ff.

— — — Vittblickande Zeus honom sände
högt ifrån bergets topp två örnar, som flygande kommo.

Och för en stoiker som Quintus är det ej gudarna men gudomen, som gör, att varselfåglar flyga än hit och än dit (Eademque efficit in avibus divina mens; ut tum huc, tum illuc volent alites: tum in hac, tum in illa parte se occultent: tum a dextra, tum a sinistra parte canant oscines). Men ej så, att en gud är på färde vid varje omenfall, utan världen är från begynnelsen av gudomen så inrättad, att före vissa händelser gå vissa tecken (signa). Sålunda: varesig det rena ominet tänkes som budskap eller som tecken (signum), så är det dock givet av gudarna eller gudomen.

I vår allmogetradition finnes nu en grupp varsel eller varningar, som tänkas givna av Gud eller Djävulen samt av tomten, rådet och andra övernaturliga väsen.[1]) Djur uppträdande som självständiga, personliga väsen kunna även ge varningar och förmås uppenbara det fördolda. Folkdiktningens visa djur kunna ej utan vidare tagas till intäkt för en trosföreställning. Men den fornnordiska föreställningen om frodhugadir fuglar har dock levat kvar hos allmogen just såsom trosföreställning. Hunden kan båda dödsfall, därför att han är klarseende.[2]) Hunden ser spökena (Blekinge).[3]) Och prästens häst, som slår med huvudet, och hästen för likvagnen, som ser länge efter någon, veta själva väl vad de därmed förebåda. Men detsamma kan ej sägas om ormen, som korsar vägen från höger eller vänster och därvid bådar olycka eller lycka (Småland) eller ekorrarna, som på grund av sitt antal förebåda missväxt och dyrtid.[4])

[1]) Sv. landsm. VII, 9. [2]) Grimm, Deutsche Mythologie, 4. Ausg. 2. 555.
[3]) Nord. Mus. saml. 5609. [4]) Nord. Mus. 10738.

Dessa senare omen måste liksom den stora massan av omen anses vara ej budskap från personliga väsen utan yttringar av de opersonliga förhållanden och krafter, som den primitive funnit såväl på induktiv som deduktiv väg. Men äro de verkligen tecken (signa), alltså rena omen och icke orsaker?

Om man nyser en gång betyder det olycka, två gånger, att man får höra en nyhet, tre gånger betyder glädje. Om det kliar i vänster hand, så är det tecken till att man snart får brev, i höger hand betyder »gott handtag». En tjuv på ljuset bådar dödsfall. (Skåne).

Vi observera kopulan: »betyder», »är tecken till», »bådar». Icke i någon variant av dessa omen har jag funnit kopulan »bringar», »medför», och man väntar ej heller att finna en sådan kopula, ty subjektet är tydligen ej tänkt såsom tillräckliga, verksamma, orsaken till predikatet.

Men kopulan behöver ej nödvändigtvis vara »betyder», »bådar» etc. utan kan vara »så sker», »så blir», utan att därför subjektet är orsak till predikatet.

Om man sliter ett runt hål mitt på skosulan, blir man rik. Om man sliter på kanterna, så blir man fattig (S. Skåne). Om hundar äter gräs så blir det regn.

Här är det frågan om tecken (signa), vilket gör att som kopula överallt kan insättas »betyder», såsom också varianterna visa.

Men kopulan lämnar intet säkert bevis för att rent omen föreligger.

Om en fågel släpper smuts på en, betyder det lycka. Att hitta en hästsko betyder lycka. (Skåne) Om man hälsar i kors, betyder det förlovning i familjen (Värmland).

Trots kopulan »betyder» är det väl här ej frågan om rena omen. Fågelsmuts och hästsko äro substanser, som alltid äro magiskt användbara, och korsandet är en magiskt verksam handling.

Fågelsmuts på fönstret medför lycka. Det skall man ej torka av (Södermanland). En upphittad hästsko skall man hänga upp över dörren, så bringar den lycka. Men kastar man bort den, så kastar man bort lyckan med (Skåne). Om två ska kasta sitt vatten, ska de göra det i kors, så blir det vackert väder (Småland, Östergötland, Värmland).

När sådana substanser och handlingar alltså äro kraftfulla, verksamma, är det väl antagligt, att de ej i omenformen helt förlora sin egenskap att kunna uträtta något, att vara orsak. Här är alltså

en väg bort från den rena omentypen: innehåller subjektet en substans, en handling eller ett förhållande, som i folktron redan har en given magisk betydelse, är det tydligt, att subjektet får en viss grad av orsaksbetydelse.

Murgröna inne betyder dödsfall. Man skall inte taga in murgröna eller ljung för det bådar olycka. (Bohuslän).

Kopulan är »betyder», »bådar», men murgröna och ljung äro ej tecken till olycka. De förorsaka olyckan.

Man skall inte ta in murgröna, för då får man olycka i huset. Man skall inte bära ljung i knapphålet, ty då råkar man ut för en olycka. Barnen hade plockat ljung och satt in. Hushållerskan kastade ut ljungen. (Bohuslän).

Murgröna och ljung äro magiskt verksamma, och såsom farliga äro de tabuerade. Man skall inte taga in murgröna eller ljung för det bådar olycka. Detta är endast skenbart ett omen, i verkligheten är det ett tabu. Huruvida utkastandet av ljungen är ett sätt att »corriger la fortune» skall nu icke beröras.

Att det ej är betydelselöst för substanser, handlingar och relationer, att de förekomma i subjekt till omen, torde lätt kunna påvisas. På grund av sin förekomst i omen kan deras magiska karaktär skärpas eller annars förändras och de kunna få en betydelse i allmän magisk praktik, som annars ej skulle tillkomma dem.

S. vågade ej ha någon spräckt spegel. Råkade hon slå sönder någon, skyndade hon sig att ge bort den. Att kasta bort den, gillades ej. Om hon behöll en spräckt spegel, var hon rädd att ej bli gift (Södermanland).

Rädslan för den spräckta spegeln grundade sig i detta fall på omenformen: om man slår sönder en spegel, blir man ej gift på sju år. Om en spegel faller ned och går sönder, bådar det olycka; man blir åtminstone ej gift det året.

Den spräckta spegeln i exemplet ovan är tabuerad, ty den är magiskt verksam. Men man kan genom en magisk handling undgå dess verkan. (Att ge bort är givetvis en magisk handling likasåväl som att sälja till ständigt lägre pris, stjäla till läkemedel etc.)

Omen kunna även utgöra utgångspunkten för lyckomagi.

Om man går ut i ett viktigt ärende, och katten följer efter en ut genom dörren, är det ett säkert tecken till att man lyckas med sitt företag (Skytts hd. Skåne). Detta omen åberopades såsom förklaring på seden att kasta katten ut genom dörren efter den, som

gick ut i något viktigt ärende. På en annan gård i Skytts hd lockades katten upp i vagnen, när husbonden skulle köra ut. Denne skulle då få lycka med på resan. Men man vaktade noga på att hönsen ej gingo bort mot vagnen. Försökte de sätta sig på vagnen, jagades de bort. Detta grundar sig givetvis på den allmänt förekommande föreställningen, att om katten går och lägger sig i vagnshäcken, blir det lycka med på färden, men hoppa hönsen upp, bådar det olycka.

När den iakttagande på något sätt kan inverka på eller komma åt det, som uppträder i omensubjektet, utbildas lätt en magisk praktik. Ljungen, den spräckta spegeln, katten, hönsen, äro alla på något sätt åtkomliga. När omensubjektet omtalar en handling, som den iakttagande kan tänkas kunna inverka på, uppstår också lätt tabu och magisk praktik: hälsa i kors, korsa. Andra exempel:

Om man råkar stiga ur sängen med vänster ben först, betyder det förargelse under dagen. Såsom tabu: Man skall inte stiga ur sängen med vänster ben först, för då får man otur hela dagen. Närstående tabu äro: Man skall inte stiga baklänges ur sängen, för då får man otur hela dagen. Man skall inte häftigt stiga upp ur sängen, utan varligt, för annars kommer man på dåligt humör.

Han blir aldrig rik, det syns, när han skall räkna pengar; han räknar alltid från sig. (S. Skåne).

Detta är ett omen. Den iakttagande kan här ej inverka på handlingen. Men då den iakttagande är den, som räknar, så få vi ett tabu: Man skall ej räkna pengar från sig, ty då gå de snart igen. (S. Skåne). Även lyckomagi förekommer; Man skall räkna pengar till sig, så får man mer. (S. Skåne).

Andra handlingar, som på ovan angivna villkor bli omen eller tabu äro: ge kniv eller saxar i present ge tofflor till fästman, (havande) taga på två förkläden, sjunga på morgon.

Den iakttagande uppträder ofta verksam i omensubjektet. Om man breder en ny smörgås, innan man ätit upp den förra, har man en hungrig vän. Om man råkar släcka ljuset, när man håller på att tända det, betyder det dödsfall. Om två personer råka samtidigt säga samma ord, komma de på samma bröllop. Den iakttagandes verksamhet är här ofrivillig. Omensubjektet är färdigbildat innan man vet ordet av.

Men frivillighet och ofrivillighet, medvetenhet och omedvetenhet flyta lätt över i varandra. Glömska, ouppmärksamhet och slarv

kunna bortarbetas. Detta ha föräldrar, husbönder etc. haft på känn, då de kommit hotande med omen sådana som följande:

Om man kokar skeden eller vispen i maten, får man en trätgirig man. Om man ej håller spiseln blank, får man fula barn. Om man lämnar något kvar på sin tallrik, så blir det fult väder nästa dag. (Småland, Östergötland).

Ett sådant omen som detta: om man slår sönder en spegel, blir man ej gift på sju år — kan användas av husmodern för att hos den städande jungfrun inpränta aktsamhet. Sådana omen, som användas i pedagogiskt syfte, även om de ursprungligen äro rena omen, samt de omen, som nybildas för detta syfte, kunna lämpligen kallas pedagogiska omen. De pedagogiska omina rikta sig oftast till barn och tjänstefolk. De vilja inpränta bordsskick, aktsamhet, ordning, snygghet o. s. v. De hota med straff så som i exemplen ovan (den negativa typen). Men de kunna också ha formen av en uppmaning med löfte om belöning (den positiva typen). Om barnen snällt äta upp på tallriken så blir det vackert väder. »Nu äter vi till vackert väder».

Varesig formuleringen är positiv eller negativ, grunda sig dessa pedagogiska omen på människans förmåga att framkalla eller inhibera bildandet av omensubjektet. Hade människan ingen utsikt att inverka på omensubjektets bildning, så vore de pedagogiska omina såsom sådana orimliga.

Straffet och belöningen tänkas följa med naturnödvändighet ur subjektet. Husfadern varken straffar eller belönar; det är en gång så inrättat, att detta följer på detta, och den olydige eller lydige har sig själv att tacka för vad som inträffar.

Det, som gör, att den, som slår sönder porslinet, får en sotare till man (Östergötland) eller råkar ut för 13 olyckor (Skåne), får väl tänkas som en opersonlig, moraliskt indifferent naturmakt eller naturlag. Mycket sällan skymtar föreställningen om en moraliskt intresserad personlighet (Gud) fram; man skall inte vara övermodig och sjunga och vissla, när man stiger upp på morron, för det bådar olycka innan kväll. (Småland).

Av ovanstående torde ha framgått, att ominet, då den iakttagande tänkes behärska subjektets bildning (tänkes som subjektets princip), blir till tabu eller lyckomagisk handling.

Vi återgå nu till de omen, där omensubjektet bildas oberoende av den iakttagande, och fråga: följer predikatet med nödvändighet

på subjektet? Kan icke den iakttagande, fast han ej behärskar subjektet, ändock göra något för att undgå olyckan?

»Ödet låter ej ändra sig» invänder Cicero mot Quintus' tal om att man måste iakttaga varslen för att kunna undgå olyckorna. Både Quintus och Olesen kunna nog i vissa fall vara med på denna Ciceros sats. De kunna båda tala om människan såsom ödesbestämd. Men Quintus satt dock fast i den populära antika uppfattningen, att gudarne sände varslen såsom hot och varningar och att människan genom att taga varningen ad notam och genom att sona varslen och offra till gudarna kunde avvärja olyckan. Även Olesen kan uppfatta vissa varsel såsom varningar. Men det är ej typiskt för denne, att anse omen som budskap från personliga väsen. Han sonar ej varslen, han annullerar eller neutraliserar dem. Ty ominas princip är opersonlig.

Då man åker, och en hund eller katt springer över vägen, så går man av trossen och kastar efter djuret med en träklabb eller sten, och om sådant icke finnes, spottar man trenne gånger framför sig och hästen. (Södermanland).[1]) Om en katt, isynnerhet en svart, korsar vägen för en, får man otur på färden. Men om man spottar framför sig, så gör det inget. (Blekinge). Har man gått ut och glömt något och måste vända om, betyder det otur. Man måste då sätta sig ett tag innan man åter går.

Vid annullerande sättes magi mot magi. Omensubjektet är magiskt verksamt. Kan man ej annullera dess verksamhet, så får man se till att på annat sätt undandraga sig dess verkan. Vid dåligt möte kan man vända om. Man kan ta en omväg omkring det ställe, där katten sprungit över eller skynda sig innan katten hunnit över till andra sidan vägen. Man går ej gärna fram, där katten eller liktåget passerat. Den vägen är tabu.

Ibland annulleras ej ominet. Men man gör, så att det ej behöver gälla en själv när man hör ugglan, skall man spotta tre gånger, så är det inte en själv det gäller (Småland).

Motsatsen till anullera är befästa.

Om man råkar tappa kammen, när man kammar sig, så blir det olyckligt hela dagen, isynnerhet om man tar upp kammen igen. (Västergötland).

Detta kan vara ett rent omen. Men tillägget, »i synnerhet om man tar upp kammen igen», är ett befästande av olyckan och såsom

[1]) Erikssons samling.

sådant intet tecken. Det är en magisk handling, en orsak till olycka. Som människan här frivilligt kan handla eller underlåta att handla, få vi givetvis i detta fall ett tabu.

Om man tappar kammen, skall man inte ta upp den, för det blir då olycka under dagen. Min syster tar alltid ny kam, hon vågar ej fortsätta att kamma sig med den, hon tappat (Skåne).

Ett annat exempel ur gruppen tappa — taga upp är följande: Tappar man läxboken så är det ett tecken till att man ej kommer att kunna läxan i skolan. (Östergötland).

Subjektet är här »tappa läxboken», och behöver ej vara orsak till predikatet. Men se nu hur det går, när befästandet tillägges: Jag såg ett par skolflickor komma över torget (Säffle). Den ena tappade en bok och bad den andra ta upp den. Men hon vågade inte, för hon hade också läxa i den boken. Så sprungo flickorna från boken. Om en stund kom jungfrun och hämtade boken på torget. (Värmland).

Här är nu inte längre den tappade boken tecken till att jag ej kommer att kunna läxan. Ty jag kan låta boken ligga, om ej en annan tar upp den åt mig. Detta betyder att omensubjektet inför tillägget av befästandet förlorat sin betydelse, vare sig denna har varit ominös eller kausal, och huvudvikten har glidit över på befästandet. Den tappade och av mig själv upptagna boken blir orsak till att jag ej kan läxan. Upptagandet av den tappade boken blir tabu. Observera att den andra flickan ej heller vågade taga upp boken!

Medan befästandet av olycksomen leder till tabu, ger befästandet av lyckoomen upphov till lyckomagi.

Om där är gräddskum på kaffet, och detta ej flyter till koppens kant, så får man pengar (Östergötland). Om gräddringarna på kaffet flyta mot en, får man pengar, om från en, ej. (Värmland). Detta är omen. Men så tillägges befästandet.

Runda skumbilder i kaffet betyda pengar. Men man skall skynda sig att ta dem med skeden och dricka opp dem ty annars gå de ifrån en (Östergötland, Stockholm).

Nu är man över i lyckomagin: pengarna på kaffet skall man skynda sig att dricka opp. (Östergötland).

Det är tydligt att flera former av tabu och lyckomagi leda sitt ursprung från befästandet av omen. Ännu ett exempel:

Att ta på aviga kläder på morron eller knäppa avigt bådar för-

argelse under dagen. Men så kommer befästandet: I synnerhet om man ändrar och tar rätt. När sedan huvudvikten börjar falla över på »om man ändrar» kan befästandet konverteras till ett annullerande: men om man ej ändrar utan behåller det avigt hela dagen, så gör det inget. Och detta är ett tabu, som formuleras så: om man tagit något plagg avigt på, får man ej ändra, ty då blir det otur hela dagen (Småland).

När Quintus skulle redogöra för skeendets principer och sin omenteori, talade han om den visserligen av gudomen fastställda men dock opersonliga orsaksräckan, men hans praktik med sonande och offer blev personlig. För en Olesen är det Gud, som styr världen, men hans omenpraktik är magisk och vet ej av några personliga makter.

EN MAGISK GENSTAND I DANSK FOLKEMUSEUM.

AV

JÖRGEN OLRIK.

Blandt alle huslige sysler er der vel næppe nogen, der i höjere grad har været omgivet med overtroiske forestillinger end smörrets kærning. Arbejdets relative vanskelighed og den tilsyneladende store rolle, som tilfældighederne spiller derved, har tidlig bidraget til at fremkalde den tro, at denne syssel var særlig udsat for onde magters indgriben. På et kalkmaleri fra 1400-tallet i Thingsted kirke på Falster ses således en djævel af tidens halvt skrækindjagende, halvt groteske type, der til den kærnende piges forfærdelse griber fat i kærnestaven som hun holder i hænderne. Utallige er de overtroiske husråd, der sigter til at skaffe god »smörlykke» eller afvende heksekunsters indvirkning på smörkærningen, hvorom i det hele kan henvises til Feilbergs Ordbog over jyske almuesmål, artiklerne kjærne, smör og smörlykke. Kun ved en enkelt gruppe af de afværgende foranstaltninger skal der her dvæles et öjeblik.

Når der var noget i vejen med kærningen, kunde man fremme denne ved at lægge forskellige genstande af magisk art i kærnen, såsom vættelys, sölvskillinger, gloende strygebolte og navulig gloende hestesko.[1]) Til grund for de fleste af disse husråd ligger åbenbart forestillingen om de metallet eller ilden iboende magiske kræfter; for hesteskoenes vedkommende kommer hertil de særlige forestillinger om lykke og held der knytter sig til disse, sagtens på grund af deres måneagtige form, men at man også ved en bestemt magisk handling kunde skaffe sig et særlig virkningsfuldt middel mod de heksekunster, der forgjorde smörret skal der i det fölgende fremdrages et exempel på.

I Dansk Folkemuseum opbevares den på hosstående billede gen-

[1]) Tang Kristensen, Jyske Folkeminder IX nr. 770. — Samme, Danske sagn VII nr. 600. — Jens Kamp, Danske Folkeminder nr. 183.

givne lille hestesko af jærn, som har nr. A 25 i museets samlinger. Den er forsynet med fem noget uregelmæssigt anbragte firkantede sömhuller og måler kun 7,5 cm. på begge ledder. Såvel dens ringe störrelse som dens mangelfulde udstyrelse synes at vise, at den ikke har været bestemt til praktisk brug, hvilket også stadfæstes af den til hesteskoen knyttede overlevering, som her skal gengives.

Hesteskoen er i 1893 afgivet til Dansk Folkemuseum fra Nationalmuseet i København, i hvis protokoller den har nr. 9545. Hertil er

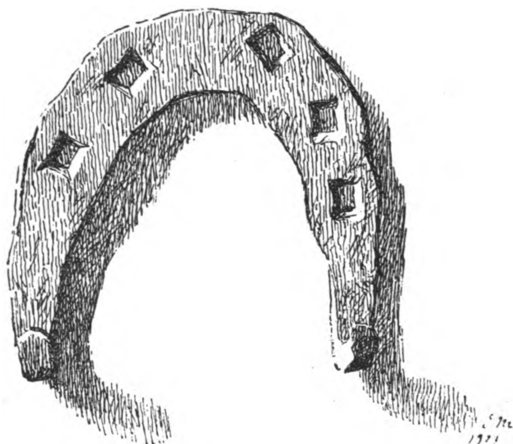

Fig. 1. Hestesko, Frijsendahl, Jylland.

den skænket 1847 af enken efter rektor A. F. Mülertz i Horsens, som døde 1844; med skoen fulgte et brev, som her aftrykkes bogstavret:

Nota!

Over vedfölgende liden Hæste Skou som skal være slagen 3 Torsdager i Fandens Naun inden paa de 3 Söm Huller.

En Mand af Futting Bye Toersö Sogn paa Grevskabet Frijsenborg skielder i Fuldskab en anden Mands Kone for en Hex.

Herom klages, Personerne forhöres og den beskyldende erklærer det er af ham sagt i Fuldskab som han ei veed Reede til.

Konen vil ei dermed være fornöjet og da siger Beskylderens Broder: ja vil du viide det saa bruger du og Hexerie og hvad er det for en Skoe du har hengende ved din Bielke som du har ladet slaae i Fandens Naun 3 Torsdager og hvad bruger du den til?

Konen svarer da: Er det ei andet, og trækker Skoen af Lommen og siger: der er den. Min afdöde Fader har ladet den slaae hos Smeden i Gierning og brugt den under Kiernen naar jag ei kunde faae Smör da det har hiulpen.

Jeg tog da Skoen til mig og Disputen blev hævet med passelige Erindringer til Parterne.

Saaledes i Aaret 1782 passeret

test. N. I. O. Bagge.

Frijsendahl den 26. Maii 1783.

Til

Hr. Justitz Raad Worm i Aarhuus.

De i skrivelsen omtalte lokaliteter ligger alle i Hovlbjærg herred i den östlige del af Viborg amt i Nörre Jylland. Brevskriveren N. I. O. Bagge må have været birkedommer i Frijsenborg birk. Justitsråd Jens Worm i Århus, som brevet er stilet til levede 1716—1790, var sönnesönssön af den berömte oldgransker Ole Worm og er mest kendt som udgiver af et for sin tid ypperligt dansk-norsk forfatterlexicon; han var indtil 1775 rektor i Århus og blev 1777 udnævnt til justitsråd. Jens Worm var den sidste mand af slægten Worm; en stor del af hans papirer er havnede i Horsens skolebibliotek, sikkert fordi hans söster- og plejesön Oluf Bagge, der efter morbroderen antog navnet Worm, fra 1788 til 1829 beklædte embedet som rektor i Horsens. Således forklares det også, at vor hestesko med det dertil hörende brev er kommet i hans eftermand rektor Mülertz's eje.

Med hensyn til selve den i brevet skildrede magiske handling skal der her blot henvises til de over hele Norden og videre omkring til Torsdagen knyttede overtroiske forestillinger, som man plejer at opfatte som levninger af Thorsdyrkelse; bl. a. hedder det sig, at når man kærner Torsdag aften, har trolddommen ingen magt over smörret.[1]) At en magisk handling forstærkes ved at foretages i Fandens navn, har man som bekendt også talrige exempler på; i denne sammenhæng er der særlig grund til at fremdrage den med nærværende tilfælde stærkt beslægtede tro, at når man lægger en hestesko i fandens navn i mælken, kan man finde heksen der har forgjort den.[2]) Endelig kan der være grund til at minde om, at smeden i folketroen ofte

[1]) Tang Kristensen, Skattegraveren IV s. 72. — Jfr. i det hele Feilbergs ordbog, art. Torsdag. [2]) Tang Kristensen, Danske Sagn VII nr. 600.

står i et særligt forhold til Fanden: er i pagt med ham, hjælpes af ham eller narrer ham.

Således slutter den i brevet omtalte magiske handling sig i alle måder nær til almuens nedarvede overtroiske forestillinger, og netop som fölgte af dette slægtskab er der grund til at tro, at vor så bestemt tid- og stedfæstede magiske hestesko ikke er at opfatte som et enligt og tilfældigt vildskud, men som en organisk udvokset kvist på almue-overtroens store og vidtskyggende trae.

HANGA-DROTTEN.

AV

SUNE LINDQVIST.

Att döma av den fornnordiska litteraturen var hängning under folkvandringstiden en ofta återkommande företeelse. Bara i Ynglingasagan omtalas direkt tre fall. Yngves söner Jorund och Erik träffade under ett härnadståg i Danmark kung Gudlaug från Hålogaland och hade med honom en strid, som slutade så, att Gudlaug tillfångatogs på sitt skepp, fördes i land vid Straumeyarnes och hängdes där. Hans män kastade upp en hög över honom. Gudlaugs son hämnades sedan genom att tillfångataga Jorund och hänga honom i en upprest galge. Agne blev försåtligen hängd av sin härtagna maka, som därefter flydde, och Agnes män brände honom på den plats där dådet skett.

Uppgifterna om dessa tre hängningar stöder Snorre med utdrag ur Haleygiatal och Ynglingatal, där det, vari kungarna hängdes, betecknas med flera kenningar, lånade från den bekanta berättelsen om Hagbard och Signy: »Sigars (Signys faders) häst», »den högbröstade rephästen», »Signys makes svala häst». Och repet kallas »Hagbards hårda snöre». Och dessutom berättas om Oden, att han stundom uppväckte döda ur jorden eller satte sig under en hängd och därför kallades gengångarnas herre eller de hängdes drotten.

Händelser av den art, som ovan relaterats, förefalla så naturliga för hednatidens krigiska och hårdsinnade nordbor, att icke mycket kunde tyckas vara att tillägga om bruket i och för sig, sålunda frånsett dess karaktär av offerhandling, varom redan åskilligt skrivits. Den granskning av Ynglingatals och Ynglingasagans uppgifter, jag ur andra synpunkter företagit, har emellertid lett mig in på en tankegång, som jag icke äger tid och förutsättningar att själv fullfölja, utan därför i korthet vill framlägga här, i hopp att den kan vara någon, som från andra utgångspunkter kommit in på besläktade problem till gagn.

Frågan gäller, om dessa hängningar, betraktade som tidstypiska, — alltså utan hänsyn till om de i och för sig äro »historiska», varom jag f. ö. alls ej är övertygad, — verkligen inneburit, vad Snorre menat, eller om det ej snarare gällt hängning av lik.

Det är berättelsen om Domalde som väckt min tvekan. Både enligt Historia Norvegiæ och Ynglingasagan offrades han för årsväxten, och detta styrker Ynglingatal. Liksom dikten uppger Snorre därjämte, att offringen verkställdes med vapen och att i de följande ceremonierna blodet spelade en betydande roll. Historia åter fogar till uppgiften, att de offrade kungen åt »Ceres», allenast detta: hängande (honom).

Historia innehåller i övrigt på få undantag när endast en prosaomskrivning av vad som kan utläsas ur de av Snorre meddelade Ynglingatalsstroferna, och det synes därför rimligt, att dess uppgift om hängning ävenledes vilar på samma dikt. Den skulle med andra ord ha berättat, både att Domalde offrats med vapen och att han, d. v. s. hans lik, upphängts i ett träd eller en lund.

Då Snorre utan tvivel känt en av Are författad framställning av ynglingarnas öden, i huvudsak motsvarande Historia, ligger den misstanken nära, att Snorre sett uppgiften om hängningen, men uteslutit den — ur vers och prosa — därför att den synts honom oförenlig med det blodiga offret. Han har, såsom framgår av de tre ovan först återgivna berättelserna, säkert tänkt sig hängning liktydig med avlivning genom hängning.

Den kritik, Snorre i så fall utövat, förefaller synnerligen naturlig, men befinnes icke desto mindre oberättigad, om vi beakta Adams av Bremen bekanta skildring från Gamla Uppsala: »av allt levande, som är mankön, offras nio individer; deras blod är det sed att bringa som en försoningsgärd åt gudarna. Kropparna däremot upphängas i lunden, som ligger intill templet. — En kristen har berättat mig, att han sett sjuttiotvå sådana kroppar hängande om varandra».[1]) Vid närmare eftersinnande är ej heller tillvägagångssättet ägnat väcka förvåning.

Vid vanlig slakt hängas ju större djurkroppar, och då husen äro små och mörka, sker detta än i dag ofta utomhus. Det kan ju tänkas, att de djurkroppar, Adams sagesman sett hänga i Uppsalalun-

[1]) Översättningen av O. v. Friesen i Främmande religionsurkunder, utg. av N. Söderblom, 3 (Sthlm 1908), s. 318.

den, efter kort tid nedtagits och beretts för ett senare moment i festen, offermåltiden.

Beträffande människokropparna, som likaledes hängdes, disponerar oss tanken på det ännu för några århundraden sedan brukliga beträffande hängda missdådare till den förmodan, att de skulle undergå upplösningen i hängande ställning. Men intet hindrar oss väl a priori antaga, att även människokropparna endast för en kortare tid fingo hänga kvar i Uppsalalunden. Vi behöva fördenskull icke förutsätta kannibalism.

Adam uppger, att ifrågavarande offer voro gemensamma för hela sveaväldet och att de förekommo endast vart nionde år. Dessa uppgifter finna stöd därav, att Thietmar av Merseburg omtalar vart nionde år förekommande offer i det danska Leire, vilka ifråga om offrens antal och beskaffenhet mycket erinra om Uppsaloffren, ehuru hängning här ej omtalas.

Vi kunna alltså med skäl förmoda, att för vikingatiden offer av den art, Adam skildrat, endast förekommo på ett fåtal i särskild grad traditionsbundna orter som relikter från ett äldre kulturskede.

Ett träd eller en trädgrupp, vari ett flertal lik hänga, är emellertid avbildat å en textil i den ett halvt århundrade före tillkomsten av Thjodolvs dikt anlagda, märkliga Oseberggraven vid Kristianiafjorden.[1]) Och en härmed överensstämmande bild framlocka för fantasien de Haleygiatalsstrofer, Snorre i Ynglingasagan anfört till stöd för den ovan återgivna berättelsen om Gudlaugs hängning.

Eyvind skáldaspillir kvad:

En Goðlaugr
grimman tamði
við ofrkapp
austrkonunga
Sigars jó,
es synir Yngva
menglotud
við meið reiddu.

Ok náreiðr
á nesi drúpir
vingameiðr,
þars víkr deilir;
þars fjolkunt
of fylkis hrør,
steini merkt,
Straumeyarnes.

Detta översätter visserligen Finnur Jónsson, Heimskringla, IV (Kbhvn 1900—1901), s. 13, sålunda:

»Men Godlaugr måtte tæmme Sigars grumme hest på grund af de

---

[1]) Textilen är skildrad av Hans Dedekam i Kunst og Haandverk (festskrift, Kristiania 1918).

svenske kongers voldsomhed, da Yngves sönner lod smykke forøderen (kongen) vippes op af (galge) træet.

Og det ligbærende galgetræ luder sörgende på næsset, der deler (er i mellem) to vige. Der er Strømønæs, almindelig bekendt på grund af kongens [dér höjlagte] lig, mærket ved en stensætning.»

Den andra strofen skulle alltså innehålla, att den galge, vari Gudlaug blivit hängd, ännu vid diktens tillkomst stod kvar på det för diktaren tydligen välbekanta näset.

Detta är väl, även om vi skilja mellan sägen och historia, föga rimligt. Ty Gudlaugs banemän tillhörde enligt traditionen — som ju diktaren bör ha krävt respekt för — 14:de generationen av Ynglingaätten före den, då Ynglingatal diktades, och Haleygjatal är än senare.

Dessutom meddelar översättaren om vingameiðr, att det »bet. galge, men grunden till denne benævnelse er ukendt; man har villet sætte den i forbindelse med Vinge og den rolle, han spiller i Atlamál v. 39; men dette er höjst urimeligt. Snarare er vingameiðr = vindgameiðr 'vindomsust træ' — —» Tidigare har O. Brím (Ark. f. nord. filol. XI, s. 10) påstått vingi = hangi, 'den hængende, dinglande, svævende'.

Härav drager jag den slutsatsen, att andra strofen under alla förhållanden icke innehåller någon oförklarlig kenning för galge, utan åsyftar ett träd, som ännu på skaldens tid bar lik. Ett sådant kunde tydligen av traditionen ha utpekats som det, vari den i dess närhet höglagde blivit hängd. Och i första strofen om Gudlaug står det också, att Yngvesönerna fäste honom vid trädet. Det synes mig lika onödigt att i denna vers anta någon annan betydelse i meiðr än just den vanliga, träd.

Samma betydelse har ordet tydligen haft i inledningsstrofen till den femte av Håvamålsångerna (om runorna), där följande ord lägges i Odens mun:

Veitk at hekk
vindgameiðe á
nætr allar nío,
geire undaðr,
ok gefenn óðne,
sialfr siolfom mér.

(Jag vet, att jag hängde i ett vindomsusat träd i hela nio nätter, sårad med spjut, given Oden, själv åt mig själv.) Att det i varje

fall tidigt uppfattats som ett träd, framgår av en tillfogad, som man antager här icke ursprunglig halvstrof, vilken även förekommer i Fjolsvinnsmál 20 föga ändrad, men i naturligt sammanhang och otvivelaktigt åsyftande Yggdrasil.

Den anförda strofen har av Sophus Bugge sammanställts med berättelsen om Kristi död, men man anser numera allmänt, i anslutning till J. G. Frazer, att den förra ej står i direkt beroende av den senare, då även hos många av kristendomen helt opåverkade folk förekomma liknande föreställningar om gudar, som offrat sig åt sig själva för att uppstå föryngrade.

Sistnämnda tanke, som för övrigt redan finner ett tämligen tydligt uttryck just i några efter den anförda följande, därmed sammanhängande Hávamálstrofer, återkommer i Ynglingasagans berättelse om Oden. När han kände döden nalkas, lät han märka sig med spjutudd och gjorde till sin egendom alla för vapen fallna män; han sade, att han nu skulle fara till Gudhem och där möta sina vänner. Nu trodde svearna att han var kommen till det gamla Åsgård och skulle leva där till evig tid. Ävenledes meddelas, att Oden brändes. Strax efteråt säger Snorre om Njord, att han lät märka sig åt Oden, innan han sotdog och brändes, och i Håkon den godes saga, kap. 32, omtalar han, att vid Håkons grav talade man så, som hedningarnas sed var, och visade kungen till Valhall.

Av sistnämnda berättelser, vartill många motsvarigheter kunna hämtas från andra håll, framgår tydligt, att berättelsen om de vid Odens död vidtagna ceremonierna uppstått genom tillämpandet på Oden av sedvänjor, som i senare tid varit gängse. Guden själv framställes som instiftaren av ifrågavarande sakramentala bruk.

Det är på samma sedvänjor, Hávamálsstrofen alluderar, då Oden säger sig ha blivit ristad med spjut och given åt Oden. Därför synes mig strofen bliva naturligast, om vi även anta dess uppgift om Odens hängning åsyfta ett vid diktens tillkomst lika vanligt bruk: att hänga de avlidnas lik i träd under den tid, »nio nätter», som krävdes för tillrustningarna till bränningen. Man jämföre, att före den av Ibn Fadhlan skildrade bränningen låg den varägiske köpmannens lik i tio dagar i en provisorisk grav.

Det är uppenbart att under detta antagande Odens av Snorre antecknade namn Hanga-dróttenn får ett vida större berättigande än eljest, likaså det ideliga talet i fornskrifterna om Odens korpar och det rätt vanliga uttrycket »rida galgen» o. dyl., där samman-

hanget endast fordrar: dö. Osebergtextilens och Haleygjatals likbärande träd kunna under samma förutsättning lika gärna tänkas avse sådana dödsträd som offerlundar i egentlig mening.

Slutligen kan också observeras, att enligt Adams skildring, och än mer av Thietmars, framgår, att det egentliga offret bestått i de utseddas nedstickande med vapen och blodets användande. Sedan så skett, kunde kropparna överlämnas till regelrätt begravning, och det kunde vara inledningen härtill, Adams sagesman bevittnat.

Den äldsta forntext, jag vid en hastig överblick funnit, som tyckes kunna ge något stöd för min förmodan, är Beowulf. I dess föreliggande, av kristen åskådning kraftigt färgade skick kunde vi visserligen icke vänta någon direkt utsago om ett så uppenbart hedniskt bruk. Där omskrives ofta nog begreppen döda, vara död med »fästa, ligga på dödsbädden» etc. (v. 964, 1007, 2436, 2901 och 3034). Men avsevärda delar av dikten äro vida äldre än föreliggande redaktion och i många fall, då framställningen är otydlig, förvirrad, kan anledningen vara, att ålderdomliga dikter använts, vilka haft en helt annan innebörd än översättaren och nedskrivaren anat. Dessvärre är emellertid möjligheten att återfinna den ursprungliga innebörden av dessa oftast mycket tvivelaktig på grund därav, att talrika tillägg och förtydligande ändringar gjorts.

Så beskaffat är det parti (v. 2441—71), som skildrar kung Hredels sorg över, att den äldste av hans tre söner, Herebeald, av den andre i ordningen, Häthcyn, oavsiktligt ihjälsköts med pil; sålunda, efter vad det framhållits, som Balder dödades av Höder.[1]) »Det var en strid, som ej kunde sonas med böter. Djupt grep brottet hans sinne; dock kunde ej undgås, att ädlingen ohämnad lämnade livet, ty en bitter ting är för gammal man att få uppleva, att sonen rider ung i galgens träd.» Redaktören tänkte sig möjligen, att urbota dåd borde hämnas med hängning, och att det alltså var tanken på eventuell hängning av Häthcyn, som bekymrade den gamle. Men detta varken erinrar om Odens sätt att hämnas Balder eller överensstämmer med vad vi känna av forngermansk rättspraxis.[2])

Under min ovan angvina förutsättning kan den sistanförda satsen

---

[1]) Jag följer Erik Björkmans översättning (Världslitteraturen i urval och översättning utg. av H. Schück, ser. 2, Sthlm 1902).

[2]) Se E. Mogk, Die Menschenopfer bei den Germanen, s. 642 (Abhandl. d. phil.-hist. Kl. d. kgl. Sächsischen Ges. d. Wiss. 27 Leipzig 1909).

lika gärna åsyfta faderns sorg över att Herebeald skulle rida på galgen = vara död.[1])

»Och att sjunga hans drapa, en sorgsen sång, då sonen hänger korpen till glädje, utan att han kan hjälpa honom, utan att han, den gamle, kan bringa sonen båtnad. Ständigt rinner i hans håg varje morgon sonens bortgång; han aktar det föga värt att vänta en ny son att taga mot arvet i borgens sköte, sedan den ene i dödens kval drabbats av dådet.» Det sista kunde lika väl översättas: tänkte ej på att få uppleva (föranstalta) den andra sonens i borgen (Häthcyns) bortgång, då den ene (Herebeald) etc. »Sorgtung ser han i sonens bostad den öde gäst-salen, där vinden har sitt tillhåll och där glädjen flyktat; ryttarne slumra, kämparne i sin graf.» Om vindge reste, som också kan översättas 'blåsiga rastställe' (i st. f. 'där vinden har sitt tillhåll'), har något att göra med vindga-meðr i Hávamál, må lämnas därhän. Men den sist anförda satsen tyckes antyda, att den ursprungliga diktaren nu tänkt sig den sörjande stå vid det likbärande trädet, ty ridend (»ryttarna») kan också betyda: de hängande; och att hodma skall betyda »grav» är ingalunda säkert. »Tystnat hafva harpotonerna, slut är på glädjen som förr rådde i borgen» (detta är schablon, jfr t. ex. v. 2262 ff.). »Han uppsöker sofgemaket; uppstämmer sorgesång, öfvergifven minnes han den bortgångne; för vida syntes honom slätter och tjäll. Så bar wedererѕ hjälm i minnet af Herebeald sorg i hjärtat, bittert svallande; ej kunde han alls hämnas dådet på den dödes baneman, ej kunde han häller med fientliga dåd förfölja kämpen, fastän han ej var honom kär. Med den bittra sorg, som hans smärta vållat honom, uppgav han livets fröjder, valde Guds ljus; barnen gav han i arv efter rik mans sed land och borg, då han lämnade livet.» Detta är tydligen ett avrundande tillägg av den kristne redaktören. Dessvärre låter det sig icke göra att lika lätt urskilja, vilka ändringar och tillägg han infört i det föregående.

En otvivelaktig fördel synes min hypotes i varje fall erbjuda vid tolkningen av det andra ställe i Beowulf, där galgträd omtalas. När Häthcyn fallit och spillrorna av hans här flytt in i Korpskogen — tydligen till någon av de i Uppland så vanliga fornborgarna — belägrade Ongentheow dem med en stor här, lovade dem ofta natten i ända ett olyckligt slut, »sade, att han på morgonen skulle med svärds-

[1]) Så tolkas sammanhanget möjligen i den här följda översättningen, där i en not tillfogas: »Rida galgen», en även i norden använd »kenning» för = dö.

eggar bringa några på galgträden (cwæð he on mergenne meces ecgum getan wolde sum(e) on galg-treowu(m), v 2939—40), fåglarna (?) till gamman. — Det ovanstående är visserligen icke gängse översättning, men trots min ofullständiga språkkunskap hoppas jag den kunna vara lika försvarlig som tidigare översättares, vilka alla gått ut på att förtolka och vränga betydelserna i orden så att tvänne alternativ kunde inläggas i sveakonungens hot (att dräpa eller hänga). Men getan (= nyeng. to get) betyder icke »dräpa»; att ändra sum(e), »några», till oððe, »eller», är likaledes farligt och än betänkligare att på fri hand dikta till en eller två hela versrader såsom man också försökt, för att två alternativ skulle kunna komma tydligt fram.

Ett särskilt intresse får i detta sammanhang en svensk folksed, antecknad av Carl Linnæus under hans resa år 1734 mellan Mora och Älvdalen: »Bredvid vägen stodo några tallar, varpå voro uppspikade vid pass 120 listor, e. gr. i ett träd voro 56, i ett annat 35, ett annat 14, ett annat 10 och ett annat 8. Hvar lista var vid pass 1/2 aln lång, 3 tvärfinger bred, svart med utskurna bokstäver, som lyste av, tvärt vita. E. gr. Salig O. A. S. Död 1670 d. 10 juli. Den äldsta man såg var 1670 och alltsedan continuerat. När folket föra sina döda åt kyrkan, vila de gemenligen på detta stället, då de hava upp med sig samma dödes namn skrivet på en dylik lista, den de slå upp i dödsträdet. Havande gemenligen varje by sitt trä.»

Det förefaller mig icke orimligt, att denna egendomliga sedvänja var ett minne av ett hedniskt bruk att låta alla åt Oden givna döda, alltså även de med spjutudd märkta, sotdöda, rida galgen i avvaktan på bränningen. De paralleller, som Lithberg jämte denna Linnés berättelse anfört i Fataburen 1919, s. 1 f, visa i varje fall, att dalaseden haft tillräckligt djupa anor för att härvid kunna komma i betraktande.

Det är också den förhoppningen att den etnologiska forskningen skall ta hand om min hypotes som föranlett dess framläggande.

DEN TVÅHÖVDADE ÖRNEN I NORRA SIBIRIEN.

AV

UNO HOLMBERG.

Örnen, som redan i en kilskrifttext från Sanheribs tid bär den stolta titeln »fåglarnas konung», förekommer i sumerernas mytologi, som den i staden Lagasj dyrkade guden Ningirsus heliga fågel. Även den babyloniska solguden Sjamasj, liksom senare Zeus, hade örnen till sin ledsagare. De fornindiska sägnerna förtälja, huru den himmelska sagoörnen, Garuda, rövade soma från höjden åt åskguden Indra, och en babylonisk myt skildrar, huru konungen Etana av örnen bars till himmelen för att därifrån hämta födsloörten för underlättandet av sin väntade sons födelse. Samma fågel finna vi vidare sittande i världsträdets topp såväl i assyriska cylindrar som i indo-iranernas samt skandinavernas folkpoesi.

Som representant för den högsta makten förekommer örnen redan tidigt hos Främre Asiens kulturfolk även som konungars och furstars emblem. Som härskarmaktens symbol är den i den babyloniska konsten framställd dels i en- dels i tvåhövdad skepnad. Babyloniskt inflytande torde man kunna spåra även i den tvåhövdade vapenörnen hos hettiterna i Mindre Asien. Därifrån har den, av allt att döma, flugit över till Europa, där den under århundraden spelat en viktig roll som symbol för det bysantinska herraväldet samt för mången annan mer eller mindre mäktig härskarmyndighet.

Men även till norra Sibirien har vår sagofågel funnit sin väg. I Ostjakernas mytologi kallas den num-sives ('himmelens örn'), men de kunna icke förklara uppkomsten eller betydelsen av denna fågel. Jenisej-ostjakerna ha tidigare upphängt en av järn gjord tvåhövdad örn på handtagen av sin sjamantrumma likasom en dylik figur fått pryda bröstpartiet av deras sjamandräkter. Fågeln säges ha tvänne huvud på det att »den skall ha mycket förstånd» och »kunna blicka åt skilda håll och sålunda se allt» samt »för att, medan det ena

huvudet sover, det andra må kunna vaka». Vidare förtäljes, att denna örn varit den första sjamanens, Doh's, beskyddare och ledsagare under hans färder till de högre rymderna. Ännu tror folket, att denna tvåhövdade örn skänker åt sjamanen en övernaturlig makt.

Hos samojeder, dolganer m. fl. folk finna vi av trä gjorda örnar i spetsen av vissa heliga störar. Den finska språkforskaren T. V. Methisalo, som en längre tid vistats bland samojederna, såg i en numera obebodd trakt på en mycket hög stör en fågelbild, som av en samojed förklarades vara en »himmelsk sagofågel». Dolganerna vid Hatangafloden förfärdiga av »fåglarnas herre» (tojen kötör) en träbild, som skall föreställa örnen med tvänne huvud, men stören på vars topp fågelbilden placeras, föreställer enligt deras uppfattning själva världspelaren och världsträdet. Såsom jag i mitt nyss på finska utkomna, med hithörande illustrationer försedda arbete, som behandlar livets träd, påpekar, torde det vara omöjligt att skilja dessa från motsvarande föreställningar hos Asiens forna kulturfolk.

STRÅKHARPAN.

En översikt

AV

OTTO ANDERSSON.

Stränginstrumenten indelas i allmänhet i två huvudklasser: stråkinstrument och knäppinstrument.[1]) Hortense Panum klassificerar stränginstrumenten på följande sätt: stränginstrument utan gripbräde, d. v. s. sådana, vars strängar användas endast oförkortade och stränginstrument med gripbräde, vilkas strängar var för sig genom förkortning användas för frambringandet av flera toner.[2])

Stråkharpan är ett stråkinstrument utan gripbräde, på vilket strängförkortningen sker genom en lätt beröring med fingrarnas övre sida eller naglarna. Instrumentet är således svårt att placera i H. Panums system.

Sedan jag demonstrerade stråkharpan i ett föredrag vid den tredje internationella musikkongressen i Wien 1909,[3]) har jag under fortsatta studier lyckats samla ett rikt material, avsett att läggas till grund för en utförligare framställning av denna märkliga instrumentgrupp. Här nedan gives en starkt sammanträngd översikt över en del av det förhanden varande materialet.

Till gruppen höra: »jouhikantele» (tagelharpa), »jousikantele» (stråkharpa), »juohikko», »harppu», östra Finland och Ingermanland; »tallharpa» Wormsö, Svenska Estland; »wibukantele» (stråkharpa) Estland, samt övriga instrument, som äga gruppens särmärken. Den gemensamma benämningen motiveras dels av att instrumentet kallas harpa och spelas med stråke, dels av att namnet stråkharpa, om också i översättning, ofta förekommer i folkspråket.

---

[1]) Rühlmann, Julius, Die Geschichte der Bogeninstrumente. Schlesinger, Kathleen, The Precussors of the Violin Family. Hamerich, Angul, Musikhistoriskt Museum, Beskrivende Katalog; m. fl. [2])Middelalderens Srengeinstrumenter. [3]) »Altnordische Streichinstrumente», Kongressbericht s. 252-259.

Materialet grupperar jag till en början kring tvänne typer: A och B, vilka skilja sig från varandra genom griphålets[1]) bredd och strängarnas antal. Typ A har ett smalt, avlångt griphål vid högra sidan i övre änden av instrumenet, upptagande högst hälvten av instrumentets hela bredd; strängarnas antal är 2—3. Å typ B är griphålet i regeln kvadratformigt och upptager mitten av instrumentets övre del, medan strängarnas antal vanligen är fyra. Strängarna ha ti-

Fig. 1. Stråkharpa, typ A. Nationalmuseet, Helsingfors.

Fig. 2. Stråke till stråkharpa.

Fig. 2. Typ. B, Nuckö. Nord. museet.

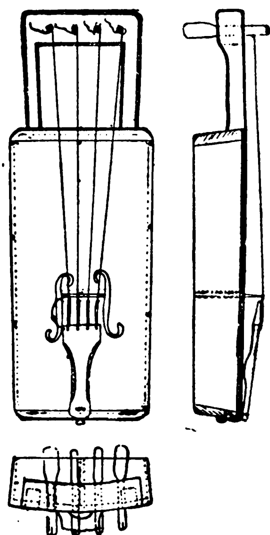

Fig. 4. Småland. Musikhist. museet, Stockholm.

digare på båda typerna varit spunna av hästtagel; sen- eller stålsträngar ha troligen senare kommit i bruk.

Såsom synes av fig. 1 och pl. V fig. 2 äro de hithörande instrumenten förfärdigade av ett avlångt trästycke, avsmalnande i somliga fall uppåt i andra fall nedåt. Bottnen är flat eller halvrund. Instrumentet är urholkat och försett med lock med resonanshål av olika form. De två eller tre strängarna äro spända mellan skruvarna och den primitiva stränghållaren, ofta bestående endast av en tvärlagd pinne, som tillika utgör stall. Stränghållaren är vanligen med

[1]) Hålet i den övre änden av instrumentet, genom vilket fingrarna 2—5 gripa in underifrån på högra sidan om strängarna, benämner jag griphål.

snören eller läderremmar fastbunden i hål eller i någon utstående del i instrumentets nedre ände.

Till typ A hör i främsta rummet ett omfattande material från Finland och Ingermanland. Nationalmuseet i Helsingfors äger utom pl. V, fig. 1, målad av B. A. Godenhjelm i Mäntyharju på 1840-talet, 13 st. instrument, av vilka 4 äro tvåsträngade och 9 tresträngade.

Fig. 1 är Nationalmuseets primitivaste instrument, 54 cm långt och 10—12 cm brett. Även detta instrument är urholkat och försett med lock. Men såsom synes ligger resonanskroppen till största delen ovanom stallet-stränghållaren, varigenom dess betydelse väsentligen förringas.

Endast den ena av strängarna är spelsträng på detta liksom på andra tvåsträngade instrument, vilket bevisas av att vänstra handens fingrar på grund av griphålets beskaffenhet icke kunna beröra den högra strängen under spelandet. Den andra strängen har således haft karaktären av en bordunsträng, troligen stämd en kvint lägre än spelsträngen. Den tvåsträngade stråkharpans melodier måste således ha varit begränsade till ett ringa omfång.

Stråken har ursprungligen varit förfärdigad av en bågformig trädkvist. Taglet fick icke vara spänt, utan spändes efter behov med högra handens fingrar, fig. 2.

Rühlmann nämner såsom ett överallt påvisbart sakförhållande, att stråkinstrumenten alltid i början uppträda med endast en sträng, till vilken en bordun snart ansluter sig.[1]) I enlighet därmed kan stråkharpans urform tänkas ha varit försedd med endast en sträng. På ett sådant stadium kan även resonanskroppen ha varit ytterligare reducerad med avseende å urholkningen och locket.

Instrumentet utvecklas. Resonanskroppen tillväxer både i längd och bredd. Den antager delvis andra former, men griphålet bibehåller i huvudsak samma dimensioner. Flitiga och mångfrestande instrumentbyggare ha funnits i synnerhet i Karelen.

Inböjningarna på instrumentets vänstra sida, pl. V fig. 2 och 3, äro tydligen icke tillkomna för stråkens skull, utan för att giva stöd åt instrumentet, som under spelandet hålles vilande mot knäet.

När strängantalet ökats till tre, kunde även den tredje strängen betraktas som en bordunsträng och har även i några fall haft denna karaktär. En ung finsk forskare, A. O. Väisänen, har under en

---

[1]) Rühlmann, a. a. s. 89.

resa i Karelen 1916 genom samtal med den pl. V fig. 2 avbildade Juho Vaittinen och andra jouhikkospelare trott sig kunna fastställa, att de tre strängarna varit stämda i a^1—d^1—g^1 [1]), något som emellertid är föremål för ytterligare undersökning.

Denna typ av stråkharpan representeras i Sverige av ett instrument från Dalarna, nu i Nordiska Museet, pl. V fig. 4. Den av Hedvig Boivie uttalade förmodan, att hålet icke haft annan uppgift än att underlätta fasthållandet av instrumentet och att ingen strängförkortning ägt rum, kan jag icke ansluta mig till.[2]) Avsaknaden av inskärningar i sidorna är visserligen påfallande. Men strängarnas läge i förhållande till griphålet och förekomsten av raka eller något utböjda sidor på många rätt breda stråkharpor berättiga mig ovillkorligen att hänföra den svenska »lutan» till denna typ, även om den vad både storlek (78 cm lång) och form beträffar intager en i viss mening självständig ställning. Stråken kan naturligtvis ha berört alla strängar på en gång, men detta är ingenting ovanligt utan tvärtom karaktäristiskt för stråkharpan.

Att denna typ även varit bekant i Norge och därtill så tidigt som i 12:e århundradet framgår av stenbilden i Trondhjems domkyrka, pl. VI fig. 1. Hortense Panum hänför instrumentet till »ukendte strengeinstrumente».[3]) Följande samma tankegång som H. Boivie, anser författarinnan att här icke kan vara tal om någon strängförkortning, eftersom vänstra handen är fullt upptagen med att krampaktigt fasthålla instrumentet i det övre sidostycket, medan den högra för stråken. Musiken skulle ha omfattat endast så många toner som det finns strängar, vilkas antal här är fyra, och att döma av stråkens ställning ha strängarna givit ljud alla på en gång.

Det är intet att undra över att H. Panum utan kännedom om stråkharpans förekomst i Finland och det »bakvända» spelsätt denna förutsätter haft svårt att giva en tillfredsställande förklaring till detta märkliga instrument. Men då författarinnan icke heller nämner instrumentet i sitt senaste stora verk, är det troligt, att hon fortfarande räknar det till de »okända». Dock ha vi här att göra med en typisk stråkharpa. Den i sten huggna bilden har avsett att symbolisera en åtminstone i någon mån högre musik än ett oavlåtligt filande på samma fyra toner. Någon annan avvikelse från de ovan

---

[1]) Säveletär, 1918, s. 131. [2]) Fataburen 1906, sid. 235 ff. [3]) De folkelige Strengeinstrumenter i Nordens Middelalder. Foreningen til norkse fortidsmindesmærkers bevaring, Aarsberetning 1905, s. 143.

beskrivna instrumenten visar detta icke än det ökade strängantalet, vilket i Finland och Estland skulle betingat en utvidgning av griphålet. Sättet att hålla instrumentet och stråken är i huvudsak det vanliga, ehuru gubben har smått om utrymme. Materialet har icke heller tillåtit en större detaljering i utförandet av bilden.

Ett spår av stråkharpan, typ A, på de Brittiska öarna har jag funnit hos den engelska författaren Francis W. Galpin. Han skriver i ett av sina utmärkta arbeten:[1]) »A Crwth exhibited at Bangor about the year 1860 had only a small hole on the left-hand side of the fingerboard sufficiently large to allow the thumb to pluck the two open strings.» Då jag observerade denna notis under en studieresa i London, satte jag mig i förbindelse med författaren för att erhålla närmare meddelande om källan till notisen. Mr Galpin kunde emellertid icke uppgiva annat än att han antecknat uppgiften i marginalen av sitt exemplar av Engels katalog. Ej ens mina därpå företagna efterforskningar på ort och ställe, i den walesiska universitetsstaden, ledde till någon upptäckt av ett sådant instrument eller något annat meddelande om denna hemlighetsfulla crwth.

Galpins uppgift kvarstår under alla omständigheter, och man har rätt att förutsätta att den är riktig. Är detta åter fallet, utställdes 1860 i Bangor ett stråkinstrument med det för stråkharpan karaktäristiska griphålet. Något strängantal angives icke. Men uttrycket »two open strings» tyder på, att två strängar lågo över det öppna hålet, vilket ytterligare bekräftar likheten.

Sistnämnda instrument skulle, enligt Galpins mening, ha varit en crwth, visserligen av en något märkvärdig beskaffenhet. Namnet crwth hänför sig som känt till ett annat mycket omdebatterat instrument. Jag får längre fram anledning att dröja vid detta. Nu övergår jag till den andra typen av stråkharpan.

Under en resa för insamlandet av folkmelodier bland Estlands svenskar år 1903 såg jag hos herr Hans Pöhl, då bosatt i Nuckö, det fig. 3 avbildade instrumentet. Det kallades »tallharpa» och sades vara avsett för en samling i Stockholm. Instrumentet tillhör sedan år 1905 Nordiska Museet därstädes.

Det kvadratformiga griphålet är typiskt. Men strängarna äro endast tre, således samma antal som på de utvecklade formerna av typ A. Man observerar även en ny form av resonanshål. På denna detalj kan jag dock här icke ingå.

---

[1]) Old English Instruments of Music.

På samma resa lärde jag känna den gamle »harparen» Hans Renkvist på Wormsö, pl. VI, fig. 2. Det var han, som först gjorde mig bekant med denna instrumentgrupp. Han införde mig även i konsten att »slå på», d. v. s. att spela. Instrumentet kallades på Wormsö »tallharpa». Benämningen sades ha uppkommit därav att instrumentet förfärdigats av tall. Denna uppgift är dock otillförlitlig. Sannolikt bör namnet härledas från tagel, varav strängarna förfärdigats. I sammansättningar kan nämligen ordet tagel förkortas på Wormsö och uttalas tal.[1]) Namnet tagelharpa återfinnes för övrigt i den finska översättningen.

»Tallharpan» betraktades fordom som ett nationalinstrument på Wormsö. Den hölls högt i ära och trakterades av var man. En dålig karl var den som icke »gutt festo slå på», som wormsöbon sade. En egendomlig överensstämmelse med uppfattningen hos anglosachsarna, enligt Bedas kyrkohistoria (7:de årh.)[2]) och hos walesarna, enligt vilkas gamla lagar ingen kunde göra anspråk på att hållas för gentleman, som icke ägde en harpa och kunde spela på den.[3])

Under en religiös väckelse mot slutet av förra seklet predikades musiken på Wormsö till döds. Harporna fördes tillhopa och brändes såsom djävulens redskap. Samma anda besjälade ännu vid mitt besök en gammal »harpare», som på min förfrågan om han inte ville spela för mig någon »laik» (melodi) deklamerade: »Den gång jag Jesus såg går aldrig ur min håg» och vände mig därpå obönhörligen ryggen.

Renkvist var en ofördärvad »harpare» av gamla stammen. Hans instrument är en typisk wormsöharpa. Med stor skicklighet slog han sina lekar, hur bakvänt spelsättet än föreföll. Tonen var mjuk och dämpad, något av violin con sordino.

Samma typ har varit i bruk även på Dagö, ehuru där något varierad. Utom de avbildade instrumenten finnas: ett exemplar i museet i Dorpat (från Dagö), ett ex. i nationalmuseet i Helsingfors samt två ex. i min ägo. Det ena av dessa instrument har tillhört harparen J. Bruus från Dagö, med vilken jag sammanträffade i Helsingfors 1908, och är förfärdigat efter modell lånad av en svensk kantor på Dagö, som dog 1894 nära 100 år gammal. Mitt andra

---

[1]) Russwurm, C. Eibofolke, Reval 1855. [2]) Panum H. Middelalderns strengeinstrumenter, s. 112. [3]) Gunn, John, An historical enquiry respecting the performance of the harp.

Fig. 1. »JOUHIKANTELE», MÄNTYHARJU, 1840-TALET.

Fig. 2. »JOUHIKKO», KARELEN 1916.

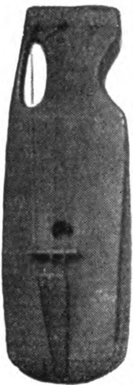

Fig. 3. »JOUHIKANTELE».

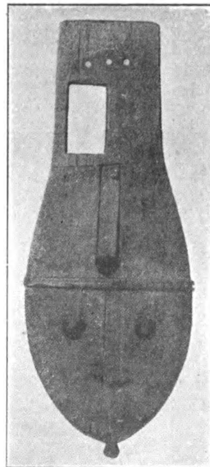

Fig. 4. MALUNG, DALARNA.

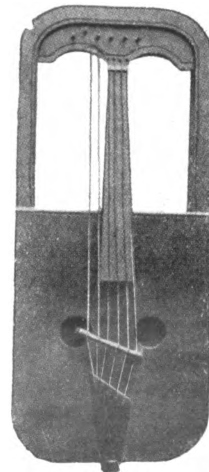

Fig. 5. CRWTH.

Fig. 1. TRONDHJEMS DOMKYRKA, 1100-TALET.

Fig. 2. TALLHARPA, HANS RENKVIST, VORMSÖ.

Fig. 3. STRÅKHARPA, ÖSTRA KARELEN.

Fig. 4. MINIATYR, BRITISH MUSEUM, 1200-TALET.

instrument är en wormsöharpa med resonanskropp utförd efter mönster av en violin.

I Sverige finnas, så vitt jag känner, tre exemplar av denna typ,[1]) förutom den nyssnämnda Nucköharpan ytterligare en från Ormsö i Nordiska museet samt en i Musikhistoriska museet i Stockholm. Vad den sistnämnda angår, är jag böjd för att antaga, att denna är förfärdigad i Sverige. Musikhistoriska museets förre föreståndare, Johannes Svanberg, har i brev meddelat mig, att den person som 1912 sålde instrumentet till museet uppgivit, att det var »ett folkinstrument från Småland». Själv trodde Svanberg, som var livlig intresserad av denna instrumenttyp, att hans »tallharpa» var importerad från Estland, en uppfattning, som även jag till en början ansåg ha skäl för sig. Men då det småländska instrumentet äger ett märkligt särdrag (fig. 4)[2]), som påträffas varken i Finland eller Estland — jag tänker på den smalare övre delen — har jag övergivit denna tanke. Jag tror, att säljarens uppgift var riktig, att instrumentet verkligen är »ett folkinstrument från Småland», där det måhända haft förfäder och samtida släktingar. Jag förmodar nämligen, att instrumentgruppen varit känd i Sverige innan den blev bekant i Estland, och att denna harpa hörde till det torftiga bohag, de svenska utvandrarna förde med sig i österled. Typen är som sagt främst företrädd bland svenskar i Estland. På estniska benämnes instrumentet även rootsi kandel, d. ä. svensk kantele eller svensk harpa.[3])

I mitt förutnämnda föredrag framhöll jag sambandet mellan stråkharpan och den i Norge — Kravik i Numedal — funna lyran. Men jag sade, att strängarnas antal tyder på, att denna varit ett knäppinstrument. Den ansluter sig i själva verket, som H. Panum visat, nära till den vanliga rundlyran. Däremot kunna måhända några i

---

[1]) Ett fjärde besläktat exemplar synes hava kommit till Statens Hist. Museum i Stockholm ehuru det numera icke där har kunnat återfinnas. I C. E. Södlings i Musikaliska Akademien i Stockholm förvarade, omkr. år 1875 författade manuskr., Svenska Folkmusikens Historia och Kulturhistoriska Betydelse, finnes nämligen antecknat: »Ett ytterligt primitivt fiolämne, hämtat från Liffland, finnes å K. Nation. Museum. Det är en avlång fyrkant, omkr. 1¼ aln lång, 9 tum bred och 4 tum djup. Har något S-formiga ljudhål, strängar av tagel, fastsatta likväl med skruvar (sådana de äro) på en fyrkantig hals». (cit. efter H. Boivies i Nord. Museet förvarade avskr. av originalet). — Av den här lämnade beskrivningen synes instrumentet dock snarast vara att hänföra till samma grupp som det nedan berörda från Dalarna, pl. V fig. 4. [2]) Teckningen har på min anhållan ombesörjts av numera avlidne kamrer Johannes Svanberg [3]) Kreutzwald, Fr., Lieder der Ehsten, s. 43.

trä skurna framställningar av Gunnarssagan ge någon antydning om att även typ B av stråkharpan varit känd i Norge.

Jag jämförde på samma ställe stråkharpan även med det tresträngade instrumentet på vidstående bild ur en miniatyrhandskrift, tidigare förvarad i klostret St. Martial de Limoges, nu i nationalbiblioteket i Paris, fig. 5.

Denna bild, från 12. årh., har sysselsatt många forskare: Fétis, Wewertem, Rühlmann, Engel, Grattan Flood m. fl. Medan några

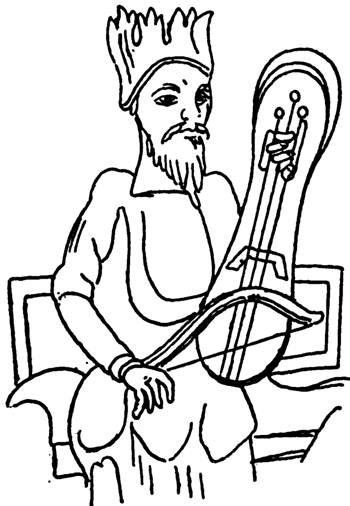

Fig. 5. Miniatyr från 1100-talet. Bibi. Nat., Paris.

utan vidare förutsätta ett gripbräde, betvivla andra förefintligheten av ett sådant. Wewertem, som jämte Rühlmann (från vilken jag lånat bilden) med den största grundlighet behandlat instrumentet, beskriver griphålet som »einer quadratischen Oeffnung der Decke an Kopfende des Instrumentes zur Durchlassung der Hand, wodurch der demselben mangelnde Hals in primitivster Weise ersetzt wurde.»[1]) Han jämför instrumentet med ett instrument utan gripbräde, avbildat i en handskrift från 11 årh. i Kloster Neuburg nära Wien.

Granskar man den Rühlmannska bilden (reproducerad efter Fétis Anthony Stradivari) finner man, att denna framställer åtminstone handens och fingrarnas läge på ett sätt som här, i högre grad än vad

[1]) Wewerten, J. F. W., Zwei veraltete Musikinstrumente, Monatshefte für Musikgeschichte, 1881.

fallet är å de flesta andra reproduktioner av samma bild påminner om greppet på stråkharpan. Emedan jag icke varit i tillfälle att granska originalet, kan jag icke avgöra om en korrigering ännu kunde tänkas i den riktning, att fingrarna skulle framträda på den högra sidan om strängarna i stället för på den vänstra.

Om griphålet är kvadratformigt och vänstra handens grepp tänkes korrigerad i antydd riktning, trakterar den spelande på bilden från Limoges en stråkharpa av typ B. Likheten är tämligen fullständig. Instrumentet hålles alldeles i samma ställning som stråkharpan hålles under spelningen, vilket framgår av en jämförelse med exempelvis pl. V fig. 1.

Det omtalade instrumentet har blivit kallat »crwth trithant». Man har velat däri se en föregångare till den walesiska crwth, pl. V fig. 5. Litterära källor upplysa nämligen om att detta instrument föregåtts av en tresträngad crwth, eller cruit, vilken de flesta forskare dock velat göra till ett knäppinstrument, besläktat med rundlyran. Hortense Panum anser gripbrädet här vara av nyare datum, tillfogat samtidigt som den från orienten införda stråken togs i bruk, vilket författarinnan anser ha skett omkring år 1000. Crwths härstamning från rundlyran har, säger hon, »nästan» blivit till visshet genom de avbildningar från 12. årh., som blivit funna i trakter, där keltiska inflytelser gjort sig gällande.[1])

Stråkharpans utveckling, som visar att användandet av stråke icke behöver förutsätta ett gripbräde, kastar ett nytt ljus över crwhts föregångare. Även dessa kunna ha varit stråkinstrument, innan gripbrädet tillfogades. Att irerna redan i sjätte århundradet voro bekanta med stråken antager Grattan Flood som säkert.[2]) Jag måste därför ställa mig tveksam gentemot Hortense Panums uppfattning. Sammanställes allt förhanden varande material, vinnes ett icke så ringa stöd för det antagandet, att både irernas cruit, som omtalas i iriska handskrifter från tiden närmast före vikingatiden och walesarnas telyn, som nämnes i de gamla walesiska lagarna måhända spelats med stråke. En berömd keltolog har för övrigt i sammanhang med telyn, »a harp strung with horsehair used in Wales in the twelfth century by inferior harpers», nämnt den finländska tagelsträngade stråkharpan.[3])

---

[1]) Middelalderens Strengeinstrumenter. [2]) Royal Society of Antiquaries of Ireland, 1908, s. 373. [3]) O'Curry, On the Manners and Customs of the ancient Irish.

Vi minnas notisen hos Galpin om det med ett avlångt griphål försedda instrumentet på utställningen i Bangor 1860. Sist och slutligen vore det icke så underligt om en stråkharpa av typ A intill nittonde seklet bibehållit sig i Wales.

Även den med gripbräde försedda crwth kan ställas i direkt anslutning till stråkharpan. Här kommer jag till en märkvärdig sammanställning.

Mellan den tidigast kända crwth från 13. årh., i ett manuskript i British Museum, pl. VI, fig.4[1]), och den av Väisänen funna formen av stråkharpan i östra Karelen, pl. VI, fig. 3, råder en frapperande likhet. Crwths fyra strängar synas, om teckningen ger en riktig föreställning om deras läge, ha varit spända alldeles på samma sätt som stråkharpans, så att strängen mest till höger gått över griphålet, den följande över »gripbrädet» och de två övriga över hålet på vänstra sidan. Hålet på den högra sidan, griphålet, är även på båda instrumenten större än hålet på vänstra sidan. Övre änden av instrumentet visar samma rundning, vilket dock är av mindre betydelse.

Juho Villanen, den avbildade karelska spelmannen, kunde på Väisänens förfrågan icke giva någon annan förklaring till uppkomsten av hålet på vänstra sidan och det »mellanträ» (»välipuu») som motsvarar crwths »gripbräde» än att man velat avlägsna allt onödigt trä från instrumentet.[2]) I enlighet därmed skulle väl instrumentets »mellanträ» vara att betraktas endast som ett stöd. Förklaringen är otillfredsställande. Men någon annan gives tillsvidare icke.

I förhållande till förutnämnda typer intager denna form en mellanställning. Den kunde uppställas som en typ för sig, typ C. 4 stråkharpor med mellanträ äro bekanta, 2 i Nationalmuseum i Helsingfors, 1 i min samling och 1 i mag. Väisänens ägo. Typologiskt sett vore det väl försvarligt att hänföra den walesiska crwth till en sådan typ. Men denna har för länge sedan blivit ett verkligt gripbrädesinstrument, medan »gripbrädet» på de karelska instrumenten endast äro ett — »vällipuu».

I ovanstående översikt har jag varit tvungen att starkt begränsa bildmaterialet och användandet av de litterära källorna. Sagornas

---

[1]) Galpin, a. a. s. 75. [2]) Uusi säveletär.

och visornas vittnesbörd liksom stråkharpans melodier har jag nödgats helt och hållet förbigå. Översikten torde dock ha visat, att kännedomen om stråkharpan är ägnad att i många avseenden korrigera teorierna om stråkinstrumentens utveckling och bana väg för en ny uppfattning om de gamle bardernes harposlag.

KYRKOBÖCKERNAS ETNOLOGISKA INNEHÅLL.

AV

ANDERS BILLOW.

När Edvard Hammarstedt inledde omorganisationen av Nordiska Museets arkiv för svensk folklivsforskning genom att för dess uppdelning utarbeta ett »allmänfattligt system, så vitt möjligt fristående från rent vetenskapliga teorier», såsom man läser i Laura Stridsbergs redogörelse i festskriften till Bernhard Salin, bröt han med ledning av sin museitekniska erfarenhet mot äldre arkivsystem. Han kände bäst själv hur nödvändigt det var för en etnologisk forskare att i praktiken kunna överblicka och utnyttja det tillgängliga eller rättare sagt då tämligen otillgängliga arkivmaterialet, vars rikliga tillväxt hotade att torna upp övermäktiga svårigheter för den som ville vetenskapligt utnyttja detsamma. Tack vare den i sina huvuddrag genomförda omordningen av folklivsarkivet efter Hammarstedts system bildar detta nu en den svenska etnologiens realencyklopedi i manuskript, och varje nytt tillskott av originaluppteckningar från dem som arbeta i fältet eller excerpter från dem som studera böcker och handskrifter blir en välkommen komplettering genom att infogas i sitt speciella sammanhang, i stället för att såsom förut förvisas till ett bokstavsfack, innehållande allt och ingenting.

Då nu organisationen väl är genomförd, skulle det vara av omedelbart gagn för forskningen, om folklivsarkivet kunde kompletteras med det viktigaste av det värdefulla etnologiska material, som ännu ligger i stort sett oåtkomligt i kyrkoarkiven. Man påträffar visserligen mångenstädes, särskilt i den topografiska litteraturen, avtryckta och sålunda lättillgängliga partier ur kyrkböcker, och etnologien har redan för länge sedan i stor utsträckning anlitat denna utomordentliga källa. Det må vara nog att erinra om några av Hammarstedts egna arbeten, där densamma spelat en viktig roll: Vidskepelser,

vantro och huskurer i Danderyd och Lidingö i slutet av 1700-talet, Stockholm 1899, Olsmessa och Torsblot, Fataburen 1915, Ett bidrag till den kringbyggda gårdens historia hemtat ur Torsångs kyrkoarkiv, Fataburen 1918, samt Hudar och skinn såsom offer, Fataburen 1919. Det är dock såsom förhållandena nu ligga tydligen tillfälligheter, som avgöra, om man vid lösandet av etnologiska problem skall äga stödet av primäruppgifter ur kyrkoarkiven eller ej.

Att utvidga det inom Nordiska Museets arkiv för svensk folklivsforskning pågåeende excerperingsarbetet till att även omfatta kyrkornas arkivalia kan lyckligtvis anses som en fullt naturlig utveckling av verksamheten och häri ligger en verklig styrka i systemet. Härtill kräves emellertid rätt så vidlyftiga anstalter och med tanke på alla möjliga andra uppgifter, som fordrat omedelbar lösning främst forskningarna i fältet, är det förklarligt, att frågan om kyrkarkivens bearbetande först nyligen kommit på dagordningen och ännu befinner sig under utredning. Anledningen till att kyrkböckernas etnologiska innehåll nu föres på tal är tvåfaldig.

För det första har sedan några år tillbaka det stora inventariseringsverket »Sveriges kyrkor», vilket som bekant till stor del bygger sin framställning av kyrkornas historia på uppgifter ur kyrkarkiven, visat en föredömlig iver och förmåga att för sina speciella ändamål systematiskt utnyttja denna källa. Av de utgivna volymerna har det dessutom framgått, att verkets konsthistoriska innehåll blir rikligt späckat med kulturhistoriska fakta[1]), som även ge en god antydan om vad man ytterligare skulle kunna vinna, om man följde exemplet och för folklivsarkivets räkning företoge en grundlig och

---

[1]) Författarna hava t. o. m. i vissa fall gjort sig den mödan att meddela notiser av rent etnologiskt intresse, varpå några exempel: Uppland, Bd. IV, Alsike ka, s. 133, citat ang. förbud 1769 att sjunga Staffans visa; Gottland, Bd. I, Lummelunda ka, s. 96, uppgift om byordningar 1757 och 1839 samt byarättens protokoll 1788—1847 i kyrkans arkiv; Dalarne, Bd. I, Leksands ka, s. 39, notis om bränning av trollkäring och barnamörderska 1671 och Gagnefs ka, s. 126—132, avtryckt inventarium av år 1623 över ka och prästgård samt ekonomiskt sammandrag för den kyrkliga förvaltningen; Uppland, Bd. II, Häverö ka, s. 2, citat ang. gravölsvälfägnaden 1806 samt om eldfaran vid tobaksrökning 1824.

Vidare hava några av verkets medarbetare på annat sätt publicerat rent kulturhistoriskt material, som de påträffat under sitt konsthistoriska forskningsarbete. Såsom exempel må nämnas: Några allmoge- och prästgårdsinventarier från 1600-talet (Långtora sn, Uppland) meddelade av Henrik Cornell i Allmoge och Hemslöjd, Uppsala 1916; Lars Hallman, Blacksta och Wassbro socknar 1748 och 1759 utgivna av Sigurd Wallin i Arkiv för Svensk konst- och kulturhistoria (vol. II), Stockholm 1917: Fogdö kyrkas brudskrud 1682—1768 av Anders Billow i Fataburen 1917.

verkligt planmässig excerpering av kyrkböcker i stor skala. Den frågan uppställer sig också osökt, om icke rent av samarbete med »Sveriges kyrkor» skulle vara en praktisk och för bägge parter förmånlig lösning av frågan.

För det andra är det ett oavvisligt krav, om en fördjupad etnologisk forskning skall kunna bedrivas att forskarna utan oöverstigliga svårigheter sättas i tillfälle att taga hänsyn till det utomordentligt viktiga material, som innehålles i kyrkböckerna. Man erhåller exempelvis genom att utnyttja dessa, frånsett alldeles nytt kunskapsstoff, en ovärderlig komplettering till mångahanda genom direkta uppteckningar och insamlade föremål blott ofullständigt kända företeelser inom gruppen Forntro och folksed i folklivsarkivet. Ett belägg efter excerpt ur en kyrkbok lämnar i allmänhet samtidigt en datering, varigenom en tillförlitligare kronologi möjliggöres. Genom belägg från olika kyrkarkiv erhålles dessutom möjligheter att fastslå geografisk utbredning, t. o. m. under olika tidsavsnitt. Villkoret för att en så vidsträckt användning av excerpterna skall bliva möjlig vid etnologisk forskning är dock, att de göras strängt systematiskt, så att arkiven verkligen genomforskas. När det därför gäller att bygga vidare på den goda grund Hammarstedt både utstakat och uppfört åt Nordiska Museets arkiv för svensk folklivsforskning, framstår det såsom en både närliggande och angelägen sak att genomföra kyrkoarkivens excerpering och att därvid framgå efter samma sunda, vetenskapliga linjer som grundläggaren en gång uppdragit. Utan att inkräkta på fältarbetet, sådant detta efter den tillämnade omorganisationen, kommer att gestaltas, vunnes genom en dylik ej alltför långsamt genomförd parallellverksamhet, en avsevärd vinst för forskningen till båtnad för saken i sin helhet, ty fältarbetet måste ledas av en mer och mer fördjupad och utvidgad forskning.

Vid sidan av excerpering i och för beskrivning av de sex kyrkorna i ett Ölandshärad har undertecknad föranstaltat om att även det etnologiska innehållet utdragits och i avskrift tillförts Nordiska Museets arkiv för svensk folklivsforskning. Avsikten härmed har främst varit att få material till bedömande av huru givande kyrkböckerna vid systematiskt utnyttjande kunna bliva för detta arkiv. Samtidigt har inom en något vidare ram beträffande ett par av kyrkornas arkiv ett större antal kulturhistoriska notiser tillvaratagits för att tjäna som studieunderlag och mönstersamling åt Ölands Kulturminnesförening, vars program för praktisk kulturminnesvård

i hembygden även uppställer andra fordringar än de rent vetenskapliga på vad, som skall utväljas för dess arkiv.

I anslutning till vad ovan sagts om nyttan av att äga bekväm tillgång till det etnologiskt värdefulla materialet i kyrkböckerna må här begagnas tillfället att bidraga med exempel från ett område, vilket undertecknad, närmast såsom medarbetare i Sveriges Kyrkor, kommit att intressera sig för, nämligen profana dräkter bland kyrkoinventariet.

På grundval av bekantskapen med ett sörmländskt kyrkoarkiv sammanställdes år 1917 i Fataburen en samling citat belysande en veterligen dittills obeaktad företeelse, nämligen bruket att låta själva kyrkan mot stadgad avgift tillhandahålla sockenborna en fullständig dräkt att begagnas av brudarna vid vigseln. Sålunda icke endast brudkrona och silversmycken, som är ett över hela landet känt bruk. Med tillgängligt material kunde detta bruk då icke påvisas från flera än fyra socknar, alla i trakten av Strängnäs.

I ingen enda av de många upplands-, dala- och västgötasocknar, vilkas kyrkor hittills äro beskrivna i verket Sveriges Kyrkor, har bruket ännu kunnat spåras. Man har tydligen att göra med en företeelse, vilken varit beroende av en lokalt begränsad tradition. Det är all sannolikhet för att stiftgränserna härvid skola visa sin betydelse och skarpt markera utbredningen av ifrågavarande bruk, vilket givetvis, där det förekommer står i ett intimt samband med sättet för allmogens bröllopsfirande och därför också är av etnologiskt intresse. Ett undantag från stiftsbegränsningen har visserligen redan uppdagats, men detta skulle bäst kunna användas för att ge bekräftelse åt regeln. Eds kyrka, belägen i ärkestiftet ett par mil norr om Stockholm, ägde verkligen under förra hälften av 1700-talet en brudskrud, men den var ej anskaffad av sockenmännen själva, utan skänkt av en utsocknes och därtill en högreståndsperson, kammarrevisionsrådet Joh. von Wallwijk i Stockholm. Här har man sålunda troligen rätt att tala om en tillfällig förekomst. Däremot kan man vänta sig att få nya belägg från Kalmar och kanske även Linköpings stift sedan det befunnits att en av de omnämnda Ölandskyrkorna vid slutet av 1600-talet ägde en fullständig brudskrud. Denna är enligt kyrkbokens beskrivning till alla delar synnerligen överensstämmande med den sörmländska Fogdö-skruden, vilken köptes i Stockholm 1683 och något senare vid ett par tillfällen kompletterades. Den öländska skruden, i Torslunda kyrka,

torde redan 1718, troligtvis endast hunnen till sin andra upplaga, ha spelat ut sin roll, under det att Fogdödräkten förnyades flera gånger och först 50 år senare indrogs.

I ett annat av de sex öländska arkiven har påträffats ett mycket snarlikt och även detta, så vitt hittills är bekant, okänt bruk, nämligen det att kyrkan mot avgift tillhandahållit s. k. mökvällskappor för de blivande brudarna. Detta bruk, nu belagt i Glömminge och Algutsrum, är så mycket mera märkligt, som mökvällsfirandet hör till dem som prästerskapet enligt gällande förordningar knappast bort tolerera. Rent förbud mot mökvällsgång hade bl. a. uttryckligen stadgats vid biskopens visitationsresor på ön i början av 1650-talet. En punkt i biskopens kyrkostadgar lydde sålunda: »Ey skall brudgumme Hempta sin brud eller föra henne Nattetijdh sådant Process skall prest icke föllia. Ey heller skall Möjeqvällder hålless och icke der till bruka skoo swenner skola icke heller gillass». Vaksamheten mot det gamla bruket torde emellertid ha slappnat även beträffande moralens högste väktare i stiftet, ty vid biskopsvisitationen i Glömminge 1767 intages följande punkt i protokollet: »Så wäl till inkomst för kyrkorne, som dygds och goda seders befrämjande hafwa desse Församlingars Socknemän på en socknestämma öfwerens kommit, att om någon Brud befinnes hafwa i så måtto missbrukat den häribland Allmogen wedertagne och af ålder brukelige så kallade Möqwällen, som härstädes sker på det sättet, att när en skall blifwa Brud, giör hon några dagar före Bröloppet ett besök hos sina slägtingar och grannar att af dem till hielp i hushållningen undfå något efter hwars och ens gifwandes willja och förmågo, att hon befinnes då warit hafwande, så skall hon för sådant, utom hwad Allmänna Lagen säger om otidigt sängelag, jämväl...... gifwa till kyrkan i Glömminge Församling 4 D Srmt, hwilken författning Pastor begärde här måtte till mera styrka och säkrare wärkställighet anteknas — — — — — — — — ». Ej så långt före denna visitation 1767 hade kyrkan skaffat sig »2:ne så kallade Möqwällskappor af swart Gottlands wallmar, som för kyrckiones räkning skola utlägas». Utom mökvällskappa skulle vederbörande även mot erläggande av 16 sk. bära krona, vilket synes framgå av ett tidigare stadgande, gällande även i annexförsamlingen Algutsrum, där det dessutom för säkerhets skull beslutes (1743), att även »de som utan Cronan gå Mökwäll gifwa til Kyckian 16 sk.» Vidare förekommer här den ovan av pastor påtalade bötesföreskriften, utfärdad av sockenstäm-

man. 1768 på hösten skaffas nya kappor, denna gång kallade Brudekappor, och dessa lagas i december 1775, varvid åtgår »Galoner och Multum» för 7 dal. 24 sk. Ny reparation äger rum 4 år senare, varvid åtgår »foder af Multum och silf. galloner» för 16 dal. 16 sk. 1782 års inventarium återinför den tidigare benämningen och omtalar 2 st. mökvällskappor. År 1800, den 14 maj på sockenstämma, »Bortsåldes de gamla Möqwällskapporna genom Auction och inroptes af qwartersmannen Magnus Holmqwist för 12 sk. eller 1 Dr. 16 s. smt.» och »Beslöts att för kyrkans penningar skulle nya Möqwälskopor inköpas, att lega ut för kyrkans räkning». Ett år senare fastställes avgiften till 12 s. och fordras samma avgift av dem, som »gå Möqwäll med andra» (än k:ans kappor). Utsocknes fingo erlägga 16 s. Annexförsamlingen beslöt först 1799 att införa två mökvällskappor såsom extra inkomstkälla för kyrkan. Icke långt härefter är tiden åter mogen för ett förbud mot mökvällsgången. Redan 1813 finnes följande definitiva domslut intaget i sockenstämmeprotokollet för $^{17}/_{5}$: »Blef den så kallade Möqwällsgången aflagd och ett vite stadgat af 2 Rdr. Banko till Kyrkan för den som hädanefter går Möqväll.» När bruket så nyligen ägt kyrkans hägn och erkännande är man i första taget benägen att tyda förbudet såsom tillkommet snarare för att gagna kyrkans kassa än för att befordra en god moral. Troligen har emellertid nu en högre kyrklig myndighet eller helt enkelt en ny prästman fordrat brukets avlysning, och därvid ej mött starkare motstånd.

Det gäller nog även om mökvällsgången och tillhandahållandet av kyrkan tillhöriga kappor, att man så småningom med hjälp av kyrkboksexcerpterna skall kunna finna huru dessa bruk gestaltats och med olika seghet bibehållits inom skilda delar av landet. Som belysande exempel finnes endast ett belägg till hands, vilket meddelar att i Håtuna socken i Uppland mökvällarna officiellt voro avskaffade åtminstone så tidigt som 1741 och troligen icke senare återfingo kyrkans sanktion.

HURU SJÖRÅET »BINDES».

Ett stycke österbottnisk folktro

AV

VALTER V. FORSBLOM.

Nils Edvard Hammarstedt har i det år 1920 utkomna första häftet av »Svensk forntro och folksed i bild och ord» avbildat och beskrivit de av Nordiska Museet förvärvade och där förvarade föremålen, som hänföra sig till kulturhandlingarna i folktron. Under Hammarstedts ledning har man nämligen i Nordiska Museet under årens lopp skapat ett värdefullt etnografiskt arkiv för folktro och folksed. Det är detta utomordentligt värdefulla material, som nu »i bild och ord» skänkts åt forskningen, en gåva, som folklivsforskningen och särskilt folktroforskningen icke kan skatta nog högt.

Medan etnografen sysselsätter sig med folkets liv, sådant detta tar sig ett konkret så att säga förkroppsligat uttryck i föremål och handling, består folkloristens material av de rent intellektuella produkterna av folkets tanke och fantasi. Ehuru etnografin och folkloristiken sålunda såväl vad materialets beskaffenhet som dess insamlingsmetod och behandling vidkommer äro vitt skilda från varandra, så ges det dock ett område, där folkloristik och etnografi mötas. Detta område är folktro och folksed. Här står den muntliga traditionen på det intimaste förenad med handlingstraditionen. Orden, formlerna utgöra det folkloristiska elementet; kulthandlingarna och de med dem förbundna rituella föremålen utgöra det etnografiska elementet. Såväl vid insamlingen som behandlingen av folktro och folksed måste således en folkloristisk-etnografisk metod komma till användning. Det gäller alltså här icke blott att uppteckna ord, läsningar och formler, utan det gäller därjämte även att möjligast noggrant beskriva och fotografera handlingen, samt att avbilda och — där detta låter sig göra — insamla de föremål, som stå i samband med riterna. Endast på detta sätt skall full klarhet kunna

bringas i våra förfäders tanke- och föreställningsvärld, som en gång skapat vår forntro och folksed.

I det följande vill jag meddela ett fall av folktro, som jag under en av mina folkloristisk-etnografiska forskningsresor sommaren 1917 antecknat i Terjärv socken, en av de nordligaste socknarna med svensk bosättning i Österbotten.

Det animistiska tänkandet har, som känt, skapat sig en hel föreställningsvärld av övernaturliga väsen i hav, sjöar och åar.

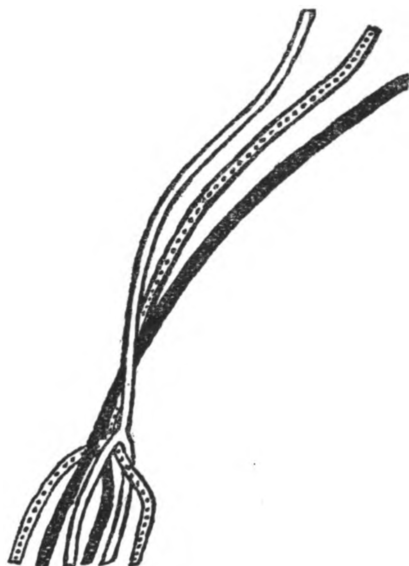

Fig. 1. Alkvistar, med vilka sjörådet »bindes».

I Terjärv, denna på insjöar ovanligt rika socken, har varje sjö och å sitt eget »råd» eller »rådare», som ibland uppträder i synlig gestalt, ofta i skapnaden av en gammal man. Sjörådet äger boskap, feta och vackra kor. Det har någon gång hänt, att man fått se denna boskap gå betande på stranden en vacker sommarnatt. Man har tydligt kunnat höra skällornas pinglande. Men så snart man närmat sig den främmande boskapen, har denna helt plötsligt försvunnit; blott spåren efter klövarna har man sett i det daggstänkta gräset. Sin egen boskap bör man noga akta på och nattetid hålla den i inhägnaden, ty det har hänt, att sjörådet tagit en ko, som blivit ute i skogen och kommit för nära intill sjön eller ån. Man berättar, att det någon gång hänt, att till och med barn blivit tagna

av sjörådet. Därför får barnen inte gå att bada i sjön efter solnedgången. Har sjörådet tagit ett barn eller farit av med en ko ur boskapen, äro goda råd dyra. Ty får rådaren i tre nätter behålla dem hos sig, så är allt hopp ute. — Till all lycka finnes det ännu i socknen tre åldringar, som kunna »binda sjörådet». En bor i kyrkbyn, den andra i Gräneby, den tredje längst borta i Vistbacka.

Sjörådet »bindes» på följande sätt:

1. På stranden av den sjö eller å, i vars närhet det försvunna kreaturet varit på bete, avskär »omlagaren», den trollkunniga, tre i ena änden grenade alkvistar. Dessa ordnas på sätt som fig. 1 utvisar, varefter omlagaren trycker in dem med grenarna nedåt på lågt vatten i bottnen av sjön eller ån (pl. fig. 1). Därvid säger omlagaren:

Nu ska ja bind de
Å nu ska du lös
He som je täiji fast!

Nu skall jag binda dig Och nu skall du lösa Det som är taget fast! Först sedan kreaturet kommit åter, »löses» sjörådet genom att alkvistarna upptagas (uppt. i Terjärv kyrkby).

2. Sjörådet bindes som i föregående. I stället för alkäpparna användas dylika av vide. Då käpparna instickas i bottnen, säger omlagaren:

Nu ska du lös
N. N:s kuddon!

Nu skall du lösa N. N:s ko! (Uppt. i Vistbacka, Terjärv s:n)

3. Tre alkäppar av olika längd instickas i sjöbottnen på lågt vatten i rad sålunda, att den kortaste käppen befinner sig närmast land, den längsta längst ute och den mellersta mellan dessa båda, pl. fig. 2 Därvid säges:

Här ha ja nu bundi de
Å nu ska du int slipp lös
Före N. N. kommer tibak.

Här har jag nu bundit dig Och nu skall du inte slippa lös Förrän (barnets eller kreaturets namn nämnes) kommer tillbaka. Sedan sjörådet givit åter sitt byte, upptagas käpparna. (Uppt. i Gräneby, Terjärv s:n).

Förutom dessa tre har jag ännu påträffat ett fjärde liknande sätt

att binda sjörådet. Detta har jag upptecknat i Södernäs, Esse (en grannsocken till Terjärv) sommaren 1917.

4. Av en gärdesgård, som vätter åt norr, tager omlagaren tre »skottstavrar» (= upprätt stående störar, parvis förenade medels vidjor). De tre störarna ställas i träsket, bäcken eller kärret med de övre, smalare ändarna mot varandra och så, att käpparna »sydes heimåt», d ä. luta hemåt. Därvid säges:

Du får ha dett
Å ja ska ha mett!

Du får ha ditt Och jag skall ha mitt! Sedan kreaturet kommit åter, »löses» sjörådet genom att störarna upptagas ur vattnet.

Undersöka vi de ovan beskrivna kulthandlingarna och de med dem förbundna formlerna, så finna vi, att vi här ha att göra med ett lika intressant som sällsynt fall av folktro. Det råder intet tvivel om, att man här avser, att med magiska medel »binda» ett övernaturligt väsen i syfte att tvinga detta väsen att utföra en handling: sedan denna handling utförts, »löses» det bundna väsendet.

Jag vill här till sist anföra ett par analoga exempel på magiskt bindande.

Den berömde finländske sociologen, Professor Edvard Westermarck, som under långvarig vistelse bland berberstammarna i Marocko blivit väl förtrogen med deras seder och bruk, anför i sitt arbete »Origin and Development of Moral Ideas» bl. a. ett par typiska fall av magiskt bindande. — Om t. ex. en berber tillhörande stammen Massa i södra Marocko är i trångmål, går han till stammens skyddshelgons Lälla Rahma Yusfs grav, knyter en knut på bladet av en palm, som växer tätt vid graven och säger: »Nu band jag dig här, o Lälla Rahma Yusf, och jag ämnar icke befria dig med mindre du befriar mig från det trångmål, vari jag för närvarande befinner mig». — På ett annat ställe, i Stora Atlasbergen, såg Prof. Westermarck ett stenkummel som sades stå i förbindelse med det avlidna helgonet Mulai Abd-ul-Kader. Mitt i stenkumlet stod en stång och vid stången voro knutna ett stort antal tyglappar. Då en person vill att helgonet skall hjälpa honom, går han nämligen till stenkumlet, river lös en flik av sina kläder, och binder den vid stången. Härvid mumlar han: »O helgon, jag har lovat dig ett offer om du hjälper mig, och jag skall icke lösa dig från bandet som jag bundit, om du inte uppfyller min önskan». Om sedan namnen

erhåller vad han önskat, går han tillbaka till kumlet, anställer det offer han lovat och löser upp knuten. Sålunda löser han helgonet från det band varmed han bundit honom.

En annan finländsk forskare, Docenten, Dr. Gunnar Landtman, som åren 1910—1912 vistats bland papuanerna på Nya Guinea, har vänligen meddelat mig ett bruk, som förekommer hos Kiwaipapuanerna. I syfte att hindra en av en krokodil tagen persons ande att antasta de efterlevande, insticker Kiwai-papuanen på olycksplatsen en kvist i marken och uttalar ord, som binda anden vid platsen.

Fig. 1. KAJSA-ANN BINDER SJÖRÅET. Förf. foto.

Fig. 2. GRÄNEBY-JOAK BINDER SJÖRÅET. Förf. foto.

Fig. 1. SKAFTHÅLSYXA, GRÖNSTEN; INV. 10683.
Fig. 2. SKAFTHÅLSYXA, VÅRDSNÄS SN, ÖGLD.
Fig 3. TJOCKNACKIG YXA, GRÖNSTEN, KINNEKULLE?; INV. 15944.

NÅGRA I STATENS HISTORISKA MUSEUM BEFINTLIGA STENÅLDERSFÖREMÅL SOM VARIT I VIDSKEPLIGT BRUK.

En sammanställning

AV

BROR SCHNITTGER.

N. E. Hammarstedt har i sitt nyligen utgivna arbete »Svensk forntro och folksed i bild och ord» även behandlat åskviggar, varvid han avbildat samtliga dylika föremål i Nordiska museet med redogörelse för deras användning i vidskepligt syfte. Som ett litet appendix till detta viktiga kapitel meddelar jag i följande sidor vad som är mig bekant om vidskepligt brukade stenåldersföremål i Statens historiska museum.

Man skulle vänta, att detta museum, som äger tusentals stenåldersredskap av olika slag, skulle kunna framvisa en hel svit åskviggar med uppgift, att de brukats vidskepligt. Så är emellertid ingalunda fallet. Det är visserligen i högsta grad sannolikt, att många av museets yxor, innan de inköptes, varit brukade vid fällbränning eller i mjölbingen, och att talrika, nu skadade, knackade eller skrapade redskap lämnat pulver till medicin, men anteckningar om dylikt söker man i allmänhet förgäves i de handlingar, som åtfölja förvärven. Det är därför knappast troligt, att ett genomletande av samtliga förvärvsuppgifter skulle lämna ett resultat, som skulle stå i rimlig proportion till arbetet. Ett dylikt torde för övrigt lämpligast utföras i samband med museets flyttning och inventarisering. Nedanstående meddelande gör alltså ej anspråk på fullständighet.

Chr. Blinkenberg har i sitt arbete »Tordenvåbenet i kultus och folketro» på ett övertygande sätt visat, att tron på åskviggar går tillbaka till stenålderns uppfattning av blixten som framkallad av en sten från himlen. Det är alltså oriktigt, att tron skulle hava uppstått som förklaring av stenredskapen, sedan dessa upphört att användas.

Med hänvisning till yxamuletter och offerfynd drager Blinkenberg den slutsatsen, att stenredskap, närmast yxor, liksom för övrigt vissa naturstenar, vilka uppfattades som torstenar, redan i stenåldern använts i magi och folkmedicin på samma sätt som kännes från senare tider.

Denna tankegång, som vid första betraktelsen kan verka främmande, torde kanske vara riktig. Att emellertid söka direkt påvisa densamma genom fynd från stenåldern är nog tämligen svårt. Däremot har man en viss möjlighet, att i fynd från yngre skeden, då fyndets övriga redskap äro av brons eller järn, kunna direkt utpeka ett magiskt stenredskap.

Från Sveriges bronsålder känner jag intet fynd, där man med visshet kan tala om magiskt brukade stenredskap.[1]) Det tidigaste svenska fynd jag känner av detta slag, från omkr. 400 e. Kr., är en mäjsel av röd skiffer funnen i kulturlagret å fornborgen Gullborg i Tingstads socken, Östergötland (inv. 13824).[2]) Ungefär samtidigt härmed eller något yngre är kulturlagret å fornborgen »Boberget» på Vikbolandet,[3]) där man funnit en tjocknackig stenyxa av svart stenart med delvis bortknackad yta och fastsintrad järnrost (inv. 13247) samt nederdelen av en tjocknackig flintyxa (inv. 13163). Då båda dessa fyndplatser äro bergplatåer, är det tämligen osannolikt, att föremålen skulle hava ditkommit annorlunda än vid kulturlagrens bildning. Jag vill emellertid erkänna, att föremålen kunnat tillvaratagits som kuriosa utan betydelse; det är dock sannolikare att de haft att fylla ett vidskepligt ändamål.

Det finnes i museet trenne stenredskap med runinskrifter. Tyvärr äro fyndomständigheterna för dessa okända eller okontrollerbara. Det föreligger alltså en möjlighet att runorna äro gjorda i sen tid. Å andra sidan är möjligheten för deras äkthet lika stor, varför jag ansett mig böra här medtaga dem. Det är nämligen antagligt, att inskrifterna haft en magisk betydelse. Dylika inskrifter äro emel-

---

[1]) Det finnes ett gravfynd från Bästekille, Mellby socken i Skåne, som förutom föremål från tredje perioden innehåller en halv skafthålsyxa, alltså omöjlig till praktiskt bruk, fyndet är emellertid icke vetenskapligt framgrävt (inv. 7076). Även om man frånser de fynd som bero på fortsatt begravning, finnes ej så få gravfynd från bronsåldern innehållande flintredskap eller flintstycken; då eldslagning med flinta och svavelkis var en vanlig form för eldgörning under bronsåldern, är emellertid detta förhållande mycket naturligt.
[2]) Meddelanden fr. Östergötlands fornminnesförening 1909, sid. 17, fig. 9.
[3]) Meddel. fr. Östergötlands Fornminnesf. 1906, sid. 16., 1907 sid. 35., 1908 sid. 32., 1909 sid. 15.

lertid på grund av sin för oss oftast otydbara innebörd av mindre intresse än den etikett de sätta på föremålen såsom magiska.

Fig. 1 visar nedre delen av en stor spjutspets av grå skiffer, enligt uppgift funnen vid odlingsarbete i Älgsjö by i Åsele socken, Lappland, (inv. 13168). Ena sidan visar en inskrift med äldre runor, å den andra finnes ett runliknande streckmotiv och en orm; den senare är med all säkerhet inristad efter finnandet, runorna och streckmotivet visa däremot en djupare ristning med vittrad botten, vilket kan vara en viss borgen för dess äkthet. Åskstenarna äro i regeln yxor, mera sällan betraktas andra stenredskap som slungade av ås-

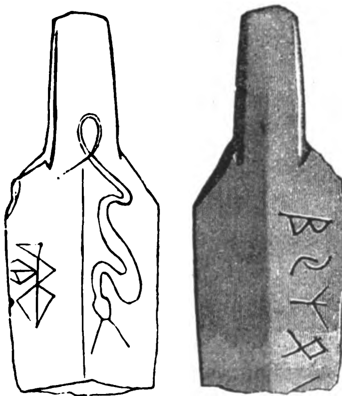

Fig. 1. Spjutspets, skiffer, Åsele sn, Lappl.

kan; emellertid kallas spjut- och pilspetsar stundom »älvaskott»; såsom härrörande från underjordiska makter besutto även de kraft, som kunde magiskt utnyttjas.

Med yngre runor är ristningen å en skafthålsyxa av mörk grönsten med något avbultad nacke, pl. VIII, fig. 1. Fyndomständigheterna äro alldeles okända. (inv. 10683).[1]

Likaledes yngre runor visar en tjocknackig yxa av mörk grönsten, pl. VIII fig. 3 (inv. 15944). Den har tillhört framlidne D:r Carl Nyström, och är av honom förvärvad troligen från Kinnekulletrakten. Med stor sannolikhet är ristningen äkta.

Yxor, som i mycket sen tid tjänat vidskepligt syfte finnas också några i museet. Den bekante fornminnesvännen O. A. Öberg inläm-

[1]) Man skulle kunna tro, att inskriften gjorts i sen tid och avsetts att vara början till ordet torhammare. Skulle så vara fallet, kan dock runskriften vara allvarligt menad; runor hava långt efter järnåldern använts i magiskt ändamål.

nade tvänne dylika 1880; det är vanliga skafthålsyxor av simpel form (inv. 6572). Den ena var från Valjeby i Härkeberga socken, Uppland; den hade legat i en vetmjölslår »för att giva välsignelse». Den andra är från Viggeby i Litslena socken, Uppland; ur densamma äro flera stycken urslagna, framför allt vid banen, »för att ges in åt folk och kreatur».

Som gåva från professor E. O. Arenander har museet mottagit en hålmäjsel (inv. 13925) från Ytterlännäs socken i Ångermanland. Givaren har om densamma lämnat den uppgiften, att den »fordom eller för ej så länge sedan använts att släpa omkring svedjorna för att elden ej skulle sprida sig till den angränsande skogen».

För sin senaste ackvisition av detta slag har museet likaledes professor Arenander att tacka, vilken i deposition överlämnat de tvänne nästföljande föremålen (inv. 16589).

Det ena är nederdelen av en mycket stor skafthålsyxa av hällkisttyp. Den är funnen fastfrusen i isen i en lergrop vid Tjursåker i Vårfrukyrka socken i Uppland. Fyndomständigheterna ansågos av allmogen vara bevis för att yxan, som en verklig »torvigg», kommit ner i jorden genom åskan. Yxan, som ursprungligen var hel, sprängdes sönder, när den efter upphettning lagts i julölbrygden.

Den andra pl. VIII fig. 1, är likaledes en simpel skafthålsyxa, men helt liten. Den är skadad i eggen och ena sidan. Den förvärvades 1886 från en bonde i Kögenäs by i Vårdsnäs sn, Östergötland. På förfrågan varför eggen var sönderslagen svarades, att den blivit sönderstött och ingiven såsom läkemedel åt sjuka djur.

Dylikt stenpulver från åskviggar användes som läkemedel ej blott mot djur utan även mot människor. Angående det senare bruket finnes ett intressant och roligt dokument i Nationalmuseets i Köpenhamn arkiv. Det är ett brev från en pastor Blicher till professor Rasmus Nyerup, skrivet den 28 maj 1811 i Vorming prästgård i Viborgstrakten. Det är publicerat av V. Boye i tidskriften Museum, årg. 1894. Då denna publikation är föga känd i Sverge, kan det vara av intresse att i detta sammanhang ta del av detta brev. Det är en tidsbild i mer än ett avseende; det visar oss ej blott ett exempel på självsuggestionens betydelse som botemedel utan också den vetenskapliga förklaring som den tidens bildade människor sökte ge densamma.

»En yxa utmärkt både genom sin skönhet och nyttighet har jag N. B. lånat av en kvinna i Hammerhöy; den är av röd flinta med några ådror i, mycket väl formad och slipad i den vassa ändan,

över 4 tum bred och har varit $1^1/_2$ quarter lång, nästan spetsig i ändan; men märkvärdigare är den än mer genom sin verkan; ty ett stycke av denna sten, fint stött och intaget i vatten är ett probat medel mot hårdnackad kolik; så berättade mig kvinnan som äger densamma; hon har prövat det på sin man, som jag såg, som verkligen ett års tid varit så eländigt plågad av denna smärtsamma åkomma, att han fastän blott några och 30 år gammal icke kunde tjäna utan låg hemma hos sin fattiga hustru och såg ut som döden, så jag aldrig hade tänkt, att han kunde komma sig; hans hustru, som såg, att alla andra medel icke hjälpte något, erinrade sig denna sten, som hon hade i sin kista, och som hon tror fullt och fast är en himlafallen åsk-vigg; och som kommen från himlen trodde hon, att den ej allena skulle besitta den vanliga inbillade kraften att avvärja åskskada från det hus där en åskvigg gömmes utan också andra undergörande krafter, ungefär som käringen som hade hört och lärt av prästen, att kummin läker alla våra sjukdomar; hon försökte att pulvrisera ett stycke av flintstenen, ungefär så stort som en äggula, gav mannen denna dryga dosis in på en gång, och från den stunden kom han sig tydligt, så att han nu igen kan tjäna; känner han någon gång anfall därav, tar han av sitt himlafallna pulver och finner strax lindring. Saken är säker nog, men orsaken till verkan oviss; antingen det är de vassa flisorna av flintstenen (ty riktigt fint kan han inte få det, då hon ej har någon mortel, utan blott stöter det mellan 2 klumpstenar) som äter bort vissa ojämnheter i tarmarna- eller det är den kalkhaltiga syran i stenen som värkar det, vore möjligen värt att undersöka, ty den blotta undertron gör det ej allena. — Kunde det genom flera försök bevisas, att forntidens pulvriserade flintyxor har denna välgörande kraft, skulle det tillika vara ett omotsägligt bevis för, att fornsaksforskningen ej blott är av vikt för historien utan också nyttig för den lidande mänskligheten, och vilket studium kan då vara värdigare?»

NÄRINGSFÅNG OCH FOLKKARAKTÄR I SVENSKA ÖSTERBOTTEN.

AV

GABRIEL NIKANDER.

Av de finländska svenskbygdernas allmoge har den österbottniska sedan flera sekler ådragit sig den största uppmärksamheten, trots att landskapet intill mitten av 1700talet hyst blott en mindre del av östsvenskarnas hela antal. Orsaken står väl att söka i denna befolknings utpräglade egenart, som bevarats och förstärkts av folkets likartade sociala struktur. På svenska Österbottens landsbygd har sedan urminnes tid och intill våra dagar bott idel bönder med stark självkänsla och som oftast stark hemkärlek. Österbotten har också varit rikare på hembygdsforskare och diktare än något annat landskap i Finland. Landsdelen har ägt flere specialnäringar, som dragit främlingens blickar till sig, nämligen allt sedan medeltiden skälfångst och skeppsbyggeri vid kusten och under 1600- och 1700-talen tjärbränning i de vida skogsmarkerna mot finnbygden. Också som lantbrukare förvärvade sig med tiden svensk österbottningarna anseende, främst genom uppodling av steniga marker i norra delen av området och genom omsorgsfull boskapsskötsel i den södra delen. Vi skola här med ledning av äldre vittnesbörd belysa, huru man ansåg att dessa olika näringsfång verkade på utövarens seder och karaktär.

Redan det kejserliga sändebudet Possevino, som vistades i Sverige på 1750-talet, kan förtälja att inbyggarna i Bottniska vikens skärgård voro djärva sjömän och goda skeppsbyggare. Finland fick därför uppställa en stor del av rikets sjömakt. Rikshushållaren, Karl XI, förstod att varaktigt draga nytta av österbottningarnas skicklighet i skeppsbyggeri och lät socknarna Pedersöre och Kronoby i stället för båtsmän hålla skeppstimmermän vid varven i Karlskrona. Socknarna kallades därefter »timmermanssocknarna». Till de slöjd-

kunnigaste, mest »handslöga» trakterna räknades i senare tid också grannsocknarna Gamla och Ny-Karleby.[1]) Under 1700-talet reste timmermän och byggmästare härifrån omkring i alla Finlands och Västernorrlands sjöstäder som skeppsbyggare. I slutet av seklet uppgavs att skogsbristen i hemtrakten begynte bli hinderlig för skeppsbyggeriet, och att folket mera fann sin fördel i flitigt åkerbruk än i det kringresande livet. Ännu länge reste likväl »bottningar» ned till södra Finland, ja till Kronstad och Riga, som hus- och skeppsbyggare, tills emigrationen på 1870-talet riktade deras vandringshåg mot Amerika.

Skeppsbyggeriet hemma i Österbotten företogs i äldre tid ofta på kooperativ grund. En »rote» eller »ett förenat antal timmermän», bestående av 15 till 20 mindre jordbrukare, åtog sig på kollektivt ansvar att först hugga virket och nedflotta det »med et äfwentyrligt arbete i forssarne, samt å tjenlige ställen i Skäregården, anten samma eller påföljande året, Crawel Skepp upbygga til 12 à 15 famnars köl och deröfwer».[2]) Då »bottningarna» reste till främmande orter, bibehöllo de hembygdens sedvänjor och åtogo sig uppförandet också av stora fartyg och byggnader på gemensamt ansvar. Detta var endast en sida av österbottningens urgamla gemensamhetsanda, som bevarats i de stora byalagens samfällda hushållning och hela livsföring.

Allmogen byggde också skepp för egen räkning, ty inbyggarna i kustsocknarna ägde »seglationsfrihet», d v. s. rätt att med sina egna produkter segla till Stockholm. Byggandet av dessa »bondeskutor» kunde bli en hemindustri i ordets bokstavliga mening, i ty att varje delägare i den blivande skutan egenhändigt deltog i byggnadsarbetet. En avundsam stadsborgare J. P. Bladh i Kaskö skriver härom 1801: »De många härtill (för seglationen) erfordeliga på höft af en Bondebyggmästare tillställda, illa sammanraffsade, och ännu sämre af ett stort Intressentskap underhållna små skutor utgöra längs våra sjökuster en hiskelig Skogsöda». Samme man förklarar emellertid att denna allmoge kunde ha en nyttig vintersyssla, om den på de vanliga »byggningsplatserna» byggde fartyg för stadsbornas räkning.[3])

Sällan framhäves det direkta sambandet mellan slöjdkunnigheten

---

[1]) Tuneld-Porthans Geographie, Stockholm 1795, sid. 326. [2]) H. H. Aspegren, Pedersöre Landtman, Vasa 1777, sid. 31; Svenska Folkskolans Vänners Kalender 1918, sid. 136; Finska Hushållningssällskapets Handlingar I, Åbo 1803, sid. 70. [3]Finska Hushållningssällskapets Handlingar I, Åbo 1803, sid. 70.

och kringresarlivet i timmermanssocknarna och den högt drivna hyfsningen där, men det synes ligga i öppen dag, att den senare egenskapen härrörde av huvudnäringen. Allmänt erkändes emellertid att befolkningen i dessa trakter var den mest hyfsade i hela Svensk-österbotten, och särskilt för Kronoby gäller det i dag som är.

Om inbyggarna i Gamlakarleby säger J. Chydenius 1754, att deras gårdar voro bättre byggda än på de flesta andra orter. »Inbyggarena äro allmännast snygge och renlige i sina Hus och Kläder, nyktre, muntre och lifaktige, arbetsamme, ganska handslöge — — — — förståndige, höflige, som af en Bonde kan fordras, belefwade och til en del tämmeligen wälmående». Om pedersöborna säger deras landsman lantmätaren Aspegren 1777, att de voro handslöge och påhittige samt goda skepps- och husbyggmästare. Ungdomen var snygg och välartad och stadig till hälsan. Att de här icke är fråga om ett blint lovprisande framgår av författarens beklagande att barnen i de övre, finska kapellen (annexen) voro »mera tröge, enfaldige och swage, i brist på efterdömen, swag skötsel och föda».[1])

Om den egentliga bondseglationen uttalade sig åtminstone avundsmännen på ett ganska oförmånligt sätt. Den kritiske Bladh påstår att ungdomen under sjöresorna fördärvades genom lättja och liderlighet och att blott någon enda större och därtill nykter lanthandlare drog verklig nytta av denna näring. En god iakttagare på 1810-talet medger att ungdomens seder togo skada, men han påstår också att de sjöfarande böndernas umgänge med utlänningen medförde större hyfsning och lyftning i tänkesättet.[2]) I verkligheten skyddade kustböndernas seglation dem från att råka i beroende och gäld till städernas borgare, och genom att hela hanteringen var grundad på samfällighet, kunde den folkliga seden till inbördes självhjälp också här taga sig många uttryck.

Det är förklarligt, att en så ovanlig näring som skälfångsten och skyttet vid och på Bottniska viken tidigt skulle tilldraga sig uppmärksamhet. Redan Olaus Magnus omnämner den. På 1600-talet besöktes Norrland och Lappland av en italiensk resande, Francesco Negri från Ravenna, som av en österbottnisk fångstman inhämtade detaljerade upplysningar om skäljakten. Negris skildring verkar

[1]) Kalm — Chydenius, Gamle Carleby II, Åbo 1754, nytr. 1884 sid. 49. Hush. Sällsk. Underrättelser II:3, Åbo 1823, sid. 6. H. H. Aspegren, Pedersöre Landtman, Vasa 1777 ,sid. 13. [2]) Finska Hush. sällsk. Underrättelser, II:2, sid. 50, jfr Snellman i Joukahainen VI, sid. 10.

genom sin överensstämmelse med sådana av senare datum i huvudsak tillförlitlig. Enligt honom idkades fångsten vid kusten mellan Vasa och Uleåborg, en uppgift, som sannolikt innebär en geografisk förskjutning, då han samtidigt uppger att jakten icke idkades av finsk- utan av svensktalande strandbyggare. Svenskarna ha veterligen aldrig bott längre åt norr än i Gamla-karleby socken. Fångsttidens längd anger han till $3^1/_2$—4 månader, maximalbeloppet i senare tid. Negri förklarar, att den norrländska kusten bättre än den österbottniska skulle lämpa sig för skälfångst, men likväl bedrevs näringen nästan uteslutande av folket vid den östra strandsträckan. Detta vill han förklara med österbottningarnas djärva skaplynne. De utgjorde enligt honom den till kroppsbyggnaden starkaste samt den modigaste och mest krigiska delen av Svea rikes hela armé. Oavsett sina övriga lidanden satte fångstmännen själva livet på spel, ty skäljakten var fullt ut lika besvärlig och farlig som det strängaste krig; inbyggarnas fattigdom och behov av livsuppehälle drevo dem dock till detta näringsfång.[1])

Vi äga flere vederhäftiga skildringar av skälfångst i senare tid, vilka alla berömma modet hos skyttarna på liknande sätt. En av de tidigare skildringarna härrör av »provincialschäfern», d. v. s. fåravelskonsulenten i Österbotten, David Cneiff, en samhällsförbättrare från merkantilsystemets glansdagar men därjämte god iakttagare av folklivet. Han beskriver de båda huvudsätten för skälfångsten, det mindre riskabla »bräddlöpandet», varvid fångstmännen höllo sig tätt till stranden och blott någon natt i sänder övernattade på isen, samt »färdresan» (fälan) som räckte i månadtal, varvid 3 à 4 båtlag med 8 man i varje måste göra »lag» eller »följe», varvid de delade vinst och förlust. Cneiffs slutomdöme om fälresorna blir detta: »Sådan är nu den äventyrliga färdresan, hvarest det medymkan värda folket måste ibland utstå en ganska bister köld, hälst de måste vistas under bar himmel, och hafva allenast, när starkt yrväder infaller, båtseglet, såsom tält öfver sig, hvarunder de ligga, och är varelsen på denna farliga resa 2 till 3 Månader, ja ock längre, alt som deras värf lyckats.» Avkastningen motsvarade endast den föda skyttarna togo med sig hemifrån, och hemmanet led skada genom männens frånvaro hela våren. Cneiff berättar, att efter stora ofreden omkommo 15 båtlag från Vörå socken, och några år där-

[1]) Ref. enligt G. Rein i Finska Vet. Soc. Bidrag, hft. 68:2, sid. 101.

efter 2; efter denna tid hade vöråborna h. o. h. övergivit fälan och slagit sig på tjärbränning. Cneiff ansåg att fälresorna borde upphöra och att skyttarna i stället borde ägna sig åt åkerbruket på sina hemman. Hans uppsats underkastades kritik av professor J. Gadolin i Åbo, som motsade Cneiff, anseende att fälmännen voro långt nyttigare samhällsmedlemmar än flertalet av Finlands bönder, som tillbragte vintern i sysslolöshet. Gadolin ger fångstmännen ett indirekt beröm i följande ord: »Men däruti är jag af enahanda tankar med Herr Auctor, att Ståndspersoner ej må taga del i detta fiske. Hvar och en lärer finna, huru därmed skulle tilgå, om hela Båtlaget skulle bestå af bara Herrgårdsdrängar».[1])

Berättelsen om vöråbornas olycksfärd går igen i olika varianter. Landshövdingen i Vasa uppgav 1751 till regeringen, att mellan 30 och 40 personer skulle ha omkommit. Vörå sockens kyrkoherde säger i en 1753 författad relation, att skälfänget avstannade »då mot slutet af förra århundradet närmare 70 personer på ett år, under deras fälresor omkommo».[2]) Utförligast beskrives tillgången av en lantbruksstipendiat C. G. Böcker 1815, som skriver: »Uti Orawais i Wörå har man redan för 50 år sedan upphört härmed (med fälresorna) i anledning av den rysliga händelse, att 80 av kapellets inbyggare, som lagt sig till hwila i en håla uti ett isberg, som stormen uppdrifwit på ett grund, blefwo wid isbergets ramlande begrafne. Man har anmärkt att församlingen härigenom förlorade mera folk än wid Storkyro slag (mot ryssarna 1714; tsar Peter lät slå en medalj över segern). Det märkeliga skall äfwen inträffat wid detta tillfälle, att en utaf de sofwande om natten drömde att isberget höll på att ramla, uppstod och wäckte sina kamrater, som likwäl endast logo åt hans fruktan. Han begaf sig emellertid bort med en båt, och war, då händelsen skedde, ännu så nära, att det uppkomna swallet nära hade stjelpt hans båt».[3]) I nära anslutning till denna sägen har en av våra främsta folklivsskildrare, Ernst Knåpe, i sin bok »Österbottningar» skrivit en utmärkt novell. Böcker uppger att de »rysliga» fälresorna på hans tid allmänt hade upphört, utom i Malaks socken. Redan på 1760-talet hade inbyggarna i Närpes »moderkyrkolän» inskränkt sina fälresor, så att 1763 endast tio båtlag voro till sjöss, men i Korsnäs församling voro de ännu på

---

[1]) S. Kuusi, Isonjaon alkuvaiheista Pohjanmaalla, sid. 12 f.; Svenska Vetenskaps-Akademiens Handlingar 1757, sid. 177 ff. [2]) Åbo Tidningar 1792, n:r 15. [3]) Finska hush. sällsk. Underrättelser II:2, sid. 48.

1860-talet i full gång och äro så allt ännu. Också i Vasa skärgård företagas ännu fälresor. I sin beskrivning över Närpes socken lämnat pastor B. Fr. Nordlund en utförlig och livlig skildring av skälskyttarnas liv »i fälan». Han slutar med påståendet att det bland skyttarna fanns många, dem »en verklig jaktlust och det nöje man, sällsamt nog, menar sig funnit på föregående »fählresor», vid vårens annalkande ovillkorligen lockar ut från det lugna hemmet till drifisen, och hafvets släthöfdade, lifligt blickande och späckfeta skjälhundar».[1])

Också Nordlund betonar sammanhållningen bland skyttarna och säger att bytet delas mycket noggrant. »Allt som rörer detta skytte bibehålles sorgfälligt såsom en urgammal skjälmannalag.» I Finlands frihetskrig togo skälskyttarna en berömlig del, trogna sitt rykte från stormaktstiden. Det berättas, att vid ett tillfälle en enda skytt drev tillbaka ett av de rödas, av ryssarna lånade pansartåg, genom att sätta en träff i varje huvud, som kunde upptäckas på tåget.

Tjärbränningen var under 1600- och 1700-talet en viktig näringsgren i svenska Österbotten, så länge skogarna tilläto avverkning av »törrved» i stort. Ännu i mitten av 1700-talet åtog sig Närpes socken en särskild skatt för tjärbränning, och Malaks, som hade dålig åkerjord, sades på 1760-talet ha blivit välmående genom tjärbränning och skälfångst. I Pedersöretrakten brändes under decennierna efter 1726 mycket tjära, så att törrvedsskogen »mäst blifvit utödd» på 1770-talet, och i Vörå hade man redan på 50-talet gått så hårt åt skogen, att landshövdingen föreslog, att bränningen skulle upphöra. Skogarna voro vid denna tid gemensamma för hela socknar, ja för flere församlingar, och tjärtillverkningen föranledde ändlösa tvister mellan byar och gårdar. Domböckerna överflöda av mål, där en granne nedhuggit eller bortfört en annans »katade» eller »hartade» tjärtallar också kallade »hartor». Men också på detta område förekom en hel del samarbete mellan grannar, som förenade sig om gemensamma katningar och tjärdalar.

Böcker ansåg att tjärbränningen, oaktat den påtryckte sina utövare en viss råhet i uppsyn, hade utövat ett mycket gynnsamt inflytande på den österbottniska befolkningen. »Tjärbrännarens lif är således en werkelig fältlefnad, som måste utveckla hans kroppskrafter till

[1]) Suomi, Toinen jakso, 5, sid. 90. [2]) Kuusi, a. a. sid. 134; Klingius beskr. över Malaks socken, i Helsingfors univ. bibl.

den största höjd särdeles då, såsom förhållandet uti äldre tider war, och ännu är på åtskilliga orter, hans föda hufwudsakeligen är animalisk». Också kvinnan blev genom detta näringsfång mer utvecklad, ty hon måste dels deltaga i skogsarbetet, dels sköta största delen av jordbrukssysslorna i männens frånvaro. Han medger dock, att barkbrödet sedan uråldriga tider varit tjärbränningens vanliga följeslagare och att tjärhandeln åtminstone för inlandsbönderna ledde till en evig gäldbundenhet hos städernas borgare. Från tjärbrännarnas liv ger han livliga interiörer: »Blodiga slagsmål skola ofta uppstå ibland Tjärbrännarena, och en rask dreng får nästan hwad han fordrar i årslön; icke så mycket för sitt arbete, som fast mer för den hjelp man väntar sig af hans djerfhet och styrka, om fråga blir att tränga in uti en annans uråldriga tjärwisten (plats för »hartor» och tjärdalar), eller ifrån sina fördrifwa en inträngande».[1]) På Böckers tid bedrevs tjärbränningen mest i de finska socknarna, men äldre domböcker från de svenska vittna om att det på 1700-talet gick till ungefär på samma sätt i dem. Fråga är om icke österbottningarnas kända slagsmålslusta sugit kraftig näring ur dessa äventyr i skogsvisterna. En parallellföreteelse till våldsamheten vid tjärbränningen framför en med Böcker samtida författare. Han kallar svedjebruket i nordligaste Österbotten en våldsam näringsgren, som alstrade en råhet i begrepp och lynne, vilken »knappast en Rousseauisk åsigt skulle gilla». Ännu i mitten av 19:de seklet talar Topelius om österbottningarnas djärvhet i krig och deras slagsmål i fredstid. »Att slåss är nu en gång Österbottningens svaga sida».[2])

Böcker försökte värdesätta också andra näringars inverkan på folkets seder. »Fiskarene bo alltid illa, äro osnygge och behäftade med skabb, och deras qwinnor mindre sedlige än de andras; till en del kan man ock skylla honom för samma phlegm som så tydeligen charakteriserar (den finske) Swedjebrukaren, och är en omedelbar följd utaf hans långa owerksamhet uti det heta pörtet, wintern öfwer». Liknande omdömen om fiskarbefolkningens intellektuella underlägsenhet ha österbottniska präster i våra dagar uttalat. Allmänt har man betonat fiskets underlägsenhet under jordbruket såsom utkomstkälla. Urgammal är klagan att fisket ständigt gått tillbaka. Från Gamla-karleby skärgård berättas på 1750-talet, att skärbönderna nödgats minska sitt fiske och ägna sig åt åkerbruk,

---

[1]) Böcker a. a. II:3, sid. 25. [2]) Hush. Sällsk. Handlingar III, Åbo 1819, sid. 384; Topelius, Finland i teckningar, sid. 230 f., jfr Snellman, a. a. sid. 18.

som bättre lönade mödan. Något senare hördes samma låt från Malaks; Överbyn där, som i slutet av 1700-talet övergick till allvarligt åkerbruk och övergav fisket, var efter några mansåldrar socknens förmögnaste. Nordlund berättar från 1860-talets Närpes, att fisket »för par mansåldrar tillbaka» utan stor möda gav kustbyarnas befolkning full bärgning, men att man allt mer måste utbyta åror och nät mot plog och spade. På 1810-talet uppger Böcker, att alla fiskare vid kusten voro fattiga, med undantag för ett par byar i norra skärgården. Fiskarena brukade dock icke livnära sig med stamp eller bark »utan inskränka helldre sin rançon, och i yttersta nödfall blanda drank i degen».[1])

Böcker säger att finnarna i allmänhet, med undantag således för svedjebrukarna, voro arbetsammare än svenskarna, men också böjda för större överflöd i kläder. Det sista omdömet understödes av flere andra vittnesbörd. Svenskarna lade enligt honom mera värde på god mat och god tobak, och för dessa behov fick klädnaden stå efter. På samma sätt säger Topelius, att den svenska bonden är en läckermun, där han så hava kan.

Böcker ansåg att lyxen var nyttig på visst sätt. »Den råa människans högsta njutning är, åtminstone i ett kallt klimat, de rusgifwande dryckerne. Med större förfining i sederna bli först grannare kläder och sedan snyggare hus och meubler hennes önskan.» Därhän hade man kommit på hela den svenska kuststräckan från Gamla-karleby till Närpes, ty ganska många här hade »boningsrum såsom Ståndspersoner, och en stor del åtminstone något tapetseradt rum, samt porcellains käril, något silfwer och duktyg».[2]) Böcker har gett akt även på den jordbrukande befolkningens förhållande till nationalitetsspörsmålet. »En wiss jalousie», säger han, »hysa Finnarne ännu mot Swenskarne och söka hwad de kunna, hindra deras utbredande, hwilket likwäl icke alltid lyckas, utan utwidga Swenskarne sig mer och mer, och komma wida oftare igenom giften till Hemman ibland Finnarne, än Finnarne ibland Swenskarne.»[3]) Senare konstaterade man på finsksinnat håll, att i Österbotten ofta en by hade rent svensk befolkning och grannbyn rent finsk. »Detta härflyter af det agg och den ovilja som de skilda nationerna här hysa, och alltid hyst mot hvarandra.» Z. Topelius bekräftar dessa

---

[1]) Chydenius, a. a. II, sid. 42 f.; Suomi, II:6, sid. 184 ff. II:5, sid. 81 f.; Böcker, a. a. II:3, sid. 13. [2]) Böcker, a. a. II:3, sid. 10. [3]) Böcker, a. a. II:3, sid. 6.

påståenden: »Att en stark rivalitet varit och på sina ställen ännu är rådande mellan båda nationaliteterna, kan icke nekas. Den yttrar sig i hvarjehanda smädliga namn, hvilka den svenska infödingen gifver den finska, mera sällan i slagsmål, ofta i vägran att genom giftermål låta ett finskt hemman öfvergå till Svenska och tvärtom.»[1]) Änuu på 1860 säger Nordlund, att Närpesbon är ogin mot främlingar och i synnerhet mot de finska naborna. »Va du ä finsk:» var liktydigt med »vad du är dum:» De påståenden, som man stundom möter i litteraturen om att svensk och finsk allmoge i äldre tid levat i bästa samförstånd, verkar inför dessa förstahands uppgifter av allmogekännare tämligen legendariska.

Från mitten av 1800-talet, då den fennomanska rörelsen redan nått full målvetenhet, äga vi några intressanta allmänna uttalanden om österbottningarnas lynne. Den etnografiske författaren A. Warelius säger å ena sidan, att det icke funnes några större skiljaktigheter i dagligt liv och näringsfång mellan landets finnar och svenskar, sålunda kunde man mellan det finska Lillkyro och det svenska Vörå icke se någon annan skillnad än språket. Å andra sidan ger han några svenska socknar vackert beröm, som väger desto tyngre, som kritikern tillhör det motsatta lägret. Om Närpes säger han, att både karlar och kvinnor där voro »mycket raska och tilltagsna». — »I Wörå ser man mycket glädtigt och idogt folk». — »Såsom Österbottningarne i allmänhet äro G:la Carleby och Kronobyborne isynnerhet dugliga byggmästare och timmermän». Z. Topelius, som trots svensk härstamning och svenskt modersmål bör anses såsom finsksinnad, upptar i sitt allmänt spridda verk »Finland framställdt i teckningar» flere av Warelius iakttagelser och påståenden men kan som österbottning något detaljera bilden. Warelius hyllar den högromantiska uppfattningen, att kulturen försämrar folkets seder. »Mera förfinade eller kanske rättare, försämrade äro de vid kusterna isynnerhet närmast städerna, men i landets inre delar råder större råhet och naturlighet», säger Warelius. Topelius har därjämte öppen blick för denationaliseringens faror. Han yttrar härom: »Finnar och Svenskar i Österbotten ha ömsesidigt inverkat på hvarandra, de förre genom sin sega, härdiga kraft, de sednare genom sitt öppnare, mera företagsamma väsende. Märkvärdigt är dock, att de goda egenskaperna af båda

[1]) Suomi 1847, sid. 116 f.; Z. Topelius, Finland i teckningar, Helsingfors 1845 ff. sid. 229, Suomi II:5 sid. 65 f.

framträda endast der nationaliteten bibehållit sig i någon mån ren, då deremot i de trakter, der endera nationaliteten råkat genom den andra i upplösning, en märkbar slapphet låter båda nationernas frånsidor, det svenska lättsinniga öfvermodet och den finska för krångel benägna envisheten, tydligare framträda».[1]) Sannolikt är att Topelius har rätt häruti, ty denationalisering av en större folkgrupp är en företeelse, som synes förutsätta en långt gången slapphet hos den underlägsna parten; om en enskild individ eller familj denationaliseras, beror det däremot i regeln på en ren tillfällighet, i de flesta fall på att hela omgivningen talar det andra språket.

Omdömen som de ovan återgivna kunna endast ha ett relativt sanningsvärde. Vi kunna icke ens säga, om det är riktigare att såsom Negri härleda befolkningens förkärlek för ett vågsamt yrke från dess inneboende karaktär eller att såsom Böcker förklara karaktären ur folkets sekellånga sysselsättning med ett härdande näringsfång. De äldre omdömena äga dock den förtjänsten att de belysa folkkaraktären under en tid, som var mindre sammansatt än vår, och att de därför lättare kunna råka det väsentliga i folklynnet. Iakttagare i vår egen tid måste vid varje försök att teckna folklynnet ställa till sig frågan: Vad kan här vara ursprungligt, och vad utgör endast reflexer från nutidens oroliga och olikartade andliga och materiella rörelser?

---

[1]) Suomi 1847, sid. 120 f.; Topelius, a. a. sid. 229 f.

FÖRSTA VINTERDAG.

AV

NILS LITHBERG.

Slår man upp någon av våra redogörelser för de gamla nordbornas tideräkning finner man i regel bl a. följande: Året delades av dem i två årstider, vinter och sommar. Vinterhalvåret tog sin början den 14 okt., Calixtusdagen, och sommarhalvåret den 14 april, Tiburtiusdagen. Som ett minne härav fortlever ännu hos allmogen namnet Första vinterdag eller Första dagen i vintertalet på den förra dagen och namnet Första sommardag eller Första dagen i sommartalet på den senare, och på runstavarna är den förra dagen markerad av ett lövfällande träd, den senare av ett träd, som knoppas. En stor del runstavar äro också indelade så att den ena sidan, vintersidan, upptager tiden $^{14}/_{10}$—$^{13}/_{4}$ och den andra, sommarsidan, tiden $^{14}/_{4}$—$^{13}/_{10}$. Jag skall icke här upptaga tiden med en litterär källundersökning av huru denna snart sagt fundamentala sats i nordisk kalendervetenskap uppstått. Det må vara nog sagt, att den i fråga om runstaven innehåller från olika håll hämtade, i och för sig riktiga uppgifter, som sedan sammankopplats till en oriktig helhet.

Vill jag alldeles förutsättningslöst försöka fastställa, när våra förfäder ansågo, att vinterhalvåret började, måste givetvis hänsyn tagas till vad runstavarna eller rimstavarna, som jag med användande av deras gamla och riktigare namn kallar dem, ha att meddela i detta avseende, dels i fråga om den indelning av året, som av dem tillämpas, dels i fråga om de tecken, som användas för att markera den allmänt såsom Första vinterdag ansedda Calixtusdagen.

De nordiska rimstavarna kunna med hänsyn till den computistiska uppställningen delas i tre huvudgrupper:[1])

A. Rimstavar, å vilka de olika dagarna äro utmärkta med runor, motsvarande det lärda kalendariets söndagsbokstäver, och månens

[1]) Jfr. min uppsats Runstavens uppkomst, Fataburen 1921, sid. 1. ff. Nedan citerad Fb. 1921.

nytändningar med en serie andra runor, motsvarande det lärda kalendariets gyllental. Dessa äro de s. k. runstavarna, vilka hava sin huvudsakligaste utbredning i de gamla svenska landskapen. — En avart av dessa med endast dagrunor utan gyllental synes särskilt i Finland hava erhållit stor spridning.

B. Rimstavar, å vilka de olika dagarna äro utmärkta med skåror, av vilka var sjunde är större och markerar veckogränserna, gyllentalen äro anbragta i s. k. strecksiffror. Gruppen är huvudsakligen känd från Västergötland, men synes även hava förekommit i Danmark.

C. Rimstavar med skåror för de olika dagarna såsom i Grupp B., men utan gyllental. Detta är den norska gruppen, av vilken enstaka exemplar träffas inom vårt land i de forna norska landskapen och i Skåne.

Att inom gränsområdena typerna förekomma blandade behöver väl knappast påpekas.

I fråga om uppdelningen av årets dagar på stavens olika sidor följer man inom dessa olika grupper olika tillvägagångssätt. Utrymmet tillåter icke en detaljerad redogörelse för alla variationer. Jag skall endast lämna en sammanfattning av de olika uppdelningstyperna, därvid de nyss uppställda grupperna lämpligen torde behandlas var för sig.

A. Runstavarna. Den stora huvudmassan av dessa utgöras av de s. k. svärdsformiga stavarna, vilka i regel visa fördelningen $^{1}/_{1}$ och $^{2}/_{7}$; Upplandsstavarna avvika så till vida att de ofta börja med $^{31}/_{12}$. I enstaka fall kan det andra halvårets ingång variera mellan $^{18}/_{6}$ och $^{16}/_{7}$. 3 svärdsformiga stavar hava andra uppdelningar: 1) $^{17}/_{12}$, $^{18}/_{6}$, 2) $^{21}/_{12}$, $^{19}/_{5}$ och $^{5}/_{10}$, 3) $^{5}/_{2}$, $^{7}/_{8}$. 2 stavar hava uppdelningen $^{14}/_{10}$, $^{14}/_{4}$, dessa visa influenser från norska kalendarier.

Närstående de svärdsformiga runstavarna äro de finska stavarna som i regel visa 4 kvartal med ingång juldagen samt fördelade exempelvis sålunda: $^{25}/_{12}$, $^{26}/_{3}$, $^{25}/_{6}$, $^{25}/_{9}$. En finsk stav är delad efter $^{27}/_{9}$ och $^{8}/_{3}$.

Den andra huvudtypen är den skivformiga, vilken huvudsakligast är begränsad till Dalarna. Av ett 70-tal dalastavar i Nord. Museet visa 49 fördelningen $^{1}/_{1}$, $^{2}/_{4}$, $^{2}/_{7}$, $^{1}/_{10}$, 9 stavar variera kring detta schema och 1 stav från det norskt influerade Västerdalarna har uppdelningen $^{1}/_{1}$, $^{15}/_{4}$, $^{29}/_{7}$, $^{14}/_{10}$. 10 stavar ha kvartalsindelning med början icke vid 1. jan. utan vid 1. okt. samt 2 stavar liknande

indelning med början 13 okt. och följande fördelning $^{13}/_{10}$, $^{13}/_{1}$, $^{14}/_{4}$, $^{14}/_{7}$. Övriga skivformiga stavar liksom de klappträsformiga ansluta sig i regel till dessa tre typer dock förekommer här följande varianter i avseende på årsbörjan: $^{21}/_{12}$, $^{25}/_{12}$, $^{7}/_{10}$ (2 ex.) samt $^{20}/_{9}$. Dessutom visar 1 stav följande uppdelning $^{18}/_{8}$, $^{25}/_{12}$, $^{5}/_{3}$, $^{28}/_{5}$. Och slutligen har en liten grupp av 4 till form och kalendarium överensstämmande skivformiga stavar årsbörjan vid 14 dec., en av dessa har fördelningen $^{14}/_{12}$, $^{17}/_{3}$, $^{17}/_{6}$, $^{12}/_{9}$, de övriga hava mera likformig kvartalsindelning.

B. Västgötastavarna. Dessa hava årsbörjan förlagd till juldagen och det andra halvåret ingår antingen midsommar eller 1 juli.

C. De norska stavarna. Av dessa börjar ingen vid 1 jan. De allra flesta äro fördelade efter 14 okt. och 14 april. En absolut regel är detta dock icke. Undantag göres av två typer av vilka den ena är brädformig (Fb 1921 fig. 17), och den andra bl. a. kännetecknas av att dagstrecken äro anbragta på en upphöjd kantlist. Den första av dessa typer är i Nord. Museet representerad av fyra ex., varav 1 från Stjördalen och 3 från Namdal. Den förstnämnda är fördelad $^{8}/_{10}$, $^{24}/_{4}$, två av de senare hava $^{21}/_{10}$, $^{6}/_{4}$ samt $^{23}/_{10}$, $^{15}/_{4}$; den tredje visar den vanliga delningen $^{14}/_{10}$, $^{14}/_{4}$. Den andra typen är företrädd av 10 ex. i Upsala Universitets samling; 9 av dessa börja vintersidan med Dionysiusdagen $^{9}/_{10}$, och en med Ursuladagen $^{21}/_{10}$. Dessutom har en stav i samma samling vinteringång med Allhelgona $^{1}/_{11}$. Ingen av dessa sist anförda stavar kan ännu till sin härkomst bestämt fixeras. Flere omständigheter tala för en hemort i det gamla Norge på hitsidan Kölen. — Slutligen hava bland de fåtaliga svenska rimstavsexemplaren av norsk typ en, från Sunne i Värmland, vinteringång på $^{9}/_{10}$ och en, från Klövsjö i Jemtland, vinteringång på $^{18}/_{10}$.

Vid redogörelsen för de tecken med vilka Calixtusdagen utmärkes på rimstavarne följa vi samma gruppindelning som förut.

A. Runstavarna. Å de svärdsformiga stavarna är Calixtusdagen i regel utmärkt av ett träd med slokande grenar, stundom uppstigande från ett kors. I ett fåtal fall förekommer ett och annat icke tydbart geometriskt tecken. Det samma är fallet med övriga svenska runstavstyper, därest dessa icke härstamma från Dalarna.

De dalska stavarna, dessa må nu vara skivformiga eller, såsom i ett par fall svärdsformiga, hava regelbundet det avlövade trädet anbragt icke över den 14 okt. utan över den 13:de.

På finska stavar finna vi trädet mera sällan, däremot förekomma här rätt ofta tre lodräta, stundom av ett tvärstreck kopplade streck anbragta över den 13, 14 och 15 okt.; samma tecken träffas även på de med de finska besläktade stavarna från de norrländska kustlandskapen. Samma tecken återfinnes då över den 13, 14 och 15 april — Tiburtiustiden; vi erinra oss ovillkorligen de gamla namnen Vinternätter och Sommarmål, för dessa olika tidpunkter, vartill vi nedan få tillfälle att återkomma.

I äldre runstavsbeskrivningar, framförallt i Rhezelius Calendarium Runicum av år 1634,[1]) upptagas även bilder liknande en sol eller stjärna, en svamp samt ett avlövat träd med en fisk eller två fiskar i en nätgård. Sistnämnda tecken för tanken på följande anteckning invid 14 okt. i det av Worm[2]) avtryckta gotlandskalendariet från 1328: »här drager en hand ett nät». Intet av dessa tecken har jag ännu funnit å någon runstav.

Till sist må anmärkas att Calixtusdagen saknar tecken å en runstav från Gotland samt å tre runstavar, som visa lärd tradition och sannolikt äro tillverkade av prester under 1600-talet.

B. Västgötastavarna. Å dessa synes Calixtusdagen vara okänd. I stället förekommer här ett par närstående dagar, som i gengäld äro mera sällsynta inom den nyss skildrade gruppen A. Dessa äro Dionysiusdagen, $^{9}/_{10}$, och Gallusdagen, $^{16}/_{10}$. Den förra har sin huvudsakligaste utbredning i västra Sverige och Finland med den norrländska kusten. I Linköpings stift, Uppland och Dalarna, varifrån vi äga det utan jämförelse största antalet stavar har den fått vika för den senare tillkomna Birgittadagen, den $^{7}/_{10}$. Ännu mera begränsad är Gallusdagens spridning. Såväl å rimstavar som i folktradition synes den vara övervägande västsvensk. Jag har på annat håll (Fb 1921 sid. 6) påpekat släktskapen mellan de västgötska och de tyska allmogekalendrarna; det kan här erinras om den stora roll Gallusdagen i motsats till Calixtusdagen spelar i västeuropeisk allmogetradition, medan i Osteuropa Gallusdagen är okänd och traditionen i stället sysselsätter sig med den 14 okt., som där heter Parascevia, samt med dagarna närmast före denna.[3])

C. De norska stavarna. Det typiska Calixtusmärket är här en vante. Denna förekommer undantagslöst å alla stavar från södra

---

[1]) I avskr. av J. P. Nybelius i Biblioteken i Stockholm och Upsala. [2]) Fasti Danici Köpenhamn 1643, sid. 143. [3]) Se närmare Yermoloff. Der landtwirtschaftliche Volkskalender. Leipzig 1905, sid. 439 ff.

och västra Norge samt är ännu i Orkedalen och Guldalen i Trönde-lagen regel. Från Orkedalen eger Nord. Museet dock en stav med ett fyrekradt hjul över 14 okt., och en icke lokalbestämd men troligen tröndsk stav i St. H. M. har dagen utmärkt av ett träd med slokande grenar. Alla dessa stavar äro indelade efter $^{14}/_{10}$ och $^{14}/_{4}$. Till stavar med denna indelning hör även en typ med heldragna dagstreck (Fb. 1921 fig. 22.), vilken i Nord. Museets samlingar träffas ända upp till Beieren i Salten. Dessa stavar sakna tecken för vintersidans första dag.

Vid sidan om stavarna med vinterbörjan vid $^{14}/_{10}$ förekommo, som ovan sagts, två typer, den ena brädformig och hemmahörande i Tröndelgen, den andra med upphöjd strecklist och sannolikt med härkomst från de gammalnorska landskapen öster om Kölen. Av den första typens fyra exemplar saknas märke för Calixtusdagen å ett, och de övriga tre hava dagen utmärkt med icke tydbara geometriska tecken. Den andra typen känner icke Calixtusdagen men kan däremot ha vanten anbragt över Dionysiusdagen, $^{9}/_{10}$, som här är vintersidans första dag.

Vår granskning av rimstavarna har givit vid handen, att materialet är långt rikare varierat än vad som vanligtvis uppgives. Vinterbörjan vid 14 okt. är en norsk företeelse, det lövfällande trädet som märke för dagen är däremot en svensk. Men dessutom är inom vissa grupper Calixtusdagen icke känd som märkesdag, samtidigt som vinterbörjan å stavarna kan vara förlagd även till andra dagar i oktober än till den 14. En särskild grupp bilda Dalastavarna med vintermärket anbragt icke över den 14 utan över den 13 okt. samt med vinterbörjan, där denna finnes angiven, förlagd till den 1 eller 13 okt.

Det är under sådana förhållanden klart, att ett fastslående av vinterhalvårets början till 14 okt. måste upptagas med stor försiktighet. De två källor, som ytterligare stå oss till buds, äro folktraditionen och de litterära uppgifterna från den tid, då indelningen i vinter- och sommarhalvår ännu var aktuell, d. v. s. de uppgifter härom, som framför allt de medeltida lagarna kunna lämna oss.

Gå vi först till den svenska folktraditionen, äga vi den äldsta av mig kända utsagon om Calixtusdagen såsom första vinterdag i den beskrivning av den finska rimstaven, som finnes bland de Celsius'ska manuskriptsamlingarna i Upsala Universitetsbibliotek.[1]) Här fin-

[1]) Mskr. E. 146. 109.

nes för den 14 okt. avtecknat ett träd med slokande grenar samt tillägget: »Första vinterdag. Här står ett trä uthan knoppar emedan löfvet denna tiden faller uthaf.» Samma östsvenska tradition återfinnes hos finnarna, som kalla dagen talvi päivä eller vinterdagen, och från dem synas lapparna hava lånat sitt namn Tallviå för samma dag. Hos de sistnämnda har dessutom andra veckan i oktober (8—14 okt.) namn, som betyda vinternatten eller vinternätterna.[1])

För Sverige på denna sidan Bottenhavet är Rudbecks Atland den äldsta källan. Denna är emellertid för denna del av året mer än vanligt oklar, eftersom Rudbeck tappat bort en hel vecka i oktober och de olika dagarna därför icke kunna exakt bestämmas. Han känner det lövfällande trädet, som han placerar vid »Solens års» 299:de, 303:dje och 335:te dagar, vilka om hans tabell här vore riktig skulle motsvara $^{29}/_{9}$, $^{4}/_{10}$ och $^{12}/_{11}$. Han säger härom: »ett bart Trä affmålandes Freja, at hon nu rifwit alla håren aff sig (blan pa träna) begråtandes Solens borttawarande — — —. Och såsom dessa skallota Trän intet stå alla öfwer en dag, så wijsa de åtskillnan på alle löfträns affall, det iag och i detta åhr utmärckte». Härefter följer en redogörelse för hans observationer rörande lövfällningen.[2]) Lövfallet vid denna tid anföres sålunda av Rudbeck, däremot nämner han intet om »Första vinterdag». Detsamma är fallet i Elvius-Swabs år 1708 offentliggjorda avhandling Idea scipionis runici.[3]) Först i Elvii föreläsningar år 1714[4]) uppträder »Första dagen i vintertalet» såsom namn på Calixtusdagen hos oss, ett namn som sedan regelbundet återvänder i runstavslitteraturen. I likhet med Celsius har emellertid Krook redan i sin 1690 utgivna »Svenskt åg runskt Calendarium» följande: »Det bara träet wid Calixti dag bemärker löfwet wara affallet, åg att då winternätterna börjas».

I senare folktradition har jag endast en gång återfunnit en uppgift om Calixtusdagen och det är i den undersökning rörande folkets märkedagar, som Antikvitetsakademien genom prästerskapet i riket lät anställa år 1832 i anledning av ett av de många försöken att förstöra vår gamla almanacka, en kulturminnesskövling, vilken man, som bekant, dock lyckades förhindra intill år 1901 Här uppgives Calixtusdagen som märkesdag i Hishults sn. i Halland med den vidfogade anmärkningen: »Första dagen i vintertalet eller löv-

---

[1]) Wiklund, Om lapparnas tideräkning, Samf. f. Nord. Museets främjande 1895—96. Sthlm. 1897. sid. 20. [2]) Atland II. Sthlm. 1689. s. 631. [3]) sid. 48. [4]) Efter ett flertal handskrivna anteckn. i Biblioteken i Stockholm och Upsala.

fallet».[1]) Samma anteckning återfinnes bland uppgifterna från prästerskapet i Lunds stift men då under Hishults annexförsamling Fagerhult. Bägge uppgifterna äro tydligen lämnade av samme man. De båda listorna upptaga alla de vanliga runstavsdagarna, där ytterligare anmärkningar om dessas ställning i folktraditionen lämnas, synas dessa regelbundet överensstämma med de tryckta runstavsundervisningarna, vilka uppgiftsgivaren tydligen har följt i stället för att enligt sitt uppdrag utfråga folket självt. Uppgiften om Calixtusdagen från Hishult och Fagerhult har således intet värde som folkminnesuppteckning.

Vår granskning av de svenska källorna har således givit ett mycket nedslående resultat Helt annorlunda te sig de norska, särskilt för landets sydligare delar. Här heter dagen ännu i sen folktradition »Vetrnatta» och det säges att »daa ska byrgast i hus alt so behovst i hus elde hytte, aa tillagast kvart ette anna, so ska verje fyr vinterkulde», den 21 okt. räknas åtta nätter efter »vinternatt», och om vintern säges:

Kom e inkje mæ vintranottaa (14 okt.) skridande
inkje helde mæ fyrebodaa (28 okt.) glidande
so kjöm e no mæ helgamysaa (1 nov.) ridande.

Till dessa av Olav Riste[1]) anförda exempel från Söndmöre kunna läggas andra från andra trakter.

Även från andra håll bestyrkes den centrala ställning Calixtusdagen intar i norsk folktradition. Huvudkällan för vår kännedom om de nordiska rimstavarna i gamla tider är och förblir Worms Fasti. Överallt, där han vidrör Calixtusdagen som början för vintern, åberopas norsk tradition. Sid. 38 kallas dagen Förste Vinternat, sid. 88 Första Wintersnat, båda gångerna med uppgift om norrmän som sagesmän och sid. 116 läses: »För Calixtusdagen en vante; med den dagen börja norrmännen vinternätterna och den andra sidan av rimstaven. Därav kallas den också av dem winternatten.»

---

[1]) Handl. i Ant. Akademiens Bibl. Ett sammandrag tryckt av Hildebrand i Månadsbl. 1879, här dock (sid. 153) feltryckt *vinterfallet* för originalets *vintertalet.*

([2] Primstaven, Syn og Segn Kristiania 1916. Äfv. separat; s. 23 f. Den sist anförda versen heter i Västergötland för Allhelgona (1 nov.): »Kommer vintern nu skridande — Kommer han Andersmässan ridande?» Månadsbl. 1879 s. 185.

Även en annan och vida äldre källa betecknar räknandet av Calixtusdagen som vinterhalvårets början såsom norskt. Det är den isländska Rimbegla. På Island var vinter- och sommarhalvårets början icke knuten till bestämda data utan rörlig, så att det förra ingick med andra eller tredje lördagen i oktober, det senare med andra eller tredje torsdagen i april. Denna olikhet framhålles i Rimbegla, där det läses:[1]) »Calixtus messa kommer vintern efter norsk räkning, men Tiburtius messa sommaren.»

Härmed ha vi förts tillbaka till 1200-talet och tidpunkten torde nu vara inne för en granskning av vad våra medeltida källor innehålla till belysningen av vårt föreliggande spörsmål.

Jag skall därvid uppehålla mig endast vid lagarna, och då »vinternatt» enligt norsk räkning obestridligen måste vara identisk med 14 okt., göra vi början med de norska lagarna.[2]) Den enda av dessa lagar före Magnus Lagaböte, som känner Vinternatt (vetrnætr) såsom datum, är Gulatingslagen. Enligt denna utgår nu tiden för ansvar för egohägnadernas vidmakthållande, och samtidigt ingår den termin (vinternatt — Allhelgona, $^{1}/_{11}$), under vilken igenlösning av odalsjord skall anmälas. Det förra stadgandet återfinnes i Konung Magnus' Landslag. Frostatingslagen åter känner icke vinternatt. Här ingår anmälningsterminen för igenlösning av jord vid Mikeli ($^{29}/_{9}$) och varar till jul, vid samma tid ingår terminen för utlysning av jordförsäljning och varar till Allhelgona ($^{1}/_{11}$), slutligen ingår nu tiden för handelsfärderna, och den varar sedan »hela vintern» till påsk. Uttrycket »hela vintern» (från Michelsmässan och sedan hela vintern) för tiden efter Mikeli kan betyda, att vintern enligt Frostatingslagen tänkts ingå icke vid vinternatt, $^{14}/_{10}$, utan redan en halv månad tidigare, vid Mikeli. Vi erinra oss ovillkorligen de tröndska rimstavarna, av vilka ett flertal, i motsats till de sydnorska, sakna beteckning för den 14 okt., även om de hava vintersida och sommarsida fördelad $^{14}/_{10}$—$^{13}/_{4}$ och $^{14}/_{4}$—$^{13}/_{10}$, men som vi sågo är icke ens detta alltid fallet, då en del stavar synas gå egna vägar med vintersidans början förlagd till tidigare dagar av oktober månad.

---

[1]) Alfræði islenzk. II, Rímtǫl utg. av N. Beckman og Kr. Kålund. Köpenhamn 1914, sid. 156. [2]) För lagarna användas i det följande dessa förkortningar: DL. Dalalagen; GL. Gotlandslagen; HL. Helsingelagen; SKL. Skånelagen, SL. Södermanlandslagen; UL. Uplandslagen; VGL. Västgötalagen; VL. Västmanlandslagen; ÖGL. Östgötalagen, GU. Gulatingslagen och FRO. Frostatingslagen.

De övriga stadganden, i vilka Vinternatt ingår som datum, äro yngre än Magnus Lagabötes Norska Landslag.

Gå vi härifrån till de svenska lagarna finna vi Vinternatt i SL (här äv. »vinterdagar»), VL, DL (här vinternätter) och HL. Sistnämnda lag anger i likhet med Gulatingslagen Vinternatt som sluttermin för ägohägnadernas vidmakthållande. Enligt de två förstnämnda lagarna är Vinternatt sista datum för vissa ägosyner, enligt VL börjar nu ekorrjakten, och enligt DL är den dag för jakttidens början i sin helhet och dessutom flyttningsdag.

För fastställande av vilket kalendariskt datum, som avses med de svenska medeltidslagarnas Vinternatt, äga vi en källa i det gotländska runkalendariet av år 1328, som vid 14 okt. har anteckningen Vintrnat (Worm anf. st. sid. 143), och med detta kunde vi naturligtvis låta oss nöja. Men de erfarenheter, vi redan gjort från olika håll inom Norden, bjuda oss att upptaga en sådan kalendarisk anteckning med försiktighet.

Innan vi gå vidare torde några konturer av det gamla ekonomiska året böra fastställas. Det stora gränsskälet i detta är för höstens vidkommande skördearbetets slut och inträdandet av den nya tidsperiod av året, då man måste söka sin näring från annat håll än ur åkern genom jakt eller fiske eller såsom enligt Frostatingslagen genom köpenskap. Jag har för översiktlighetens skull i vidstående tabell sammanställt de lagställen, som belysa denna övergångstid mellan sommar- och vinterhalvåret. Det framgår av denna, att gränsskälet ligger vid Mikeli. Skördetiden är skyddad av den s. k. andfriden, som enligt lagarna ingår vid Olofsmässa ($^{29}/_{7}$) eller Persmässa ($^{1}/_{8}$) och varar till Mikeli; ÖGL fastställer inget visst datum utan säger, att andfriden slutar när »rök och såte är bärgad». Med skördetidens slut upphör skyldigheten att vidmakthålla ägohägnaderna. Denna utgår för äng vid Mikeli men bibehålles för åker ända till Mårten ($^{11}/_{11}$). VL fastställer sistnämnda skyldighets upphörande till den tid, då »grind fryser så att den går hvarken upp eller till». Bestämmelserna rörande hägnad kring åker bli sålunda ett slags »övergångsbestämmelser» för tiden mellan sommarens slut och den egentliga vinterns början. Andra dylika övergångsbestämmelser röra dikning, syneförrättningar och pålysning av försäljning m. m. av jord. Ävenledes uppbäras nu vissa skatter. Allt detta hör så att säga till avkopplandet av sommardriften. Vinterdriften markeras i lagarna av jaktens början. Denna inträder enligt VGL

redan dagen efter Mikeli med första vargskallet för hösten; den egentliga jakttiden ingår dock först med Dionysiidagen ($^{9}/_{10}$), då ekorrjakten börjar. Ekorrjaktens början sättes sedan på olika dagar t. o. m. Allhelgona ($^{1}/_{11}$) och varar till olika dagar på våren.

Betecknar andfridens slut och hägnadernas vräkande slutet på ett arbetsskede, betecknar ekorrjaktens början ingången till ett nytt. Och vid gränsen mellan dem båda faller legostämman eller, som den i detta sammanhang torde i modernt språk kunna kallas, tjänstehjonsflyttningen. VGL har legostämma vid Mikeli och påsk, DL vid vinternatt och påsk; i VL. är den i likhet med UL förskjuten till Mårten och pingst. Det är två olika halvårsberäkningar, som här stå bredvid varandra, den ena med början vid Mikeli, den andra vid Mårten, en växling, som även markeras av vissa lagars bestämmelser om hägnads upphörande kring äng vid den förra dagen, kring åker vid den senare.

Som vi nyss sågo, ägde vi i lagarna även en annan utgångspunkt för vinteringången, och det är datum för ekorrjaktens början. Denna sättes i VGL till Dionysius ($^{9}/_{10}$), i SL till 14 dagar efter Mikeli ($^{13}/_{10}$), i GL till Simon Jude ($^{28}/_{10}$), i UL till Allhelgona ($^{1}/_{11}$) och i VL till Vinternatt. Slutligen sätter DL Vinternatt som jakttidens början i sin helhet. Till dessa dagar kan ytterligare läggas Brita ($^{7}/_{10}$) enligt det ovan anförda Celsiusmanuskriptet, som för 7 okt., har ett armborst jämte följande anteckning: »En sådan boga uthaff Ståhl bruka de (finnarna) att skjuta Ickornar med; derföre de ock sättia en sådan boga på den dagen, emedan det då är den bästa tiden att skiuta dem, för at skinnet är då som bäst.» — Dessa data falla egentligen i två grupper, den ena kring den 9—13 okt., den andra vid Allhelgona med den 4 dagar tidigare inträffande Simon Jude, den dag, som i folkmun bär namnet förebudshelg eller förebud.

Att antagandet om att bestämmelsen rörande jaktens och särskilt ekorrjaktens början skulle vara på visst sätt en lagspråksformulering för den tid, som egentligen ansågs vara vinterns början, erhåller en intressant belysning genom lapparnas tideräkning. Lapparna räkna året i veckor, och varje vecka har sitt namn efter den dag, med vilken veckan slutar. Jag anför här K. B. Wiklund: Årets 42:dra vecka, 15—21 okt., heter Meiwa eller Mäjna, vilket namn enligt Nensens saml. skall vara härlett ur ett (i ordböcker ej förekommande) verb mäinat »bli fullhårig, då ekorrarna blifva vackra»; veckan heter även Oarrevakko, »ekorrveckan». Ursuladagen, den

		Andfrid	Hägnadsskyldighet	Dikning	Syn
14 dagar före Mikeli	15/9				SL. Byggn. XXIV: 2. Tiden för avsyning å broar ingår, varar till 14 dagar efter Mikeli. Motsvarande termin om sommaren är maj månad.
Mikeliafton	28/9	SKL. III. 14. Går in Olsmessoafton 28/7, slutar Mikeliafton 28/9.	SKL. I. 169. Hästar skola vaktas för ägorna pingst-Mikeliafton. Jfr. H. 203. Stadgande rör. dammlucka.		
Mikeli	29/9	HL. Thingm. XIV: Går in Persmessa, 1/8, slutar Mikeli. SL. Thingm. XI. Går in Olsmessa 29/7, slutar Mikeli. UL. Thingm. XIV. Samma stadgande.	SL. Byggn. VII. Upphör laga värn kring äng. VL. Byggn. IX. Samma stadgande. ÖGL. Byggd. XX. Samma stadgande.	SL. Byggn. XII. För vid Mikeli ogräfdt dike böte 3 öre.	
Dagen efter Mikeli...	30/9				
Dionysius	9/10				
14 dagar efter Mikeli	13/10				SL. Byggn. XXIV. 2 Tiden för brosyn slutar. VL. Byggn. XXIII. 1. Brosyn hålles; motsvarande termin om sommaren är 14 dag. eft. Pingst.
Vinternatt (Sverige)			HL. Witherbob. IX. Stämmodag för upphörande af laga värn för äng och åker.	SL. Byggn. XII. För vid vinterdagarna ogräft dike böte 3 marker.	SL. Byggn. XXV. Okräfd syn vid vinternatt kan ej sedan kräfvas. SL. Byggn. XXII: 2. Tjälsyn efter vinternatt vare ogilld. VL. Byggn. XVII: 4. Samma stadgande.
Vinternätter (Norge)	14/10		Gu. 82. Upphör laga värn.		
Simon Jude	28/10				
Allhelgona...............	1/11				
Mårten	11/11		SL. Byggn. VII. Upphör laga värn kring åker. ÖGL. Byggd. XX. Samma stadgande.		
		ÖGL. Byggd. XXII. Går in Olsmessa, slutar när rök och såte är bärgad.	VL. Byggn. IX. Laga värn kring åker upphör när grind fryser, så att den går hvarken upp eller till.		

Köp och Pantning	Skatteuppbörd	Legostämma	Jakten	Andra stadganden
Fro. XII: 2. Ingår tiden för utbjudande af jord till försäljning, varar till allhelgona. Fro. XII. 6. Ingår tiden för igenlösning af jord, varar till jul.		VGL. I. Fornæm. 11. Infaller vid Mikeli och Påsk.		SKL. V. 6. 11. Slutar marknadstid i Malmö, ingår $^{25}/_{8}$. Jfr. H. 28. SL. Kirkiub. V. Slutar tiden för kyrkovigning, ingår Valborgsmessa ($^{1}/_{5}$). Fro. Inl. 20. Börjar tiden för köpmansfärder, varar till påsk.
			VGL. II. Fornæm. XLVI stämmod:ar för vargskall äro: 4-dag Påsk, 4-dag Pingst, dagen eft. Mikeli, 5-dag Jul.	
			VGL. III. 113. Ekorrjakten börjar, varar till 25 mars.	
	SL. Add. 9 (och 12). Utgöres lagmanspenningar. VL. Kon. VII. 5. Utgöres åttargäld.		SL. Byggn. XIX. Ekorrjakten börjar, varar till 2 febr.	
		DL. Byggn. 51. Infaller vid vinternätterna och Påsk.	VL. Byggn. XV. 3. Ekorrjakten börjar. DL. Byggn. 44. Jakten börjar, varar till sommarnätterna.	
Gu. 265. Ingår tiden för igenlösning af jord, varar till allhelgona.				
			GL. 57. Ekorrjakten böjar, varar till $^{25}/_{3}$. GL. 58. Samma stadgande för harjakt med giller.	GL. 44. Oskuren vädur, som slipper lös efter Simon Juda, får af finnaren behållas till den tid, då man brukar släppa vädurarna till fåren.
Fro. XII: 2. Tiden för jordförsäljning slutar. Gu. 265. Tiden för jordlösen slutar.			UL. Vitherb. XV: 1. Ekorrjakten börjar.	Guta Saga V: Personliga klagomål aflämnas hos biskopen i Linköping »mellan Valborgsmessa och allhelgona, men ej därefter vintertiden till Valborgsmessa».
UL. Jortheb. IX. Stämmodag för pantsatt jord.	SL. Add. 9 (och 12) utgöras domare- och styrmanspenningar.	SL. Byggn. XXVI. 2. Infaller vid Mårten och Pingst. Jfr. H. Add. 7. UL. Vitherb. XI. 2. Samma stadgande. VL. Byggn. XI. 2. Samma stadgande.		Bjärköa R. 8. 3. Marknadstid i stad slutar, börjar pingst.

21 okt., heter Maiviå, Meiviå, vilket namn lapparna enligt Olaus Graan icke kunna förklara på annat sätt än att »Kiölden tillijka medh Snöen då aldeles tager öfwerhanden.[1]) Tolkningen av den ordstam, som ligger till grund för Ursuladagens namn, är således hos lapparna redan på 1600-talet icke fullt klar, då den enligt en tradition har avseende på att ekorren nu blir jaktbar, enligt en annan, att köld och snö nu komma på allvar. Vi kunna knappast tänka oss en bättre bekräftelse till antagandet om identitet mellan början för jakttiden på ekorre och vinterns början. Och härtill kan läggas ännu ett exempel genom tungusernas sätt att räkna vinterns början från den dag, då den första goda ekorren fångats.[2])

Härmed synes mig vara ådagalagt, att vi i de senast behandlade lagbestämmelserna äga reminiscenser från en åskådningsvärld, som bottnar i ett kulturskede av etnologiskt sett mycket gammalt datum, i en tid då årets tider ännu icke skiftats av åkerns ans och grödans bärgning utan blott av jägarens och nomadens bekymmer för sitt uppehälle.

Vi skulle sålunda erhålla en hel rad av data, till vilka lagarna fixerat vinteringången. Sedd med jakten som bakgrund skulle terminen bliva 7 okt. till 1 nov. och mot bakgrunden av åkerbruksåret vidgas den ytterligare till att omfatta tiden 29 sept.—11 nov. Någanstans inom denna termin måste vinternatt såsom fast lagdatum ligga, och då stå vi inför spörsmålet: Kan detta datum fastställas?

När VGL förlägger legostämmorna till Mikeli och påsk, ha vi ovillkorligen att däruti se en delning i ett vinter- och ett sommarhalvår med vinteringången vid Mikeli och sommaringången infallande mellan Vårfrudag, $^{25}/_{3}$, och Första maj. För ett vinterhalvår Mikeli—Vårfrudag kan bland andra belägg anföras, att man i Småland till dessa tider förlägger namnen »första vinternatt» och »första sommarnatt».[3]) För halvåret Mikeli—Första maj ega vi belägg genom by- och skråstämmornas förläggning till dessa dagar; vintern blir i sistnämnda fall sju månader lång och sommaren fem. I Estland såväl hos svenskar som ester delades vinter och sommar efter Mikeli, $^{29}/_{9}$, och Georg $^{23}/_{4}$, och hos de förra ansågs Pålsmessan, $^{25}/_{1}$, ligga mitt i vintern.[4]) Då legostämman på våren förlägges till påsk är sommarbörjan uppenbarligen utan datumfixering förlagd till den

[1]) Wiklund, anf. st. sid. 20. [2]) M. P:n, Nilsson, Primitive Time-Reckoning. Lund 1920. sid. 50. [3]) Enl. benäget meddelande av docent C. W. v. Sydow, Lund. [4]) Russwurm, Eibofolke 2. Reval 1855, s. 179. — Yermoloff. anf. st. s. 542.

rörliga högtid, som infaller mellan Vårfrudag och Första maj. Att även andra delningar, Allhelgona ($^1/_{11}$) — Första maj, Mårten ($^{11}/_{11}$) — Första maj, Mårten — Pingst med flera förekomma må blott i förbigående nämnas.

DL har legostämmorna förlagda vid »Vinternatt» och påsk. Mot bakgrunden av vad nyss yttrats kan den misstanken framkastas, att Vinternatt här är identisk med Mikeli, legostämmodagen på hösten enl. VGL och Första vinternatt enl. småländsk folktradition. Att så icke är fallet framgår av SL (Byggn. B. XII), som stadgar, att om man hafver åkerdike ogräft till Mikeli, böte han 3 öre, »hafver han efter den dagen ogräft kring alla egorna fram till vinterdagarna, böte han 3 marker till treskiftes.» »Vinterdagarna» infalla sålunda senare än Mikeli.

Av de lagar, i vilka Vinterdag, resp. Vinternatt, förekommer visa, med hänsyn till här behandlade stadganden, SL och VL den största inbördes likheten: laga hägnadstid utgår för äng vid Mikeli, för åker vid Mårten; 14 dagar efter Mikeli är termin för »brosyn» och för vissa skattebetalningar, »tjälsyn» är förlagd till Vinternatt. I ett fall visa de avvikelser: ekorrjakten börjar enl. SL. 14 nätter efter Mikeli, enl. VL. Vinternatt. Härav kan knappast dragas mer än en slutsats, nämligen den att »Vinternatt» och »14 nätter efter Mikeli» äro kalendariskt identiska, d. v. s. Vinternatt infaller den 13 okt. Med VL visar DL så stora allmänna överensstämmelser, att den senare av Schlyter rent av benämnes Äldre Västmannalagen. Medan VL har ekorrjakten förlagd till Vinternatt förlägger DL början för jakttiden i sin helhet till samma tid. Och nu erhålla vi för fixerandet av DL:s Vinternatt till 13 okt. en överraskande stadfästelse från rimstaven, ty det var just de dalska stavarna, som i olikhet med alla övriga nordiska rimstavar hava vintermärket, det lövfällande trädet, insatt icke på den 14 utan på den 13 okt., en dag som eljest i våra kalendarier är namnlös och okänd.

Som vi erinra oss från de finska stavarna hade dessa dagarna 13—15 okt. utmärkta med tre streck, och i de norska lagarna förekommer liksom i DL icke ordet vinternatt utan vinternätter. Här är sålunda vinteringången icke från början en dag utan en följd av dagar, och denna är uppenbarligen identisk med den på de finska stavarna utmärkta tre dagarna, av vilka den 13 okt. sålunda blir första »vinternatten» eller vinterdagen.

Nu kunna vi läsa innantill på rimstaven: De finska stavarnas tre

streck säga oss: dessa äro vinternätterna; dalastavarnas avlövade träd på den $^{13}/_{10}$ säga oss: nu börja vinternätterna, och denna är den första; de övriga stavarnas träd eller vante på $^{14}/_{10}$ säga oss: nu pågå vinternätterna — denna är den mellersta dagen. Men därmed ha vi även lösgjort rimstavens vintermärken från det kyrkliga kalendariet och ställt in det i ett folkligt sammanhang, i en tideräkningsmiljö, som är rent gammalnordisk. Och på samma gång kunna vi därmed anse oss hava fastställt ett dagmärke på rimstaven som utan tvivel har anor långt tillbaka, i karfstickor för dag och årsräkning, som ligga tidigare än vår bekantskap med kyrkokalendern. Detta får emellertid icke fattas så, att vintermärket eller vintermärkena redan i så gammal tid voro insatta på just 13—15 okt., men de kunna mycket väl i ett kalendarium, som var lagt efter månmånader och lunisolar tideräkning (jfr. Fb. 1921, sid. 21) hava varit insatta på den första vintermånadens 13—15 dag, dagarna kring fullmånen, när månaden alltid började med nytändning, samt härifrån hava flyttats över till den kalendariskt fastlåsta oktobermånadens 13—15 dag.

Mer än en av mina läsare känner sig kanske eftertänksam över vartill en så omständlig utredning skulle tjäna, när den strängt taget endast konstaterat, vad var man visste förut. Ty undersökningen har rört sig om huruvida vinternatt enligt svensk uppfattning var den 14 okt.; resultatet blev att så icke var fallet, utan den var den 13 okt. och växlingen 13 okt. i Sverige med 14 okt. i Norge förklaras därav, att vinternätterna ursprungligen omfattade dagarna 13—15 okt.

Vinternatt som visst datum förekommer emellertid endast i Gulatingslagen och i Svealagarna. Frostatingslagen och Götalagarna känna den icke, här synes vinternatt såsom lagdatum motsvaras av Mikeli, och till denna dag förlägges dessutom »Första vinternatt» enligt småländsk folktradition. Det synes sålunda hava funnits en gammal växling mellan Mikeli och »14 nätter efter Mikeli» (= vinternatt). Denna växling kan i sin tur förklaras med utgångspunkt från det nyss gjorda antagandet om Vinternätterna såsom ursprungligen förlagda 14 dagar efter en lunar månadsgång, d. v. s. en växling mellan Kalendæ och Idus, eller detsamma som Tacitus antyder, då han (Germanerna kap. 11) säger, att germanerna hålla ting eller stämma »på bestämda dagar antingen vid nytändning eller vid fullmåne. Dessa tidpunkter anse de för lyckosammast att börja ett företag.» — Denna växling har i sin tur en annan, och det är

Allhelgona—Mårten, vilken ju även den ytterst kan bero på en Kalendæ—Idusväxling förlagd en månad efter växlingen Mikeli—Vinternatt.

De skiften i året, som knyta sig till alla dessa dagar hänföra sig till jordbruks- och boskapsåret, till skördetidens och betningstidens slut och boskapens installning. Men bakom detta skymtar en annan rad av dagar såsom ingångsdata för en ny årstid, och för vilka icke jordbrukarens och boskapsskötarens beräkningssätt ligga till grund utan jägarens. Det är de olika dagarne för ekorrjaktens början.

Men därmed har ännu ett resultat vunnits, och det är påvisandet av vanskligheterna vid schematisering i etnologien, t. o. m. inom en av dennas mest byråkratiska discipliner, kalendervetenskapen.

GUDINNAN FRÖJA I FOLKTRADITIONEN.

AV

C. W. VON SYDOW.

Av den gamla eddamytologiens gestalter är det blott ett fåtal, som lever kvar i folkets tradition. Flertalet har helt försvunnit. En del har bevarats i ortnanm, fastän inga andra minnen om dem lyckats leva kvar. Men några omtalas fortfarande i sägner, folktro och läsningar, varjämte man mer eller mindre tydligt kan skönja ursprungligen till dem hörande riter i nutida folksed.

Bland dem, som till vår tid omtalats av folket, torde Oden och Tor främst förtjäna nämnas, i det man har en hel del sägner, sedvänjor, signerier och föreställningar knutna till dem. Loke tycktes leva kvar under namnet Locke i ett par talesätt och sedvänjor. Och gudinnan Frigg har ihågkommits i bruket att fira torsdagarna som ett slags helg, vilket kallas att »helga Toregud och Frigge». Om torsdagsnätterna, då ingen annan får spinna, är det hon, som spinner, och efter henne har stjärnbilden Orion fått namnet Friggaten, Friggs rock, Friggs spinnerock.[1])

Men detta tycks också vara allt som forskningen känner i fråga om hos folket bevarade namn av hednagudar tillika med ett samhörigt innehåll. En så pass betydande gud som Frö (Frey) tycks ej längre vara känd till namnet av allmogen, ehuru folkseden har bevarat otvetydiga spår av riter, som hört till hans dyrkan. Jag tänker därvid i första rummet på julgrisen och allt vad därtill hör såsom julskinkan, julhös, bröd i form av en gris m. m., vilket uppenbart i rätt nedstigande led härstammar från Frös galt vid våra förfäders julblot. Men det finns även andra folkseder, som torde kunna tolkas såsom ättlingar av Fröskulten, och jag vill i det hänseendet särskilt hänvisa till en uppsats av Edv. Hammarstedt, »Kvarlevor

[1]) Se härom t. ex. Hylten-Cavallius, Värend och Virdarne I. s. 207—237 § 47—57.

av en Frös-ritual i en svensk bröllopslek» (i Fästskrift till H. F. Feilberg s. 489).

Har då icke Frös kvinnliga motsvarighet på något sätt bevarats i folkets minne? Man borde kunna vänta detta i betraktande därav, att över hela Europa fruktbarhetsgudinnan har spelat en betydligt mera framträdande roll än sin manlige motsvarighet. I fråga om fruktbarhetsriter är det visserligen ej alltid möjligt att göra någon sträng boskillnad mellan dem, emedan de dyrkats samtidigt och på liknande sätt, men det är i alla fall möjligt att uppvisa påtagliga rester av speciellt Fröja tillhörig kult i våra folktraditioner.

Här kan jag återigen hänvisa till en uppsats av Edv. Hammarstedt: »Lussi» (i Meddelanden från Nordiska Museet 1898 s. 1-38) vari han visar hur en hel del sedvänjor och andra traditioner, som knutits till Luciadagen, ingalunda från början haft något med det katolska helgonet att göra utan måste gå tillbaka på kulten av fruktbarhetsgudinnan. Den vitklädda flicka, som under namn av Lucia eller Lussebrud bjuder på kaffe eller glögg under Lucianatten, representerar sålunda från början den fruktbarhetsgudinna, som man i hednisk tid ägnade sin dyrkan under julfesten och som då tänktes vandra omkring och förläna mark och träd fruktbarhet för det kommande året.

I detta fall har gudinnans namn glömts bort och ersatts med namnnet på det katolska helgon, S:ta Lucia, som gett dagen dess namn, alldeles på samma sätt som en likadan vitklädd flicka på sina håll i Tyskland kallas Kristkindlein, därför att hon går omkring och bjuder på godsaker på Jesusbarnets dag, juldagen. Om man här bortser från att fruktbarhetsgudinnan även hos oss uppträtt under många olika namn,[1] kan man tryggt identifiera Lussebruden med Fröja.

För en sådan sammanställning talar även följande egendomliga tradition: I Vissefjärda socken i Kalmar län berättade kantorn därstädes för några år sedan för mig, att hans 90-årige fader, som då ännu levde, varje julafton alltid brukade höra efter om det blåste ute så att vinden skakade fruktträdens grenar. Om så var fallet, sade han belåtet: »Nu blir det bra med frukt i år för Fröja skakar

[1]) Bland dem var Frigg ett, och man kan sålunda väl identifiera Frigg med Fröja, även om Eddamytologien skiljer dem åt. Namnet »Friggs rock» på Orion har i norra Skåne (och kanske även på andra håll) haft formen »Fröjas rock», såsom Professor Martin P:n Nilsson meddelat mig.

fruktträden.» Men var det vindstilla, sade han: »Nu skakar inte Fröja fruktträden, så jag är tvungen att gå ut och skaka dem, eljest blir det ingen frukt i år.» Och så gick han ut i trädgården och skakade varje fruktträd.

Denna lilla notis säger tydligt nog att minnet av den gamla fruktbarhetsgudinnan levat segt kvar hos vårt folk. Namnet har oförändrat bevarats, och ej blott som ett namn utan innehåll, utan med det är tydligt förknippat en föreställning om ett kvinnligt väsen, som om julen, den fest då våra förfäder blotade till de båda fruktbarhetsgudomligheternas ära, går omkring och förlänar träden fruktbarhet. Man kan gott säga att här en genuin hednisk föreställning oförändrad levat kvar genom seklerna ned till våra dagar.

I själva verket är detta på pricken samma föreställning som man måste tänka sig ligga bakom Luciafirandet. Skillnaden ligger blott i de olika uttrycksmedlen. Smålandsbonden har i vindens sus i fruktträden tyckt sig höra fruktbarhetsgudinnan Fröja komma dit på sin kringvandring och genom att skaka träden förläna dem fruktbarhet. Samma tro om gudinnan har lockat folk att på ett synligt sätt framställa henne för sig och sålunda försäkra sig om hennes gåvor. Den här meddelade notisen är sålunda ytterligare ett stöd för Hammarstedts tolkning av Luciaseden.

Jag vill här blott tillägga att sådana uppgifter som den jag här meddelat numera torde vara mycket svåra att påträffa hos folket. Traditionen har i allmänhet blivit allt för nött och urblekt, och ett fynd av denna art måste räknas som en stor dyrbarhet. Själva föreställningen om att vinden på julnatten är fruktbringande lever emellertid kvar åtminstone i Kalmar län och Blekinge. Man säger där att vinden blåser frukt på träden, när det blåser om julnatten. Men föreställningen om det personliga är borta.

NÅGRA ANTECKNINGAR OM »SMÖJNING».

AV

LOUISE HAGBERG.

I Nordiska Museets publikationer[1]) har Hammarstedt flerstädes behandlat den gamla fornseden att vid vissa sjukdomar företrädesvis hos barn såsom vid ältan och engelska sjukan — draga eller träda det sjuka barnet igenom öppningar i olika slags föremål. I anslutning till dessa undersökningar fogas nu härnedan en kort redogörelse för några under senare år erhållna meddelanden om dylika bruk jämte en del jämförande uppgifter ifrån andra länder.

Ovannämnda sed, för vilken Hammarstedt använder termen smöja, har varit vida spridd såväl inom som utom vårt lands gränser, och mångfaldiga äro de former under vilken den uppträtt. De öppningar, genom vilka en sjuk brukade dragas, kunde vara av mångahanda slag. Redan hos de gamle indierna, hos vilka även smöjningsriter förekommit, ansågs det såsom synnerligen lyckosamt att kunna krypa igenom en i ett träd befintlig remna. En hos oss och särskilt i Småland förekommande form av smöjning har varit att träda barnet genom en kluven och med en grov kil i sär hållet levande träd, varvid

[1]) »Behandling för engelska sjukan på 1850-talet» och »Om Smöjning och därmed befryndade bruk» i Meddelanden från Samfundet för Nordiska Museets främjande 1890 s. 30 o. f. och 1891 s. 34 o. f. — Svensk Forntro och Folksed i bild och ord. I. Stockholm 1920 s. 30 o. f.

[1]) Nedanstående förkortningar ha använts: N.M. = Nordiska Museets arkiv, P.B. = P. Bartels. »Durchziehkur in Winkel a. Rhein» i Zeitschr. des Vereins f. Volkskunde. Jahrg. 25. Berlin 1913. W.W. = G. O. Hylten-Cavallius: Wärend och Wirdarne. Stockholm 1864. Hohnboe: Eet overtroisk Middel, Vid. Selsk., Krist. 1864. Bellschau = E. Bellschau, »Ueber Zaubermedizin» i Kärntner Südmarkkalender. Klagenfurt 1921.; Brand = J. B. Brand »Popular Antiquities». Ed. Ellis, London 1906; Broberg = J. V. Broberg. »Bidrag från vår folkmedecins vidskepelser. Stockholm 1878.; L.D. = fru Linnéa Danér, Nydala, Vrigstad; L.J. = folkskoleläraren Levi Johansson, Orrskog; A.O. = hr Arnold Olsson, Stenshult, Slussen; E.O. = fröken Ella Ohlson, Kiruna; S.O.P. = f. lantbrukaren S. G. Petersson, Pellemåla, Wissefjärda, K.S. = K. Schiller, Zum Thier-und Kräuterbuche des mecklenburgischen Volkes. H. 3. Schwerin 1864.

asp, ek eller flygrönn använts. Enligt ett i dagarna erhållet meddelande från Hångers sn därstädes brukade man med träklubba och träkilar klyva ett växande träd nere vid roten, så att en öppning uppstod tvärs igenom trädet. Nio stycken kilar av olika storlek medfördes av vilka den minsta slogs in nere vid jorden, därefter togs den näst minsta och så undan för undan, tills man tog den största, som var så stor, att barnet sedan kunde föras igenom öppningen. Järn eller stål fick ej användas, ty då förlorade kuren sin verkan. Ceremonien skulle under tystnad utföras en torsdags eller söndags morgon före dagningen av tvenne syskon, helst tvillingar och av motsatt kön till barnet. När det var gjort, borttogos alla kilarna, så att trädet kunde återtaga sin naturliga ställning, och nedgrävdes omsorgsfullt. Växte trädet sedan, var det ett säkert tecken till barnets tillfrisknande. En för smöjning sålunda använd asp stod för omkring trettio år sedan å hemmanet Drakaryds ägor genom vilket en nu levande bonde, blivit tagen, såsom barn.

Många sådana träd ha funnits där i Finvedstrakten (S. P.) Enligt Hylthén—Cavallius, som anför samma sed ifrån Wärend, (W. W. I s. 400) skulle trädet efteråt bindas om med vidjor, för att såret måtte gro igen. Dragning genom en kluven ask kunde hjälpa även för annat än barnsjukdomar. I Småland sades det nämligen, att när den ene av två äkta makar blivit »förgjord», så att hågen vänts till någon annan, så skulle den andra för att omintetgöra trolldomen dras igenom en kluven på rot växande asp. Sedan skulle de bli sams igen. (L. D.) På samma sätt omförmäles att mjältsjuka, eller förgörning av skogssnuvan plägade botas medelst dragning genom »klovan» på en ek. (W. W. I s. 280).

»Träddragning» för ris skedde i Ångermanland genom att klyva stammen på en växande ungbjörk, kila isär den och så föra barnet igenom den tre torsdagskvällar å rad. (N. M. L. J.) Liknande bruk ha även förekommit i England, där trädandet av barn behäftade med engelska sjukan eller med bråck säges vara en mycket gammal och utbredd folklig vidskepelse, varvid asken, vilken sedan uråldriga tider där tillskrivits en viss mystisk kraft, företrädesvis synes ha kommit till användning. Träden klövos då de voro unga och böjliga, och höllos öppna medelst kilar, under det att de sjuka barnen nakna drogos igenom öppningen. Ibland lämnades träden att växa igen av sig själva, ibland spikades de igen eller ock stoppades de igen med lera och bundos omsorgsfullt om. I början av 1800-talet stod nära

Selbourne en rad askar, vilka av ärren och fogarne längs sidorna tydligt visade, att de i äldre tider hade blivit kluvna. På ett sådant träd fick ej en enda gren röras, ty det troddes, att patientens liv berodde på trädets, i samma ögonblick som det höggs ned, så — hur

Fig. 1. Kluven ask, Shirley Heats. Warwickshire, England.

långt borta den botade än måtte befinna sig — återvände bråcket genast, och kallbrand stötte till.

En person, som på 1700-talet tvenne gånger var vittne till en dylik ceremoni, beskriver den sålunda. »En ung ask valdes ut för ändamålet och klövs på längden omkr. 5 engelska fot. Remnan hölls öppen av min trädgårdsmästare, under det att den som var med barnet,

och som hade klätt av det naket, drog det trenne gånger genom trädet med huvudet först. Genast ceremonien var över, bands det skadade trädet om med segelgarn, och så snart trädet vuxit ihop igen, skulle barnet vara botat. Det ena barnet led av engelska sjukan och det andra av bråck. Fortsatte remnan att gapa blev kuren troddes det utan verkan.»

Denna ceremoni ansågs dock icke alltid tillfyllest, utan skulle barnet även tre mornar å rad tvättas i daggen från trollträdets löv. (Brand. III:s. 287 o. f.)

I Hone's Every-Day Book (London 1837 III s. 466) finnes en efter den engelska tidskriften »Gentlemans's Magazine» för år 1804 återgiven avbildning av en kluven ask, fig. 1. Den övre delen av en medelst ett verktyg huggen remna har gått ihop, den nedre delen är däremot ännu öppen. Trädet, som år 1804 var friskt och grönskande, stod bredvid en mans stuga, vilkens lille son år 1791 hade dragits igenom dess stam för bråck och blivit botad. Det förefaller således, som om ej hela remnan behövde växa ihop för att patienten skulle bliva frisk, då den efter så många år ännu ej hade gått helt igen. Å bilden ser det ut som om trädet i likhet med det från Hånger omnämnda hade kluvits ända ned till marken, så att jorden bildat bas.

Ännu vid början av detta århundrade har man i Tyskland brukat att klyva än ett ungt fruktträd, och än blott ett vildskott av ett dylikt. Efter dragningen som försiggått vid middagstiden har trädet omsorgsfullt förbundits. (P. B. s. 288 o. f.). Ett liknande förfarande rekommenderades av den på trehundratalet i Konstantinopel levande läkaren Marcellus Burdigalensis, vilken för bråck hos barn föreskrev dragning genom ett kluvet körsbärsträd, varefter trädet skulle hopklämmas och förbindas med oxgödsel och andra förbandsmedel. Ju fortare trädets ärr läktes, desto fortare skulle ock bråcket botas (K. S.).

Från Orust i Bohuslän berättar en åttioåtta års gammal gumma, att man där brukat träda barn som ledo av »madlea», (vilket där säges vara den vanliga benämnningen på engelska sjukan), genom ett kluvet träd. Men skulle detta då vara en »vindfälla» (omkullblåst träd) och hälst ett alträd. När ett träd blåst omkull, händer det nämligen ofta, att det klyver sig uppigenom, så att en stor springa eller öppning uppstår (A. O.).

I Uppland och Södermanland har man brukat att draga sjuka barn genom s. k. vårbundna träd d. v. s. träd som delat sig och sedan vuxit

ihop igen, så att det i stammen eller grenarna bildas en så pass stor öppning att ett barn kan dragas igenom. Vilket trädslag som helst kan användas, blott det vuxit på sagda sätt, i ovannämnda landskap synas emellertid härvid björken mest ha kommit till användning. Från Tuna socken i Uppland föreligger den uppgiften att för barn födda på vintern skulle björk användas och för dem som voro födda på sommaren gran.

I Rasbo ej långt från Uppsala belägna socken fick jag vid en studieresa häromåret höra talas om flera »vålbundna» träd. Många av dessa hade tyvärr redan skattat åt förgängelsen, en del nedsågade eller nedhuggna, ehuru man ju i allmänhet ej gärna våldför sig på ett dylikt träd, vanligen får det stå till dess det, såsom man uttryckte sig, »dimper av sig självt», ty vålbundna träd äro heliga, och den som fäller eller åverkar ett sådant drabbas av farliga sjukdomar. Från Östergötland berättas om en man, som tyckte, att vidskepelse bedrevs med den här avbildade botemedelstallen i Hycklinge pl. X, fig. 1, och att han ämnade att hugga ned densamma, men han blev sjuk och fick fullt med blåsor i händerna. Han slutade därför upp medan han var något så när helskinnad. »Dä ä' sådan stor makt i trät», sades det. Ännu år 1912 fanns tallen vid Botolfs Brink kvar med tydliga spår efter huggen, och troligen står den där än. (N. M.-S. Erixon). Att hugga ned och flytta ett sådant träd är ej heller rådligt, ty då förlorar det sin kraft. Man berättar, att det i Tuna sn i Uppland, skall ha funnits ett beryktat »vårbundet träd», en björk, till vilken folk kom från när och fjärran för att söka bot för sjuka barn. Så kom där en ny ägare till stället där trädet stod. Han lät såga av och ställa upp det på sin gård. Men sedan var det, som om trädet ej mera skulle haft samma kraft som förut. Väl kom man fortfarande dit med sjuka barn, men det ville ej längre hjälpa. Tack vare denna åsikt om dylika träds helighet ha många av dem blivit bevarade intill våra dagar. Ej långt från varandra funnos sålunda vid tiden för mitt besök (år 1918) tvenne »vålbundna träd», ett par björkar, vilka alltjämt påstodos vara i bruk, för en sex sju år sedan hade man särskilt varit vittne därtill. Men som dylika kurer numera betraktas såsom vidskepelse, ske väl besöken i allra största hemlighet. Däremot var det ej svårt att komma till tals med personer, vilka biträtt vid sådana tillfällen, och med synnerligt välvilligt tillmötesgående var man mig även behjälplig med att i bild föreviga den försvinnande fornseden.

Medelst dragning genom vålbundna träd botade man i Rasbo barn som voro »vålbundna». Sådana barn kunna förövrigt vara friska, men visa benägenhet att hålla benen i kors och kunna ej gå. Det kunna de visserligen inte heller vid engelska sjukan, men det är inte detsamma, påstods det, ty även om de bli bra från den sjukan, kunna de i alla fall inte gå, om de äro vålbundna.

I trädet från Rasbo, pl. IX, är hålet så stort, att ett fem till sex års barn kan trädas igenom detsamma. För några år sedan voro en torpare och hans hustru dit med sin tre till fyra år gamla flicka. Fadern stod då på ena sidan om trädet och trädde och modern på den andra och tog emot. Vid genomträdandet, som skall ske vid solnedgången tre gånger motsols och tre torsdagar å rad går det vidare så till, att den, som står och tar emot barnet för varje gång frågar varför den andre trär igenom trädet, varpå denne svarar: »Därför att flickan (eller gossen) är vålbunden.» I den närbelägna Tuna socken där man ännu drog för omkring tjugu år sedan, skulle barnet därtill nämnas vid namn. Är det en gosse, går det från höger, och är det en flicka från vänster. Barnet drogs påklätt, men ett stycke av linnet eller en rispa av dess kläder skulle bindas om en kvist på trädet. I det här avbildade trädet satt för ej så länge sedan en mängd bandrester i olika färger, men ursprungligen torde det ha varit hela linnet eller skjortan som sista kvällen lämnades kvar. I närheten av Gnesta i Sörmland fanns för omkring en 25 à 30 år sedan tvenne dylika björkar, genom vilka man brukade draga barn för engelska sjukan, och av vilka det ena ännu står kvar. Barnet drogs där i blotta linnet, vilket sedan omknöts den gren som förband den egentliga grenen med stammen, där det fick hänga till dess det föll sönder. (N. M.) På Rönninge gård (Sörml.) har invid sjön Flaten förr funnits en »vålbunden sälg», vid vilken det på 1880-talet brukade ligga fullt med uppruttna klädesplagg, och ännu år 1895 iakttogs där en stor trashög. Genom ett stort hål i stammen togos barn igenom trädet första torsdagen i ny, varvid de träddes med huvudet mot öster trenne gånger kring trädet och så in igen, varefter barnets linne eller skjorta kastades vid trädet. I Nordiska museets ägo finns en liten barnskjorta (avbildad i Hammarstedts »Forntro etc.» sid. 31.), som blivit funnen vid ett vårdbundet träd i Odensvi, Småland, kvarlämnad av en torpare, som där dragit sin dotter för skärvan. Men olycklig den som till äventyrs tog och nyttjade ett sålunda kvarlämnat plagg, den riskerade att få sjukdomen på sig.

Fig. 1. SMÖJNING, RASBO, UPPLAND.

Fig. 1. BOTEMEDELSTALL, HYCKLINGE, ÖGLD.

Fig. 2. »VALBUNDEN STUBBE», SÄVAR SN, VÄSTERBOTTEN.

Ibland grävdes linnet ned invid trädet, så har t. ex. skett vid den åtminstone för några år sedan i Enhörna i Södermanland befintliga »kluvna tallen» eller »trolltallen». Istället för en rispa av kläderna kunde man även i Rasbo invid trädet lägga ett enkronasmynt.

I Ångermanland ha »valbönne tren» varit mycket vanliga och där intill senaste tid begagnats. Vanligen är det en »klok gumma», som med tillhjälp av barnets far eller mor sköter om dragningen, för »valbönnen rise» tre torsdagar i nedan. Gumman skall ha en slant så att hon tackar, vilket den som beställt dragningen däremot ej får göra. Där ett sådant »valbönnet tre» funnits har man kommit med massor av barn även från långt avlägsna håll och det ej blott från landsbygden. Och bra ha de små patienterna blivit, en medelålders hustru i Mo sn, säger sig kunna sitta hela dagen och berätta om barn som blivit botade vid ett enda sådant träd. När man går för att draga ett barn, bör den som skall draga bära det till trädet, och sedan skall medhjälparen bära det tillbaka. Under vägen får man ej yttra något. Först läser man Fader vår, och så skickar man barnet tre gånger genom hålet i trädet och säger: »Jag drager dig en valbönnen man (kvinna), det gör jag i Jesu namn.» Den som hjälper till står på andra sidan och tager emot barnet, drar det runt om stammen och så tillbaka till den som sänder det igenom. Så drages barnet nio gånger på samma sida om stammen, varefter välsignelsen läses. Detta sker tre torsdagar i nedan, men andra torsdagen skall barnet dragas omkring andra sidan av stammen och så tredje gången liksom den första, så att det blir anvart (varannan gång). »Det blir liksom trianglar». Efter den sista dragningen kastas en slant, några knappnålar, litet av barnets hår eller litet aska inunder hålet där dragningen skett.

Mycket vanligt har också varit att taga loss de naturbildade grenöglorna och begagna dem vid kurer i hemmen, varvid man ju ständigt hade dem till hands och de blevo lättare tillgängliga för flera.

Även när ett träd stod på rot och hade en gren, som vuxit ned i marken, kunde man träda barnet som alltid skulle trädas med huvudet först och från söder och till norr. Trädningen skulle ske långsamt, så att man därunder kunde läsa hela »Fader vår» baklänges.

Det är inte alltid som ett träd klyver sig, när det blåser omkull, men i så fall bruka rötterna stå upp ur jorden i form av bågar, och då har man även kunnat träda barnet igenom dessa. (A. O.)

Denna art av trädsmöjning har i Medelpad kallats att »rotdra»

(N. M.-L. J.) I Dalarna har smöjning under roten på ett växande träd med marken såsom bas varit ett mycket anlitat sätt. Vanligen är det tall eller gran som användes och trädet kallas understundom »vårdträd». (N. M. N. Keyland). I Hvetlanda i Småland skedde »barndragning» genom vilket träd som helst, endast tvenne av dess rötter sköto upp, så att barnet kunde dras igenom. (L. D.). Ibland, såsom i Östergötland, grävdes en särskild fördjupning under roten (N. M.).

Att dra det sjuka barnet under en uppåt krökt trädrot med grävd grop under brukar i Medelpad benämnas »jorddragning», varvid hålet ofta grävts under en gran- eller enrot. I en socken i detta landskap fanns år 1914 en gran med ena rotbenet uppvuxet över marken, och titt och ofta sågos gummor gå dit med sina barn för att »joldra» dem (N. M.-L. J.). Ibland kunde man även sätta en trädrot, vilken vuxit i knut med en så pass stor ögla att ett barn kunde trädas igenom, över ett genom en jordkulle grävt hål. Jorddragning kan även gå så till, att man gräver ett hål eller en kanal i riktning öster och väster genom en tuva, en jordbacke, jordkulle, i en dikeskant eller under en jordfast sten.

I Medelpad där följande läsning: »Jag jorddrar (Per) i Guds Faderns, Sonens och den helige Andes namn», har brukats, säges det, att sjukdomen går tillbaka till de underjordiska, och därför brukade man samtidigt offra åt dem. När gropen grävts färdig, korsades den med stål, så att de onda makterna ej skulle kunna skada och därpå lämnades en silverslant i jorden till lösen för gropen. Man skulle säga ifrån åt de underjordiska, att man köpte gropen av dem (N. M.-L. J.). I Mo i Ångermanland brukar gumman, som jorddrar, använda följande formel: »Herre, här har du en krumpen man, läk honom så gott du kan» (N. M.-E. O.). Tid efter annan ser man i tidningarna notiser om att dylik »vidskepelse» å olika ställen ägt rum. Så berättar en brevskrivare till Stockholmstidningen för den $^{26}/_{9}$ 1913 om huru han då för någon tid sedan vid färd över Ångermanälven varit vittne till jorddragning vid »torsdagsbryggan» vid Lo. Torsdagarna voro ångbåtarne överfulla med mödrar, vilka kommo från alla håll med sina barn för att låta dem av en äldre kvinna dragas genom en liten jordtunnel, och vilket troddes ha till resultat att inga sjukdomar mera skulle få makt med barnen. Enligt andra från Ångermanland stammande uppgifter från åren 1911—12 var det där då mycket vanligt att med 5—6 månaders gamla barn gå

till en klok gumma för att hon skulle dra dem »genom jola», på det att barnen måtte undgå smittosamma sjukdomar (N. M.-L. J.). Man har även brukat skära upp en torva, så att bägge ändar fasthänga vid marken, och under den draga barnet. Om vintern, då man inte har kunnat jorddra ute, har man plägat ta in torv och bygga upp den, så att det blir ett hål i mitten (N. M.-E. O.), eller också har jorddragningen kunnat ske genom helt andra föremål, såsom exempelvis i Jämtland, där man om vintern brukat dra genom glugg och sele.

På ungefär enahanda sätt har man brukat bota »skärvan» i Hånger, i det att norr om gården en grön torva, ungefär 60 cm. bred lossades och lyftes upp, så att det blev en öppning så pass stor, att barnet kunde dragas därigenom. För varje gång barnet drogs skulle man spotta. Torvan skulle sedan nedläggas i sitt förra läge och tilltrampas. Växte gräset sedan lika som förut på torvan, blev barnet friskt, men torkade eller vissnade gräset, var botemedlet förfelat. (S. P.) Även i Sörmland skulle en jordtorva uppskäras norr om boningshuset, och efter dragningen skulle linnet lämnas kvar. I Östergötland skulle dragningen försiggå under en på kyrkogården uppskuren jordtorva. Smöjning genom gravar har även varit vanlig. Många äro sålunda de som botats efter att ha dragits genom »Jemmenhögs konungagrav»[1]) i Gällaryds sn., Småland. På valborgsmässonatten, innan det blev dager, brukade förr i tiden en mängd sjuka — både stora och små dragas genom nämnda konungagrav, varvid jord kastades undan så pass, att en människa kunde dragas igenom. En nu levande kvinna förtäljer om hurusom hennes lilla syster där blivit dragen för »dösjukan» (tvinsot). Visserligen hjälpte inte kuren den gången, ty flickan dog, men »hon skulle väl dö och därför dog hon». (L. D.).

Även i Norge har jorddragning varit vanlig. I en av sina folklivsskildringar »En signekjærring» talar Asbjörnsen om en käring som brukade smöja under torv. »De har sendt bud efter mig», säger hon »för en unge, som har bare troldsvek: da er det ingen sak, jeg skal före ham rangsöles under en græstorvstrimmel, saa blir han til folk». (Meddelat av konservator K. Visted, Kristiania).

Intressanta tidiga omnämnanden om jorddragning påträffas i me-

---

[1]) »Jemmen» säger befolkningen i stället för igenom. Med Jemmenhög menas alltså en hög som det dras igenom. Till följd av flitigt dragande, har nämnda hög under årens lopp ansenligt förminskats.

deltidens katolska botböcker. I Wasserschlebens »Bussordnungen» (s. 597) och professor E. Friedbergs innehållsrika lilla skrift: »Aus Deutschen Bussbüchern», (s. 28 och 41), finnes utdrag ut botböcker från 8:de årh. och 12 årh. (Poenit. Pseudo Theodori och Corrector Burchardi), där föreskrifter lämnas för botgöring vid vissa utslag av arg hedendom. Så förbjudas mödrar bland annat att med sjuka barn krypa genom i jorden grävda hål och därefter tillsluta öppningen med törnen, för vilken förseelse boten var 40 dagars fasta vid vatten och bröd.

I Frankrike och England har man ännu bruket att smöja genom en med ett större hål genomborrad sten, och anser Hammarstedt, att denna smöjningsform ursprungligen stått i samband med stenålderns forngravar, där en av sidostenarna är genombruten med en rund öppning. Krypandet igenom »Tolmen» eller genomborrade stenar var en druidisk ceremoni, som utövats ända bort i Ostindien. Från Marden i England omtalas en sten, genom vilken många personer skola ha krupit för smärtor i rygg och lemmar och massor av barn ha dragits för engelska sjukan. (Brand III, s. 293). Något liknande anföres i en nyligen i Österrike publicerad uppsats. För ännu 25 år sedan fanns i Gurkerdomen i Kärnten i kryptan bakom och jäms med den heliga Hemmas altarbord därstädes en kanalformig öppning, genom vilka havande kvinnor plägade krypa för att få en lätt förlossning. Som öppningen emellertid var ganska trång, fastnade en gång en kvinna i densamma så att muren måste rivas upp, varefter öppningen murades igen. (Bellschau s. 81, 82.).

Förutom redan anförda, i Sverige brukade sätt för smöjning, har därjämte ännu en mängd andra former förekommit, såsom trädande genom hästselar, skaklor, vävstolar, benställningen på en tolvslåstol, gärdesgårdar, hässjestänger, grindhål, fönster, husgluggar, pinnarna i en stege, kittelhandtag, likbårar, granhärvor, spinnrockssnören o. s. v. (N. M.) Det smöjdes även under tända ljus, varvid barnet sju gånger fördes genom en av sju ljus, två stolskarmar och golvet bildad öppning (Broberg s. 9). I vissa delar av Norge ha mödrarna brukat träda sina barn igenom en till hälvten igenknäppt »præstekjole». För att slippa att jämt föra prästkappan med sig brukar prästen ofta ha den hängandes på en gård i närheten av annexkyrkan, och har då den medlidsamme gårdsägaren brukat lämna sjuka barns mödrar tillfälle till att på dylikt sätt begagna kappan. (Holmboe s. 122.).

Denna art av smöjning erinrar om det i andra länder rådande bruket att såväl vid hälso- som adoptionsriter draga genom en skjorta eller dylikt.

En i England egendomlig form för smöjning har varit, att det nyfödda barnet den dag det döptes drogs genom en så kallad »groaning cheese» (barnsängsost). När barnet var fött, skars ett hål ut i mitten av osten, vilken sedan gradvis formades till en slags stor ring, genom vilket barnet drogs den dag det kristnades. (Brand. II, s. 71, III s. 293).

Ofta är smöjningsformen beroende på den gamla regeln, att där man fått sot skall man även söka bot, och därför blir botemedlet ofta beroende på vad slags ris eller skäver det är fråga om. Vanligen säges orsaken till valbönnen rise, valbundenhet eller engelska sjukan o. s. v. bero på någon oförsiktighet från moderns sida under havandeskapet, varigenom något blivit bundet, som endast kan lösas upp genom att det sjuka barnet drages genom ett hål. Vid dragning genom en hästsele brukade den som skickade barnet igenom säga: »här kommer en valbunden man (kvinna)», och den som tog emot svarade: »lös honom (henne) i Jesu namn» (N. M.-E. O.). »Jordbundet» hade barnet blivit, om modern, när hon gått med det, råkat till att krypa genom en gärdesgård, och då hjälpte intet annat än jorddragning under en trädrot. Kan modern till ett valbundet barn erinra sig, att hon under omnämnda tid klivit genom ett par skacklar, skall hon resa upp skacklorna och draga barnet igenom dem, så blir det botat. På samma sätt om hon krupit under en vävstol. Farligt är det även för henne att då krypa genom en hage, gå genom ett hästtom (ställe där en häst har tumlat) eller se ned i en öppen grav. Ofta har sjukdomen förorsakats därutav att modern under havandeskapet, särskilt vid besök i kyrkan, suttit och hållit benen i kors. Valbundet kan barnet även bli, om faddrarna suttit på så vis, när de handskats med detsamma före dopet. Hade en havande kvinna »råkat ut» vid ett träd, fick barnet trädskärven, som botades genom dragning genom ett kluvet träd. När man i Hånger ville bota ledskärvan, brukade man taga barnet mellan spjälarna på en stängd grind eller led som gick upp mot norr, och varigenom både lik och brudprocessioner brukade passera, i en sådan grind bodde enligt folktron mystiska väsen. Under tystnad skulle barnet trenne gånger tagas genom, över och under ledet, varvid det för varje gång skulle spottas.

Om den egentliga innebörden i omskrivna sed ha många och stri-

diga åsikter gjort sig gällande, men vad som här anförts torde ge stöd åt den uppfattningen, att smöjningen ursprungligen avsett en renings- och magisk—symbolisk födelseakt. Av ovanstående exempel torde nämligen framgå, att vid all smöjning avseende mindre fästs vid föremålets art, utan att den egentliga riten bestått i krypandet eller trädandet genom den i föremålet befintliga öppningen. Naket skulle barnet dragas genom trädet för att sjukdomen skulle avskrapas och överföras på detsamma, eller och överflyttades den förmedelst det av barnet burna linnet, och den som tilläventyrs åverkade ett dylikt träd eller begagnade ett sådant plagg, riskerade att på sig få sjukdomen överförd. När det onda överflyttades på det kluvna trädet eller den uppskurna jorden, tillfrisknade den som dragits i samma mån som den sålunda tillfogade skadan läktes. Barnet drogs ursprungligen naket såsom det framkommer ur moderlivet, och enligt den vid all smöjning rådande regeln skulle trädandet alltid ske med huvudet först. Vid den symboliska födelseakten biträdde vanligen föräldrarna, eller utfördes, såsom vid jorddragningen, ceremonin av en äldre kvinna, för så vitt ej modren själv kröp med barnet genom det i jorden grävda hålet.

GRAVPLATSER OCH OFFERPLATSER I RYSKA LAPPMARKEN.[1])

AV

GUSTAF HALLSTRÖM.

OFFERPLATSER.

Bland Nuotjaurlapparna kunde jag 1908 icke få några uppgifter om av dem kända offerplatser utom att ett »offeraltare» skulle finnas en halvmil från finska gränsen vid Nuotjokk ett par verst öster om dess förening med Jaurijokk. — Vid Petj-jaur mellan Nuotjaur och Imandra hörde jag emellertid följande tradition om offring:

Förr brukade man taga levande ren, binda dem och dränka dem på djupa ställen i sjöar för att få bättre fiske. Detta kallade min sagesman gubben Ilja att »skänka åt javolo».

Vid Bjälaja guba (Imandra) berättade Pietr Sorvanow: Offring förekom på sina trakter för ej allt för länge sedan och förekommer, ej alls omöjligt, kanske än i dag. Österut torde lapparna kanske syssla därmed. — Man offrar renar på bestämda platser, men även på tillfälliga dylika för god renlycka. Kvinnor medtagas ej vid dessa tillfällen. Man kan här och där påträffa sådana platser med kvarliggande horn.

En sådan offerplats kallas »tjuarvgard». Andrei Kobilew har påträffat en dylik nyligen vid Umpjaur. Han bor där på sommaren i nordändan.

På Sejtsuol i Bjälaja guba (där är lappboplats nu) fanns förr en dylik »tjuarvgard» och även en »sejt». Den är »fan» själv, men i en synlig skepnad — en bild av fan.

En annan, men osynlig fan är »tjokkeper», som bor i en håla vid Vudjaur. Detta är en sjö, som ligger mitt uppe i det stora snötäckta

[1]) Den till redaktionen inlämnade uppsatsen av Gustav Hallström, hade en sådan längd, att överenskommelse med honom träffats att endast dess senare del skulle införas i denna publikation, dess förra del får med författarens benägna medgivande inflyta i Rig.

Umptek-fjället öster om Imandra. Från den rinner »Vit-ån» (ry. Bjälaja) ner i Bjälaja guba. Ramsay[1]) talar om denna »Junn Wudjaur» och den där härskande »galles», som ej tålde att man talade högljutt eller att man befor sjön med båt. I en brant bergvägg är en klyfta och den är »dörren till andens håla» (Ramsay).

Utom ovannämnda makter nämnde Pietr ett slags näck eller, som han älskade att uttrycka sig, en »vattenfan», som han kallade »tjatshozin». Första ledet i ordet är lapska ordet för vatten (Jfr f. ö. »tjas-ielle» nedan), det andra är tydligen det ry. chasjein, husbonde. Till denna »Tjats-hozin» offras för gott fiske ett levande djur, en ren, en hund, en katt eller dylikt. Fötterna bindas ihop och djuret ros ut och vräkes i sjön. En tyngd fästes även vid fötterna. Detta kallades »en gåva till sjövärlden».

När jag sedan sammanträffade med Andrei Kobilew vid Umpjaurs nordända, förnekade han att han nyligen skulle ha funnit en »tjuarvgard» därstädes. Däremot sade han sig ha hört att en dylik skulle finnas i närheten av Sömpjaur, någonstans kring denna sjö. Offerstenen vid Sejtjaur[2]) hade han ej heller sett, ej heller något annat liknande. — Men här vid Umpjaur hade man hört hur det gick till att offra vid den stenen:

Då man ville fiska (antagligen att förstå så: då fisketiden började), tog man en vit renkalv, född samma vår, oväsentligt av vad kön, rodde ut till stenen, band ihop kalvens fötter vid en tyngd och sänkte ner honom framför sejten. Om offret mottogs sjönk det och försvann. Då fingo lapparna gott fiske. Om det ej mottogs, flöt det upp igen på stranden. Man skulle då taga ett får och göra likadant. Detta kunde ju mottagas, men om icke, så borde man nu ro därifrån. Om man likväl kastade ut noten, så fick man visserligen där en eller två gånger oerhört rikt med fisk. Men den eller följande dagen skulle en man av sällskapet dö. Ej nödvändigt genom drunkning, men dö.

Grigori Levontjevitj var kanske den sista, som offrade vid sejtstenen i Sejtjaur. Han dog för två år sedan (se »Rig.»), alltså 1918. Han var mycket rik och hade ofantligt med ren. Varje år offrade han vid stenen och hans rikedom ökades alltjämt. (Här tydligen offer även för god renlycka).

---

[1]) W. Ramsay: Om sjön Imandra och lapparna i Ras-njark (Nya Sv. läroverket 1882—1892, Hfs 1892). [2]) Varom kapitlet »Sagor» i uppsatsens förra del talas, se »Rig».

Det är ju klart att jag med en viss spänning motsåg besöket på denna offerplats, som jag hört så mycket om. Jag väntade mig en större sejte med kanske några små ikring, innanför ett veritabelt stängsel av renhorn. — Det är möjligt att något sådant fanns och ännu finnes vid Sejtjaur och att alltså lapparna här medvetet dolt saken för mig, faktum är att jag icke fann och icke hörde om någon offerplats av det slaget vid denna sjö. Med säkerhet är dock det jag fick se där samma sak, som i ovan meddelade berättelser åsyftats, vilket ju även framgår av att Sejtjaurlapparna direkt sade så vara fallet samt att »bilden» själv visar detaljer, som äro kriterier på riktigheten av lokaliseringen. Det framgår därav, att ej heller ryssen Jaschtjenko haft annat än hörsägner till grund för sin framställning.[1])

»Sejten» är ingenting annat än en naturbildning av icke ovanlig art, men av ovanliga proportioner. I. Fellman har i sina Anteckningar i Lappmarken II, p. 17, 163 noterat dylika bildningar, inför vilka lapparna hyst liknande föreställningar.

De olika partierna av Lujaur-urt resa sig till olika höjd. Det högsta partiet ligger längs i väster och når en höjd av 970 m. ö. Lujaur eller 1,120 m. ö. h. Sjön Lujaur ligger omkring 143 m. ö. h. och Sejtjaur 40 m. högre. — Denna sistnämnda sjö är runt om begränsad av höga fjällstup, nedanför vars branter mäktiga lager av grus och nedrasad sten hopa sig. Från sjön och ett stycke uppåt (50—150 m. efter Ramsay[2]) är sluttningen beväxt med granskog och däröver björk.

Enligt Ramsay[2]) består hela fjällkomplexet Lujaur-urt, vilket helt omsluter Sejtjaur, liksom Umptek av så gott som uteslutande en enda bergart, nefelinsyenit. Men ibland uppträder en annan bergart, augitporfyrit, som bildar lagergångar, ibland två över varandra, vilka framträda högt på fjällväggarnas branta och kala sluttningar och stup.

Nu förlägges visserligen denna bergart enbart till fjällets nordöstra delar, då däremot »guden» befinner sig ungefär i mitten, men det är i alla fall inom samma huvuddel av fjället, den norr om sjön belägna. I den norra begränsningsväggen av Sejtjaurdalen, lika högt som om också en halv mil rakt öster om »guden», är det som de två

[1]) Varom kapitlet »Sagor» i uppsatsens förra del talas, se »Rig». [2]) Geol. Beobachtungen auf der Halbinsel Kola, Fennia III, n:o 7, Hfs 1890. p. 20 ff., fig. 3.

breda lagergångarna jag nyss nämnde skarpt markera sig (jfr fig. hos Ramsay). Jag tror att bilden närmast bör förklaras som en med dessa likartad bildning.

Närmast norr om sjön ligger utefter hela dess längd bergpartiet »Kuiv-tschor» (Ramsay), som höjer sig c:a 400 m. ö. sjöns yta. Detta parti är genom bäcken »Taalaim-uaj» delad i två delar, varav den västligaste bär namnet »Kuiv-pacht». Längst i öster visar »Kuiv-pacht» en alldeles lodrät vägg omedelbart ovan stenramlet, se pl. XI fig. 1. I underkanten till höger på denna vägg synes den bildning, som lapparna förklara som den förstenade »Kuiv».[1]) Den har trots sina kolossala proportioner en omisskänlig likhet med en stående människa med starkt skrevande ben. På huvudet tro sig lapparna se en mössa av typ som deras egen vintermössa och på den vänstra foten kan ju även en tvivlare se en tydlig lappsko. Dyster och hotfull reser sig skepnaden där högt över skogen och i vissa belysningar blir det en sådan schwung över hans linjer att man väl förstår, att de känsliga lapparna med respekt snegla upp på »sjöns herre», som han kallas. Särskilt i kvällsbelysning blir effekten livlig. Man tycker sig då se en jätte, som strävar framåt mot blåst och det vita ansiktet under luvan suggerar ovillkorligt fram en bestämd mening, ett slags obeveklig vilja.

Inför denna monumentalfigur är den mindre »bilden» med sina slappare linjer mindre intressant ur stämningssynpunkt och har ju också i sagan tilldelats en biroll. Den befinner sig på ett mindre och lodrätt stup mitt emot på andra sidan sjön. Hans namn gavs i berättelserna olika, vid Sejtjaur använde man en efter utsago rysk benämning, »Paura», av folket i Sömpjaur kallades han »Kieti». Möjligen kan detta senare namn sammanställas med bergets namn, som är »Kietk-njun» (Ramsay). Genetz[2]) har ordet »kietk», sten (n:o 164), men även »kiatk» järv. (Jag noterade ordet »kietk-pane» järvtänder, Lujaur).

Mitt emot Kuiv finnes högst uppe, just där berget börjar träda i dagen, en röd fläck. Straxt till höger därom synas ett par svarta »figurer». Detta skall efter Kusma vara försteningar efter en käring och två flickor. Käringen heter »Nupfo-aka», flickorna »ha intet namn». Hon var en trollkäring och har liksom Kuiv »stenat

[1]) Jfr kapitlet »Sagor» i förra avdelningen (»Rig»). [2]) A. Genetz: Wörterbuch der Kolalappischen Dialakta (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk, H. 50, Hfs. 1891.)

sig själv», som Kusma sade. Platsen nedanför ända ned till stranden kallas »Nupfo-rend». Jag besökte densamma, utan att få se något märkligt, men möjligt är ju att något finnes att se högre upp. Någon saga om dessa damer hörde jag icke, men det ligger nära till hands att jämföra dem med de onda kvinliga väsen, som Genetz talar om. Dessa voro minst fyra, en mor och tre döttrar, och voro ett slags fiskegudomligheter, som brukade bo vid stranden av fiskrika sjöar (Genetz p. XLII, 181).

Vi återvända nu till Kuiv. Den vördnad, varmed lapparna, framför allt Kusma, betraktade honom var markant. Att naiviteten blandade sig med vördnaden är icke märkvärdigt, men ändå är det skäl att notera sådana drag som förklaringen av den vita fläcken på Kuivs bröst. »Det är en klocka som han haft». — Den vördnad och den fruktan man hyste, var även blandad med en viss medömkan. »Visserligen är han dömd att sitta där till eviga tider».

Rent allmänt yttrade sig Kusma om offerplatser på följande sätt: Offerplatsen kallas »luoth-virr» och offerrenen »luoth-poads», då det är en tamren. Det visar sig alltid i drömmen, hur många renar som skola offras och vilka renar. Offerplatserna kunna besökas — ja, guden tycker om besök, om man också bara kommer för att titta. Man kan då samtidigt önska sig något man längtar efter, utan att något offer alls behöver göras. Kvinnor kunna också deltaga i offer (tydligen dock ej på alla platser i Kusmas hemtrakt, se nedan). De gå i högtidsdräkt — men intet av ansiktet får synas utom litet av ögon och mun för att de skola kunna äta. Ensamma få de aldrig gå.

Det mesta av dessa Kusmas uttalanden bör otvivelaktigt trots sin allmänna karaktär hänföras till »Kuiv» och hans kult. Nedanstående sattes i direkt förbindelse därmed:

Ingen tid på dagen är bestämd för offer — likaså kan man såväl som kvinna offra. Man tar det som skall offras såsom det förut visats i drömmen, likaså förrättar man offret på den tid som utvisats på samma sätt. — Man får inte ropa hårt, när man ror förbi — ej heller får man skjuta på sjön. Om man gör det på land gör ingenting. Då någon fiskar (jag fick det intrycket: vågar sig på att fiska) om nätterna åt denna sida, så går som en åska över hela den ändan av sjön. — Vanvördnad bestraffas obevekligt. En gång hade en man vänt sin blottade akterdel åt »Kuiv» emedan han ej fått någon fisk. Han dog efter en vecka.

Då man tar vatten ur sjön, får man inte taga det hur som helst, utan endast med skopa. — Det synes frestande att uppfatta inte bara sjön, utan även dess omgivningar såsom heliga och att t. ex. skogen står under högre makters beskydd så som vi skola se vara fallet på en plats i grannskapet. A. O. Kihlman, som i sällskap med Ramsay besökte dessa platser, ger i sin skildring av skogarna kring sjön en förträfflig bakgrud för en eventuell sådan uppfattning.[1]) Han fann få spår av människans ingripande, — »även yxan hade lämnat de urgamla stammarna nästan orörda» — »på bergsluttningarna skada de (lapparna) blott undantagsvis och i knappt nämnvärd grad skogen. Jag har aldrig där sett avhuggna stammar. Så finna vi Lujaur-urts bergsskogar ännu helt i naturtillståndet och det torde väl i hela Europa, om vi undanta Ural, Chibinä (Umptek) och kanske tundrorna mellan Nuotjaur och Imandra, knappt finnas en enda alptrakt, där detta är i så hög grad fallet». Detta förhållande rådde ännu vid mitt besök, vad skogarna kring Sejtjaur beträffar. På fjällets yttersidor kunde redan en ganska stark urgallring skönjas såsom en följd av bl. a. syrjänernas närhet[2]) och det starka virkesbehov dessa fört med sig.

På min fråga om det fanns något märkvärdigt att se uppe i stenramlet under »Kuiv» eller i skogen nedanför svarade Kusma nekande. Det vill säga, gubben hade aldrig varit däruppe och vågar sig ej heller dit — »då man ju intet ärende har där» — men han hade aldrig hört att någon varit där eller att man i gamla tider offrat där. — Som min taktik gick ut på att icke genom gåpåaresystem avklippa ett förtroende jag vunnit, gjorde jag icke något försök att genomforska strandsluttningen upp mot »Kuiv», allra helst som jag av vad jag såg och hörde förstod att offren alltid gjordes i sjön, då däremot intet talade för en offerplats uppe i land.

Det dröjde inte länge innan jag förstod att offer ännu företogos framför »Kuiv» och det gällde endast för mig att avvakta ett gynnsamt tillfälle att få se något, om också det minsta, av ett sådant. Tidpunkten var olämplig. Offer för såväl gott fiske under året som för god renlycka måste ju redan ha försiggått, om de ännu praktiserades som årsoffer, vilket var omöjligt att få reda på, men av allt att döma troligt. Alltså återstod endast tillfälliga offer och då närmast för fiske.

---

[1]) Pflanzenbiolog. Studien aus Russisch Lappland. Hfs 1890, p. 176.
[2]) Jfr min uppsats: Kolalapparnas hotade existens, Ymer 1911.

Jag var nu redan, alltsedan den gemensamma vistelsen i och färden från vinterbyn känd som en passionerad fiskare med god tur. Därför väckte det intet uppseende, att jag då och då for ut på fiske. Men mer egendomligt syntes det onekligen att jag då jag fiskade i Lujaur alltid hade god fiskelycka, men aldrig fick ett liv i Sejtjaur. Till slut lyckades jag övertala Kusma att följa med och då var framgången given både i ena och andra avseendet. — Jag hade noga instruerat mina karelare med avseende på rodden och utan att få en fisk nådde vi slutligen holmen »Kuss-suol» mitt för »Kuiv». Från det nu länge förda talet om det dåliga fisket halkade vi lätt in på gudomen och hans makt och till slut till frågan, om vi icke genom ett litet offer kunde vinna möjlighet att undgå blamen att ännu en gång komma tomhänta hem.

»Jo, tobak tycker han om, och bränvin tycker han om» — och då vi nu omtalade, att vi av en händelse hade dessa omtyckta saker med oss, förklarade sig gubben villig att på sätt som var brukligt överlämna den lilla gåvan. — Han tog nu en liten nypa tobak, alltför liten tyckte jag, och strödde den i vattnet på den sida av båten, som vätte åt »Kuiv» (vi lågo minst en halv kilometer från land, sjön låg som en spegel) samt mumlade ohörbart några ord, vilka jag sedan fick honom att repetera: »Kuivainiem, ta donne laih, ant minne guele, ant minne tirvasvuode»! (K., se här har du en gåva, giv mig fisk, giv mig hälsa!)

Därefter tog han flaskan och hällde några droppar bränvin i vattnet i samma riktning under fortsatt mumlande: »Kuivainiem, ta la kostnits ant minne guele, ant minne tirvasvuode»! (K., här har du en sötsak, giv mig fisk, giv mig hälsa!). — Vi andra sutto tysta under ceremonien, därtill tillsagda av Kusma och under tystnad rodde vi också vidare. Men när vi inom fem minuter fingo ett väldigt napp och en laxöring på tio skålpund hämtades in över båtkanten, då släppte gubben sin förbehållsamhet. Han föll på knä i båten och slog under bugningar i riktning mot »Kuiv» ett par hedniskt, menade, om ock rituellt kristliga korstecken och var sedan spelande glad över sin guds förmåga. Det var inte utan, att saken även föreföll mina eljest minst av allt känslosamma karelare litet underlig. Faktum är att den mer än något annat bidrog till att vinna vännen Kusmas hjärta för mig, vilket jag sedan hade gott av.

Så förrättades detta enkla offer framför den mångomtalade »sej-

ten». Något i samma stil berättar Lvow[1]) samt speciellt rörande »sejten» vid denna sjö följande (p. 66) efter Jaschtjenko: »Lapparna komma för att fiska. De offra före fisket tobak till sejten. Men kvinnor våga inte att beträda samma strand, utan stanna på den mitt emot liggande».

Av Kusma och hans gumma fick jag reda på andra väsen, som befolka land och vatten och vilka man måste ta hänsyn till:

Om man drunknar eller dricker vatten och blir sjuk därav, då beror det på, att man oroat »tjas-ielle», som är ett slags sjöande. Ett motsvarande väsen i skogen är »var-ielle», som Kusma översatte med »själva satan», »skogsdjävul». Dessa namn med liknande betydelse omtalas av Genetz (nr 753, 1830 och p. XLI). »Jielle» (de levande) äro efter honom av tre slag, husandar, vattenandar och skogsandar och leva lapparna i stor fruktan för dem.

Uppe i fjället söder om kåtaplatserna bor en aka, »Njintjaaka». Vem är hon? »En käring, som bor i berget där och som man brukar be att se efter de tama renarna och skydda dem». Hon vill inga offer ha. — På Ramsay's karta heter detta berg »Njintsch-urt». Akan har alltså gett berget namn eller tvärtom, liksom fallet var med »Kuiv». När vi lämnade de två Sejtjaurboplatserna och seglade söderut, visade mig Kusma en skarpt markerad liten rund kulle nästan högst uppe i detta långvälvda fjäll, som är ett av de högsta inom hela komplexet. »Där sitter hon». Och synlig vida omkring tycks hon vara, från nordost till sydost. — Rörande betydelsen av ordet, är det väl troligt att det har att göra med »nintja» (Genetz n:o 1111), bröst, juver. Formationen i berget talar avgjort för en sådan tolkning.

Även Lujaur har sitt sjörå eller vad jag skall översätta »Lujaur-anjam» med. Till ryska översatte lapparna det till »Lovosero — matjuschka», vilket väl torde bli »lilla mor i Lujaur».

I sydändan av Lujaur nämndes till sist ordet »tjann» i betydelsen »fan själv» igen, utan att man kunde närmare redogöra för hans funktioner. Enligt Genetz (n:o 725) är det också närmast att betrakta som ett binamn till den onde.

Redan i sagorna om »Kuiv» hade jag hört talas om ön Kitsuol i Lujaur med en där boende mäktig aka. När jag skulle vidare

---

[1]) V. Lvow: Russkaja Laplandia p. 67—68.

till Umpjaur bestämde jag mig för omvägen över sydändan av Lujaur för att få ett tillfälle att vid passerandet av den mystiska ön utan allt uppseende göra ett besök där.

Mitt värdfolk syntes ana mina avsikter. Till mitt värdfolk måste jag räkna ej endast Kusma och hans hustru utan även de andra familjerna, som bodde vid Sejtjaur eller Mutkluht. Man fick också på ett eller annat sätt reda på, att jag redan i hemlighet vidtalat Kusma att visa mig offerplatsen, och det måtte ha väckt stor oro i lägret. Hur stor förstod jag ej förrän resdagens morgon, då det visade sig att ännu ett båtlag skulle resa med och att åtminstone en person, en gumma, skulle följa i vår båt, varom det tidigare icke varit tal. Det blev en allmän meningsskiljaktighet, m. a. o. ett gräl med ty åtföljande prat och skrik, varvid Kusma onekligen drog det kortare strået. Grälet avstannade på vanligt sätt, nämligen helt tvärt. En av dem började peka utåt viken och det blev straxt tyst. Först med kikaren kunde jag uppfatta vad som menades, nämligen att det blåste upp till storm.

Ett tu tre sutto vi i båtarna och det bar i väg. Ju längre ut vi kommo, desto mer kommo vi in i vindregionen och till slut susade vi i den vildaste fart, nu icke längre efter åror utan till segels. De små, hårt lastade kanotliknande lappbåtarna redde sig mycket bra i den högt växande sjön, som nu rullade fram från en mils öppen fjärd bakom oss, men ibland skuro de snett i sjöarna och de medföljande kvinnorna upphävde höga skrik. I varje båt pratades det oförtrutet. I vår båt sköttes konversationen av Kusma och gumman och hela tiden gällde det mitt besök på ön där långt framför oss. Till slut blev samtalet så distraherande för Kusma att jag ej riskerade ha honom till styrman längre, utan lät min gamla vana karelare ta rodret.

Nu stod stormen på sin höjdpunkt och när Kusma sjönk ner på en packe vid min sida, var han ganska ynklig såväl till utseende som tal. Det framgick nämligen att alla lapparna ansågo, att stormen var ett tecken på att »akan» icke önskade mitt besök. Kusma påvisade hur det nu låg en slöja över Njintja-akas boning och det betydde, att det skulle bli en än kraftigare storm. Men som jag nu hade mitt eget folk vid rodret lät jag icke övertyga mig. I stället förmådde jag gubben att se saken ur en annan synpunkt, nämligen att akan påtagligen var oerhört angelägen om vårt besök. Varför

hade hon eljest sänt denna gynnsamma och friska medvind? I motsatt fall hade hon helt säkert sänt en kraftig storm emot oss. Ja, det tog. Det slog an inte bara på Kusma, utan även på gumman och i fullständig endräkt löpte vi runt västra udden på Kitsuol.

Vid debarkeringen fick jag handgripligt klart för mig att en bestämd etikett här var rådande. Båtarna »landade» icke, utan stannade ett stycke från stranden, Kusma steg i det grunda vattnet och vadade i land och även jag och min äldre karelare fingo göra detsamma. Båtarna höllos sedan med i bottnen nedstuckna åror på samma plats eller ett stycke längre ut, dock icke på djupare vatten än att man bekvämt kunde vada ut. Detta gjordes för att vi hade kvinnor med.

Vi vandrade uppåt den rätt stora ön, som synes helt och hållet bygd av sand och grus och som var beväxt med en underbar urskog. Jag fick nu höra av Kusma, som talade med sänkt stämma, hur hela ön tillhör akan. Ingen får här hugga eller röja, utan skogen får växa som den vill. »Det är ett heligt ställe, där ingen jord växer (!), ej heller kommer någon järv och äter, vilket bevisar att det är ett heligt ställe och gott», förklarade gubben på sitt svårbegripliga sätt. Ingen kvinna får komma i land här och det upprätthålles ju strängt än i dag, vilket jag ju nyss sett. De få endast komma på ett avstånd av omkring tio famnar.

Mot toppen av ön, så vitt jag kunde döma ungefär dess mitt, blev det allt svårare att ta sig fram. Inte så att skogen var så värst tät, det är den egentligen aldrig i dessa lappmarker, men där var en mycket rik undervegetation samt massor av fallna stammar av alla slag. Här växte utom gran mest björk. Högst uppe var ganska jämnt, men med samma rika växtlighet, möjligen något glesare. Med ett stannade Kusma och pekade över en liten glänta på ett tiotal meter. Vi sågo närmare efter, det var en vild gyttring av kullfallna stammar mellan täta granar och björkar. Särskilt voro trädens nedre grenar rikt utvecklade tycktes det mig eller berodde det på de många grenarna från de fallna träden. Ur denna gyttring stucko här och var fram spetsar av väldiga renhornskronor. Vi voro framme, pl. XI fig. 2.

Snåret var ganska stort kanske tio meter i genomskärning. Vi gingo runt det åt öster och funno att från snåret gick en annan

Fig. 1. SEIJTJAUR, KOLA LAPPMARK, RYSSLAND.

Fig. 2. KITSOÖL, KOLA LAPPMARK, RYSSLAND.

Fig. 1. BRÖDERNA MICHAIL OCH KUSMA LEVONSJEVITJ OCH KUSMAS KÄRING, SEIJTJAUR 1910.

glänta i nordlig riktning och genom den hade man en glimt av sjön långt borta och landet i fjärran på dess andra sida.

Åt detta håll var snåret liksom tvärt avslutat och Kusma sade, att här var det som offren förrättades. Man kunde tydligt se de väldiga massorna av renhorn från den punkt där vi stodo och också att där befunno sig några ganska färska horn. Den ena kronan var stucken i den andra, ungefär som man sticker strutar i varann. Så vitt jag kunde se voro de flesta, kanske alla, horn av vildren, vilket gubben bekräftade. — Jag ville nu se litet närmare på platsen och gick ett steg inåt gläntan. Men gubben höll igen och sade:

»Man får inte gå förbi hennes näsa». Hon sitter där (i snåret eller omedelbart norr om detsamma) och ser ut över sjön. Man får icke störa henne där — i den riktningen.

Vi rättade oss genast efter gubbens anvisningar och frågade om vi icke kunde göra akan oss bevågen med ett offer och vilket. Gubben blev synbart mycket belåten med vårt förslag samt frågade om jag ville bestå litet silver, vilket vore lämpligt att offra vid detta tillfälle. Han fick en silverslant och med den i hand ställde han sig framför oss, alltså fortfarande öster om akan, och kastade offret ett stycke framför hornmassan på gräset, mumlande:

»Kitakanjam tirvarak, ant minne tirvasvuode je boata tonne (luenge, je boatseb tonne buide tonne uine dalne ollme agesta öchticht.) Di pröste mienit greschnöit! Tal donne la, ant minne schelkid, ant minne tirvasvuode, Kitakanjam»! Den av mig hastigt upptecknade ramsan är så svårbegriplig eller missuppfattad, att vad som står inom parentes tills vidare får vänta på sin tolkning. Resten tycks vara: »Min kära Kitaka... giv mig hälsa och det skall komma åt dig (du skall få?)... och förlåt oss syndare! Se här har du, giv mig siden (?), giv mig hälsa, min kära Kitaka!» — Till sitt innehåll synes denna harang tämligen tam och ger minst av allt ett hedniskt intryck. Men något annat kan man knappt vänta sig. Det hedniska ligger i situationen och meningen med offren samt dessas art. Kanske ibland i vissa rituella detaljer. Men liturgin är däremot lånad från vad som av lapparna måste anses vara högsta förebild.

På marken, där slanten föll, såg jag något annat blänka. Gubben förklarade sedan, att man stundom offrar silver på just denna plats. Eljest offras horn. »Tjurvid pijjep», vi lägga horn. Hela platsen kallas en »tjuarvgard».

I allmänhet offras här för god lycka på vildrensjakt. »När man går på jakt, så tänker man: Du käring där, du skall få horn... och man hinner då bara gå 6—7 verst så har man god jaktlycka. Men om hon inte tycker om någon, så hjälpa inga löften, han som lovar må lova aldrig så mycket.»

Efter att ha fotograferat från alla tillåtna håll anträdde vi återfärden ner från »Kitsuole pahk», som höjden kallas. Dagen var långt liden och vi hade lång väg kvar och stark storm rådde fortfarande. När vi kommo ner till båtarna, funno vi dem som förut och vi vadade ut. Under färden sedan fick jag av min yngre karelare höra att kvinnoförbudet strängt hade genomförts under vår frånvaro. De kvinnor, som hade ett tarv att uträtta, hade nämligen måst göra detta i vattnet och hade ej fått gå i land.

Efter åtskilligt arbete nådde vi vårt mål, kåtaplatsen Kontjuedik vid Lujaurs sydligaste ända. Från ankomststunden och till avskedet nästa morgon före soluppgången, då han for tillbaka, var Kusma sig icke lik utan mycket förbehållsam. Kanske han fått ovett av de sina för att han låtit främlingen se för mycket. Kanske han dock snarare ville markera, att han ej i närvaro av det nya folket ville diskutera de ting, som under de senare dagarna alltmer upptagit våra samtal. I alla händelser välsignade han oss vid skiljsmässan och skrattade belåtet, då jag påpekade att han nu fick medvind hem också, tack vare att jag stod väl med akan på Kitsuol. Vinden hade nämligen snott under natten och var nu rakt sydlig.

GÅRDEN OCH FAMILJEN.

Bidrag till belysning av storfamiljssystemets förekomst i Sverige.

AV

SIGURD ERIXON.

Familjen är gårdens samfund så långt alla direkta källor nå om vårt folk. Liksom alla andra bebyggelseenheter ha sin sociala motsvarighet, stå gård och familj mot varandra som bebyggelseformation mot levande organisation.

Begreppet familj har dock skiftat under olika tider och då gårdarna såsom bruksenheter också växlat, blir relationen mellan gård och familj beroende av utvecklingens allmänna gång. Termen familj är lånad från romarna och har av gammalt hos germanerna betytt hushåll, vari innefattades alla på en gård boende och däri kunde också ingå småhushåll eller matlag på gårdens ägor vid sidan av husbondens. De kamerala källorna röra sig också med sådana beteckningar som matlag, rökar eller eldstäder, vid sidan av hemman, bondetal, mantal, lotter och andra bruks- eller skatteenheter, vilkas betydelser kunna skifta efter lokala traditioner eller praktiska syften. För familj i ordets vidare bemärkelse nyttjar jag här termen gårdshushåll, som således kan utgöra ett samhushåll eller flera särhushåll eller matlag. Genom utvecklingens gång skilde sig en del underlydande mer och mer ut från gården och bodde långt från tomten med särskilda hushåll och avgränsad jord. Dem kunna vi bortse ifrån här. Detta är ännu mera fallet med torpare, backstugusittare o. s. v., som antingen ursprungligen icke föllo på de enskilda gårdarnas givna områden utan på byns eller också fungerade som självständiga bruksenheter.

Familjen styrdes av gammalt med stor maktfullkomlighet av husfadern, husbonden, som således i realiteten kunnat och stundom också hetat gårdsbonden. Han var gårdens kung.

Under honom lydde hustru och barn, tjänare samt inneboende av

olika slag, stundom också endera eller båda föräldrarna, om de avstått jorden men stannat kvar i gårdshushållet.

Patriarkalismen har legat bönderna i blodet och intimt förenad därmed är familj- eller släktkänslan. Till det yttre synes den hos våra bönder vanliga institutionen med »undantag» stå i motsättning mot patriarkalismen. Härvid tillgår ju så, att äldre bönder redan i livstiden »sälja» sin egendom till någon av arvingarna och därvid förbehålla sig vissa persedlar och naturaförmåner samt någon gång också jord. Utom att gården härigenom försvagas, ligger det något av kapitulation från husbondens sida att på detta sätt draga sig tillbaka. Emellertid kan man, såsom nyare agrarhistoriska författare påvisat[1]), lägga en annan synvinkel härpå. Genom att ordna överlåtelsen av gården själv och ofta med förnärmande av övriga medarvingars rätt utvälja efterträdare ha bönderna förbehållit sig möjligheten att i gårdens och familjens intresse hålla egendomen vid makt och samtidigt hävda den patriarkaliska successionen och likväl själva förbehålla sig sin tillbörliga rätt. De missgynnade bland arvingarna fingo ställa sig under den nye gårdsbondens välde eller giva sig ut på andra håll. Institutionen visar sig därigenom bottna i gammalgermanska åskådningar och är väl en ersättningsform för äldre sedvänjor, då successionsprincipen var säkrare rotfästad och medarvingarna voro lättare medgörliga. Arvslagarna gynnade ju icke direkt en på de andras bekostnad, men detta var faktiskt regel vid jordöverlåtelsen hos bönderna. Förklaringen härtill ligger i den gamla familjeorganisationen, såsom nedan skall påvisas.

Man finner också, att där undantagsinstitutionen är i upplösning äro de äldre åskådningarna stadda i utdöende och familjekänslan försvagad.

Det händer emellertid att bonden icke lämnar gården ifrån sig utan bibehåller sin makt, även sedan åldern lagt sin hand på honom och han efter nutidens sätt att se borde låta yngre krafter övertaga den. Man finner till och med exempel på, att barnen kvarstanna under gårdsbondens lydno även sedan de blivit gifta och kanske själva fått barn. Ibland brytes denna enighet vid faderns eller moderns död eller efter några års hemvaro, men det kan också påvisas fall att familjen håller ihop i denna omfattning under patriarkalisk led-

---

[1]) Emigrationsutredningen, Bil. X: Nils Wohlin: Bondeklassens undergrävande, sid. 34 ff. Här finnes också en exposé över undantagssystemets allmänna utbredning och variationer i vårt land.

ning även efter föräldrarnas bortgång. Det är då ofta åtminstone i äldre tid äldste sonen eller mågen, som utövar husbondemakten.

En familj av här skildrat slag, bestående av mer än två led, kallas storfamilj och är en välkänd företeelse inom etnologien. Det var en tysk forskare, Ernst Grosse, som år 1896 i »Die formen der familie» skapade termen och fördjupade vår kunskap om denna organisationsforms förefintlighet hos olika folk. Typen var ju känd förut, men först genom honom erhölls en klar definition, som begreppsmässigt och utvecklingshistoriskt avgränsade den från den vanliga enkel- eller särfamiljen samt släktgrupper i allmänhet.

Storfamiljens roll i de europeiska kulturfolkens historia är ännu föga utredd. Likväl vet man att sådana bildningar existerat och gripit djupt in även i Nordens samfundsdaning.[1]) Den kamerala och agrarhistoriska forskningen i vårt land har flera gånger snuddat vid dessa problem och i många avseenden klargjort de yttre betingelserna för familjeformernas utveckling. Det finnes också stora möjligheter att medelst skattelängder och personregister av olika slag skaffa rikligt material härom, men dels behövas därför omfattande specialutredningar, dels äro de arkivaliska källorna ej sällan tvetydiga. Visserligen har lagstiftningen sedan gammalt på olika sätt motverkat storfamiljens förekomst, men det visar sig att detta stundom lett till motsatt resultat än som avsetts. Som så ofta är lagen ett och livet ett annat. Det är därför lämpligast att först söka utröna i vad mån storfamiljssystemet ännu kan existera hos vår mest traditionsfasta klass, hos bönderna, och se till hur det där gestaltat sig.

Äldre folklivsskildrare och topografer ha endast föga observerat hithörande företeelser. Ett undantag förtjänar här att anföras. I bröderna Gahns reseskildring från Dalarna i mitten av 1700-talet[2]) finnes följande notis rörande Älvdalens socken: »Socknen är ganska folkrik. Det berättades, att hushåll funnos, där 24 personer dagligen gå till bords. Då hela släkten på detta sätt stundom bildar ett hushåll, så blir det mera möjligt för den att komma till välstånd. Annars är det ett gammalt och mycket vanligt fel, att föräldrarna dela jordlapparna mellan sina barn och mågar, varav följden oftast blir elände för dem själva». Det senare är som känt annars det vanliga i Dalarna.

---

[1]) Jämför min översikt i kapitlet »Familjen och dess överbyggnader» i Isidor Flodström: Sveriges Folk. [2]) Tvenne Dalaresor, 1765 och 1799, Falun 1919, s. 35.

I allmänhet får man negativa svar vid efterforskningen av storfamilj i Sveriges bygder. I vissa trakter har systemet emellertid nyttjats och ibland till och med varit vanligt ända in på vår tid. Såvitt jag hittills vid undersökningar på ort och ställe kunnat finna, är det egentligen i Norrland, som denna gamla familjeform hållit sig vid liv. Jämtland synes vara centrum för traditionstroheten på detta område och närmast efter detta landskap kommer Västerbotten. Svagare är systemet företrätt i de angränsande landskapen, men särskilt från Ångermanland, Medelpad och Helsingland samt södra Lappland känner jag typiska fall. I Svealand är storfamiljen vanligen så pass utplånad, att man mera sällan finner spår därav. Dessa synas vara talrikast i Södermanland, men även i Dalarna har jag funnit om också få fall. Samma omdöme gäller i huvudsak Götaland, där Dalsland, Östergötland och Småland hittills företett sporadiska belägg. Vad den nomadiserande lappbefolkningen beträffar, råder där givetvis särskilda förhållanden. Mågen levde där åtminstone ett år i svärfaderns hem, varefter denne »skillier sin mågh ifrån sigh, om han icke elliest sielf will längre hoos honom fördröija och tå lefwererar han honom sin dotter och the reenar henne ähro tilhörige»[1]) jämte övriga tillhörande gåvor. Denna vänte- och prövotid behöver således icke leda till långvarigt samboende, även om detta också förekommer hos de nordiska nomaderna.

Några konkreta fall skola här närmare belysa, hur storfamiljen gestaltat sig hos svenska bönder.

Borgsjö by i Borgvattnets socken, Jämtland, tillkom enligt såväl arkivaliska som muntliga källor på så sätt, att tvänne bönder från Lits socken slogo sig ned där och uppodlade var sin gård. Sannolikt var detta under 1700-talets förra hälft. Senare drogos andra nyodlare hit och en by växte fram, men de båda gårdar, som av traditionen utpekades som de äldsta, ha nästan till nu förblivit odelade, ehuru oupphörligt utvidgade genom nyodlingar. Den ena av dessa gårdar har följande stamtavla:

Nils-Olsa (Olsson) uppgives vara den förste nybyggaren. Han blev urgammal. Omnämnes arkivaliskt 1775.

|

Sonen Ol-Nilsa (Olov Nilsson)[2]) undertecknade byns skiftesinstrument 1796 och gårdens värderingsinstrument 1808.

---

[1]) Graan: Om lapparna (Piteå lappmark) i Svenska landsmål 1889, h. 67, s. 32. Jämför också Rheen: Om lapparnes lefwarne (1671) i Svenska landsmål 1898, h. 64, s. 13. [2]) Okänt om flera barn funnos.

Sonen Nils-Olsa (Olsson) var farfar till min meddelare.

En son,[1]) som åtminstone en tid jämte brodern bebodde och brukade gården.

Sonen Ol-Nilsa (Nilsson), far till meddelaren. Här började familjeförhållandena bli närmare kända. Ol-Nilsa var skriven för gården och härskade oinskränkt över densamma, även sedan dottern gift sig. Måg och dotter stannade kvar hemma. De fingo deltaga i gårdens alla göromål, men hade intet att säga till om.

Dottern Brita Olsdotter,[1]) gift med Mattias Eriksson från Skyttmon i samma socken. Lever än (1917) och var min meddelare. Efter faderns död övertogo makarna gården och innehade den odelad till Mattias Erikssons död för få år sedan. Barnen gifte sig, men stannade hemma. Efter Mattias Erikssons död har gården slutligen tudelats.

Dottern Brita, gift. Bodde hemma med sin man under föräldrarnas lydno och först efter faderns död fingo de hälften i gården.

Barn

Ola Mattsson: Gift under samma villkor som systern. Har nu hälften i gården.

Sonen Nils Olsa.

Patriarkaliskt storfamiljssystem har sålunda rått i denna gård. Intill delningen bodde familjen ihop i ett samhushåll. Vinter- och sommarstugor liksom övriga hus voro också tilltagna efter stora mått, men av samma typer som annars äro vanliga. Även i andra gårdar i byn hade systemet förekommit.

I byn Skyttmon i samma socken har man ävenledes ofta levat i storfamiljer och haft utpräglad motvilja mot att dela gårdarna, ehuru detta numera vanligen skett. Patriarkalismen har så legat befolkningen i blodet, att föräldrarna även där födoråd förekommit ofta

[1]) Okänt om flera barn funnos.

bibehållit makten. Regimförändringen har då närmast varit en försiktighetsåtgärd.

En bonde i Skyttmon hette Olov Henriksson. Han var född 1809 och dog 1902. Han styrde sin gård till sin död.

|

Sonen Henrik Olovsson, gifte sig med Anna Persdotter från samma by. Han fick aldrig sätta fötter under eget bord utan dog före fadern.

/ \

Sonen Olov Henriksson, gift två gånger.

Sonen Nikolaus.

|

Barn

Detta stora hushåll, som således höll ihop under gamle Olov Henrikssons ledning till 1902, omfattade slutligen fyra generationer och dessutom 3 eller 4 drängar och 3 pigor. Om sonen Henrik hade några syskon är mig ej bekant. Den gamle var ytterligt mån om sin makt och därjämte så snål, att han övervakade all åtgång av föda och bar stundom själv in maten från häbbärget. Sonhustrun skildras som en stillsam och neutral karaktär. Efter den gamle patriarkens död delades äntligen gården mitt itu, men under en tid dessförinnan hade sonsönerna den i sambruk, men levde i skilda matlag och särskilda stugor. Efter skilsmässan byggde Olof sig nya byggnader, bland dem en ny helgdagsstuga.

I sistnämnda generation möta vi således en annan typ av storfamilj än den patriarkaliska, nämligen en flerhövdad storfamilj utan enhetlig ledning. Den nyttjades dock blott som övergångsform.

Båda dessa typer återfinnas i följande fall.

Bonden Magnus Bergvall i Bobergs by, Borgvattnets sn, innehade och styrde sin gård till sin död omkring 1914.

/ \

Dottern Kristina, gift med Erik Andersson från Brunflo.

Sonen Hakvin, gift med Linda.

Sonen Albert, gift för flera år sedan.

Sonen Arvid, gift. Flyttade bort som nybyggare.

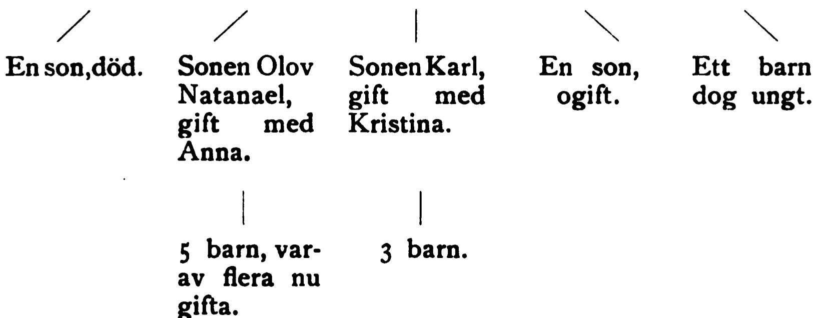
Sonen Hilding 10 år gammal (1917).

En son, ung.

Alla dessa människor levde tillsammans i ett samhushåll eller matlag så länge Erik Magnus Bergvall levde, och stugorna på gården voro således verkliga storfamiljshus. Familjen omfattade 13 eller 14 personer jämte pigor. Efter Bergvalls död nyttjades gården en tid i sambruk, men delades i två matlag med skilda stugor. Senare skiftades jorden helt mellan Kristinas och Hakvins grenar. Även här uppträder således flerhövdad storfamilj efter patriarkens död, ehuru ej av lång varaktighet. Emellertid uppgavs i socknen, att denna anordning ingalunda var den ensamt rådande. Det vanliga var förr i tiden, att gården icke delades utan äldste sonen brukade övertaga husbondeväldet efter fadern och om han av någon anledning var ur räkningen tillämpades lottning, om vem som skulle stå för gården. En sådan patriarkalisk succession är givetvis den ursprungligaste. Den av medarvingarna, som ej ville stanna under den nye husbondens välde, fick förr eller senare bryta sig ut mot lösen.

Även under patriarkaliskt välde kunde storfamiljen bilda flera matlag på gården ehuru med gemensamt gårdsbruk. Så var ännu förhållandet vid mitt besök 1917 i gården Borgnäset i Borgvattnets sn.

Bonden Karl Olovsson levde ännu och var gift med Magdalena från Borgsjö samt innehade själv sin gård.

Alla barnen och åtminstone flera av barnbarnen samt dessas barn levde således som en familj på gården under Karl Olovssons husbondevälde. Gårdshushållet var emellertid uppdelat i tre matlag med var sin stuga. I en av dessa bodde husbonden själv jämte sin yngste ogifte son, tillsammans ett matlag. De båda andra stugorna upptogos av de två gifta sönernas matlag. Denna gruppering betingades givetvis av familjens omfattning. Varje matlag tillredde sin föda i sina egna kök eller vardagsstugor, men gården hölls som ett sambruk med lika deltagande i arbete och avkastning och gårdsbonden delade ut till varje matlag vad det behövde.

Även i andra delar av Jämtland känner jag exempel på liknande storfamiljer. Det ligger också i folkmedvetandet i kringliggande landskap att systemet har sin egentliga spridning i Jämtland.

Näst Jämtland synes Västerbotten bäst ha bibehållit storfamiljssystemet. I vissa byar i Jörns och Skellefteå socknar har jag t. ex. funnit, att det varit ganska vanligt, och ibland funnos här mycket omfångsrika familjer. I Ersmarks by i Skellefteå socken talades om en bonde, som var så »gäm'l å oförmögen, att han kund' int' sköt' sä själv», men som icke desto mindre höll gården i sin hand fastän en gift son fanns hemma. I denna förenklade form är det egentligen, som storfamiljen bibehållit sig i det övriga Sverige. Det av barnen som skulle övertaga gården, stannade kvar, de övriga löstes ut i enlighet med lag och förordningar och gåvo sig bort, så snart de kunde. Gården var ju också, sedan klyvningar blivit vanliga, ofta ej förmögen att bära mer än familjer efter en linje.

Av detta slag äro sålunda de flesta fall jag påträffat i Ångermanland, Medelpad, Helsingland och hos bofasta bönder i södra Lappland. Spridda exempel finnes och även här på storfamiljen i dess större form.

I Svea- och Götaland, där storfamiljssystemet som nämnt endast sällan eller nästan aldrig förekommer i ursprungligare former, stannar i sådant fall blott ett av de gifta barnen hemma. I Österåkers socken i Södermanland, där fadern ej sällan behållit makten till döddagar, nämndes särskilt, att aldrig både gift son och gift dotter stannade kvar, utan endast endera. Det befinnes emellertid, att den patriarkaliska storfamiljen i dessa delar av landet endast sällan har mer än temporär varaktighet. För en kortare tid kan då även mer än ett av de gifta barnen stanna under faderns lydno. En bonde i Helgona socken i Sörmland fortfor sålunda att själv bruka jorden

fem år efter det hans tvenne söner gift sig. Den äldste sonen bildade eget matlag på gården med särskild bostad, men den yngre bodde i matlag med föräldrarna. Man arbetade gemensamt under faderns ledning och den äldste sonens familj fick av honom ut, vad den behövde för sina behov. Efter nyssnämnda tid skaffade sig föräldrarna undantag. Om gården därefter klövs mellan bröderna eller den yngre flyttade bort, har jag mig ej bekant.

Det är utan vidare klart, att där samlevnaden har en dylik kort varaktighet, ofta förorsakad av rent praktiska faktorer, är storfamiljssystemet, om också förefintligt, dock statt i utdöende. Mot all avsikt uppehöll lagstiftningen gentemot hemmansklyvning eller styckning i viss mån systemet på en del håll, där det ej längre levde kvar i traditionen. Man fann emellertid olika möjligheter att kringgå lagen eller direkt trotsa den. Det finns en hel serie övergångsformer mellan sambruk och gårdsdelning utan eller med lagligt erkännande. En anpassningsform efter nyare tidens sedvänjor är vidare, att en gift son stannade som statare eller torpare på gårdens ägor. Exempel på detta känner jag t. ex. från Östergötland. Vanligare är dock klyvning av det gamla hemmanet utan att helt lösgöra delarna, varigenom således sambruk i viss mån kunde upprätthållas med eller utan patriarkalisk regim. En sådan uppehölls väl gärna så länge fadern levde. Jag känner exempel bland annat i södra Sverige och i Dalarna. Sålunda hade en bonde i Gråda by i Leksand tilldelat sin son hälften av sin gård utan att verklig utklyvning skett. I Näs by i Ingatorps socken, Södra Vedbo härad, Småland, innehades en bondgård ännu i mannaminne av tvenne bröder, som fått var sin »åtting» i arv vid faderns död och byggde sig en »tvillingstuga» med särskilda lägenheter för sina blivande familjer. Det blev emellertid endast den yngre sonen, som gifte sig. Den äldre förblev ungkarl till sin död. I enlighet med allmogens sedvänjor kom den gifte men yngre sonen att gentemot byn representera gården, som således, trots arvskiftet stannade i sambruk. Den yngre brodern tog ledningen i gården och den äldre fick i realiteten tjänstgöra som hans dräng. Det patriarkaliska familjsystemet besegrade här således klyvningstendensen, till dess den yngre broderns barn togo hela gården i arv. Vanligen ledde dylik inre uppdelning av gårdarna till verklig klyvning, så snart de yttre formerna tilläto det. Tvillingstugan är den typiska bostadsformen på en gård i dylikt övergångsstadium.

Utöver här anförda typer och exempel på storfamilj finnas andra, som i växlande grad äga samband med äldre familjegemenskap eller äro av tillfällig karaktär. Intressanta iakttagelser däröver finnas publicerade i Emigrationsutredningens bilagor.

Som svar på frågan huruvida det i äldre tider gängse bruket fortlevat, att utlösta arvingar någon tid framåt kvarstanna på gården, även sedan de blivit äldre och mot kost och lön biträda vid gårdens brukning, visa inkomna utlåtanden,[1]) att sådant numera sällan förekommer i riket. Endast från Uppland, Gästrikland och Helsingland, delar av Västerbotten, Norrbotten och Lappland ävensom från några spridda ställen i södra Sverige omförmäles, att vuxna syskon understundom, ehuru icke ofta, kvarstanna en tid på fädernegården. Från det övriga Norrland, från södra Dalarna samt Västmanlands och Örebro län, från Gotland och spridda orter i södra Sverige säges, att detta understundom förekommer. Från hela det övriga riket berättas, att det numera aldrig eller nästan aldrig sker. Endast då det är fråga om ogifta systrar eller sjukliga och svagsinta syskon, kunna de ibland få fristad i fädernegården, men vanligen blott så länge någon av föräldrarna lever.

Genom dessa uppgifter kompletteras ovan givna översikt av storfamiljssystemets nuvarande utbredning i vårt land. Det står ännu mera fast, att Norrland bevarat systemet bäst, men nu tillkomma även betydande delar av Svealand, särskilt Uppland, såsom jämförelsevis goda företrädare av traditionen. Där ej särskilda förhållanden råda, såsom i Dalarna med dess starka hemmansklyvning, kan således storfamiljssystemet sägas ha bibehållit ett starkare rotfäste i de övre delarna av landet, vilka ju även i övrigt företräda typisk kulturkonservatism.

Med denna fördelning för ögonen förvånar det icke att finna att storfamiljen kraftigt kvarlevat i Norge, ja, såsom vi skola finna, givit detta land särställningen, såsom en av systemets främsta bevarare i Europa. Ivar Mortensson har i en beaktansvärd studie[2]) klarlagt dess utbredning hos vårt västra grannfolk och i en målande skildring visat, hur det frodats i patriarkalisk form på de ensamt liggande storbondegårdarna och därmed antytt, att särbebyggelsen gärna blir en god jordmån för denna familjeform. Till samma utbredningsområde hör givetvis Norrland, framförallt Jämtland med

[1]) Emigrationsutredn. bilaga X: sid. 43. ff. [2]) Ivar Mortensson: »Bondeskipnad i Norig i eldre tid», Kristania 1904.

angränsande bygder. Man kan, om man så vill, av de norska förhållandena likaväl som av de norrländska draga den lärdomen, att ensamgården och nybyggesgården ej så lätt falla sönder till byar, som äldre forskare velat göra gällande.

Vända vi oss mot öster träffas också storfamiljen såsom i Finland, Östersjöprovinserna och Ryssland. I Ostkarelen omfattar en familj ofta 20 till 40 personer. Ibland bo dessa under samma tak och äta vid gemensamt bord.[1]) På Runö stanna de gifta barnen så länge som möjligt i sambruk på gårdarna.[2]) Hos sydslaverna är ju som bekant storfamiljen kraftigare företrädd än i Europa för övrigt och storfamiljshus äro en vanlig företeelse.

Men jag återkommer till Norden och germanerna. Om danskarna numera möjligen helt övergivit denna familjeform så var det dock förr icke ovanligt att vuxna söner bodde kvar hemma.[3]) Gården hölls då i sambruk eller också fick var och en sin del att bruka på samma sätt, som vi lärt känna hos oss. Det torde väl för övrigt icke finnas något land i vår världsdel, där ej storfamiljen i en eller annan form ännu kan påträffas. Detta gäller t. ex. både Tyskland, Frankrike och England. Skandinavien intar sålunda på intet sätt någon särställning.

Så gott som överallt får man dock det intrycket att systemet ligger i spillror. Ju längre man tränger tillbaka i de historiska källorna desto mera berikas materialet. Här och där har det florerat blott för en eller annan mansålder sedan. Bergskottarnas klaner voro ännu in på 1700-talet indelade i storfamiljer, »stocks», på 50—60 personer.[4]) Deras släktingar, de gamla irerna, levde kanske mera genomgående än i något annat västeuropeiskt land under dylika band och nyttjade stora treskeppiga byggnader med avbalkningar för de särskilda familjerna.[5]) Även i det övriga England,[6]) liksom i Frankrike utvisa äldre källor en utpräglad böjelse för storfamiljssystemet. Detta gäller kelter likaväl som germaner och romaner. Vad germanernas äldre historia beträffar, behöva vi icke gå längre än till våra stamfränder på Island under sagotiden. Hushållen kunde här omfatta upp till 40 à 50 personer. Den patriarkaliska formen var

---

[1]) L. v. Schroeder: Hochzeitsbräuche der Esten in Verh. der gel. estn. Gesellsch. B. XIII. (1888), efter A. O. Heikel. [2] Russwurm; Eibo folk jfr. ock Bielenstein: Holzbauten der Letten, s. 164 ff. [3]) C. Christensen, Agrarhistoriske studier. [4]) Grosse a. a. sid. 201.) Aug. Meitzen: Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen etc. Band I, 1895, sid. 184 etc. [6]) Jfr. Seebohm och andra engelska författare.

väl den vanligaste, såsom i Njåls gård, men två eller flera bröder kunde också hålla ihop, gärna dock med en av dem som ledare.[1]) Cesar synes för övrigt antyda systemets förekomst hos kontinentalgermanerna.

Med full rätt kunna vi därför sammanställa dessa förhållanden från äldre eller nyare tid med den gamla författningen hos romarna. Storfamiljssystemet rådde där med skarpare konsekvens än hos något annat västerländskt kulturfolk och patriarkalismen var längre genomförd än hos germanerna, i det sonen absolut stod under faderns välde så länge denna levde, och således ej såsom hos våra förfäder ägde rätt att efter myndighetsålderns uppnående bli självständig om han ville.[2]) De gamla grekerna, hos vilka storfamiljen också nyttjades, liknade i sistnämnda avseende germanerna.

Det är mig omöjligt att här gå in på den mångskiftande litteratur, som från olika länder och synpunkter kunde belysa dessa och tillhörande problem. Sedan vi nu konstaterat storfamiljssystemets stora utbredning under äldre tidsepoker gäller frågan här blott och bart, under vilken tidsepok denna samfundsform haft sin egentliga utbildning och frekvens och de yttre betingelserna härför. Det är här onödigt att för besvarande av denna fråga skissera upp storfamiljssystemets förekomst bland kulturfolk och primitiva stammar utanför Europa, sedan Grosse på denna grundval redan framlagt en hypotes, som på ett övertygande sätt klarlägger denna företeelses kulturella ställning och utvecklingshistoriska sammanhang. Av största betydelse var därvid systemets förekomst hos de gamla indierna samt dess kraftiga utveckling och kvarlevande hos österns kulturfolk, kineser och japaner. Ingenstädes finner man sålunda den patriarkaliska formen så hänsynslöst genomförd som i Kina.[3])

Bortse vi från hans numera förlegade utvecklingskedja av jägare, herdefolk och jordbrukare och blott taga fasta på hans granskning av systemets förekomst hos av sådana näringsförhållanden karaktäriserade folkgrupper, befinnes storfamiljen visserligen göra sig gällande hos nomader och lägre stående jordbrukare, men dess egentliga hemvist är utan jämförelse hos de högre stående jordbrukarna i ett mera primärt stadium, innan statens maktutövning eller kristendomens personlighetsideal brutit udden av patriarkalismen, som

[1]) Kaalund: Familielivet paa Island, Aarboger f. nord. fil. 1870. [2]) Lacombe: »La famille dans la societé romaine» och Mommsen: Römische Geschichte, Del I. [3]) Justus Doolittle: Social life of the chinese II, 1866, sid. 223 ff., Grosse a. a. sid. 224 ff.

är storfamiljens ryggrad. Denna samfundsform är således ingalunda ursprunglig utan visar sig vara en kulturprodukt, som tillhör ett mera framskridet stadium än flertalet forskare gjort klart för sig, då de ur den plägat härleda såväl byväsen som primitiva släktgrupperingar av olika slag. För de västerländska kulturfolkens vidkommande måste storfamiljen därför med största sannolikhet hava karaktäriserat ett mellanstadium, som sedan århundraden övergivits utom hos mera avsides liggande, konservativa stammar samt här och där hos allmogen, där förhållandena särskilt gynnat företeelsen eller lagstiftningen och tidsandan icke kommit åt att göra sig gällande.

Med denna synpunkt för ögonen få vi det rätta perspektivet på våra bönders sega fasthållande vid systemet och särskilt dess styrka i Norrland och Norge.

Det återstår nu att se, huru resultaten gestalta sig om vi ur arkivaliska och historiska källor söka tolka familjeformernas utdaningsprocess hos vårt folk. De många faktorer, som under tidernas gång influerat gör denna uppgift dock så pass komplicerad, att jag här endast kan komma med antydningar.

Jag återvänder här till utgångspunkten: förhållandet mellan familjen och gården, det vill först och främst säga jordägandet. Så långt lagar och traditioner äro kända hos germanerna, gingo strävandena ut på att bevara jorden inom familjen eller åtminstone inom släkten. När bördsrätten slutligen avskaffades i vårt land år 1857 var bondeståndet bland dem, som i det längsta stodo emot. Jämsides härmed sökte man hålla odaljorden vid makt ifråga om omfång eller andel i by. Märkligt nog gåvo icke de gamla folklagarna en av arvingarna rätt framför de andra vid delning av arvfallen jord och innehöllo inga förbud emot gårdarnas klyvning vid arvskiften eller andra tillfällen, även om bestämmelser finnas, som indirekt försvårade detta.[1]) Icke desto mindre torde gårdarna i vårt land i allmänhet med utomordentlig seghet hållits fria från klyvningar under medeltiden, ja, ofta långt fram på nyare tid, ehuru naturligtvis undantag kunna påvisas. I varje fall skönjer man, hur vissa givna besutenheter existerade vid historiens början, såsom t. ex. bolen i Danmark, vilka dock redan under medeltiden började sönderfalla.[2])

[1]) Nils Wohlin: Den svenska jordstyckningspolitiken i de 18-de och 19-de århundradena, Stockholm 1912, sid. 5. [2]) Gabriel Thulin: Om mantalet.

Man får ju också räkna med de särskilda gårdarnas vidgning genom nyodlingar.

Restriktiva bestämmelser mot gårdarnas sönderfallande utfärdades redan tidigt av skattehänsyn på kontinenten från landsherrarnas sida, men i Sverige först genom Kristian I:s plakat om skattegodsens vidmakthållande 1459 och Kalmar recesser av år 1474 och 1483. I dessa stadgades endast, att medarvingar skulle utlösas, men utan vidare föreskrifter. Det torde därför icke varit ovanligt, att arvingarna behållit gården gemensamt i sambruk.[1])

Lagstiftningen mot gårdarnas förminskande uppehölls och utvidgades under 1500-talet. Under förra delen av seklet infördes ju de dåvarande besutenheterna såsom särskilda enheter i jordeböckerna och Gustav Vasa sökte bibehålla dem så långt som möjligt. Redan tidigt visar det sig emellertid, att klyvningen inom jordeboksenheterna skedde i smyg[2]) genom att barn eller arvingar stannade kvar, så att en gård, som utgjorde en skatteenhet, kom att sönderfalla i flera bruksdelar — tydligen samma övergångsföreteelse, som vi ovan gjort bekantskap med. Gustav Vasa utfärdade flera plakat häremot, särskilt 1541, 1542 och 1555, där det på det starkaste varnades mot bruket, att många trängdes på hemmanen och ingen ville lösa sig ut. Detta ledde lätt till klyvning. Särskilt riktades förebråelserna härför mot Norrland, Dalarna. Värmland och Finland. Skedde klyvning så, att syskon ”skilde sig från varandra med disk och duk», så skulle de åtminstone betala kronan skatt[3]) Ett utdrag ur konungens öppna brev till allmogen i Ångermanland, Medelpad, Helsingland och Gestrikland må här anföras[4]): »Effther att folckett fast förökes, så att jorden, som nu brukes och vptagin är, them alle icke wäl föde kan, vtan nödgas så folckett att liggie och trengies then ene jn opå then annen, i samme gårder otte eller tije starcke vnge drenger och qwinfolck, somestedz mere och somestedz minne, jingen söckier sig andre vthväger, vtan i så motte liggie och trengies medt huar annen och kliffua hemanen sunder, så att the hernest formeckte sig huarken bröd eller berning, likwel will ingen lathe lösa sigh vth eller wijke then annen». Det synes mig klart att storfamiljssystemet härmed åsyftas, icke endast lönnklyvning, och vi finna således en motsvarighet på 1500-talet till vad

---

[1]) Wohlin a. a. sid. 15. [2]) Gabriel Thulin: Historisk utveckling av den svenska skifteslagstiftningen, Stockholm 1911. [3]) Wohlin a. a. sid. 47. [4]) Gustav Vasas reg. 1542, den 20 april.

som ovan skildrades beträffande nutidens Norrland endast i äldre tid så mycket kraftigare utbildat.

Våra medeltidslagar giva stundom antydningar om härskande storfamiljssystem. I Helsingelagens kyrkobalk finnas t. ex. bestämmelser, som synas förutsätta storfamiljssystemets förekomst i Norrland.[1]) Såsom Thulin[2]) och särskilt för Västerbotten Huss[3]) påvisat innehålla fogderäkenskaperna från 1500-talet direkta uppgifter om, att såväl bröder som vuxna söner och mågar ofta innebodde på hemmanen. Medan jordskattemantalslängderna blott upptogo husbönder, fördes här särskilda längder över »bågamantalet», vilka upptogo alla män, som voro så långt komna, att de kunde »armborst spänna» och »skogen bruka» och de beräkningar, som härpå kunnat byggas, ha visat, att dessa senare, som innebodde på hemmanen, voro ganska talrika. Dessutom finnes stundom i längderna direkta beteckningar för på fädernegården kvarblivna bröder, söner och mågar. Dessa betraktas som vanliga inneboende och saknade bönders sociala ställning, så länge de levde under faderns eller broderns husbondevälde. En hel del klyvningar blevo naturligtvis följden härav, särskilt vid faderns eller svärfaderns död. Från denna underordnade ställning medförde avdelandet av nya bruksenheter, att innehavarna fingo erlägga tionde för att sedan, då det formella avskiljandet fullföljts, stiga till vanlig fri bonde och skattedragare. Tyvärr giva tiondelängderna därför endast delvis klarhet över gårdarnas befolkning.

Om tillståndet på 1500-talet yttrar Thulin[4]): »Ser man på förhållandena vid mitten av 1500-talet, var väl i vissa trakter det allmänna, att på varje besutenhet endast satt ett jordbrukshushåll. Särskilt synes detta hava varit fallet i Svealandskapen, beroende utan tvivel huvudsakligen därpå, att i dessa landskap, varest inom byarna i regel förekom ett verkligt byamål, vid nyare tidens början allmänt skattläggning ägt rum, därvid varje åbo fått självständigt mantal sig åsatt, varefter hans jord upptagits såsom särskild jordboksenhet. Men eljest var nog, även bortsett från de trakter, där, såsom i synnerhet Norrland, mantalet fortfarande hade en mera personlig karaktär, redan då vanligt, att på jordeboksenheterna sutto flera själv-

---

[1]) Johannes Kjellström: Hälsingelagen tolkad. Uppsala 1909, sid. 3. [2]) Thulin: Om mantalet, sid. 91. [3]) E. G. Huss: Undersökning över folkmängd, åkerbruk och boskapsskötsel i landskapet Västerbotten åren 1540—1571. Uppsala 1902, sid. 21 ff. [4]) Thulin: Skifteslagstiftningen, sid. 54.

ständiga jordbrukshushåll, av vilka dock, med hänsyn till gällande skattebestämmelser, endast ett skrevs för gården, under det att de övriga betraktades såsom inhysesmän. Detta framträdde särskilt skarpt i vissa delar av Västergötland och Småland med dessa trakters i saknad av ett egentligt byamål från Svealandskapen helt skiljaktiga jordförhållanden».

Så vitt jag kunnat finna, har emellertid Thulin underskattat storfamiljssystemets förekomst i andra delar av riket, särskilt i Mälarprovinserna under 1500-talet. Jag har visserligen icke varit i tillfälle att ens tillnärmelsevis överblicka det omfattande materialet, men har här åtminstone velat rikta uppmärksamheten på denna betydelsefulla uppgift. De spridda iakttagelser, jag hittills kunnat göra, särskilt i Västmanland, giva vid handen, att hemmaboende söner, mågar och bröder alltsom oftast omnämnas i längder av olika slag (jmf. t. ex. Älvsborgs lösen, drängeregistren, husförhörslängderna etc.)[1]) Tager man för övrigt hänsyn till byarnas struktur med få men stora gårdar, som långt in på 1600-talet åtminstone officiellt äro odelade, bleve bebyggelseproblemet inom stora delar av riket en fullständig gåta, om icke storfamiljssystemet kunde förutsättas. Även den följande utvecklingen pekar i samma riktning.

Lagstiftningen gjorde ännu länge motstånd mot delningen, men den första mildringen medgavs 1652, då en klyvning av onödigt stora hemman tilläts sedan nämnden först prövat och godkänt varje fall. Genom plakatet av år 1684 sattes minimigränsen för klyvning till $^1/_4$ mantal. För flera trakter hade denna begränsning av olika skäl ej kunnat iakttagas, utan man hade nödgats medgiva en fri eller tämligen fri klyvningsrätt såsom för Bergslagerna, Dalarna, skärgården, i gränsorterna och en del andra orter, särskilt i de erövrade provinserna, där klyvningen på grund av den under danska tiden friare rätten gått långt över $^1/_4$ mantal.[2]) I Dalarna och vissa delar av Norrland hade en vidsträckt klyvning skett vid sidan av lagen. Genom förordningarna av 1747 och 1751 medgavs mot villkor om äktenskaps ingående klyvning ända upp till $^1/_6$, $^1/_8$ eller ännu mindre delar efter verkställd prövning. Nu började hemmansklyvningens tid, även gynnad av storskiftena. Då mantalet ej var någon fast eller överallt nyttjad enhet, lades genom förordningen av 1827 beslutenhetsbegreppet di-

---

[1]) Även domböckerna giva ibland exempel härpå ända fram mot 1700-talets slut. [2]) Thulin: Skifteslagstiftningen.

rekt till grundval för klyvningsrätten. Från och med 1881 bortföllo alla allmänna begränsningar för hemmanens klyvning. Även styckning av hemman genom avskiljande av mindre delar från desamma hade lagstiftningen dessförinnan på olika sätt sökt hindra.

Denna utveckling har jag här anfört för att antyda en av de kraftigaste orsakerna till storfamiljssystemets försvinnande, vilket dock, såsom vi skola se, icke kunde ske utan att lämna talrika spår efter sig även i själva bebyggelseformationerna.

Såsom jag ovan framhöll, måste man i tvillingstugan se en produkt av storfamiljen eller åtminstone dess upplösningsprocess. Typen består av två på längden hopbyggda lika stugor under ett tak och förekommer mest mellan Ångermanlands nordgräns och Smålands sydgräns. Vanligare är kanske dock, att stugorna endast ligga bredvid varandra, lika i form och storlek. Endast mera sällan, såsom t. ex. i Götalands skogsbygder, nyttjas övervåningen som särskild bostadslägenhet i dylik funktion.

Vad jag här anfört om stugorna, gäller fullt ut om tomten i dess helhet samt ofta även om ägorna. Dubblering av bostaden skedde väl i regeln först, men så länge gården hölls i sambruk kunde utrymmena i övrigt vara gemensamma. Så snart någon klyvning av driften yppades, uppdelades eller dubblerades även gårdens utrymmen. Ej sällan finner man bodar och uthus i gården uppdelade på det mest oregelbundna sätt mellan två bönder, ofta ha vardera parten var sin del i samma hus. Tomtens delning blir i sådana fall en fiktion. Ibland har dock tomten klyvts mitt itu och gårdshalvorna ligga likt stugorna som varandras spegelbilder. En sådan strängare delning anger dock vanligen verklig gårdsklyvning och följde väl mest som konsekvens av rättsligt stadfäst skifte. Bostadsdubbleringen och tomtindelningen drevs emellertid ej sällan ännu längre, så att tre, fyra eller flera hushåll och hemmansdelar uppstodo ur den gamla enheten och härav kunde bli en hel by. Jag har på annat ställe[1]) påvisat en särskild bytyp, den s. k. släktbyn, som torde uppstått på detta sätt av en eller ett par gårdar. Dessa byar bära tydliga tecken av att delningen börjats utan statlig kodifiering och med mycket oregelbundenhet. I stället för gårdsgruppering finner man husen liggande i ändamålsgrupper med boningshus och bodar för sig, stall och fähus i en särskild grupp, logar i en annan, källare i en tredje etc. Där två hemman bildat grundvalen för bybild-

[1]) Rig. 1919 h. 1.

ningen ligga husen ibland i dubbla ändamålsgrupper. Denna bytyp finnes särskilt företrädd i Småland, Västergötland, Östergötland, Södermanland, Västmanland och södra Dalarna, framförallt i dessa landskaps skogsbygder. Släktbyn är ett konglomerat, avsatt ur den emulsion av splittrande och sammanbindande tendenser, som karaktäriserar storfamiljens upplösningsprocess.

Även ifråga om ägorna kan det gamla sammanhanget inom de ursprungliga hemmanen spåras i långt driven gemenskap i åkergärden och ängar samt i själva skördebruken.

Sammanfattas de iakttagelser, som här kunnat göras, leda alla på skilda vägar till samma slutsats. Storfamiljen tillhör ett äldre skede i vårt folks historia och hade redan på 1600-talet spelat ut sin roll som ledande samfundsform även bland våra bönder. Med jordklyvningarnas frigivande på 1700-talet beseglades dess öde och därefter finner man den endast som kvarleva i avlägsnare eller utpräglat konservativa trakter och äldre nybygder samt sporadiskt på andra håll, helst då endast som tillfällig gemenskap. Ju längre tillbaka man tränger på grundval av litterära källor, desto vanligare synes storfamiljssystemet ha varit och det synes i många fall utgöra förutsättningen för hithörande företeelser inom bebyggelsen likaväl som rättsuppfattningen. I den äldre medeltidens och järnålderns ätteväsen ligger dess egentliga kulturmiljö. En sådan uppfattning bestyrkes på det starkaste av den jämförande etnologin, som just placerar storfamiljen i ett dylikt mera utbildat stadium av ett jordbrukarfolks utveckling. Järnålderns starka folkrörelser och ungdomliga krigarfärder antyda också ett folköverskott, som bäst kan förklaras, om man räknar med överbefolkning inom storfamiljsgårdarna, innan kolonisationsverksamheten utanför byarnas hävdade marker kom ordentligt igång. Före järnåldern torde däremot primitivare samfundsformer än storfamiljen härskat eller systemet åtminstone endast varit under utbildning.

FOLKTRADITIONER, ARKEOLOGISKT BESTYRKTA.

AV

BIRGER NERMAN.

Den nutida forskningen rörande såväl Norden som många andra områden har givit exempel på, att traditioner, som i våra dagar upptecknas ifrån folkets läppar, kunna vara mycket gamla och ha fortlevat helt eller delvis oförvanskade under mycket långa tider. Ofta kunna sådana traditioner vara så gamla, att de gå tillbaka på tider, som ligga före historiens gryning inom ifrågavarande område eller om vilka de historiska uppgifterna äro ytterst knapphändiga Då dylika traditioner kunnat till sin riktighet bestyrkas, har detta varit möjligt främst på arkeologisk väg.

Jag skall här sammanföra några exempel på traditioner, som levat hos allmogen intill våra dagar och som genom arkeologiska undersökningar blivit helt eller delvis bestyrkta. Det är icke meningen att framlägga en fullständig förteckning på sådana av mig kända fall. Jag antecknar här endast några viktigare, typiska fall, valda inom det nordiska eller i gammal tid nordiska kulturområdet. Samtliga fall äro tidigare bekanta ifrån litteraturen, men det kan dock vara lämpligt att sammanföra dem på ett ställe. Jag skall härtill knyta några reflexioner angående utseendet av de traditioner, som under långa tider korrekt kunna bevaras i folkets minne.

Mest bekant av de traditioner, vilka här kunna komma ifråga, torde vara den, som rör den stora Ottarshögen i Vendels sn, Uppland. Denna hög, som bekant av de väldiga Uppsalahögarnas dimensioner, kallas än i dag av allmogen Ottarshögen. Den nutida befolkningen känner även namnet Ottar Vendelkråkas hög, varmed anges, att här skulle vara gravsatt den välkände konungen av Ynglingaätten, vars död jag daterar till tiden omkring år 525 e. Kr. Detta utvidgade namn kan dock icke i folklig tradition följas mycket långt tillbaka i tiden, knappast längre än över förra århundradet, och det

är därför mycket rimligt, att binamnet Vendelkråka tillagts på lärd väg under slutet av 1500- eller 1600-talet, då den isländska litteraturen blev bekant i Sverige;[1]) man tog då för givet, för övrigt alldeles riktigt, att den, som låg i Ottarshögen i Vendel, måste vara Ynglingasagans Ottar Vendelkråka. Namnet Ottarshögen kan däremot i folklig tradition följas betydligt längre tillbaka. v. Friesen[2]) visade 1910, att det fanns i folklig tradition i Vendel redan på 1670-talet Vid den »ransakning om monumenter och antikviteter», som här på konungens befallning år 1677 hölls med »sochnemennerna» framgick, att den stora högen av allmogen kallades »Otters högen.» v. Friesen fann det icke troligt, att detta namn skulle givits på lärd väg av någon, som kände, att Ynglingasagans Ottar var knuten till ett Vendel, och att sedan denna lärda konstruktion redan på 1670-talet hunnit bli folklig tradition. Han menade därför, att namnet tydligen vore mycket gammalt, samt, att det ej vore orimligt, att en Ottar, och i så fall Ottar Vendelkråka, verkligen blivit begraven i högen. Senare har E. Linderholm funnit och 1919 publicerat[3]) en handling ifrån 1675, där högen av en för trolldom anklagad kvinna kallas »Utters högen»; själva namnformen tyder på, att namnet på denna tid var gammalt i Vendel och kan icke gärna tänkas vara en folklig omändring av ett först i slutet av 1500-talet eller på 1600-talet på lärd väg givet namn Ottarshögen.

I min uppsats »Vilka konungar ligga i Uppsala högar?» (Uppsala 1913) påvisade jag, att vi i Ynglingasagan ha direkta uppgifter om, att 3 — och blott 3 — av Ynglingakonungarna blivit höglagda vid Gamla Uppsala.[4]) Desa äro Ottars farfader Aun, hans fader Egil och hans son Adils. Jag visade, att Aun dött framemot eller senast omkring år 500, Egil i början av 500-talet och Adils i slutet av samma århundrade. Vid Gamla Uppsala finnas nu, som bekant, 3 stora Kungshögar. Den östligaste, närmast kyrkan belägna av dem, den s. k. Odens hög, undersöktes på 1840-talet och kan genom fynden dateras till framemot eller omkring år 500, just tiden för Auns död. Den västligaste, Tors hög, utgrävdes på 1870-talet och dateras av

---

[1]) Jag känner uppgiften, att Ottar Vendelkråka höglagts i Vendelhögen, tidigast ifrån tiden omkring år 1700 (Peringskiölds »Ättar-tal», tryckt först 1725, men författat redan på 1690-talet). [2]) O. von Friesen: När Sverige blef till, i Upsala Nya Tidnings Julnummer 1910 sid. 1 f. [3]) E. Linderholm: Vendelshögens konunganamn i socknens 1600-talstradition, i Namn och bygd 1919 sid. 36 f. [4]) Vi bortse ifrån Frö, som i sagan göres till konung och uppges ha blivit höglagd vid Gamla Uppsala. Dessutom uppges en dansk konung ha högsatts där.

fynden till tiden omkring år 600, således tidpunkten för Adils död. Den mellersta högen, Frös, undersöktes helt preliminärt samtidigt som Odenshögen. Man hann ej till det fyndförande partiet, men vissa arkeologiska förhållanden antyda, att högen just tillhör tiden för Egils död. Jag drog av dessa överensstämmelser mellan tidpunkterna för de 3 nämnda Ynglingakonungarnas död och de 3 Uppsalahögarnas tider den slutsatsen, att Aun, Egil och Adils verkligen blivit begravna i de stora högarna vid Gamla Uppsala. I Ynglingasagan omnämnes nu, att Ottar stupat och lagts på en hög i Vendel (= Vendsyssel) i norra Jylland. Man hade dock framdragit skäl, som skulle tala för, att detta vore en i Norge eller på Island skedd missuppfattning för det uppländska Vendel,[1]) men i detta sammanhang dock ej påpekat befintligheten av Ottarshögen i Uppland som ett stöd härför. Då jag visat, att Ottars farfader, fader och son blivit gravlagda i de stora högarna vid Gamla Uppsala och då vi i det uppländska Vendel hade en liknande hög, som i gammal tradition bar Ottars namn, uttalade jag i min uppsats, att Ottar Vendelkråka verkligen måste vara begraven i Vendelhögen.

Denna undersöktes nu under åren 1914 och 1916 av docenten Sune Lindqvist.[2]) Undersökningen blev en fullständig bekräftelse på antagandet, att Ottar Vendelkråka verkligen blivit begraven här. Högen visade sig vara byggd på liknande sätt som Uppsalahögarna. Och fynden daterade den till precis den tid, omkring år 525 e. Kr., då Ottar måste ha dött. Bland annat anträffades ett östromerskt guldmynt, präglat för kejsar Basiliscus, som regerade 476—477 e. Kr. Myntet var mycket nött, varför det omöjligt kunnat komma i jorden före omkring år 500 e. Kr. Å andra sidan visade andra fynd, att Ottarshögen ej rests efter 550, varför högens tid just kan sättas till omkring år 525.

Den arkeologiska undersökningen gav således en glänsande bekräftelse på riktigheten av traditionens uppgift, att en Ottar gravsatts i Vendelshögen i Uppland. Denna tradition har alltså i omkring 1400 år korrekt fortlevat hos befolkningen.

På sätt och vis kan man även säga, att undersökningen av Odenshögen vid Gamla Uppsala blev en bekräftelse av traditionens uppgift

---

[1]) K. Stjerna: Vendel och Vendelkråka, i Arkiv f. nord. filol. XXI. sid. 77 ff. [2]) S. Lindqvist: Ottarshögen i Vendel, i Fornvännen 1917 sid. 127 ff; se även B. Nerman: Ottar Vendelkråka och Ottarshögen i Vendel, i Upplands fornm. för. tidskr. 1917 (Bd VII) sid. 309 ff.

om densamma. Som nyss är nämnt, måste det vara Aun, som blivit gravlagd i denna. När jag utgivit min uppsats om Uppsalahögarna, framställde man från flera håll för mig den åsikten, att det borde finnas något samband mellan namnen Aun och Oden. Man sökte språkligt på olika sätt utreda detta samband. Så vitt jag förstår, är den lösning, prof. Otto von Friesen föreslagit och som han välvilligt tillåtit mig att här meddela, den mest sannolika. Den är följande:

Aun är en västnordisk medeltida form av ett namn, som omkring år 500 e. Kr. i hela Norden skulle ha lytt *Auþa-winir. Redan under vikingatiden har namnet sammandragits, varvid två former, *Auþin och *Auþun, uppstått. På västnordisk botten fortlevde under medeltiden formen Auþun (Auðun); den är mycket vanlig där. Även ha vi, som nämnt, under denna tid den till enstavighet reducerade formen Aun. Däremot levde under medeltiden på svensk botten -in-formen kvar, utvecklad till Ǿþin (Ǿthin, Ǿdhin m. m.); denna form är väl belagd. Även finnes samtidigt från Sverige en enstavig form Ǿn. Men det låg mycket nära till hands att förväxla Ǿþin med Ōþin. Att en sådan förväxling verkligen ägt rum kan ses av Lundgren-Brates »Personnamn från medeltiden» (Svenska Landsmålen H. 45, 130), liksom det framgår av E. H. Linds »Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden» under Auðun, att en motsvarande förväxling skett inom Västnorden.

Jag tillägger, att denna sammanblandning även gjorts av Snorre, som i kap. 7 av Ynglingasagan uppger, att »eptir Óðins nafni var kallaðr Auðun».

Vissa skäl, för vilka dock ej här kan redogöras, tala för, att förväxlingen av namnen Ǿþin och Ōþin ifråga om högen vid Gamla Uppsala försiggått redan före omkring år 1200. Denna förväxling har medfört som en konsekvens, att Frö och Tor trotts ligga i de två andra Uppsalahögarna.

Undersökningen av Odens hög kan alltså sägas ha blivit en bekräftelse på folktraditionens uppgift, att Oden, d. v. s. Aun, blivit gravlagd här.[1])

Vända vi oss till Norge, kunna vi där taga ett liknande fall som Ottarshögens. På ägorna av gården Nedre Haugen på Rolvsøy (förr en del av Tune Pgd), Smaalenenes Amt, ligger en mycket stor

---

[1]) Doc. Lindqvists i Rig 1919 sid. 75 utan närmare motivering framförda antagande, att Egil, ej Aun, skulle ligga i Odenshögen, kan således icke vara riktigt, vilket även framgår av de historiskt-arkeologiska förhållandena.

hög, av befolkningen kallad Baathaugen. Folket på gården hade alltid vetat att berätta, att det låg ett skepp i högen. När man på 1860-talet körde bort jord ifrån högen, stötte man där också mycket riktigt på ett skepp, och högen blev 1867 undersökt av prof. Oluf Rygh. Detta skepp, det berömda Tuneskeppet,[1]) fig. 1, som mäter omkring 20 m. i längd och 4,35 m. i största bredd och i vilket den döde gravlagts i en stor träkammare, kan genom de sparsamma fynden, som angiva en mans utrustning, dateras till tiden 850—900 e. Kr.

Jag känner ingen annan hög med liknande namn; det är möjligt, att sådana verkligen existera, men dessa innehålla då liksom den ifrågavarande högen sannolikt båtar. Namnet kan därför icke vara

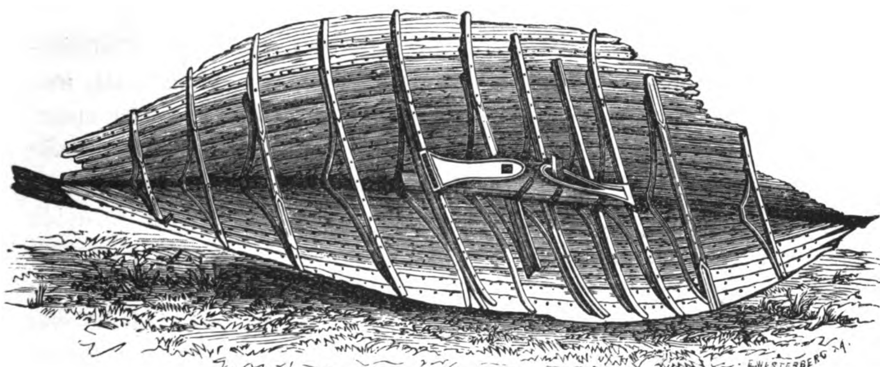

Fig. 1. Tuneskeppet, Rolvsøy, Smaal., Norge.

en kliché, som i senare tid överförts från andra högar, i vilka man till äventyrs hittat båtar och som därför, sedan fynden gjorts, kunde benämnas 'båthögen'; fynd av bevarade båtar i högar äro f. ö., som bekant, ytterst sällsynta. Det vore ju även egendomligt, om denna kliché just skulle träffa en hög, i vilken verkligen fanns en båt.

Liksom namnet Ottarshögen visade sig således här namnet Baathaugen innehålla en fullt riktig tradition. Denna hade här fortlevat kortare tid än Ottarshögens, men dock den ansenliga tiden av omkring 1000 år.

Från Norge skall ännu ett exempel tagas. Konservator A. Lorange påbörjade år 1869 en undersökning av den väldiga Raknehaugen i Ullensakers Pgd, Romerike,[2]) kanske den väldigaste grav-

[1]) H. Schetelig: Tuneskibet = Norske Oldfund. Avhandlinger utgit av Universitetets Oldsaksamling ved A. W. Brögger. II Kra. 1917. [2]) Se fyndberättelse i Foreningens til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring. Aarsberetning 1869 sid. 108 ff.

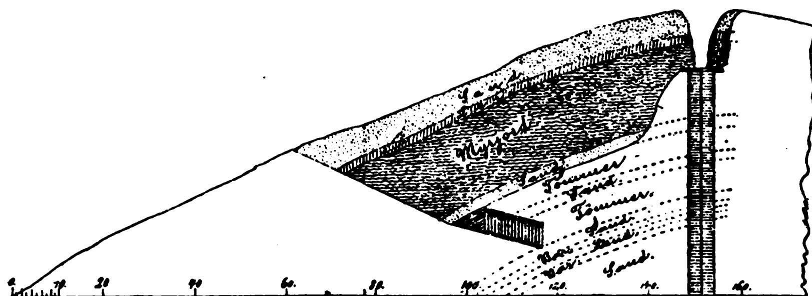

Fig. 2. Raknehaugen, Hovin, Ullensaker, Akershus Amt, Norge. Skala i fot.

hög, som existerar i Skandinavien, betydligt större än Kungshögarna vid Gamla Uppsala. (Till jämförelse kan nämnas, att, medan den största av dessa, Tors hög, har en bottendiam. av omkr. 60 m. och en höjd av 10,5 m., äro Raknehaugens motsvarande mått 90—95 och 19 m.)[1]) Om denna hög berättade folket på orten före undersökningen, »at i Haugen ligger en Konge mellem to hvide Heste i et Stenkammer, og over Kammeret er lagt Tømmervælte paa Tømmervælte». När Lorange grävde sig in i högen, påträffade han 3 lag av timmerstockar med 4 fots mellanrum och vid det ena stocklaget skelettet av en häst. En profil av högen återges fig. 2. Här är dock icke det tredje stocklaget markerat, och även i andra avseenden har man svårt att finna överensstämmelser med Loranges berättelse. Intet spår av tidigare grävningar kunde iakttagas. Då undersökningen visade sig bereda mycket stora svårigheter, måste Lorange avbryta arbetet utan att ha hunnit ned till själva graven. Man vet därför icke, i vad mån även traditionens berättelse om stenkammaren och dess innehåll kan vara riktig.

Uppgiften att timmerstockar skulle finnas i högen är liksom själva högkonstruktionen, så vitt jag vet, unik, och det är därför naturligtvis självklart, att traditionen i denna punkt härrör från den tid, då graven byggdes. Den till sin riktighet ännu okontrollerade uppgiften, att en konung ligger i en stenkammare mellan två vita hästar, är däremot av sådan lättfunnen eller delvis vanlig art, att dess moment lätt kunnat uppdiktas eller lånas från annat håll. Vad gravens tid beträffar, kunna vi blott säga, att Raknehaugen härrör

[1]) Högens undre del utgöres dock till omkring 5 m. höjd kanske av en naturlig platå.

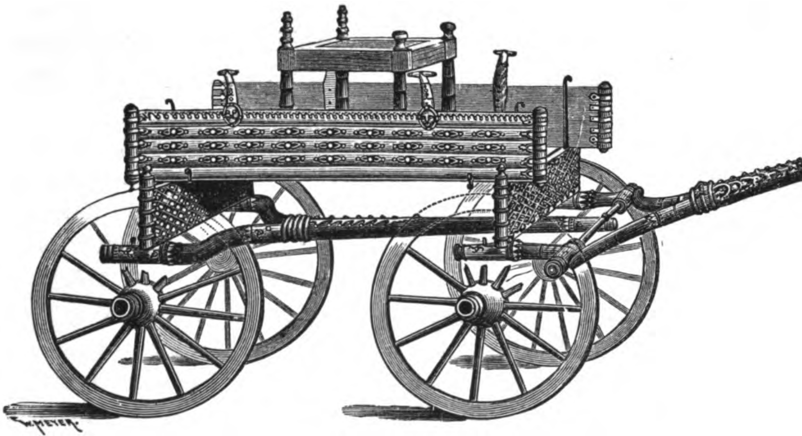

Fig. 3. Dejbjergsvagnen, Ringköb. Amt, Jylland. 1/33.

ifrån forntiden; traditionen har alltså här hållit sig i minst bortåt 1000 år.

Från Danmark kunna vi omnämna en tradition, som fortlevat åtskilligt längre tid än de tre först omtalade. I Dejbjerg Mose, Bølling Hd, omkring 2 mil s. om Ringkøbing, anträffades åren 1879—1883, dels vid tillfällig grävning, dels vid sakkunnig undersökning av dr Henry Petersen,[1]) delar av 2 vagnar, rikt ornerade med bronsbeslag. Åtminstone den ena vagnen har man med säkerhet kunnat rekonstruera; fig. 3. Det framgick av undersökningen, att vagnarna nedlagts söndertagna och att endast delar av dem fått komma med. Man har varit av olika mening om, huruvida de nedlagts i religiös avsikt eller ej; den förra åsikten synes mig sannolikast. Vagnarna kunna dateras till tiden straxt före eller omkring. Kr. f. Vad som här särskilt intresserar oss är, att folket i trakten på förhand visste att berätta, att i mossen skulle ligga en vagn. Man hade dock den uppfattningen, att vagnen vore att finna på annan plats i mossen. Denna vagn skulle lastad med guld en gång ha sjunkit genom isen. Inom den utpekade delen av mossen har dock veterligt någon vagn icke anträffats. Huruvida någon sådan kan finnas där, på vilken uppgiften om guldet i någon mån kan stämma in, vet man ju icke, då detta område än i dag är åtminstone delvis orört, men troligt är, att dessa uppgifter utgöra senare tillskott och att verkligheten blott är den, att de två funna

[1] H. Petersen: Vognfundene i Dejbjerg Præstegaardsmose. Kbhvn 1888.

vagnarna och möjligen även flera offrats i mossen.[1]) Den närmaste höjdsträckningen s. om mossen heter Vognbjerg; här har väl antagligen varit en gammal kultplats, där heliga vagnar spelat en framträdande roll.

Berättelser om vagnar lastade med guld eller guldvagnar, som skola ligga i högar eller annorstädes, äro mycket vanliga; som regel finnes naturligtvis ingen vagn på det utpekade stället. Man kunde därför tänka sig, att ett sådant sägenmotiv helt enkelt apterats på Dejbjerg Mose, varvid det av en tillfällighet kom att träffa en plats, där vagnar verkligen nedlagts, eller också namnet Vognbjerg på den angränsande höjden varit en bidragande orsak till, att motivet lokaliserats hit. Men å andra sidan har just denna sägentyp tydligen uppstått därigenom, att vagnar verkligen någon gång blivit nedlagda i högar, mossar eller annorstädes; att folkfantasien därvid låter vagnarna bli av guld eller lastas med sådant, är ju endast ett uttryck för dess begär att försköna. Det synes mig därför vara allt skäl att anse traditionen vid Dejbjerg ursprunglig.

Kärnan i denna tradition, d. v. s. att en vagn skulle ligga i mossen, var således sann och har levat den ansenliga tiden av omkring 2000 år, varvid senare ett par nya moment diktats till.

På en tid, som ligger ännu minst 1000 år längre tillbaka, återgår en folktradition ifrån Mecklenburg. Vid byn Peccatel nära Schwerin undersökte dr F. Lisch åren 1843 och 1845 två större gravhögar.[2]) Om den största av dem, kallad Rummelsberg, berättade byns innevånare före utgrävningen enligt Lisch bl. a. följande: »In dem grossen Hügel wohnen die Unterirdischen, welche hier eine Tafel haben, an welcher sie mitunter ein Mahl halten, wozu sie sich aus den übrigen Bergen Kessel, Messer und andere Geräthe leihen. Wenn die Tafel zum Mahle auf dem Hügel steht und man etwas Geräth von der Tafel nimmt, so kann diese nicht eher wieder in den Hügel hineinkommen, als bis man das Geräth wieder hingelegt hat». (En pojke skall en gång ha tagit en kniv från bordet, men av sin fader tvungits att återställa den). Vid undersökningen av högen kommo högst märkliga förhållanden i dagen. Utom flera brandgravar ifrån bronsåldern, bl. a. i högens centrum en dylik med rik uppsättning av bronsföremål o. a., fanns åt ena sidan på den ursprung-

[1]) Eller kunde man även våga förutsätta, att det bakom uppgiften om guldet låge de funna vagnarnas rika, guldglänsande bronsbeslag? [2]) Fyndberättelse i Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde 1844 sid. 369 ff., 1846 sid. 366 ff. och 1860 sid. 215 ff.

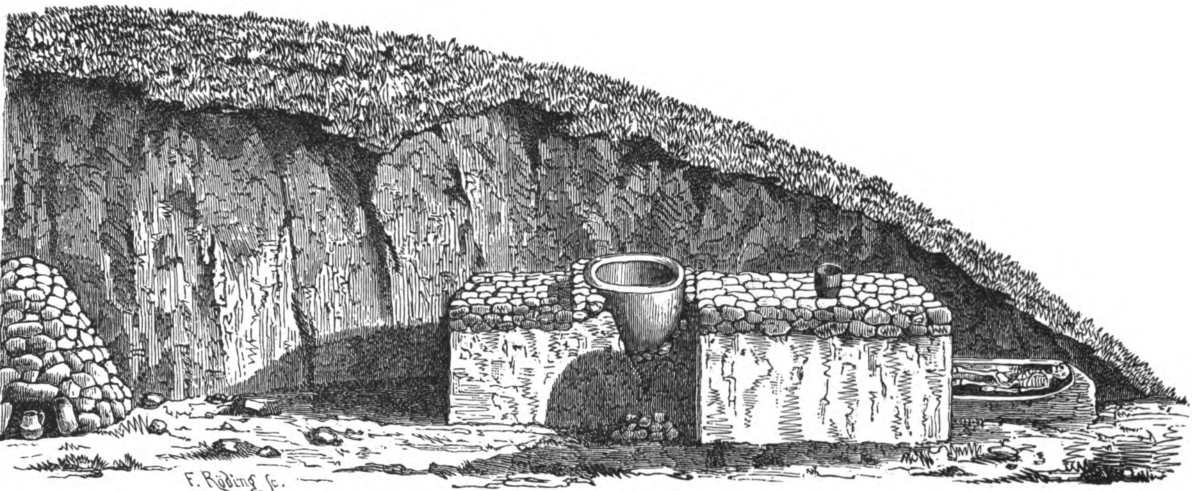

Fig. 4. Hög vid Peccatel nära Schwerin, Meckl.

liga marknivån en egendomlig, sammanhängande byggnad; se fig. 4. Bredvid varandra anträffades två kvadratiska förhöjningar av lerblandad sand, 5 fot höga och med 5 fots sida samt betäckta med ett dubbelt lager kullerstenar. På den ena av dessa förhöjningar fanns ett av samma material uppmurat, bränt, kittelformigt kärl, 3 fot i diam. upptill och 2 fot djupt, vid bottnen lagt med små gråstenar och även kringsatt med sådana. Efter den kärlförsedda förhöjningen följde en annan, lik de föregående, men med 10 fots sida, på vilken stod ett lerkärl. Intill denna förhöjning befann sig på den ursprungliga markytan en 6 fot lång, 3 fot bred och 1 fot djup trågartad bildning av nämnda lerhaltiga sand, liksom det kittelformiga kärlet bränd och omgiven med gråstenar; häri lågo ett skelett och bitar av ett lerkärl. Vad denna komplicerade byggnad skall föreställa, kan vara svårt att säga. Lisch tolkar den som en offerbyggnad, och någon annan tydning är väl kanske icke sannolik. Denna »altarbyggnad» har naturligtvis i så fall, när den ursprungligen användes, stått obetäckt och senare, när den kom ur bruk, blivit överbygd av gravhögen. Hur den emellertid skall tolkas, passar den ju väl in på traditionens uppgift, att de underjordiska här hade ett bord. Arbetarna blevo också så slagna över att återfinna bordet, att de av fruktan för de underjordiskas vrede över, att man förstört deras boning, länge icke ville fortsätta arbetet Men även i en annan punkt besannades traditionen. Vid undersökningen av den andra högen anträffades däri flera bronsåldersgravar, och i en av dem — ovisst om skelett- eller brandgrav, då inga ben tillvaratogos — hittade man en armring av guld, ett svärd, en holkyxa, en pilspets och två knivar av brons samt en stor, fotförsedd kittel av samma material, ornerad med rader av små drivna bucklor och stående på en liten vagn av brons. Den märkliga kittelvagnen avbildas fig. 5. Föremålen härröra från Montelius 3:dje bronsåldersperiod, tiden 1300—1100 f. Kr.

Att knivar anträffades, kan ju bero på en tillfällighet, då sådana ej äro sällsynta i bronsåldersgravar. Men samma förklaring gäller ej kitteln, ty sådana äro ytterst sällsynta i dylika högar, och än mindre 'bordet', då anläggningar (altaren eller annat), som kunna betecknas som bord, höra till de yttersta sällsyntheter i högar. Då därjämte berättelsens kärna, att det skulle finnas ett bord i högen och en kittel i en av de angränsande, är enastående, är det alltså

självklart, att vi här ha att göra med en tradition, som går tillbaka till tiden för högens byggande.

I folktraditionen vid Peccatel låg alltså en kärna av sanning. Det bord, som enligt traditionen skulle befinna sig i den utpekade högen, påträffades mycket riktigt där, liksom den kittel (och de knivar), som skulle ha sin plats i angränsande högar. Berättelsens grundstomme har således hållit sig levande hos befolkningen under den mycket långa tiden av 3000 år. Men traditionen hade på fantastiskt sätt utsmyckats: de underjordiska flytta stundom upp bordet på högen och hålla måltid där, varvid de låna bordstillbehöret ur kring-

Fig. 5. Kittel på hjul, brons. Peccatel, Meckl. H. 38 cm.

liggande högar, och om något borttages från bordet, kan detta icke åter komma in i högen, förrän det tagna återställes.

Slutligen skola vi taga ännu ett exempel ifrån norra Tyskland, en folktradition, vars grundstomme går ännu längre tillbaka än den sistnämnda berättelsens.[1]) Vid värdshuset Deckerkrug, Gemeinde Schuby, nära Lohede vid Slesvig, undersökte dr W. Splieth på 1890-talet en stor gravhög, Dronningshøi.[2]) Om denna gick följande berättelse, som återges av Karl Müllenhoff i »Sagen, Märchen und Lieder der Herzogthümer Schleswig Holstein und Lauenburg» (nytryck Kiel 1899) sid. 19: »Er ist von Soldaten aufgeworfen,

[1]) Prof. Oscar Almgrn har haft vänligheten fästa min uppmärksamhet på detta fall. [2]) W. Splieth: Zwei Grabhügel bei Schleswig, i Mittheilungen des anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein VIII (1895) sid. 13 ff.

indem sie die Erde in ihren Helmen zusammen trugen.[1]) Hier hat die swarte Margret (= Margrete Sambiria, den danske kung Christoffer I:s gemål, som under sin sons omyndighet styrde Danmark och därvid hade en strid att utkämpa just på Lohede; hon dog 1282) einmal einen andern Fürsten erschlagen. Sie hatte nemlich Krieg mit ihm. Aber da sie sah, dass es ihr nicht gut gehn werde, schikte die alte listige Frau zu ihm und liess ihm sagen, es wäre doch unrecht, dass so viele tapfere Leute um ihretwillen sterben sollten; besser wäre es, dass sie und er allein den Streit ausmachten. Der Fürst dachte mit der Frau wohl auszukommen und nahm das Anerbieten an. Als sie nun mit einander fochten, sagte die Königin zu ihm, er möchte ihr doch einen Augenblick Zeit geben, sie wolle nur ihre Sturmhaube, wie man sie damals trug, ein wenig fester binden. Der Fürst erlaubte ihr das; sie aber sagte, dass sie ihm doch nicht trauen dürfe, wenn er nicht seinen Degen bis an die Parierstange in den Grund stecke. Auch das that der Prinz. Aber da gieng sie auf ihn los und schlug ihm den Kopf ab. Er ist im Dronnigshøi begraben, und die Leute, die dabei wohnen, haben ihn da noch oft sitzen sehen vor einer silbernen Tafel, mit einem silbernen Theetopf, einer silbernen Milchkanne und einer silbernen Tasse». Vid undersökningen anträffades i högen några gravar ifrån sten- och bronsåldern. En av dem utgjordes av en stensättning, varunder befunno sig 3 skelett; se plan fig. 6. Två av dem, n:r 1 och 2, lågo utsträckta, och vid det senare skelettet påträffades, egendomligt nog, skallen för sig nedanför fötterna. Av det tredje skelettet, n:r 3, lågo benen i en hög vid den nyssnämnda skallen. Emellertid kan icke skallen n:r 2 höra till benhögen, då denna blott innehöll ben av 1 skelett, och å andra sidan fanns intet spår av benrester på den plats, där huvudet till n:r 2 borde ha legat, varför skallen tydligen hör till skelett 2. Allt talade enligt Splieth för, att de tre döda jordats samtidigt och att senare inga rubbningar ägt rum; dock är det väl fråga, om icke liket n:r 3 jordats tidigare och benen vid begravningen av n:r 1 och 2 samlats i en hög. Endast vid skelettet n:r 2 anträffades fynd, en spjutspets av flinta, typisk för övergångstiden mellan sten- och bronsåldern, d. v. s. enligt Montelius omkring år 1800 f. Kr. Den döde hade alltså här varit en man.

Jag känner ingen annan berättelse av samma slag som den här

[1]) Denna uppgift är känd redan ifrån förra hälften av 1600-talet; se Splieth a. a. sid. 13.

ifrågavarande, och även om sådana skulle finnas, är det utan vidare klart, att grundstommen i vår sägen måste vara ursprunglig i Schuby. Traditionens kärna, att en krigare med avhugget huvud gravlagts i högen, har alltså här fortlevat i 3500—4000 år, en tidslängd, som ju måste väcka vår förundran. Hur denne krigare mistat sitt huvud, veta vi icke, men kring verkligheten härom har traditionen senare utbildat ett rikt händelseförlopp, som omkring 3000 år eller mera efter mannens död ställdes i samband med en historisk personlighet. Även tillägger folkfantasien — ovisst när — till den ursprungliga berättelsen att den gravsatte stundom ses sittande vid silverbord, dukat med silverkärl.

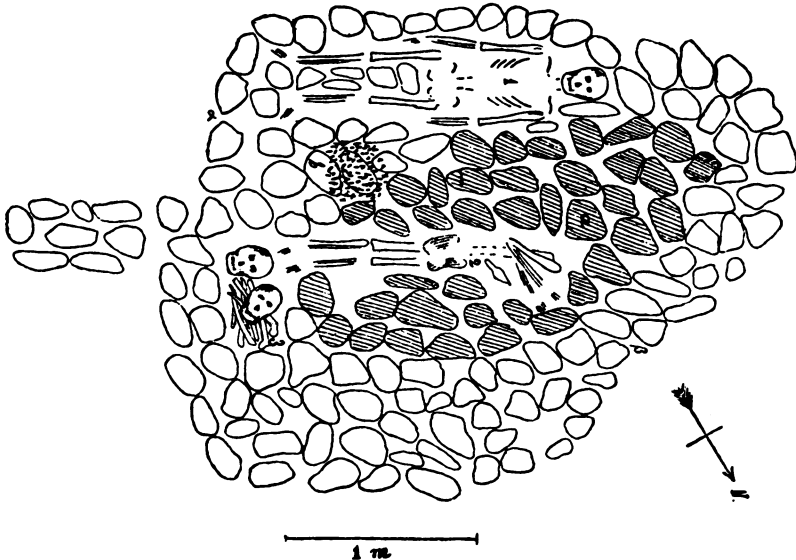

Fig. 6. Plan av röse i hög, Schuby nära Schleswig.

Jag har i det föregående sökt visa, att de anförda traditionerna eller delar av dem verkligen äro ursprungliga på respektive platser. Det återstår då till sist att karaktärisera arten av dessa uppgifter, vilka korrekt kunnat fortleva under mycket långa tider.

I fråga om Ottarshögen och Baathaugen är det endast ett namn, som fortbevarats; traditionen ligger helt inrymd i detta namn. I och för sig bör det icke vara något märkligt, att ett ortnamn bevaras i folkets minne, fastän det gäller en så begränsad lokalitet som en hög; villkoret härför är endast obruten bosättning i trakten.

I övriga traditioner (med undantag för Odenshögen, varom mera nedan) ha uppgifterna icke fortbevarats i namnet på lokaliteten.

Den kontrollerade och bestyrkta uppgiften om Raknehaugen liksom den sanna stommen i Dejbjergsägnen, att en vagn skulle ligga i mossen, utgöras av enklast möjliga uppgifter: blott ett naket meddelande om en enda sak. I traditionen från Dejbjerg hade vi exempel på, att detta enkla faktum obetydligt utsmyckats av dikten — vagnen blir lastad med guld och sjunker genom isen.

Berättelserna från Peccatel och Deckerkrug äga en sann grundstomme, som är något mera komplicerad än de bestyrkta uppgifterna från de föregående traditionerna. I förra fallet har traditionen korrekt kunnat fortbevara uppgifterna, att i en hög fanns ett bord, i en annan en kittel (möjligen är även uppgiften om knivarna ursprunglig), i senare fallet uppgifterna, att en krigare blivit begraven i högen och att hans huvud var avhugget. Men i bägge fallen äro ju dessa sanna grundstommar mycket enkla, bestående av två, i ena fallet kanske tre uppgifter. Båda berättelserna erbjuda även exempel på, att kring sanningskärnan i rikare grad kunna smyckas diktade moment. Särskilt sägnen från Deckerkrug var ju rikt utformad av dikten Den utgör även exempel på, att traditioner stundom apteras på historiska personligheter.

Som en allmän regel kan sägas, att traditionen endast kan fortbevara enkla uppgifter i ett med verkligheten överensstämmande skick under långa tider. Har verkligheten varit mera komplicerad, kvarstannar endast en stomme av sanning, kring vilken sedan, liksom kring en ursprungligen naken stomme, nya uppgifter, formade enligt diktens lagar, kunna i mindre eller rikare mån utbildas.

Odenshögen vid Gamla Uppsala visar oss, att ett ortnamn kan missförstås. Även kan det finnas många andra sätt, på vilket ett visst namn sekundärt kan knytas till en lokal. Den tradition, som ligger i ett namn på en lokalitet, kan därför naturligtvis vara felaktig. Likaså finns det mångfaldiga sätt, på vilka de enklaste traditioner, icke ingående i ortnamn, kunna uppdiktas. I vissa fall, t. ex. uppgiften att en skatt av guld skall ligga i en hög, är berättelsen så lättfunnen, att den ger sig självt. Även kan det finnas mångfaldiga orsaker till, att enkla sagomotiv knytas till nya platser. Ingen än så enkel traditionsuppgift kan därför utan vidare anses vara riktig.

Men många folktraditioner, vilka helt eller delvis vunnit bekräftelse, mana oss att noga undersöka, innan folkets berättelser såsom till sin sanning värdelösa förkastas.

»HALMSTAFFAN».

En julsed från Björkö, Adelsö socken, Upland. Meddelande och rekonstruktion.

AV

GUNNAR HALLSTRÖM.

Gamla Björköbor ha berättat att då Staffanssångarna fordom annandag Jul i ottetid besökte bondstugorna, hade en av deltagarna varit klädd i långhalm från topp till tå och kallats »Halmstaffan».[1])

Då jag första gången hörde detta, blev jag starkt gripen av det forna och säregna i den syn, som därvid uppstod för min fantasi, och jag tog mig för att utfråga de gamla så ofta och så noga jag kunde.

Det var verkligen hög tid, ty denna sak var nära att sjunka i glömskans djup. Men den ena mindes ett, den andra ett annat, och så småningom framgick det tydligt och klart av samstämmande uppgifter att Halmstaffan varit klädd liksom i en tjock rock av lång råghalm »med rotändarna nedåt och axen uppåt liksom en kärve», sammanhållen kring midjan med flätor av halm, lindade i flera varv. Armar och ben voro även täckta med tjock halm, lagd längs efter lemmarna sammanhållen med halmband. På huvudet hade han burit en halmbonad, »en pikhatt» — »ungefär som en sockertopp», fig. 1.

Halmstaffan hade alltid varit åtföljd av en julbock, en i skinnpäls utklädd pojke, som höll ett bockhuvud av trä på en stång

[1]) Angående denna och andra julseder och företeelser, som kunde tolkas som rester av åkerbrukskult i mälarbygden, höll undertecknad 1917 ett skisserat föredrag i Etnologiska klubben under titeln Sveaguden, samt något mera utfört på Upplands nation den 9 febr. 1918 och i Föreningen »Urd» i Upsala den 14 febr. 1918 samt på Sällskapet Idun i december 1919. Jag försökte där sätta dessa företeelser i tidsperspektiv och tolka dem i kulturhistoriskt sammanhang. Som tiden icke tillåter mig att för denna publikation omarbeta mitt manuskript i den form, som vore önsklig, meddelar jag här endast de väsentliga sakuppgifterna om Halmstaffan i den avsikten att framdeles i tidskriften Rig framlägga det övriga.

och lät det sticka fram under pälsen. Att döma av flera olika uppgifter, som jag fått, sjöngs Staffansvisan fordom i mörkret utan den »stjärna» av trä och oljat papper, som senare använts även vid Staffanssång. »Stjärnan hörde till trettondan, han!»

Flera av dem, som nu äro gamla, minnas, att deras föräldrar sagt, att det fordom varit brukligt att »ha Halmstaffan» om Jularna på Björkö. Själva hade de sett honom blott en enda gång i ovannämnda skrud. Endast mor Inga i Östergården hade skådat honom två gånger — en gång även i sin tidigaste barndom, då hon vistades i Östergården hos sin farbror, Anders Jansson, vilkens förtjänst det tycks ha varit att Halmstaffan uppträdde den allra sista gången. Det var en Jul omkring år 1875.

Då hade en dräng i Östergården, Kalle Setterlund, på uppmaning av gamle Anders Jansson där, låtit kläda sig till Halmstaffan på annandagsmorgonen. Man »rustade till honom i storgårdskammaren».

Stor och lång var han i sig själv, men i halmdräkten blev han så stor, att han knappt kunde tränga sig in genom dörrarna till de stugor, där man skulle sjunga och där dukade bord med fullt kalas alltid väntade de välkomna sångarna. De gamla gubbarna förtälja dessutom gärna, hur Kalle Setterlund burit en kopparflaska dold innanför brösthalmen, »och den slog han suparna i, när han inte orkade dricka». På det viset samlade han brännvin med sig hem till extra förplägnad och alla förvånade sig dessutom över att han kunde supa så mycket och inte bli full.

Ett par Björköbor minnas dock en Halmstaffan i en dräkt av annat utseende.

I deras barndom hade en rödmålad Hjälmareåka kommit körandes från Stenby herrgård på Adelsö med folk, som skulle hälsa på i Oppgården på Björkö. När de stego av, öppnade de locket på åkan och lyfte opp en karl — en Halmstaffan. Han var helt och hållet lindad med handsbreda halmflätor — kroppen, benen, armarna — och någon slags huvudbonad »och han kunde knappt röra sej». Det var en inspektor på Stenby, som klätt ut sig på skämt. Alltså ingen allmogeman. Han kom mitt på dagen och utan samband med sången.

Av allt att döma är denna dräkt av en senare och mindre ursprunglig form än den förut nämnda, som var av långhalm och »lik en kärve».

Detta är i korthet de väsentligaste uppgifterna om detta säll-

samma fynd, som plockats fram ur Björköbornas minne, och som hittills är enastående i svensk kulturhistoria.

Under åtskilliga år har jag sökt bland allmogen i trakterna runt omkring Björkö för att möjligen spåra upp minnen av Halmstaffan

Fig. 1. Halmstaffan, rekonstruktion av förf.

på andra håll, men alla gamla, som tillfrågats, ha aldrig sett eller hört talas om någon sådan, endast en enda hade hört om honom från Björkö.

Denna plägsed var ju förenad med ett visst besvär och fordrade en viss skicklighet i att behandla halmen — och hade nog i all-

mänhet för ganska lång tid tillbaka upphört och sjunkit i glömska. På det avsides liggande Björkö voro förhållandena ägnade att längst bevara den, främst genom att där levde en gammal bondesläkt, som kanske bott där sedan urminnes tid.

Men det är att märka hur denna sed på Björkö tynar av och dör just vid den tid, då den urgamla tröskningen med slaga upphör och tröskverken göra sitt segertåg. Dessa knycklade ju till halmen och den vackra långhalmen blev alltmera sällsynt! Ville man ha en Halmstaffan till Jul, måste man då spara några kärvar undan tröskverket och tröska dem särskilt med slaga. Men detta glömdes vanligen bort — all säd tröskades ur med tröskverket — och så stod man där utan långhalm — och utan Halmstaffan.

Vi se här ett slående exempel på hur de ekonomiska och materiella villkoren mäktigt inverka även på sådana seder och bruk.

Säkerligen slutade man också upp med att lägga Julkärven under bordet och att breda golvet med Julhalm av samma anledning — om också därvidlag eldfaran i samband med brandförsäkringen kanske betydde ännu mera.

Med ledning av alla de uppgifter jag samlat under årens lopp gjorde jag 1916 en rekonstruktion i kroppsstorlek av Halmstaffan i den ursprungligaste formen. Därvid hjälpte mig hemmansägaren Alfred Pettersson på Björkö med stort intresse. Han är en av dem, som en gång sett Kalle Setterlund klädd som Halmstaffan.

Det enda i denna rekonstruktion, som gjorts, utan att därom finnes bestämd uppgift av mina sagesmän, är att halmbandet kring handlederna och nedre delen av hatten flätats.

Uppgifterna hava endast »halmband».

Men då de stora flätorna kring midjan voro tydligt och klart omtalade — och gjorde sig så dekorativt präktigt — lockades jag av en viss stilkänsla att upprepa dem i banden kring hanlederna och hatten. Men vare sig de varit flätade eller icke, eller att de ersatts av snören, vilket ur praktisk synpunkt varit minst lika bra, så inverkar detta ingenting väsentligt i Halmstaffans karaktär.

Denna rekonstruktion skänktes 1917 till Nordiska Museet och är nu sedan hösten 1920 uppställd i ett av de rum för folktro och folksed, som Edvard Hammarstedt ordnat.

Strax efter det jag gjort mina första anteckningar om Halmstaffan, meddelade jag saken muntligen till min vän Hammarstedt, som då förklarade, att dittills ingenting var känt inom svensk folk-

sed angående halmdräkt på en levande människa, annat än från Hedesunda socken i Gästrikland, men där det hela inskränkte sig till blott ett halmbälte kring midjan.

Senare har jag för denna sak riktat mitt intresse på de centrala Upplandssocknarna och spårat att Halmstaffan skall ha brukats i samband med Staffanssången i Vassunda, Lagga, Fundbo och Rasbo socknar. I Risinge socken i norra Östergötland har enligt Anton Ridderstads anteckningar Östergötland III, sid. 67 och 391 även bruket funnits att en karl varit klädd i råghalm och kallats Halmstaffan. Denna fornsed har sannolikt haft en vida större spridning inom vårt land — och vända vi oss till Norge, ha vi där en talande motsvarighet i en sed från Solør, som Mannhardt omnämner. Den som där kom in på åkern, då det led mot slutet av skörden — vare sig det var husbonden själv eller någon främmande — blev bunden i en nek eller kärve och måste betala lösepenning för att bli fri.

Detsamma lär ha varit vanligt i Tyskland på många ställen, och där har den uppträdande blivit kallad »Strohmann».

NATTFRIERIER I SKELLEFTEÅDALEN.[1])

AV

RAGNAR JIRLOW.

När flickan i tjuguårsåldern anses giftasvuxen, brukar modern skaffa henne ett eget rum, för att hon skall kunna ta emot nattliga besök, något som här liksom i det övriga Norrland uppfattats som något helt naturligt. Är flickan av det mera frimodiga slaget, begär hon det själv. Tycker då modern att hon är för ung, kan det hända att hon får till svar: »Du ska inte ligga med pojkar, för att du har inte nött ut skriftkalsongerna än». En del pojkar börja redan som »halvtjölingar»[2]) att »gå å frej» eller — som det också heter — »gå å språka ått flittjom (flickorna)», men i regel är det först i tjuguårsåldern som »ungkär», som de nattliga besöken börja på allvar om lördags- och söndagskvällarna.

Ynglingarna följas därvid i regel åt, ibland två, ibland i flock genom byn, varvid den ene efter den andra stannar vid någon gård. Man närmar sig försiktigt till gården, där flickan bor för att höra efter, om det finnes någon yngling där förut, ty det anses mycket genant, om man repar upp sin ramsa, och det sen befinnes, att flickan redan har en yngling hos sig. Man ger sig nu till känna på ett eller annat sätt, knackar på dörren eller drar med en kork på fönstret eller dylikt. Flickan säger ingenting, men när ynglingen anser, att hon måste ha hört honom, börjar han »frejarevisan», som han sluddrar iväg så fort som möjligt, emellanåt hjälpt av kamraten. »Frejarevisan» har ingen fastslagen längd eller bestämt innehåll utan varierar något.

---

[1]) Den följande skildringen baserar sig på upplysningar från Ersmarks by i Skellefteå s:n av Västerbottens län. [2]) Så kallas ynglingen ofta från konfirmationsåret till tjuguårsåldern. Förut är han bara en »pajkgliting», efter den tiden är han »ungkär».

»Gu aftan, gu aftan, I sköna innevarande fruntimmer (fusemmer, furutimmer), som inom dessa fyra runda väggar vila. Kors, kors, va hä skull vara roligt få höra flickans ljuvliga toner i kväll du Maria eller nä sä.»[1])
Man lyssnar en stund.
Nå höre for'e å djäck'e. Skull du swåra mäg oppå gu aftan eller va? Var'e gu afton du sa heller wo vare jig töjkt du sa. Nå, tyst, tyst, allt för tyst! Sådana snöpliga svar brukar man få av gråhåriga gubbar och gummor och barn, som i vaggen (i askan) sprattla.
No ha jig säjt, att fan ha knåra å vä en ain å en ann, men äint ha'n fäll före vä däg än. Nå höre for'e å djeck'e? For'e under bole heller for'e äini fällfore? Om än du hav den allra käraste fiolist på din arm å en ring på ditt finger å kärleken bräjn som en björkveabrösa, så slå den arme djävuln i tjäften å sno om röiddjen å swora oss som ût vara oppa gu aftan.
Spela fan lite spratt å hask dell å swask dell å swåra nu. Då hä en gång som en hännels å en hännels som en gång jär ut tokkar jänna trepajka, som håva hårna oppa kneom å fastpegge håre oppi skållom å oppstötte öga vä saixkvarterveom, glasböxen å gu vait, wo dem håva allt mest.
Kan du aint kröst bortidäg ä läil pickeli tjuvskitol, som i få ståpp nedi västfecka å skrått åt oppa bön i måran. Äint jär du fäll lik törr som kon, som for nordäill Rainbaitjom å som hadd än never däill lever å ä garve fårskinn däill mela kött, sa slaktarn sju dagar, förrn hånn slakte'na, i fall äint dän fan lögd.
»Äint sov du fäll än? Jär'e för lite ramle häller skramle, så finns hä mar att ök oppå.»
Ramlar och bultar på fönstret. Kommer ändå intet svar, fortsätter han:
»När du äint kan swåra oppa guaftan, kan du fäll swåra oppa gonatt då. Var'e gonatt, du så.»

— —

»Nå, när du nu lik jär vaitjen, så kan du fäll gå å häva opp dörrn!»
»Na, i vait äint just.»
»Jå, läig nu äint länger å vrid dä å vraing dä å blister utät fälltästa å nait saingklea utan opp å hoppa å slå rumpan i take å spräint mot din vilja snett över tilja å öppen oppa dörn.»
»Na, i vait äint just.»
»Äsch, struk sömmern borti ögorn å snörn unner sainga! Å mörnom fäinn du åt en som en törkeseskolapp, som du få klårna kaffipanna heller påltgryta vä.»

»God afton, god afton I sköna innevarande fruntimmer, som inom dessa fyra runda väggar vila. Kors, kors, va de skulle vara roligt få höra flickans ljuvliga toner i kväll, du Maria.»

Man lyssnar en stund.

»Nå, hur for det och gick det? Ska du svara mig uppå go'afton, eller va? Du Maja, var det go'afton du sa eller va var det ja tyckte du sa. Nå, var det go'afton du sa? Nej, Tyst, tyst, alltför tyst! Sådana snöpliga svar brukar man få av gråhåriga gubbar och gummor och barn, som i vaggan (i askan) sprattla.

Nog har jag sett, att fan ha knoga iväg med en eller annan, men inte har han väl farit med dig än? Nå, huru for det och gick det?

---

[1]) nä sä = ungefär. Om man icke vet flickans namn, griper man ett namn på måfå.

For det under bordet eller for det in i fällfodret? Om du än har den allra käraste fiolist på din arm och en ring på ditt finger och kärleken brinner som en björkvedsbrasa, så slå den arma djävulen på käften och vänd dig och svara oss, som äro utanför uppå go'afton.

Spela fan lite spratt och rusa åstad och skynda på och svara nu. Då det en gång, som en händelse, och en händelse som en gång, är ute sådana här träpojkar, som ha horn på knäna och håret fastpiggat på skallen och ögonen stöttade med sex kvarter långa vedträn, med glasbyxor[1]) och gu' vet vad dom har allt annat. Kan du inte hosta ur dig nå't litet tjuvskitord, som jag kan få stoppa ner i västfickan och skratta åt i bönhuset i morgon. Inte är du väl lika torr som kon, som for ner i regnbäcken och hade som en näver till lever och ett garvat fårskinn till mellangärde, sa slaktarn sju dagar, förrän han slaktade henne, ifall inte den fan ljög.

»Inte sover du väl än? Är det för litet rammel eller skrammel, så finns det mer att öka på med.» Ramlar och bultar på fönstret. Kommer ändå intet svar, fortsätter han:

»När du inte kan svara på go'afton, kan du väl svara på go'natt. Var det go'natt, du sa?» Blir det ändå intet svar, går han sin väg, ty det anses skamligt att alltför länge krusa för en flicka. I regel pratas nog en sju à åtta minuter, innan man får svar. Är däremot flickan gynnsamt stämd svarar hon: »Go'afton.»

Sedan är det ynglingens skyldighet att hålla en vardaglig konversation i gång, då det ej anses fullt passande att genast be flickan öppna dörren, till slut säger han dock:

»Nå, när du nu ändå är vaken kan du väl gå och öppna dörren.»

— »Nej jag vet inte just.» —

»Jo, ligg icke längre och vrid dig och vräng dig och vissla på testarna på fällen och nöt sängkläderna, utan upp och hoppa och slå rumpan i taket och spring mot din vilja snett över tilja och öppna på dörrn.»

— »Nej jag vet inte just.» —

»Stryk sömnen bort ur ögonen och kasta den under sängen i morgon finner du den åter, som en lapp att torka skorna med, som du kan klara kaffepannan eller paltgrytan med.»

---

[1]) Förmodligen efter anekdoten om bonden, som på apoteket frågade efter vad de sålde där. Då apotekaren svarade: »Allting», yttrade bonden: »Ja, då ska' jag be att få köpa ett kg. svinhorn och ett par glasbyxor.»

Efter ännu en stunds parlamenterande med nya infall t. ex. om vädret:

»De är månemörkt å släavitt
å himmeln är full å fioler.»

eller av otålighet t. ex.

»Huru länge ska vi stå och tin (tina upp) tjälan» brukar flickan öppna dörren, såvida hon icke är helt avvisande, då pojken säges »få skinn». Äro pojkarna två, tittar den ene sig omkring i rummet, medan den andre förstulet talar med flickan. Är flickan välvillig, försvinner den andra pojken.

Paret lägger sig nu i sängen, flickan iförd »komisängströjan», en vit tröja med långa ärmar, underkjol och strumpor medan ynglingen tar av sig skor, rock och väst. Pojken, som vilar huvudet på hennes arm och håller armen om flickans liv, plockar nu fram något gott, varav talesättet »spräint å frej (springa å fria) å ha swårtgotta (svartgott = lakrits) in i vantom», och så öppnas språklådan. Är däremot pojken tyst och blyg av sig, kan det nog hända, att flickan efteråt en smula föraktfullt säger till sina bekanta, att »han kan int frej». Och det kunde inträffa ofta nog, ty trots den till synes så intima samvaron klavhölls denna av vissa konvenansregler; som måste följas, och därtill kom, att om det var första gången paret råkades på detta sätt, de kanske förut icke pratat med varandra, emedan det förr lika litet här som på andra trakter av vårt land varit bondesed, att ynglingar och flickor talades vid under dagen utöver det nödvändigaste.

I övrigt intygas här som på andra håll, att nattfrierierna — åtminstone längre tillbaka — hade en oskyldig karaktär, varom även den ringa procenten av oäkta barn vittnade. I en av Västerbottens kapellförsamlingar föddes i slutet av 1800-talet under en tidsperiod av 15 år ett s. k. oäkta barn, ehuru denna sed då ännu allmänt tillämpades; jag kan i detta sammanhang icke neka mig att citera ett norskt bondestev[1]) från Säterdalen, som riktar sig mot stadsbons oförståelse inför denna gamla sedvänja, lika obegriplig för honom som naturlig för allmogen:

Låt dem bråka och prata bara;
som stadsbor kunna vi inte vara.
Om natten måste vi talas vid,
då solen skiner ha vi ej tid.

[1]) Nordisk tidskrift 1891 (Richard Steffen: Norsk folkdiktning i våra dagar).

Nattfrieriernas ålder, utbredning och särskilt deras samband med vissa åldersklasser inom det primitiva samfundet äro helt nyligen berörda av amanuens S. Erixon.[1])

Vad de av ynglingarna framsagda ramsorna beträffar, synas dessa att döma av mig tillgängligt material ha en ganska begränsad spridning inom Sverige, nämligen inom Västerbottens län, där jag hört dem omtalas från flera socknar, Ångermanland och Medelpad. I Nordiska Museets arkiv finnas t. ex. en »bonnbön» från Njurunda och en från Sättna sn i Medelpad med upptecknarens[2]) tillägg, att sådana ramsor förr tyckas ha varit mycket allmänna i hela Medelpad. I motliggande delar av Finland, södra delen av svenska Österbotten, äro de även kända.[3])

Visornas ringa spridning och deras inbördes besläktade men skäligen moderna språkliga och innehållsrika typ tyda på, att vi här ha att göra med en ung och därför starkt lokalt begränsad företeelse inom svenskt folkliv.

[1]) Se hans uppsats om »Ynglingalaget», Fataburen 1921. [2]) Upptecknat 1912 av Levi Johansson. [3]) Se »Hembygden» 1911 (art. »Roparvisor» av K. Rob. V. Wikman). »Valan» I (I. Smeds uppsats), »Bygdeminnen» II, S. 83 och »Brage» III.

BIBLIOGRAFI ÖVER N. E. HAMMARSTEDTS ETNOLOGISKA OCH NATURVETENSKAPLIGA FÖRFATTARSKAP.

UPPRÄTTAD AV

VISEN LEWIN.

I. Särskilt tryckta arbeten:

Vidskepelser, vantro och huskurer i Danderyd och Lidingö i slutet av 1700-talet. Anteckningar av J. P. Wallensteen. Utg. af E. Hammarstedt. Stockh. 1899. 22 s. 8:o. (Bidrag till vår odlings häfder, utg. af A. Hazelius. 7.)

P. M. för uppgifter angående julfirandet och därmed sammanhängande folkseder. Utg. af Nordiska Museet och föreningen Urd. Upps. 1905. 8 s. 8:o.

Lappska afdelningen. (Nordiska Museet.) Vägledning. Stockh. 1911. 15 s. 8:o.

Förteckning öfver skidsamlingen (Nordiska Museet). Uppsatt af E. Skerfe (redigerad af N. E. Hammarstedt). Stockh. 1912. 31 s. 8:o.

Allmogeafdelningen. (Nordiska Museet.) Vägledning af P. G. Wistrand, Rum 1—14, 3:e (af N. E. Hammarstedt) omarbetade uppl. Stockh. 1914. 41 s. 8:o.

Tacitus, Germanerna. Författad år 98 e. Kr. Tolkad af N. E. Hammarstedt. Stockh. 1916. 159 s. 8:o.

Tacitus, Germanerna. 2:a bearbetade uppl. Stockh. 1921. 177 s. 8:o.

Allmogeafdelningen. (Nordiska Museet.) Götaland och Svealand. Vägledning af P. G. Wistrand. 3:e uppl. omarbetad och utökad af N. E. Hammarstedt och S. Erixon. Stockh. 1918. 88 s. 8:o.

Svensk forntro och folksed i bild och ord. H. I. Stockh. 1920. 60 s. 8:o. (Utgifningen bekostad af »Sundbornsprostens donation».)

II. Uppsatser och avhandlingar i Nordiska Museets tidskrifter och publikationer.

Samfundet för Nordiska Museets främjande och Meddelanden från Nordiska Museet:

1890 (Stockh. 1892) s. 30—32: Behandling för »engelska sjukan» på 1850-talet.

1891 o. 1892 (Stock. 1894) s. 34—35: Om smöjning och därmed befryndade bruk. Ett försök att genom jämförelse med motsvarigheter hos andra folk framvisa innebörden af en svensk fornsed.

1893 o. 1894 (Stockh. 1895) s. 16—38: Brödets helgd hos svenskarne, särskildt julbrödens, framstäld i jämförande belysning.

1893 o. 1894 s. 116—140: Skansens zoologiska trädgård åren 1893 och 1894. (Ej sign.)

1895 o. 1896 (Stockh. 1897) s. 171—182: Skansens zoologiska trädgård åren 1895 och 1896.

Meddelanden från Nordiska Museet:

1897 (Stockh. 1898) s. 176—181: Dr Sophus Müllers uppsats »Museum og Interiör» i Tilskueren, Köbenh. 1897. (Genmäle, ej sign.)

1898 (Stockh. 1900) s. 1—38: Lussi.

» » s. 49—58: Ett bondbröllop i Danderyds socken i Uppland 1786 af J. P. Wallensteen. Utg. af E. Hammarstedt.

1899 o. 1900 (Stockh. 1902) s. 22—40: Såkaka och gullhöna.

» » s. 53—66: Två skallordningar. Ur Nordiska Museets arkiv. Med inledning af E. Hammarstedt.

1901 (Stockh. 1903) s. 166—208: Fågeln med segerstenen, sprängörten och lifsämnet.

1903 (Stockh. 1905) s. 180—190: Ett par sydtyska processionsmasker i Nordiska Museet.

1903 (Stockh. 1905) s. 235—278: Såkaka och såöl.

Fataburen:

1906 s. 49—51: Julbröd.

» s. 126—127: Solbilder hos sibiriska folk.

» s. 197—201: Tillägg till Levi Johanssons uppsats om Lucia.

1907 s. 22—26: Bistockar. (jfr Skansens Programblad 1910.)

» s. 179—184: Några konfektens förfäder.

» s. 193—198: Striden om vegetationsstången.

1908 s. 83—104: Inspirationsfågeln.
» s 149—155: En lappsk båt.
» s. 220—229: Brorskål och blodsförbund.

1909 s. 193—201: Fåglar med »guds eller djävulens blod» och Röda och gula fjädrar.

1909 s. 202—203: Fågeln med mäjseln eller yxan.
» s. 250—253: En julutställning i Nordiska Museet.

1911 s. 42—46: Höknatt och Jul.

1912 s. 38—45: Fästmöpåsen eller brudsäcken. Ett bidrag till lysningspresenternas historia.

1912 s. 121—126: Per Gustaf Wistrand. (Ej sign.)
» s. 127—128: Richard Andree.

1913 s. 1—9: Bröllops- och fastlagsbjörn.
» s. 180—186: Utdrag ur äldre litteratur (Nyårsseder: Granruskor i åkern; Källkult; Fångst af vildbin; F. Westerdahls anvisning för folklifsforskning).

1914 s. 242—245: Julklubban.

1915 s. 32—40: Olsmessa och Torsblot.
» s. 89—91: Olsmessa och Torsblot. Tillägg.
» s. 107—111: Utdrag ur äldre litteratur (Fångst af vildbin; en lappsk trä-gud år 1694).

1915 s. 182—188: Johan Ernst Rietz.
» s. 227—235: När vänder björnen sig i idet? samt Björnens näring i idet.

1916 s. 21—29: Elias, åskguden. Ännu ett tillägg till »Olsmessa och Torsblot».

1916 s. 30—35: »Ta jultuppen» och »sticka ögonen ur skomakaren».
» s. 35—38: Klotformig sten använd för älfkult.
» s. 40—46: Utdrag ur äldre litteratur (Allmogeslöjd, företrädesvis i Halland, vid medlet af 1700-talet).

1916 s. 74—80: Utdrag ur äldre litteratur (Ett vinterdygn i en torparstuga i Västergötland på 1820-talet af Claes Joh. Ljungström).

1917 s. 36—38: Utdrag ur äldre litteratur (Fångst af vildbin).

1918 s. 58—65: Ett bidrag till den kringbyggda gårdens historia hemtadt ur Torsångs kyrkoarkiv.

1918 s. 71—72: Utdrag ur äldre litteratur (Attentat mot »Majstänger»).

1918 s. 159—160: Björnen i idet. Enligt svensk-finsk folktro.

1919 s. 114—122: Hudar och skinn såsom offer.

» s. 139—142: Julrönn.

1921 s. 28—36: »Niga för ny» (förut till stor del ingått i en artikel i Svenska Dagbladet 1915, se nedan).

Minnen från Nordiska Museet, utg. af A. Hazelius, Stockh. 1880—1902:

B. 2 h. 4. (tr. 1892): Stuga från Rättviks socken, Dalarna. 6 spalter.

B. 2 h. 8 (tr. 1902): Lapska tennbroderier. 8 spalter.

Bilder från Skansen. Utg. af A. Hazelius. Stockh. 1898:

H. 3 (tr. 1896) s. 17—20: Räfvar på Skansen.

H. 12 (tr. 1899) s. 65—66: John Ericssons arbetsrum.

H. 12 (tr. 1899) s. 67—69: Valborgsmässoeldar.

Skansens Programblad:

1906 30 april o. 1 maj: Våreldar. (Omtryckt 1910 o. 1911.)

1910 8 maj: Bistockar. (Förut tryckt i Fataburen 1907.)

III. Uppsatser och afhandlingar i andra tidskrifter och samlingsverk.

Jägaren, utg. af H. Samzelius, Stockh.: årg. 2 1896 s. 242: Egendomligt beteende af en gräfling.

K. Bœdeker, Schweden und Norvegen 7. aufl. (Leipz. 1898 s. 121—123: (Skansen).

13 aufl. (Leipz. 1914 s. 124—137): (Skansen).

Sveriges rike. Handbok för det svenska folket, utg. under redaktion af J. F. Nyström. Stockh. 1899—1902:

sp. 439—504: Svenska folket, dess lefnadssätt, seder och forntro. Även utg. som särtryck, 1902.

Sveriges land och folk. Historisk-statistisk handbok, utg. af G. Sundbärg. Stockh. 1901:

s. 351—357: Nordiska museet och Skansen. (Förut tryckt på franska i La Suède, son peuple et son industrie, redigé par G. Sundbärg, 1900.)

Svenska Fornminnesföreningens tidskrift:

B. 11 h. 2 (Stockh. 1901) s. 246—254: Om en fornnordisk årstredelning. Kan något spår af en forngermansk treskedesindelning af året skönjas i våra folkliga s. k bemärkelsedagar?

B. 12 h. 1 (Stockh. 1903) s. 63—72: Midsommardaggen.

Nordisk Tidskrift, Stockh.:
1902 s. 265—275: Om fastlagsriset och andra lifsstänglar och gudaspön.

Studier tillägnade Oscar Montelius 1903 $^{9}/_{9}$ af lärjungar. Stockh. 1903:
s. 25—36: Om fröns användning inom folksed och dödskult.

Uppland. Skildring af land och folk:
B. 2 (Stockh. 1908) s. 321—348: Allmogens byggnadssätt, boningsinredning och dräkt.

Fästskrift till H. F. Feilberg (= Sv. Landsm. 1911):
s. 489—517: Kvarlefvor af en Frös-ritual i en svensk bröllopslek.

Beiträge zur Religionswissenschaft; hrsg. von der Religionswissenschaftlichen Gesellschaft in Stockholm:
Jahrg. 2 (1914—1915) s. 1—5: Schwedische Opfersteine (Älfkvarnar).

Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet:
1916 s. 92—94: Vetenskapens framsteg under de senare åren. Etnologi. Nordiska Museets samlingsförvärv 1915. — Tillägg. Några märkligare arbeten i svensk folkkännedom och odlingshistoria under de senaste två åren.

Danska Studier. Köbenh.:
1917 s. 158—160: Nordiska Museets arkiv för svensk folkkännedom. Ett beriktigande.

Vetenskaplig forskning. Årsbok:
1920 s. 152—161: Svensk folkkännedom.

Nordisk familjebok. Ny reviderad uppl., Stockh. 1904—1920: artiklar om Alfkors el. Älfkors Animism, Ankult, Besvärjelse, Blodsförbund, Bädd, Bära, Djurkult, Dymmeldagar, Dödskult, Fastlagsris, Folkdräkt, Folktro, Himmelsbref, Häxa, Kryckeståt, Kultbröd, Käpp och krycka, Ljungby horn, Lucia, Maj, Majstång, Naturdyrkan, Offerkista, Slagruta, Staffansskede och Staffansvisor, Stenkult, Stöpa, Trettondedag jul (stjärngossar), Trollspö, Trolofningsring, Trädkult m. fl.

IV. Uppsatser och artiklar i kalendrar, jultidningar, veckoskrifter samt i dagspressen.

Ny Illustrerad Tidning, Stockholm:
1893 n:r 13 s. 107—110: Allmogemålningar från Dalarna.

»Welt-Post». Internationale Zeitschrift für Sammelwesen, Kunst und Kunstgewerbe. Wien:
1897 nr 4—6: Nordiska Museet i Stockholm. (Övers. på franska, tyska och engelska) Senare till största delen införd i Stockholm. Sveriges hufvudstad, utg. af E. W. Dahlgren. D. 1. Stockh. 1897. s. 434—439.

Ljus. Veckoskrift, Stockholm:
1898—1899 (årg. 1) nr 15, 20 o. 39: Huru man skaffade sig belysning i forna dagar.
1898—1899 (årg. 1) nr 26 o. 27: Skidorna och deras utvecklingsformer.
1898—1899 (årg. 1) nr 36 o. 37: Hvad man drack ur förr i världen.
1898—1899 (årg. 1) nr 47: Ett kapitel om snöskor och skarbågar.
1898—1899 (årg. 1) nr 52: Om blodsförbund.
1899—1900 (årg. 2) nr 9: Heliga källor.
» » nr 12: Julen.
» » nr 28: Några drag ur skridskons historia.
» » nr 36: En karfstock från det nutida Stockholm.
» » nr 46 o. 47: Intressanta fornfynd (kärlvagnar). Även utg. som särtryck.
1901—1902 (årg. 4) nr 29: En urgammal besvärjelseformel.

Idun:
1901 8 juni: Artur Hazelius. (Minnesruna.)

Almanack för alla:
1902 s. 109—110: Artur Hazelius.
1903 s. 205—207: Slagrutan.

Nornan. Svensk kalender:
1902 s. 1—13: Artur Hazelius.

Jul. Konstnärsklubbens jultidning:
1902: Om julnötterna, julhalmen, julgröten, julbullarna och julölet.

1908 s. 39—43: Fåglarnas konung. En etnologisk julstudie.
1908 s. 47—52: Lucia och gudinnan med lifsdrycken.

Vårt fosterland och dess försvar:
1906 nr 1 s. 2—3: Stjärnsångare.

Uppsala Nya Tidnings julnummer:
1907 s. 4—5: Några ord om och med anledning af julgranen.

Svenska kalendern:
1908 s. 152—156: Några forntida julseder.

Bland af N. E. Hammarstedt i dagspressen publicerade uppsatser och artiklar må här nämnas:

Stockholms Dagblad:
1893 30 april: Om valborgsmessoeldar och liknande vårfester.
1895 3 febr.: Ur djurlifvet på Skansen. En storätare.
1895 10 febr.: Ur djurlifvet på Skansen. Vargarna på Skansen.
1907 31 mars: Påsken och den fornnordiska vårhögtiden.

Aftonbladet:
1901 30 nov.: Nordiska Museet inför utlandet. (Ej sign.)

Svenska Dagbladet:
1904 25 jan.: Några ord om etnologi och jämförande religionsforskning.
1915 22 dec.: »Niga för ny» i gamla tider. En liten jämförande undersökning.
1917 i okt.: Hur forntro blir folksed och nutidsbruk. »Der eiserne Hindenburgs» urgamla stamfränder.

Föreningen Heimdals populärvetenskapliga tidningsartiklar:
1910: 10 (Upps. 1910): Slagrutan och den »gyllene grenen».

V. Anmälningar av etnologisk och kulturhistorisk litteratur.

Fataburen:
1906 s. 61—64: Feilberg, Jul; s. 189—192: Höfler, Weihnachtsgebäcke u. Haaropfer; s. 250—252: Arenander, Ångermanl. ekonomibyggn. o. jordbruksredskap.
1908 s. 62—64: Nordenskiöld, Etnogr. bidrag af sv. missionärer; s. 158—159: Olrik, Fra dansk folkemindesaml.; s. 249: Brate, Nordens äldre tidräkn.; s. 249—251: Reuterskiöld, Sakramentala måltider.

1909 s. 63: Sidenbladh, Sällsamma händelser; s. 63—64: Visted, Vor gamle Bondekultur; s. 175—176: Grundtvig, Livet i Klokkergaarden; s. 176—177: Sakses Danesaga övers. af J. Olrik; s. 180—181: Blinkenberg, Tordenvåbenet; s. 183—184: Wibling, Religiösa föreställn.; s. 254—256: Brage 1908.

1910 s. 115—121: Andree-Eysn, Volkskundliches aus d. bayr.-österr. Alpengebiet; s. 121—123: Fries, Der kräh. Hahn; s. 174: Feilberg, Bjærgtagen; s. 174—175: Johansson, Solfågeln; s. 175—177: Brage 1909; s. 247: Feilberg, Dansk Bondeliv; s. 247—248: Wide, Baum, Vogel u. Axt; s. 255—256: Segerstedt, Själavandringsläran.

1911 s. 52—54: Ekman, Norrlands jakt; s. 54—55: Lehmann, Almueliv; s. 55—56: Fett, En isl. tegnebog; s. 124—126: Segerstedt, Nord. vapengudar; s. 126—128: Nordenskiöld, Indianlif; s. 187: Sakses Danesaga; s. 187—188: Arenander, Die atert. Milchwirtschaft; s. 189—190: Hartman, Populära etnol. skrifter; s. 250—253: Nilsson, Primitiv religion; s. 255—256: Nordenskiöld. Indianer och hvita.

1912 s. 53—64: Norlind, Studier i svensk folklore; s. 192: Feilberg, Ordbog over jyske almuesmål; s. 250—252: Lundberg o. Sperber, Härnevi; s. 252: Sakses Danesaga; s. 252—253: Henriksson, Växterna i de gamlas föreställn.

1913 s. 116: Hoffmann-Krayer, Feste u. Bräuche; s. 186—190: Norlind, Sv. allmogens lif.

1914 s. 56—63: Westermarck, Ceremonies and beliefs in Morocco; s. 63: Feilberg, Dansk Bondeliv; s. 181—184: Forsslund, Hembygdsvård; s. 184—186: Dreiers Norske folkedrakter; s. 189—190: Eneström, Gnosjöborna o. Finvedsborna; s. 254—256: Namn och bygd.

1915 s. 55—57: Från Sveriges storhetstid, Ch. Ogiers dagbok; s. 58—59: Kolmodin, Folktro fr. Piteå lappm.; s. 123—124: Nilsson, Die volkstüml. Feste; s. 124—128: Hartman, Populära etnol. skrifter, 7, 8, 11; s. 250—251: Borgström, Resa i Vermland 1845; s. 252—255: Sahlgren, Blåkulla.

1916 s. 46—48: Söderblom, Ur religionens hist.; s. 84—88: Folkloristiska o. etnografiska studier 1.

1917 s. 39—41: Peder Månssons skrifter; s. 80—81: Haddon, Magi; s. 81—82: Modin, Tåsjö; s. 199—200: Nilsson, Årets folkl. fester; s. 200: Ambrosiani, Museivård.

1918 s. 73: E. Hofstens Beskrifn. ö. Wermeland; s. 74—75: v.

Sydow, God afton om I hemma är; s. 75—76: Marco Polos resor; s. 76—78: Holmberg, Gudstrons uppkomst; s. 78—79: Lindblom, The Akamba; s. 79—80: Folklorist. o. etnogr. studier 2; s. 126—127: Dybeck, Om Dalarne; s. 127—128: Arkiv för sv. konst- o. kulturhist.; s. 165—166: Nilsson, Studien z. Vorgesch. d. Weihnachtsfestes; s. 166—167: Tidsskr. for hist. Botanik; s. 167: Erixon o. Kjellberg, Ronneby byggnadshist.; s. 169—170: Bergman, Latinska källskr. t. Sveriges äldsta hist.; s. 170—173: Rosén, Om dödsrike.

1919 s. 80: Salomoniska magiska konster; s. 160—162: Från Västerdalsbygder:

Svenska Fornminnesföreningens tidskrift:

B. 12 s. 326—338: Schücks Studier i nordisk litteratur- o. religionshistoria sedda från etnologisk synpunkt.

Nordisk tidskrift:

1911 s. 279—281: Reuterskiöld, Källskrifter till lapparnas mytologi.

i Petermann's Geographische Mitteilungen:

1911 H. 2: Die Lappen in Eigenschilderung (J. Turi, Muittalus samid birra).

Ymer:

1915 s. 366—371: Nordenskiöld, Forskningar o. äventyr i Sydamerika.

Stockholms Dagblad:

1915 6 dec.: M. P:n Nilsson, Årets folkliga fester.

1917 2 dec.: Grip, Några bidrag t. kännedom om sv. allmogelif. Folksed, folktro o. folkdiktn. i Uppland.

1921 23 jan.: Gammal tro och sed i Sveriges bygder. Louise Hagberg, Påskhögtiden.

Aftonbladet:

1920 29 mars: En bok om Finlands svenska folktro. G. Landtman, Folktro och trolldom.

Föreningen för Svensk kulturhistoria

Stiftad den 12 febr. 1918

Årsavgift 10: — kr. Ständig ledamots avgift 150: — kr.

Stödjande ledamots avgift 1000: — kr.

Medlemskap kan vinnas efter anmälan på ett brevkort med tydlig adress till box 67, Stockholm.

Föreningen har under utgivning:

Rig, som utdelas för årsavgifterna;

Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige;

Etnologiska studier tillägnade N. E. Hammarstedt 19 8/3 21 med bidrag av 29 författare, Stockholm 1921.

Genom Föreningen kan till ett för Föreningens medlemmar nedsatt pris erhållas:

Rökstenen av *Otto von Friesen,* Stockholm 1920;

Från de svenska skråämbetenas dagar utg. av *Sune Ambrosiani,* Stockholm 1920.

PRIS KR. 20: –

J. A. KRITZ OCH KURT LINDBERG BOKINDUSTRI AKTIEBOLAG, STOCKHOLM
1 9 2 1

Printed in Sweden

Date Due

Demco 293-5

